

**«SHARQ» NASHRIYOT-MATBAA
AKSIYADORLIK kompaniyasi
BOSH TAHRIRIYATI
TOSHKENT – 2009**

ГОЛОС МЫРОС

TOG'AY MUROD

YULDUZLAR MANGU YONADI

Qissalar

**«SHARQ» NASHRIYOT-MATBAA
AKSIYADORLIK KOMPANIYASI
BOSH TAHRIRIYATI
TOSHKENT – 2009**

Murod, Tog'ay

Yulduzlar mangu yonadi./Qissalar. – T.: «Sharq»,
2009. – 320 b.

O'zbekiston xalq yozuvchisi, Abdulla Qodiriy nomidagi Davlat mukofoti sovrindori Tog'ay Murodning allaqachon dovruq qozonib, o'zbek xalqining ko'ngil mulkiga aylangan «Yulduzlar mangu yonadi» nomli va boshqa qissalari adabiyot muxlislariga lotin alifbosida ilk bor taqdim etilmoqda.

BBK 84(50)6

ISBN 978-9943-00-460-3

© «Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik
kompaniyasi Bosh tahririyati, 2009.

TOG'AY MURODNING QO'SHIQLARI

Kechagina yosh yozuvchi, boshlovchi yozuvchi, deb yurgan qalamkashlarimiz endilikda nasrimizning yetakchi ijodkorlari bo'lib qoldilar.

Tog'ay Murod ana shu ijodkor avlodning talantli vakilidir.

Tog'ay Murod adabiyotga tutab emas, yonib kirdi.

Tog'ay Murod qissalari sof milliy o'zbek qissalari. Tog'ay Murod qissalarida tasvirlangan odamlarga boshqa xalq libosini kiydirsangiz ham o'zbekligi bilinib turadi. Ularning xulq-atvori ham boshqa xalqqa aslo o'xshamaydi.

Shu vaqtgacha qiyofasi noaniq, bir-biridan farq qilmaydigan, shapka kiydirsang rus, qorako'l papax kiydirsang ozarbayjon, telpak kiydirsang qozoq, yoqasiga kashta tikilgan ko'ylak kiydirsang ukrain bo'lib ketaveradigan taxminiy odamlar qissalarimizning asosiy qahramonlari bo'lib keldi. Bu o'z xalqining milliy urf-odatlarini, his-tuyg'ularini bilmaslikdan bo'ldi, so'qirko'ngillik, so'qirko'zlikdan bo'ldi.

Biz Abdulla Qodiriyni salkam yetmish yildirki, boshimizga ko'tarib kelamiz. Bunga sabab, Qodiriy milliy qahramonlar yaratdi. Otabek ham, Yusufbek hoji ham, Oftob oyim ham, Solih maxdum ham aslo takrorlanmas obrazlardir. Bu kishilar to'g'risida Qodiriy ta'kidlamasa ham o'zbekligini bilamiz.

Turgenev, Gogol, Tolstoy rus xalqini butun bor bo'yi bilan tasvirlagan buyuk ijodkorlardir. Nexlyudovga do'ppi kiydirsang, Kareninaga paranji yopintirsang, o'zbek bo'lib qolmaydi. Tolstoy ularni qon-qoni bilan, o'y-xayollari bilan, gap-so'zlari bilan rus qilib yaratdi.

Bunday asarlar yaratish uchun adib rassomdek ranglarni bir-biridan farq qiladigan, bastakordek tovushlarni tiniq eshitadigan bo'lishi kerak.

Tog'ay Murod ana shunday rassom adibdir, ana shunday bastakor adibdir.

Mana, u «Ot kishnagan oqshom»da otni qanday tasvir-
laydi:

«Birodarlar, o'zi, Bo'z ot qanday bo'ladi? Surpday oppoq bo'ladi. Bordiyu ajdodida bo'lsa, to'qqizga to'lganda Tarlon bo'ladi. To'qqiz yoshida Bo'zning badanida xolday-xolday qora donalar paydo bo'ladi. Shundan boshlab u Bo'z emas, Tarlon ot bo'ladi. Tarlon — xol-xol ot! Tarlon — otlar sarasi.

Birodarlar, To'riq otning yuzdan biri yaxshi bo'ladi, Tarlon otning yuzdan biri yomon bo'ladi!

Birodarlar, ot tanimasang, Tarlon oll...»

Talantli adib qalamidan to'kilgan ushbu satrlarni o'qir-
kanman, xayolimdan bir gap o'tdi.

«Dom»da yashab umrini o'tkazgan shaharliklarni o'yla-
dim. Inson bolasining uzog'ini yaqin, mushkulini oson qil-
gan bu jonivorni faqat sirkda, kinoda ko'rgan shaharlik
ukalarimizga adibning bu so'zlari qanchalik ta'sir qilishini
bilaman. Shahar bolalarining tabiatdan, jonivorlardan qan-
chalik uzoqlashib qolganliklariga achinib ketaman.

Tog'ay Murod otni shu qadar mehr bilan ta'riflaydiki,
adib qo'shiq aytayotibdi, deb o'ylaysiz. Adib ko'ngli kitob-
xon ko'ngliga ko'chib o'tadi. Ot minib adirlarda yelday
uchgingiz, ot yollarini silagingiz keladi.

*«Birodarlar, mashina deganlari temir! Joni yo'q! Joni
yo'q temir odamga el bo'lmaydi! Temirning yuragi yo'q-
da! Ot odamga el bo'ladi! Boisi, otning joni bor, yuragi
bor-dal!»*

Tog'ay Murod tasvirlagan chavandozlar xiyonat ko'cha-
siga kirmagan, odamlarga faqat yaxshilik ravo ko'radigan
asl o'zbeklardir.

Tog'ay Murodning Tarloni Tolstoyning Xolstomeri,
Aytmatovning Gulsarisi qatoriga kelib qo'shildi.

Bu gapimga ba'zi bir tanqidchilar jindek g'ashlik qilar.
Na iloj, oldingdan oqqan suvning qadri yo'q, deydilar...

Tog'ay Murod o'z ona tilini benihoya yaxshi biladi. Bil-
gandayam butun ranglari bilan, ohanglari bilan biladi. Shu
bois, sof o'zbekcha bitadi.

Tog'ay Murod o'zbek tilini kuylatdi. O'zbek tilining ja-
mi jilvalarini oftobga solib ko'rsatdi.

*«Ayo Tarlon, sen mening akamsan. Uka desa degulik
mendayin ukang bor, aka desa degulik sendayin akam bor,
nima g'amim bor?»*

Ayo Tarlon, sen mening birodarimsan. Mening birodarim sensan.

Ayo Tarlon, sen mening birodarimsan, qiyomatlik birodarim...»

Ushbu satrlarni o'qib bo'lgach, xayolga tolasiz. Hozirgina mungli bir qo'shiq tinglagandek bo'lasiz.

Bu qo'shiq olis yo'l bosib, O'zbekistonimizning qaynoq, janub Surxonidan uchib keldi.

Men Tog'ay Murodning «Yulduzlar mangu yonadi» qissasida Bo'ri polvon, Tilovberdi polvon, Abil polvonlarning kurashlarini zavq-shavq bilan tomosha qildim. Surxon polvonlarining halolliklari, mard, tantiliklarini ko'rib g'ururlanib ketdim. Ana, o'zbek polvonlari, ana, deya g'ururlandim.

Tog'ay Murod tasvirlagan Surxon polvonlari chinakam o'zbek polvonlaridir.

Sharqning buyuk dostonlari «Layli va Majnun», «Farhod va Shirin»lar, «Tohir va Zuhro»lar necha yuz yillardan beri yashab keladi. Ularda bir-biriga yetisholmay, muhabbat yo'lida jon bergan baxtsiz oshiq-ma'shuqlar tasvirlanadi.

Tog'ay Murod ham doston yozdi. Otini «Oydinda yurgan odamlar» qo'ydi.

Qissa nomini o'qishingiz bilanoq sizni allaqanday sirli-sehrli oydin kecha bag'riga oladi. Ichingizga ajib bir nur o'rmalab kiradi. Dil-dilingizni yoritib yuboradi.

Qissada Qoplon bilan Oymomo farzand ilinjida tunni tongga, kunni oyga, oyni yilga ulab yashaydi. Qoplon xotinini Momosi, desa, Oymomo erini Bobosi, deb chaqiradi. Ular yo'q bolaning bobosi, yo'q bolaning momosi bo'lib, yillarni yillarga ulaydi. Bir-biriga mo'ltirab yashaydi. Ular uchramagan doktor, ular ko'rinmagan tabib qolmaydi. Ammo na doktordan, na tabibdan naf ko'radi.

Tog'ay Murod chol-kampir hayotini g'oyat nozik, g'oyat shoirona tasvirlaydi. Chol-kampirning o'zaro mehr-muhabbatini qo'shiqdek kuylab beradi.

Tog'ay Murod bir-birini Bobosi, Momosi, deya atab umr o'tkazayotgan bir juft pokiza insonni oydindagi oy noriga o'rab tasvirlaydi. Oqibat, ushbu juftning o'zi ham, so'zi ham, turish-turmushi ham oyning kumush nurlariga yo'g'rilib ketadi.

Tog'ay Murodning kuyib, yonib, o'rtanib bitgan, ba'-

zan faryod urib bitgan «Oydinda yurgan odamlar» qissasini «Muhabbat qo'shig'i», deb atagim keldi.

«Momo-Yer qo'shig'i» boshqa qissalardan farq qiladi. Tog'ay Murod bu qissasida boshqacha yo'ldan boradi. O'z yo'lidan adashib, oyog'i yerdan uzilib, G'arb adabiyoti soyasi bo'lib qolgan ijodkorlarning tipik obrazini yaratadi. Shu ijodkor obrazi tufayli qissaga mayda-chuyda toshlar otildi. Asar yutuqlaridan ko'z yumib o'tildi. Axir, qaysi soya ijodkor o'ziga oyna olib qaraydi deysiz? Masalan, qissada original bir obraz bor, badiiy baquvvat bir obraz bor. Men serjant Orziqulov obrazini nazarda tutyapman. Serjant Orziqulov o'zbek adabiyotida mutlaqo yangi obraz.

Nazarimda, Tog'ay Murod qissa bitmaydi, nazarimda, bor ovozi bilan qo'shiq aytadi. Bu qo'shiqda avj pardalar bor, nolishlar bor, savt bor.

SAID AHMAD,
O'zbekiston Qahramoni,
O'zbekiston xalq yozuvchisi.
1994.

TOG'AY MURODNING TUG'MA ISTE'DODI

Qadimiy bir baytda shunday deyiladi:

*Hidi yo'q gulga chaman hayf,
Mehri yo'q dilga badan hayf.*

Har bir gulning o'ziga xos hidi va har bir dilning takrorlanmas mehri, ayniqsa, adabiyot uchun qadrlidir. Chunki adabiyot – saralangan badiiylik chamanidir. Inson diliga yo'l topgan asarlargina bu chamandan o'rin ola biladi. Kitobxonlar qalbiga «jiz» etib tegmagan, unga zavq bermagan so'xtasi sovuq asarlarga bu chaman chindan hayfdir. Shu sababli adabiyotga kitobxon qalbi orqali yo'l topib kelmagan asar unda yashab keta olmaydi. Iste'dodli qalbnining mehri bilan yo'g'rilgan g'oyaviy mazmun va yangicha bir go'zallik xush bo'yini taratadigan badiiy shakllargina adabiyot chamaniga mos tushadi, uning boyligiga boylik, husniga husn qo'shadi.

Tog'ay Murod qissalari adabiyotimizga Surxon vodiysining o'ziga xos nafasini olib kirdi, mehnatsevar, kamtar va tanti chorvadorlar, bog'bonlarga nisbatan dilimizda sami-

miy mehr uyg'otdi. «Ot kishnagan oqshom» qissasi «Alpomish» dostoni an'analarini eslatadigan xalqchil ruh bilan sug'orilgan. Tog'ay Murodning o'zi ham Alpomish va Barchinlarni bergan go'zal vodiylar, bepoyon yaylovlarda o'sganligi uning so'z boyliklaridan, yozuvchilik uslubi va o'ziga xos ovozidan sezilib turadi. Nasriy asarga she'riy jarang va ko'tarinki ruh bag'ishlay olish qobiliyati yosh adibning qalamiga xos eng yaxshi fazilatlardandir.

Qissa qahramoni Ziyodulla oddiy bir cho'pon. Uning o'z oti Tarlonga bo'lgan mehri – insonning tabiatga qo'ygan mehriday sof. Tarlon tabiat timsoli bo'lgani uchun ham yozuvchi uni yorqin bir obraz darajasiga ko'tarib tasvirlaydi.

Birinchi qissaning qahramoni Ziyodulla o'zi yashayotgan joydagi qallob va riyokor odamlarga qarshi dadil kurashadi. U hatto o'zidagi jismoniy nuqsonga qarshi isyon ko'taradi, «kal» degan malomatni ma'naviy ustunlik – mohir chavandozlik shuhrati bilan yengib o'tadi.

«Oydinda yurgan odamlar» qissasida yosh adibning ijodiy izlanishlari boshqacharoq yo'ldan boradi. Qoplon ham Ziyodulla kabi mehnatsevar, bir so'zli odam, u ham tabiatga ixlos qo'ygan, Oymomo degan qizni sevib qolgan. Ikki qalbning tuganmas muhabbatiga farzandsizlik balosi qarshi turadi. Ular umr bo'yi shu dardga davo izlaydilar, ba'zi odamlarning malomatlaridan azob tortadilar, bir qancha vaqt o'ksik va tili qisq bo'lib yuradilar.

Farzandsizlik muammosiga Tog'ay Murod o'z qissasida yangicha talqin berganini alohida aytish kerak. Muallif qissaning dastlabki boblarida Qoplon bilan Oymomoni «akamiz», «opamiz», deb hurmat bilan qalamga oladi. Yoshlari ulg'aygan sari adib endi ularni «bobomiz», «momomiz», deb e'zoz bilan ulug'laydi. Qoplon va Oymomo dillaridagi insoniy muhabbatning yuksakligi tufayli kitobxonlar qalbidan farzandlarcha mehr uyg'otadilar. Shu bilan ular ma'naviy jihatdan ko'p farzand ko'rgan muhtaram bobolar va momolar qatoridan o'rin oladilar.

Tog'ay Murodning qalbida mehnatkash xalqimizga atalgan yaxshi tuyg'ular ko'p ekani uning qissalaridan sezilib turibdi. Faqat hali bu asarlar – adibning ilk qadamlaridir. Biz uning ijodi ham, mahorati ham yangi-yangi yuksakliklarga ko'tariladi, deb umid qilamiz. Chunki unda tug'ma bir iste'dod bor. Iste'dod esa asl e'tibori bilan mehr-u oqi-

batdan tarkib topadi. Mana shu mehr-u oqibatning biror zarrasi zoye ketmasligi uchun adib o'z iste'dodiga «Bu faqat meniki emas, xalqniki, adabiyotniki!» deb qarashi kerak. Ana o'shandagina iste'dod o'sgan sari uni umrboqiy qiladigan mas'uliyat hissi ham o'sib, ilk muvaffaqiyatlardan esankirashga yo'l qo'ymaydi.

Chinakam katta adib o'z xalqiga katta bir qo'shin keltirgandan ham ulkanroq zafar va shuhrat keltirishi mumkin. Faqat buning uchun adib o'zidagi iste'dodni xuddi qo'shin bayrog'ini avaylab qo'riqlaydigan yalovbardor kabi asrashi kerak, bu bayroqni oldirib qo'ymasligi, unga g'ubor yuqtirmasligi, dog' tushirmasligi kerak.

Tog'ay Murodga chin qalbdan aytadigan tilagim ana shu.

*PIRIMQUL QODIROV,
O'zbekiston xalq yozuvchisi.
1985.*

YULDUZLAR MANGU YONADI

I

— Odamlar-u odamlar, tog'da bitgan bodomlar, eshitmadim demanglar! Bugun ha-a-amma Zulfiqor polvonniki-ga sunnat to'yiga, he-e-e-ey! Chu, jonivor!

Egar qoshiga to'n solib olmish jarchi guzarma-guzar ot o'ynatdi. Xo'jasoat qishlog'i ahlini to'yga chorladi.

Xiyol o'tmadi. To'y bekasi otda eshikma-eshik yurdi. Xonadonlarni alohida-alohida aytdi.

Xonadon bekalari:

— Quruq ketmang, — deya egar qoshiga to'n ildi.

To'y bekasi yuziga fotiha tortdi.

— Iloyim, sizlarni-da to'yga yetkazsin, — deya tilak tiladi.

Keyin, Zulfiqor polvon ot mindi.

El-yurtni o'z nomidan aytdi.

El-yurt ko'ngli nozik-da.

To'y bekasi aytgan boshqa, to'y xo'jasi aytgan boshqa.

II

Tush vaqti ayollar bo'g'irsoq, qatlama, shirguruch ko'tarib to'yladi. Erkaklar qo'y, tana yetaklab to'yladi.

Tom ustida yonboshlab olmish Nabi oqsoqol to'yxonadagi voqealardan ko'z-quloq bo'ldi, tegishli yo'l-yo'riqlar berdi.

Ayniqsa, kelajak mehmonlarni e'tibordan chetda qoldirmadi. Mehmonlar ko'cha boshida qora berishi bilanoq, Nabi oqsoqol ovoz berdi:

— Kelinglar, mehmonlar, kela beringlar! — dedi.— Mingoy baycha¹, ayollarga peshvoz chiqib, qo'llaridan dasturxonni oling! Qarang, Zulfiqor polvonning oshnasi Turdiboy echki yetaklab kelyapti! Anavi qo'y yetaklab kelayotgan kuyovi Qurbonmikin? Ha, shuyakan! Ashurboy, qo'ylarni ushlab, og'ilxonaga qamang!

To'yxonada o'ynab yurmish bolalar eshik oldiga chopib keldi.

¹ Xon, oy, gul ma'nosida.

To'ylovchi ayollar sochqilar sochdi: yong'oq, pista, mayiz...

Bolalar qo'llarini cho'zib-cho'zib sapchidi. Sochqilarni ilib-ilib oldi. Yerga tushganlarini talashib-tortishib qo'ynilariga soldi.

Ikkita bola yumalab borayotgan yong'oqni quvib ketdi.

Bolalar to'da-to'da bo'lib, yong'oq, oshiq, shumshak, quloqcho'zma o'ynadi. Do'l, g'irboydi, chillak, zuvillatar o'ynadi...

III

Xolboy surnaychi ikkita doirachi bilan mumtoz mu-siqalar tarona etdi.

To'yxonada olti doshqozon qator osildi.

Xizmatkorlar qur bo'lib o'tirib sabzi to'g'radi.

Dosho'choqlardan samoga qop-qora tutun o'rladi.

Doshqozonlardan zig'ir moyga qovurilayotgan go'sht hidi keldi.

Bir otliq taqimiga boshsiz uloq bosib to'yxonadan chiqdi.

— Odamlar, Oqjarda ko'pkari bo'ladi! — dedi Nabi oqsoqol. — Ana, uloqni olib ketdi! Xohlaganlar borsin! Es-laringda bo'lsin, kechasi olish bo'ladi, ertaga yana ko'pkari! Piyoda ko'pkarisi-da bor! Ertaga piyoda poygayam bo'ladi, ha!

Erkaklar ko'pkaridan kunbotarda keldi. Qur bo'lib-qur bo'lib o'tirdi.

Toboq-toboq palov suzildi.

Uchovora bir toboq bo'ldi.

IV

Xuftonda ayollar davra qurib gulxan yoqdi.

Davrada chirsillab yonayotgan shuvoqdan buralib-bura-lib olov o'rladi. Shuvoq hidi dimog'larni qitiqladi.

Bolalar davra tevaragida quvalashib o'ynadi.

Besh-olti bola jam bo'ldi. Bir uy ichida yerni aylana qilib chizdi. Aylanani gir deb atadi.

Bolalar bir sonni belgilab oldi. Birovi bolalarni uch aylantirib sanadi. Mo'ljaldagi songa tushmish bola gir-da qoldi.

U gir ichida engashdi. Ko'zlarini qo'llari bilan yashirib turdi.

Bolalar har tarafga sochilib yashirindi.

Girda qolgani ularni izladi. Girdan-da ogoh bo'ldi.

Kimda-kim uning ko'zini shamg'alat qilib, epchillik bilan girga chopib kirsam, shu g'olib sanaladi.

U ayollar orasida bir bola mo'ralab turganini sezib qoldi. Shu bolani davra aylantirib quvdi.

Bola girga qarab qochib, qo'lga tushdi.

Bu orada boshqa bolalar girga to'plandi.

Endi qo'lga tushgan bola girda qoldi. Bolalarni izladi.

Bu, yashinmashoq o'yini bo'ldi.

V

Ayollar doirani yelpib-yelpib, halqachalarni shildiratib-shildiratib olovga tobladi.

Davrada changqovuz bo'zladi:

— Biyov-biyov-biyov!

Bir qiz olov girdida barmoqlarini qirsillatib-qirsillatib, changqovuz nag'malariga xirrom etdi.

Davrada ikkita go'zal eshilib-eshilib o'ynadi, to'lg'anib-to'lg'anib o'ynadi: biri olov bo'ldi, biri qiz bo'ldi!

Ayollar nag'malarga hamohang chapak chaldi. Jo'shib-jo'shib qiyqirdi:

— Kishtala-kish, kishtala-kish, hay-ha-a-a-ay!

— Ha, bo'yingdan momong aylansin, o'ynay ber, o'zim kelin qilaman!

O'ynagan o'ynab, o'ynamagan to'n yopdi. Bo'ydoqlar davraga o'g'rincha qarab, qayliq tanladi.

VI

To'yxona kunchiqaridagi qisirpoyada bolalar ikki taraf bo'ldi.

Bir taraf teskari o'girilib, ko'zlarini chirt yumib turdi.

Ikkinchi tarafdin qulochi kattaroq bola bir qarichcha oppoq mol suyagini qulochkashlab otib yubordi.

Suyak borib tushmish yerdan chang ko'tarildi.

— Bo'ldi, bo'ldi! — dedi.

Shundan keyin raqiblari o'girildi. Har tarafga yoyildi. Suyak izlab ketdi.

Suyak otgan bolalar qatorlashib o'tirdi. Raqiblarini qaradi.

Bolalar suyakni izlab-izlab, oxiri topib keldi.

Bordi-yu, topolmasa, suyak otgan bolalarning o'zlari topib keladi. Tag'in suyak otadi. Suyak ota berib-suyak ota berib, raqiblarini sarson qiladi.

Endi suyak otish gali uni topib kelganlarda bo'ldi.

Bu, oqsuyak o'yini bo'ldi.

VII

To'yxona yonidagi hovlida erkaklar davra qurdi.

Bu davrada olish bo'ladi.

Davra uzra simchiroqlar osildi.

Polvonlar oyog'iga zax o'tmasin uchun davraga somon sepildi.

Davra chetida yonib bo'lmish olov cho'g'i yashnadi.

Polvonlar sovuq qotsa, ana shu cho'g'ga isinadi.

Tun sovuq bo'ldi. Sovuqdan qor hidi keldi.

Davra junjikib-junjikib:

— Uh-uh, qorning sovuq'i-ya, — dedi.

Darhaqiqat, Keragatog'ga birinchi qor tushdi.

Qorli cho'qqilar oydinga elas-elas oqarib ko'rindi. Tog' o'ngirida televizor stansiyasi chirog'i yondi. Adog'roqdagi to'da chiroqlar — To'xtamish, Chuqurobshir, Chinor, Lo'kka, Zardaql, Bodavo deya atalmish Vaxshivorning qishloqlari bo'ldi.

Oy qishloq uzra osilib qoldi.

Yulduzlar g'uj-g'uj yondi.

Davra aylanasiga gilam to'shaldi, ko'rpacha to'shaldi.

Mehmonlar hali kelmadi.

To'rda o'tirgan kolxoz raisi:

— Qulmat-ay! — dedi. — Qo'shxonalarga' bor-da, mehmonlarga xabar ber! Olish boshlandi, de! Chop, zuvulab borib, zuvullab kel!

Xiyol o'tmadi, mehmonlar-da keldi.

Olam-jahon odam bo'ldi.

Davra liq to'ldi.

Joysiz qolmishlar tik turdi. Davra sirtidagi mashinalarga chiqib o'tirdi.

¹ Olisdan kelmishlar qo'ngan xonadon.

Davruga qarash uchun bo'yi yetmovchi bolalar daraxt shoxlari ayrisiga chiqib o'tirdi, devorlarga minib o'tirdi.

Kolxoz raisi bosh bakovul bo'ldi.

Bakovul oldida turli-tuman ro'mol, gilam, kalish, chonlar bo'ldi.

Bakovul ketida to'y xizmatkorlari g'unajin, qo'y, echki ushlab turdi.

Bular sovrinlar bo'ldi.

VIII

Davra sukutda bo'ldi.

Bosh bakovul o'rnidan turdi. Davruga murojaat etdi:

— Odamlar, uzoq-yaqindan kelgan aziz mehmonlar! Mana, jamoa jam bo'ldi. Endi olishni boshlasak bo'la berar. Bugungi davramizda vohamizga dong'i ketgan Bo'ri polvon o'tiribdi. Davruga bakovullik qilishni shu kishiga topshirsak, nima deysizlar?

— Ma'qul, polvon bovaning suyaklari davrada qotgan! — dedi davra.

— Qani, polvon bova, davruga chiqing!

Odamlar orasida o'tirgan Bo'ri polvon o'rnidan turdi. Qo'llarini ko'ksiga qo'ydi.

— Odamlar, shunchalik izzat qildilaring, qulluq! — dedi. — Endi, biz qarib qoldik...

— Polvon bova, elning so'zini tashlamang!

— El ataylab sizga yuz soldi-ya!

Bo'ri polvon chiqa bermadi.

Shunda, rais o'zi borib olib keldi.

Bo'ri polvonga Hotam polvon chiqdi.

Ular bosh bakovul qarshisida cho'kkalab o'tirdi.

Bakovul sovrin aytdi:

— Sizlarga eng yaxshi to'n qo'yildi, omin, ollohu akbar!

Oqsoqol polvonlar go'yo chippa-chindan olishib, davrani boshlab berishlari lozim.

Bo'ri polvon kalishini yechdi. Mahsichan bo'ldi. Qora choponi o'ngirlarini qayirib, belbog'iga qistirdi. Telpagini bostiribroq kiydi.

Keng ham do'ng peshonasini, turtib chiqqan yonoqlarini siladi. Taka soqolini siladi. Kaftlarini tuflab-tuflab ho'lladi.

Davra aylandi.

Hotam polvonga qarab qulochini uzun ochdi. Hotam polvon yoqasidan ushladi. Bir-ikki silkidi. Avaylab chil¹ berdi.

— Yo, pirim! — dedi.

Davra qariyalarga qarab jo'shib ketdi.

— Ha-ha, bo'sh kelmang, polvon bova! — dedi.

— E, bo'ldi-ye, charchab qoldilaringiz!

— Polvon bova, unday chil bermang-e. Hotam polvonga tanisog'lik kerak!

Oqsoqollar bir-birini qo'yib yubordi. Bosh bakovul oldiga keldi.

Bakovul oqsoqollar beliga bittadan to'nlik beqasam boyladi.

— Bali, kuchlaringiz barobar ekan! — dedi.

Oqsoqollar bo'sh kelmadi.

— Eb-ey, nimalar deyapsiz, rais bova? — dedi Hotam polvon. — O'ngimga kelib edi-yu, tag'in, Bo'ri polvonning biron yeri lat yemasin dedim-da!

— Nima-nima? — dedi Bo'ri polvon. — Ukkag'ar Hotam polvon-e! Sizga o'xshaganlarni manavi chinachog'im bilan yiqitaman, ha!

Shunday qilib, ajdodlar udumi bajo keltirildi. Yoshlarga yo'l ochildi.

Oq yo'l, yoshlar!

IX

Bo'ri polvon davra aylandi.

Davraga murojaat etdi:

— Xaloyiq! — dedi. — Davrada halol olishib, elga tomosha ko'rsataylik! Haq-nohaqni men — o'zim ajrim qilaman! Aytganim aytgan, deganim degan! Davradagi Bo'ri polvon so'zim: tarafkashlik, g'irromlik, oshna-og'aynigar-chilikka yo'l qo'ymayman!

Bo'ri polvon tevarakka alangladi. Bir burchakda qunishib o'tirmish besh-olti yoshli bolani ko'rib qoldi.

Bola raisning o'g'li bo'ldi.

Bo'ri polvon atayin shu bolani yetaklab keldi.

— Otingiz nimaydi, polvon? — dedi.

¹ Hadis (kuch sinashish).

— Shukuy!

— E, yashang, Shukur polvon! Bolalar, manovi Shukur polvon bilan olishadigan mard bo'lsa o'rtaga chiqsin!

Telpagi quloqlarini tushirib olmish bir bola chiqib keldi.

Ketidan otasi ovoz berdi:

— Polvon bova, manovi Ermat polvonni bir sinab ko'ring!

Bo'ri polvon Ermatning-da qo'lidan ushladi.

— Ermat polvon, — dedi, — siz manovi Shukuy... e, astag'firullo, Shukur polvon bilan olishasizmi? O'zi, yurak uryaptimi? E, bali, gap bunday bo'пти-da! Qani, yuringlar. Rais bova, manavi polvonlarga duo bering. Do'rjiroq zot qo'ying, kelbatidan ikkoviyam katta polvonga o'xshayapti!

Polvonchalar bosh bakovul ro'parasiga cho'kkaladi. Bakovul duo berdi:

— Sizlarga o'zlaringiz bop bir to'n, bir so'm pul qo'yildi, ollohu akbar! Yaxshiroq olishsaling, yana bir zot qo'shamiz! Yechinmasdan olisha beringlar, kun sovuq!

Bolalar davra aylandi. Ammo... chappa tarafdin aylandi!

Davra gurr etib kulib yubordi. Bo'ri polvon bolalarni ushladi.

— Eb-ey, eb-ey! — dedi. — Manovi tarafdin aylaninglar! Kulmang, xaloyiq, polvonlar g'ayratiga chiday olmay, shoshib qoldi, ha! Polvon shuytib-shuytib polvon bo'ladi-da!

X

Bolalar davrani ikki aylandi. Qo'l berib ko'rishdi.

Shukur polvon choponi o'ngirlarini qayirib, belbog'iga qistirdi. Enkayib, o'ng qo'lini oldinga sermab bora berdi.

Ermat polvon ishtonini yuqoriga bir ko'tarib qo'ydi. Uyam qulochini sermab kela berdi.

— Ha, qulochgingandan, polvonchalar! — dedi davra.

Shukur o'ng qo'li bilan Ermatning yoqasidan ushladi, chap qo'li bilan bilagidan ushladi. Ikki oyog'iga qo'shib chil berdi.

Shukur yiqitayotib edi. Ammo yerga og'ish vaqtida o'zini eplay olmadi.

Oqibat, ikkovi-da baravar yiqildi.

— Bekor, it yiqilish¹ bo'ldi. Boshqatdan olishinglar! — dedi davra.

— Shukur polvon, qattiq-qattiq chil bering! Kim ayta-di sizni raisning uli deb?

— Ermat polvon, ko'p shalpaymang, dadil bo'ling! Shukur yiqitdim, deya, bosh bakovul qoshiga o'tirdi.

Ermata davra o'rtasida choxonida ilashmish somonlarni qoqdi. Shukurga, keyin, Bo'ri polvonga angrayib qaradi.

— G'irrom, men yiqilmadim, — dedi.

Bo'ri polvon Shukurning yelkasiga qo'lini qo'ydi.

— Polvon, yiqitilmadingiz, boshqatdan olishing! — dedi. — Yelkangizni ko'p siltamang. Yo, otangizga ishonyap-sizmi? Otangiz idoraga rais! Davraga Bo'ri polvon rais! Tur-ring!

Shukur qoboq-tumshuq qildi. Otasi qabatiga o'tib o'tirdi.

Bo'ri polvon Shukurni silab-suydi. Chuchuk-chuchuk so'zlar aytdi:

— Shaytonga hay bering, polvon, chiqing endi. Aylanayin polvonimdan. Polvonimdan-da, polvonimdan-da...

Shukur iyib ketdi. Tag'in davraga kirdi. Bu safar Ermat enkayib-enkayib keldi. Shukurning qo'ltiqlari ostidan kirib ko'tarmoqchi bo'ldi.

Shukur Ermatning boshini ko'kragi ostiga qisdi. Qo'llarini qo'ltig'idan o'tkazib ushladi. Yotibotarga oldi: o'zi birdan orqaga yotib qolib, Ermatni ustidan oshirib otmogchi bo'ldi.

Ammo... o'zi ostida qoldi!

Bo'ldi kulgi!

Shukurga alam qildi. Ermatga qo'lini musht qilib ko'rsatdi.

— Sen bilan yanagi to'yda olishaman! — dedi.

Ermata bakovul ro'parasiga o'tirishi bilan bir talay bola chopib kelib yoniga cho'kkaladi.

Shukurga tarafkash bolalar bir-biriga so'z bermay talashdi, bakovulga elandi:

— Bova, Ermat polvon bilan meni olishtiring, u qalin oshnamni yiqitdi!

— Yo'q, Ermat polvon bilan men olishaman. Shukur xolamning uli!

¹ Ikki polvon baravar yiqilsa, ikkovida-da g'olib bo'lmaydi.

— Bova, Ermat polvonga meni chiqaring, Shukur bizning hamsoyamiz!

Davraga tag'in bir bola — Xolyor keldi. Xolyor Shukurning bir yosh katta akasi bo'ldi. Hayallashi boisi, u tut shoxida o'tirib edi. Yerga tushib, davraga kirguncha vaqt o'tdi.

Masalani Bo'ri polvon hal etdi.

— Rais bova, Xolyor polvonga duo bering, ukasining ori uchun olishsin! Ming qilsayam emchakdosh-da! — dedi.

XI

Zo'rdan zo'r chiqdi. Olish kattalashdi.

Gal maktab yoshi bolalarga yetdi. Undan o'smirlarga yetdi.

Bir polvon yiqilsa, origa oshnasi yo og'aynisi davraga chiqdi. Qoni tortdi...

Or-nomus uchun kurash bolalikdan boshlanadi!

Qishloq odamlari olchin, tog'chi, parito'p, qovchin, go'rxov, yuz... deya atalmish urug'-aymoqlarga bo'linib olishadi.

Bordi-yu, chetdan polvonlar kelgan bo'lsa-chi? Unda, qishloq polvonlari birlashib, mehmon polvonlar bilan kurashadi.

Odamlar kindik qonlari tommish yer shon-sharafi, ori-yati uchun olishadi.

Vatan — kindik qon tommish yerdan boshlanadi!

Bu davrada qishloqning barcha polvonlari bir taraf bo'ldi.

Boisi, o'zga tumanlardan polvonlar ko'p keldi. Polvonning to'yi-da! Kimsan — Zulfiqor polvon to'y qilyapti!

XII

Bo'ri polvon qo'llarini orqasiga qilib davra aylandi. Chetdan kelmish polvonlarga nazar soldi.

«Manavi o'tirganlar sariosiyoliklar. Termizliklar-da bor. Bular o'zimizning Denov polvonlari. Pichirlashib gaplashayotganlar kim bo'ldi? Ha-a, jarqo'rg'onliklar. Manavilar esa sho'rchiliklar. O'rtada chordana qurib o'tirgan mo'ylov Ro'zi polvon. Yaqinda bizning polvonlar ularni o'z uylarida mag'lub etib keldi. Ko'rinib turibdi, sho'rchilik-

lar alamzada. Demak, olish zo'r bo'ladi. Birinchi kimdan boshlasin? Mehmonlarni bir-birlari bilan olishtirsamikin? Yo'g'-e, davra o'ziniki, ep bo'lmas. Yaxshisi, o'zlaridan kimdir chiqib boshlab bersin».

Shu vaqt, devor uzra ro'molli boshlar qora berdi: ayollar davraga qaray berdi.

Bo'ri polvon ovozi ni ko'tarib aytdi:

— Ay, poshikastalar, devordan ko'p bo'ylay berma, polvonlarning xayolini bo'lasan! Bor, o'smangni qo'y!

Ro'molli boshlar g'oyib bo'ldi.

Bo'ri polvon o'ylab qarasa, vohaning deyarli barcha zo'r polvonlari jam bo'libdi. Ko'rinishidan, polvonlar katta niyatlar bilan kelibdi. Niyatlari o'zlariga esh bo'lsin!

Xo'sh, barcha mehmonlar xo'jasoatlik polvonlar bilan olishadimi yo tumanlar o'zaro olishadimi? Yaxshisi, tumanlarni bir-biri bilan olishtirgan ma'qul.

Turgan gap, sho'rchiliklar xo'jasoatliklar bilan olishadi.

Xo'jasoatlik polvonlar buni biladimi?

Bo'ri polvon qishloq polvonlarini izladi. Ular har yerda sochilib o'tirdi.

Bo'ri polvon zo'r achinish bilan shuni his etdiki... inson qanchalik odil bo'lsin, qanchalik tanti bo'lsin, baribir... baribir o'z yurti, o'z eliga tortar ekan...

U davradan chiqdi. Oqsoqollardan Amir polvonni tirsagidan chetga tortdi.

— Polvonlarning har yerda o'tlab yuribdi, bu nima o'tirish? — dedi. — Menga qara, zo'r-zo'rlarini bir yerga yig'. Sho'rchiliklar kepti... Tushudingmi? O'zing bosh bo'l. Qurga tartib bilan chiqar. Shoshma, yetti o'lchab, bir kes. Sho'rchiliklarning o'ngi-chapiga e'tibor qil. Qaytarib ayta-man, faqat sho'rchiliklarga ko'z tikinglar. Binoyimi?

— Binoyi, polvon bova, binoyi.

— Bir-ikkita dadilrog'i bilan bizning Tilovberdini davra oxiriga asra. Yo'g'on cho'zilib, ingichka uzilganda kuni-mizga yaraydi. Yana kim bor?

— Shu, Bakirboyning Samarqandda o'qiyotgan Jonibek uli kelgan. Yaxshi olishi bor-da. O'tgan yili kelganda Sariosiyoni mom' qilib edi.

'Davrani qoyil qilgan g'olib.

— Uning kelganini ko'pchilik bilmaydi-ya? Ma'qul. Ayt, tom ustiga chiqib, o'zini yashirib o'tirsin.

— Hay.

XIII

Bo'ri polvon davraga kirdi.

Ana, Maksim polvon, Alimardon, Shodi...

Bo'ri polvon beixtiyor oyoq ildi.

Juda tanish bir yuzga ko'zi tushdi. Bu kim bo'ldi, eslolmadi. Hayron bo'lib tag'in qaradi. Barmoqlari bilan ko'zlarini uqalab tikildi.

«Yo tavba, — deya pichirladi. — Xuddi Nasimga o'xshaydi-ya. Yo chini bilan Nasimmikin? Yo'g'-e, u ko'pkarida otdan yiqilib, bir ko'zi ojiz bo'p qolgan, deb eshitib edim. Buning ikki ko'ziyam... Tag'in bir qarayin-chi...»

Ha, bu Nasim polvon bo'ldi!

Nasim polvon davraga qarayaptimi yo olislarga nazar solyaptimi, bilib bo'lmadi. Boshini tik tutib, ko'zi ojizlarga xos o'tirdi, shoirona o'tirdi.

Bo'ri polvonning ko'ngli uyushib-uyushib ketdi. Nasim polvonga juda-juda rahmi keldi. Qulochini keng ochib: «Nasim oshna!» degisi keldi.

Ammo ko'ngli tub-tubida yashirinib yotmish nimadir... nimadir bu istagini rad etdi.

Bo'ri polvon ma'yus bosh egdi. Iziga burildi. Bir-ikki qadam bosdi. Tag'in yelkasi osha qaradi.

Davradagi ovozlarni eshitmay qoldi, odamlarni deyarli ko'rmay qoldi.

Keng yelkalaridan bir nima bosdi. Nima bo'lsa-da, juda og'ir bo'ldi. Zilday og'ir bo'ldi.

Madori quridi, ko'zi tindi. Qur chetida cho'k tushdi.

Xiyoldan keyin qabatidagi odamga o'girildi.

— To'ra oqsoqol, — dedi. — Nasim polvonning ko'zi...

— Bechora otdan yomon yiqilgan ekan, zarbidan bu ko'ziyam oqib tushibdi.

— Yo pirim-e, eshitmagan ekanman, tuf-tuf-tuf...

— Falokat-da.

Bo'ri polvon o'ng kaftini tizzasiga qo'ydi. Chiroq yorug'ida yiltirayotgan somonga tikilib qoldi.

Beg'ubor bolalik, bebosh yoshlik yaqin olislarda... yaqin olislarda — sochlarning oqi, yuzlarning bujuri, ko'zlarning nuri, ko'ngilning tub-tubida qoldi...

Olam ko'm-ko'k. Falak zangori.

Qishloq etagidagi podayotoq tumonat odam.

Poda yo'liga chiqmish erkaklar to'da-to'da bo'lib gurrunglashdi.

Toshlarga cho'nqayib o'tirmish momolar urchuq yigirdi.

Ayollar — ayollar g'iybatini qildi.

O'smirlar davra qurib kurash tushdi.

Bolalar ko'ngillariga yoqqan o'yin o'ynadi.

Bir guruh bola moyak urishtirdi.

— Tut nishini, tut! — dedi bir bola.

— Sen tut-da, yutding-ku! — dedi ikkinchi bola.

Bo'ri qo'ynidan moyak oldi. Tishiga urib-urib eshitib ko'rdi: tik-tik-tik...

Yo'q, buning joni yo'q, dedi. Boshqa bittasini tishiga urib eshitdi. O, bunisi zo'r ekan, dedi.

Bo'ri moyakni o'ng kaftida yumdi. Bosh barmog'i bilan ko'rsatkich barmog'i orasidan nishini ko'rsatib tutdi.

Bolta moyak nishi bilan unga urdi. Boltaniki zo'r ekan, Bo'ringning moyagini yordi. Bo'ri yorilgan moyakni Boltaga berdi.

Bordi-yu, Boltaniki yorilganda, unda, moyak Bo'riniki bo'lardi.

Bo'ri bir moyak poyanagini — yo'g'on tarafini eshitib ko'rdi. Poyanagi zo'rday bo'ldi. Darrov Boltaga yuzlandi:

— Tut poyanagingni! — dedi. — Ana, seniki yorildi, cho'z bu yoqqa! Bo'ldi, endi sen bilan urishtirmayman. Nasim, moyagingning belini tut! Bekor, poyanaging bilan urding! Shu g'irromliging uchun poyanagingni tut, men nish bilan uraman. Ana, yorildi, cho'z bu yoqqa!

Adir tarafdand kelayotgan qo'y-echkilar ma'rashi bilan cho'ponlar ovozi tobora yorqinroq eshitildi.

Adir ustida shoxdor serka ko'rindi. Yo'lboshchi serka qomatini g'oz tutdi. Olg'a qarab turdi. Izidan tizilishib turmish qo'y-echkilar shoxdor serka yo'l boshlashini kutdi.

Poda adirdan endi.

Odamlar ermaklarini bo'ldi qilib, podaga peshvoz chiqdi.

Chimzorni odamlar ovozi bilan qo'y-qo'zilar ma'rashi bosdi.

Uloqlar toshdan toshga sakrab chopdi.

Qo'y-echkilar tuyog'i ko'm-ko'k o'tda ko'karib ketdi.
Qop-qora tumshuqlari yilt-yilt etdi.

Bahor podasidan sut hidi anqidi.

Nasim qo'ylarini Bo'rinikiga qo'shib haydadi.

Bo'rilarinikiga yetib, qo'ylar ayrildi. Bo'rilariniki darvozaga kirdi. Nasimlariniki yo'lida davom etdi.

Nasim qo'lidagi xivichni qo'ylari ketidan otib yubordi.

— O'zlaring bora qolinglar, uyni bilasizlar, — dedi.

O'zi Bo'rilarinikida qoldi. Bo'ridan ayrilgisi kelmadi.

Bo'ring onasi qo'y-echkilarni ko'ganladi. Birovini bo'ynidan yetaklab, sayoz chuqurcha ustiga olib keldi.

Bo'ri echkini quchoqlab turdi, Nasim uloqni quchoqlab turdi.

Bo'ring onasi kadini chuqurchaga yaxshilab joylashtirib qo'ydi. Ulog'i emib qo'ymasin uchun echki yeliniga kiydirib qo'ygan doka xaltani oldi. Tirsillab turmish yelinni uqaladi.

Nasim engashib, yelininga qaradi. Keyin, Bo'riga qarab kulib qo'ydi.

Bo'ring onasi Nasimga imo qildi.

Nasim uloqni echkiga iskatdi.

Bo'ring onasi dimog'ida kuylab-kuylab echki sog'di:

*Esi molim, oqilim, churiya-chur-ey,
Yelkamdagi kokilim, churiya-chur-ey,
Shuncha molning ichida, churiya-chur-ey,
Bog'da ochilgan gulim, churiya-chur-ey.*

Nasim yuzini uloq peshonasiga qo'ydi. Iljaydi. Maza qildi!

*Tog'larda bor gulxayr, churiya-chur-ey,
Oq sutingni qil xayr, churiya-chur-ey,
Kelar yili tuqqaning, churiya-chur-ey,
Bo'lsin-da Zuhra-Tohir, churiya-chur-ey.*

Shu vaqt darvoza tarafdin:

— Oyxol xola-yu, huv-v Oyxol xola! — demish ovoz keldi.

Kuylab sog'ar Bo'ring onasi miq etmadi. Nasim bir seskanib tushdi: chaqirayotgan onasi bo'ldi.

Bo'ri xuddi onasiga taqlid qilib ovoz berdi:

— Huvv!

— It qopmaydimi?

— Qopmaydi, kela bering. It bog'log'liq, — dedi.

Bo'rining onasi o'g'lining taqlididan miyig'ida kulib-kulib sog'a berdi:

*Turtkilasam iyasan, churiya-chur-ey,
Bir kadi sut berasan, churiya-chur-ey,
Yashirib qolgan sutingni, churiya-chur-ey,
Qay bir kimga berasan, churiya-chur-ey.*

Bo'rining onasi qaddini ko'tardi, joyidan turdi.

Nasim uloqni qo'yib yubordi.

Uloq dirkillab chopdi, uloq diqqillab chopdi.

Chopqillab borib, yelinni miq-miq emdi.

Darvozadan Nasimning onasi kirib keldi.

— Ko'rgiliging ko'p bo'lgur, bu bola bo'lmadi, kuydirgilik bo'ldi! — dedi. — Uyda moyak qoldirmaydi! Podaga yuborsa, qo'ylarning o'zi keladi! Qayoqqa ketdi u? Yur, uyga!

— Qo'ya bering, uyoqda yotdi nima, bu yoqda yotdi nima, — dedi Bo'rining onasi.

Onasi Nasimni qarg'ay-qarg'ay ketdi.

Bo'ri bilan Nasim kechasi uyqulari kelguncha bir-birini qitiqlab o'ynadi.

— Senga bir nima aytayinmi, Nasim oshna? Enam somonxonaga moyak yashirib qo'yibdi. Tong otsin, senga o'g'irlab beraman...

2

O'tovda ulpi-tomirlar, hamsoya-qo'llar jam bo'ldi.

Dasturxonda turfa noz-ne'matlar, palov-nisholda, holva... bo'ldi.

Kun qiyom bo'ldi.

O'tov chang'arog'idan dasturxonga taftli nur tushdi.

Suyun oqsoqol eshikka ovoz berdi:

— Bo'riqul, chang'aroqni yop-e, oftob tushib qoldi!

Bo'ri chang'aroq ipini tortib yopdi.

O'tov ichi qorayib qoldi.

Nasim o'tov chiptalarini yig'ib qo'ydi.

O'tov tag'in yorishdi.

— Suv olib kelinglar, qo'lni chayqaylik, — dedi Suyun oqsoqol.

Bo'ri yelkasiga sochiq tashladi. Obtovada odamlar qo'liga suv quydi.

Dasturxonga alohida, palovga alohida fотиha o'qildi.

— Oyxol momo deyman, olib keling endi atagani-
ngizni!

Suyun oqsoqol shunday deya, qabatida o'tirmish Ma-
mat bobo tizzasiga kaft qo'ydi. Qiroat bilan gap boshladi:

— Bir ibratomuz hikoyat eshitganim bor...

— Ha-a, qani-qani, — dedi Mamat bobo.

— Diyonatli zamonlarda manavi Bo'riqul bilan Nasim-
ga o'xshagan ikki bo'zbola tuz-namak bo'lib, to'n yopishib
oshna bo'libdi. Ikkoviyam yolg'iz farzand ekan. Alqissa, ik-
koviyam bir qorindan talashib chiqqan emchakdoshdan-da
inoq, mehribon bo'lib yurganlarida ularning yurtida o'g'ri
paydo bo'libdi. Podsho o'g'rilarni qidirtira boshlabdi. Ikki
oshnaning haminqadar qalinligini ko'rgan ayg'oqchilar
ularni o'g'ri gumon qilib, podshoga chaqibdilar. Podsho
ularni oyog'ini yerga tekkizdirmay keltirib, tergay boshlab-
di. Ular ayblarini bo'ynilariga olmabdi. Aslida yo'q aybni
qanday qilib bo'yonga olib bo'ladi deysiz.

— Shunday, shunday.

— Alqissa, podshoning qahri kelib, ularning o'jarro-
g'ini dorga osmoqchi bo'libdi. Shunda ikkinchisi: «Yo'q,
meniyam qo'shib osing», debdi. Podsho bo'lsa: «Bor-e,
mendani nima ketdi», deb ikkoviniyam osmoqchi bo'libdi.
Birovini dor ostiga olib kelib, bo'yniga sirtmoq solibdi.
Shunda, unisi kelib podshoning oyog'iga yiqilib: «Ey, pod-
shoyi olam, avval meni osing», deb yolvoribdi. Podsho:
«Nimaga unday deysan, farqi nima?» — debdi. U bo'lsa:
«Yo'q, hazratim, birinchi meni osing, men oshnamning o'li-
mini ko'rmayin», — debdi. Podsho: «Ha, mayli. Menga
baribir», deb qo'l siltabdi. Uni qo'yib yuborishni buyurib-
di. Bunisining bo'yniga sirtmoq solibdilar. Endi haligina
ozod qilingani kelib podshoga yolvoribdi: «Avval meni
osing, birinchi men o'layin», — debdi. Podsho ajablanib:
«Sening muddaong nima?» — debdi. U: «Hazratim, men
oshnamning o'lishini ko'rib qanday chidab tura olaman?
Undan ko'ra birinchi meni osing», — debdi.

— Hay-hay! Qarang, ana qarang! — deya ko'zlarini
katta-katta ochdi Mamat bobo.

— Alqissa, jallodlar dor ostiga unisini olib borsa, buni-
si podshoga yolvorarmish: «avval meni osing», dermish.

Bunisini olib borsa, unisi... Jam bo'lgan jamoat ichida yig'lamagani qolmabdi. Podsho ikki oshnaga-da qoyil bo'libdi. Har ikkovini-da ozod qilib yuboribdi.

— Ofarin, ofarin! — deya, boshini sarak-sarak qildi Mamat bobo.

— Qissadan hissa shulki, Bo'riqul bilan Nasim ham shu kundan e'tiboran xuddi o'sha ikkoviday qiyomatli do'st bo'lsin...

Bo'rining onasi Nasimning yelkasiga beqasamdan to'n yopdi. Peshonasidan cho'lp-cho'lp o'pdi:

— Endi sen ham mening ulim bo'lding! — dedi.

Bo'ri-da Nasimlarnikida shunday to'n kiyib edi.

Nasim onasi-da Bo'riga shunday deya, peshonasidan o'pib edi.

XIV

Bo'ri polvon bosh ko'tardi. Nasimga qaradi.

«Qaribdi, juda qaribdi, — deya xayollandi. — Yo, men ham shunday qaridimmi? Yo'g'-e, odamlar, yuzlaringizdan qon tomadi, deyishadi-ku...»

Bo'ri polvon ruhida iliq kayfiyat paydo bo'ldi.

Tag'in xayolga cho'mdi...

1

Tik qir.

Yolg'izoyoq yo'l.

Qirga o'rlab borayotgan hangi charchadi. Quloqlari osti terladi.

Yuk og'ir-da: egasi bo'ldi, xurjunda ikki ko'zacha suv, ikki bog' qiyoch o't bo'ldi.

Bo'ri hangini yerga tushib haydadi.

Hangi bo'ynini cho'zdi. Bor kuchi bilan o'rga o'rladi.

Nihoyat, Holvachining qiriga chiqdilar.

Hangi o'rkachlarda arqonlanmish eshaklarga tumshug'ini cho'zib-cho'zib hangradi.

Ikkita ho'kiz qo'shig'lik chig'ana bug'doy dastalari oralab yurdi. Chanachi panshaxa bilan dastalarni chig'anaga ortdi.

Qizlar o'rkachlarda sochilib-sochilib bug'doy o'rdi.

Bir qiz qo'shiq aytdi. U, Momoqiz bo'ldi.

Oftob qirni qizdirdi. Havoda bir nima ko'zni qamash-tirdi. Jimir-jimir mavjlandi.

Bu — hil bo'ldi.

Oltin boshhoqlar to'lg'ondi.

Bug'doyzor chayqaldi, bug'doyzor shovulladi.

O'nlab qizlar Momoqizga jo'r bo'ldi:

*G'ujmoqi bug'doy,
Donginang to'q-ay,
To'p bo'l, o'rayik,
Xo'pda ko'rayik.*

Holvachining qirlaridan bug'doy hidi keldi. Gala-gala chumchuqlar o'rkachma-o'rkach uchib donladi.

2

Qizlar Bo'rini o'zlari tarafga imladi.

— Bo'ri, berman hayda! — dedi.

Bo'ri hangini Momoqiz tarafga haydadi.

Qizlar shu yoqqa qarab chopdi.

Bo'ri qiyoqni qizlarga gartdak-gartdakdan berdi, Momoqizga mo'lroq berdi.

Qizlar Bo'rini kunilab-kunilab ketdi.

— Xasis, Bo'ri xasis! — dedi.

— Egachim elakli bo'ldi, elagi tilakli bo'ldi! — dedi.

— Bo'ridan it ham baraka topmaydi! — dedi.

Bo'ri suvni chaylaga tushirdi. Hangini arqonlab keldi.

Momoqiz bug'doybog' soyasida o'tirdi. O'rog'ini yerga qadab qo'ydi. Ro'molini boshiga yelvagay qilib o'radi. Bir uchini qayirib og'ziga tishladi. Cho'p bilan yer chizdi. Ensiz qoshlari, kipriklari xiyol egildi... Bo'ridan nimadir kutdi.

Bo'ri iyagini qashidi. Turdi-turdi, chaylaga qarab yurdi. Yarim yo'lda yelkasi osha qaradi. Darrov ko'zini oldi. Qaraganlariga pushaymon bo'ldi.

Boisi, Momoqiz-da Bo'riga qarayatgan edi!

Bo'ri chaylada uxlayotgan Nasimni turtdi.

Nasim g'udurlab, u yoniga ag'darildi.

Bo'ri Nasim qo'lidan tortdi.

Nasim esnadi. Nima deysan, deganday Bo'riga qaradi.

— Nasim oshna, bir gap aytsam, birovga aytmaysanmi? Oshna, Momoqiz yaxshi, eshityapsanmi, u yaxshi... — dedi Bo'ri.

Nasim sergak bo'ldi. Bo'riga sinovchan tikildi.

Bo'ri ko'zlarini pirpiratdi. Gapida davom etdi:

– Nasim oshna, sen Momoqizga ayt, Bo'ri seni tushlarida ko'radi, de. Senga qiyoqni do'rjiroq berishida gap bor, de.

– O'zing ayta ber.

– Men? Bor-e, qaytib aytaman?

– O'zing bilasan.

– Qo'rqaman-da, Nasim oshna. Sen bilmaysan, necha martalab aytaman dedim, bo'lmadi. Ko'ziga ko'zim tushsa... garang bo'p qolaman. Haliyam aytaman deb borib, nima deyishimni bilmay qaytib keldim. Nasim oshna, sen mening qiyomatli oshnamsan-ku, sen ayt.

– Ko'ramiz.

Bo'ri Nasimni bag'riga bosdi. Quvonchidan, haligina olib kelmish suvdan bir kosa quyib berdi.

3

Qosh qoraydi.

Qizlar qatorasiga to'shak solib yotdi.

Yoz chigirtkalari chirilladi.

Eshaklar tarsillatib yer tepindi.

Gulxan miltiramish olis kamardan do'mbira ovozi keldi, elas-elas qo'shiq keldi.

Osmonda oy balqidi.

Nasim qizlar tarafga yurdi.

«Hozir chaqirib kelsa-ya?» — o'yladi Bo'ri.

Bo'ri qo'rqqanidan eshaklar yotgan yoqqa ketdi.

Eshak jabdug'iga cho'nqayib o'tirdi.

«Chaqirgani bilan baribir bormayman. Oshnam bo'lsa, o'zi aytsin», — ko'nglidan o'tkazdi.

O'tirdi-o'tirdi, tag'in qaytib keldi. Chalqancha yotmish Nasim oldiga cho'kkaladi. Qo'lini ushladi.

– Nasim oshna, u nima dedi-a? — deya so'radi. — Ko'zingni ochib ayt, nima dedi? Yo, uyalib indamadimi?

Nasim Bo'riga o'girildi.

– Bo'ri, men gaplaringni oqizmay-tomizmay aytdim. Bo'ri oshnamga sensiz kunduz ham qorong'i, dedim.

– Uh, bormisan, oshna! U nima dedi?

– Jo'ra, u, beti qursin, deb qo'l siltadi. Senga ko'ngli yo'q ekan, jo'ra. Ishonmayapsanmi? Mana, qiblagga qarab aytaman: agar yolg'on aytsam, ko'r bo'layin!

Bo'ringing dili xufton bo'ldi. Bir mahalgacha xo'rsinib yotdi.

Azonda ko'rpa-to'shagini hangi ustiga tashlab mindi.

Nasim hangi yolidan ushladi. Bo'rini yo'ldan qayirmoqchi bo'ldi.

Bo'ri bosh silkidi. Ko'nglidan shunday gaplar o'tdi:

«E, qo'y, oshna, ketaman. Qizlardan qachon yorug'lik chiqib edi-da, endi chiqadi. Men ularni odam deb, qiyoyq tashib yuribman-a».

Nasimning burni terladi. Tiniq yuzlari qizardi.

— Bo'ri, o'lay agar, hundisan, hundi! — dedi. — Ichimdagini top, deb bezrayib tura berasan! Bir Momoqiz uchun shunchami? Ana, qir to'la qiz!

Bo'ri hangi yag'iridan ko'zini olmadi.

«Nasim oshna, hech bo'lmasa indamay qo'ysin edi, — dedi ichida. — E, bo'ldi, ko'rmayin ham, kuymayin ham...»

Bo'ri xirmonga yo'l oldi.

4

Xirmonchi chollar Bo'riga galagov¹ haydattirmadi.

Avvalambor, ho'kizlar Bo'riga o'rganmog'i lozim bo'ladi. Bo'lmasa, begonasiraydi, yurmaydi.

U mayda-chuyda yumushlarni bajarib yurdi.

Bir kuni oftob qaytib, ho'kizlarni suvlatib keldi. O'ng kaftini peshonasiga soyabon qilib, qirga qaradi.

U... Momoqizni ko'rgisi keldi!

Hangini qirga burdi. Soy yoqalab borayotib edi, eshakli Nasim qirdan enib kela berdi.

Bo'ri iziga qaytmoqchi bo'ldi, ammo sir boy bermadi. Yo'lida davom etdi.

Yuzma-yuz bo'lib to'xtadi.

Garchi Nasim so'ramasa-da, Bo'ri boshi bilan qirga ishora qildi.

— Shu yoqqa... xirmonchilar bir ish bilan yuborib edi, — dedi.

— Yur, chaylaga, — dedi Nasim.

— Yo'q, ishim zaril.

Nasim ayyorona iljaydi. Xushro'y ko'zlari o'ynadi. Tishlari orasidan «chirt» etib tupurdi.

¹ Ho'kizlarni matab xirmon yanchish.

— Momoqizning oldigadir-da?— dedi.

Bo'ri lovillab ketdi.

— Ha, Momoqizning oldiga, ha! — dedi. — Senga shu gap kerakmidi?

— E, bor, menga desa, oyog'iga yiqil!

— Yiqilaman! Men shunday oyoqosti odamman! Bo'ldimi? Poyiga yiqilib, Momoqiz, men senga nima yomonlik qilib edim, deyman! Bo'ldimi?

Bo'ri hangiga xodacho'p urdi.

Nasim tahlikaga tushdi. Izidan yetib kelib, yo'liga ko'ndalang bo'ldi.

Bo'ri hansiradi.

— Qoch yo'ldan, qoch! Men Momoqizga yolvorgani ketyapman! — dedi.

— Bo'ri, borma!

— Nega hukm qilasan? Nima, hosilotmisan?!

— Bo'ri, meni jo'ram desang bormaysan.

— Senga nima?!

— Bo'ri, men... seni aldab edim.

Bir-biriga tikildi.

Nasim ko'zlarini olib qochdi. So'qmoq chetidagi tur-naqator qumursqalarga tikilib qoldi...

5

Boyagi tun.

Cho'ponlar gulxani.

Elas-elas qo'shiq.

— Ayt aytgichingni, Nasim, qizlar yomon xayolga boradi.

— Momoqiz, Bo'ri senga bir gap aytaman, deb yuribdi.

— Bilaman, aytmayapti.

— Momoqiz, u menga ko'nglini yordi, tayin ayt, dedi.

— O'zimga aytishga uyalgan gapni senga aslo aytmas.

— Aytishga bet chidamaydigan gap-da, Momoqiz. Aytayinmi, nima dedi? Momoqiz bilan... o'ynagim kelyapti... qo'yniga kiraman, dedi.

— Yo pirim, chini bilan shunday dedimi?

— Aldasam, ko'r bo'layin!

— Unda, Bo'rining betiga qaramaganim bo'lsin! Betini murdashuy ko'rsin!

— Tag'in, unga aytib yurma, oshna degan otimiz bor...

Bo'ri hangini olg'a qimtdi.

Yonlaridan odam bo'yi quyun charx urib o'tdi.

— Ayt, nima deb aldading?

— Aytmayman.

— Men senga gapiryapman!

— Bo'ri jo'ra, ursang ur, baribir aytmayman.

— Ayt deyapman!

— Bo'ri, jo'ra, Momoqiz mengayam yoqadi...

Bo'ri iziga burildi. Xirmonga keldi.

Qorong'i tushgach, supaga to'shak tashlab yotdi.

Chollar uyqulari kela bermagach, cho'pchak aytdi, matal aytdi.

Bo'ri boshini ko'rpa ostiga yashirdi. Ko'zlarini yumdi...

Bo'ringing ko'nglida o'z dostoni bo'ldi. Bu doston hali kuylanmadi. Dostonni uch odam bildi: Momoqiz, Nasim, o'zi bildi. Doston davom etdi...

XV

Ayoz zo'raydi.

Polvonlar og'zidan chiqmish bug' quyuqdan quyuq bo'ldi.

Olish qizigandan qizidi.

— Polvonlar, o'ynab-o'ynab olishinglar! — dedi davra.

— Ha-ha-a-a, gardkam!

— E, qo'yma!

— Omon polvon, chil ber!

— Shu, Boboqul bilan Mamat polvon juda lanj ekan, nima dedingiz, Bo'ri polvon?

— E, siz so'ramang, men aytmayin! — dedi Bo'ri polvon. — Mag'zava, lanj ham gapmi, mag'zava! Xaloyiq, ko'rdilaring, Boboqul polvon bilan Mamat polvon ne vaqtdan buyon olishib, na yiqitadi, na yiqiladi! Yerga qarab suyashib yurgani yurgan! Men ularni qurdan haydab yuboraman, maylingizmi?

— Davraning fikriyam shu!

— Bo'lmaganga bo'lishma degan!

— Boboqul, ko'p chaqchayma, Bo'ri polvon to'g'ri qilyapti!

— Olish — san'at, ha!

— Minglab odam uyqudan qolib senga qarab o'tiribdi! Shunday ekan, san'atingni ko'rsat-da, bachchag'ar!

XVI

– Xaloyiq, – dedi Bo‘ri polvon, – manavi ikki polvon davraga gaplashib chiqibdi ekan! Birovimiz astagina yiqilib, olgan qo‘yni so‘yib yeymiz, deb kelishibdilar. A? Buni menga ayg‘oqchilar yetkazdi! Qolabersa, olishlariyam ko‘rsatib turibdi! Xaloyiq, men bularniyam davradan baddarg‘a qilaman!

– U-u, ola jelak, undan ko‘ra bo‘yningga to‘rva osib tilanchilik qil!

– O‘l-e, shu kuningga-ey!

– Qo‘y yeysan-a, qo‘y yeysan, zaharimni ye!

Polvonlar qurdan bosh egib, quruq chiqib ketdi.

Juma polvon Sher polvon ichidan chil berdi. Sher esa uni belidan mahkam quchoqlab turdi. Bordi-yu, Jumaning oyog‘i chiqib ketsa, Sher polvon uni ko‘tarib, orqaga qayirib uradi.

– Sher polvon, ko‘tar osmonga, ko‘tar!

– Yo-yo-yo!

Juma polvonning oyog‘i ilonday chirmashgan ekan, chili chiqmadi.

– Sher polvon, bu ko‘tarishing bekor! Dast ko‘tarish kerak, dast!

– Qo‘rqma, yiqilsang izingdan o‘zimg chiqaman!

– Ko‘tarayotganingda orqaga ko‘p chalqayma, bu xavfli! Ko‘ta-a-ar!

– Yo-yo-yo!

– Chilini chiqarib yubor, chilini!

– Y-yo-yo!

– Bali-bali-i-i!

Gurs!

– Barakalla, Sher polvon, bundan ziyod yiqitib bo‘lmaydi!

– To‘nni to‘rdagi chollarga berib ket, olqaydi!

– Namoz polvon, yerni tavof qil, qo‘llaydi! Alimardon polvon...

– Y-yo-yo...

– Bali, polvon, bali! Mening qo‘lim emas, otamning qo‘li, deb olish, ha!

– Polvon, piringni hamisha yod et, madad beradi!

Bo'ri uyg'onib, tevarakka alangladi.

Tong otdi.

Ho'kizlar mudrab-mudrab, vazmin-vazmin kavsh qaytardi.

To'rg'ay hangi yag'iriga qo'nib chuldiradi.

Fayziyob yellar yeldi.

Bo'ri ertalabki ta'tildan keyin uch ho'kizni bir-biriga bo'ynidan matab, galagovga qo'shdi. Oyoqlariga choriq kiydi. Tolxivichni olib, xirmonga kirdi.

Xirmonchi chol panshaxa bilan yoyilib ketayotgan somonlarni ho'kizlar oyog'i ostiga tashlab turdi.

Ho'kizlar xirmon yancha berib o'rganib qoldi. Hamisha bir yo'ldan yurdi.

Ho'kizlarga ergashib yurgan Bo'ring choriqlari somonga ko'milib-ko'milib ketdi.

Xirmonchi chol:

— Hay barakalla! Maydalab hayda, maydalab! — dedi.

Bo'ri cholga qarab kulib qo'ydi. Tomog'ini qirdi.

Bobotog' cho'qqilari yorishdi.

Qirga o'rlab ketadigan so'qmoqda bir eshakli bordi. U Nasim bo'ldi. Nasim o'roqchilarga qiyog olib bordi.

Bo'ri tishlarini-tishlariga qattiq bosdi.

Gavron bilan ho'kizlar sag'risiga so'qdi. Bor ovozi bilan qo'shiq boshladi:

*Yo'rtib-yo'rtib haydagin-a, mayda-yo, mayda-yo,
Don somondan arisin-a, mayda-yo, mayda-yo,
Ayni sahar bo'lganda-yo, mayda-yo,
Xo'jayi Xizir dorisin-a, mayda-yo, mayda-yo.*

Ho'kizlar qadamidan chuqur iz qoldi. Somon tagidagi bug'doy g'ijir-g'ijir etdi. Bo'ring ovozi dardli bo'ldi:

*Ayri-ayri tuyog'ing, mayda-yo, mayda-yo,
Olmos bo'lsin jonivor-a, mayda-yo, mayda-yo,
Seni boqqan dehqonlar-a, mayda-yo, mayda-yo,
Sarmast bo'lsin jonivor-e, mayda-yo, mayda-yo.*

Jonivor, anovi ketayotgan eshaklini ko'ryapsanmi?

U mening qiyomatli oshnam Nasim.

Jonivor, mening na otam, na aka-ukalarim bor. Yolg'iz o'g'ilman. Otam ham, aka-ukalarim ham ana shu oshnam...

Hayda, jonivor, hayda, temir tuyog'im, hayda!

*Mo'l xirmondan oldim somon, mayda-yo, mayda-yo,
Oshiqqa qorong'idan oydin yomon, mayda-yo, mayda-yo,
Oshiqlar murodini bersin xudo, mayda-yo, mayda-yo,
Kechalar yomg'ir yog'ar, kunduz tuman, mayda-yo, mayda-yo.*

Birovga aytma, jonivor, hay anavi qirda bir qiz bor, shu qiz mening ko'nglim edi.

Qiyomatli oshnam ko'nglimga chang soldi! Uh, ko'rgilik!

Men oshnamga ishonib edim, jonivor. U ishonchimni oyoqosti qildi.

Qiyomatli oshnangdan shu ish kelgandan keyin o'zgalardan nima umid-u nima xayr?

Birovga aytma, jonivor, aytgiligi yo'q...

Yana-tag'in qasam ichdi, jonivor, eshityapsanmi, qiblagarab qasam ichdi! Qasam yomon, jonivor, yomon...

Hayda, jonivor, yo'rtib-yo'rtib haydal

Vo'ajab, bu qanday dunyo bo'ldi, jonivor?

O'rtada burun bo'lmasa, u ko'z bu ko'zni o'yib oladi shekilli?

*Momo o'zi yaxshi qiz, mayda-yo, mayda-yo,
Mayda bilan to'qmiz biz, mayda-yo, mayda-yo,
Bug'doy kirsar omborga, mayda-yo, mayda-yo,
To'y qilardik erta kuz, mayda-yo, mayda-yo.*

O'zing o'yla, jonivor, Nasim ko'rib-bilib turib, Momoqizga ko'z olaytirdi-ya! Jonday oshnasi suyganiga-ya?..

Jonivor, men Nasimning onasini onam, deb edim. Onasi qo'llaridan tuz yeb edim...

Onalarimiz, o'la-o'lguncha sodiq do'st bo'linglar, deya, bizga oq fotiha berib edi...

*Bo'z-bo'ziga — bo'ziga, mayda-yo, mayda-yo,
Qo'ylar kelar qo'ziga, mayda-yo, mayda-yo,
Erkak hazil qilarmi, mayda-yo, mayda-yo,
Oshnasi suyganiga, mayda-yo, mayda-yo!..*

*Oshiq bo'ldim, arpaning somoniga, mayda-yo, mayda-yo,
O'lim bersin, qizlarning yomoniga, mayda-yo, mayda-yo!..*

Jonivor, bo'ldi, men endi Nasim bilan yuz ko'rishmayman.

Bo'ldi, men endi Nasim bilan bir umr gap qo'shmayman...

XVII

Tun yarimladi.

Polvonlar siyrakladi.

Karim po'stak bilan Rahmat polvon qoldi.

Karim po'stak? Oydinkim, po'stakni qayoqqa otib yuborsa, yerga albatta teskarisi bilan borib tushadi.

Karimni ham qayoqqa otib yuborsa, yerga teskarisi — ko'kraklari bilan borib tushadi.

El Karimni po'stak deyishining boisi ana shunda.

Karim po'stak Rahmatni qo'l chilga oldi: o'ng qo'lini uning qo'ltig'idan o'tkazib, yoqasidan ushladi.

Rahmat polvonning chap qo'li ketiga qayrildi.

Davra qichqirib yubordi:

— Ay-ay, po'stak, qo'yib yubor!

— Qo'yib yubor desa!

Karim po'stak qo'yib yubordi.

Qaytadan olishganlarida tag'in qo'l chilga oldi.

Bo'ri polvon ularni ajratib qo'ydi.

— Xaloyiq! — dedi. — Karim polvon qo'l chilga olib nomardlik qildi! Uning ko'nglida yovuzlik borakan! Men uni davradan badarg'a qilmoqchiman, siz nima deysiz?

— To'g'ri-to'g'ri!

— Bundaychikin polvonni yana qaytib davraga yonosh-tirmaslik kerak!

— Karim po'stakning ko'ngli kir ekan!

Bo'ri polvon Karim po'stakka yuzlandi.

— Ana, eshitdingmi? — dedi. — Xalq hukmi — Haq hukmi! Chiq! E, sadqayi davra ket! Qani, rais bova, Rahmat polvonga haqini bering! Karim po'stakni yiqildi, deb hisoblayman!

Qo'l chil azal-azaldan man etiladi. Boisi, qo'l chilga olinmish qo'l yo chiqib ketadi, yo sinib ketadi.

Qo'l lat yegach, qo'l o'ynama bo'lib qoladi.

Oqibat, polvonning yana qaytib davraga chiqishi amri mahol bo'lib qoladi.

Bo'ri polvon davrada yillab olishdi. Ammo biron marta-da qo'l chilga olmadi.

Ha, darvoqe...

Bu, Qobil sho'roning to'yida bo'ldi.
Kolxoz kattalari sho'roning izzati uchun xizmatda bo'ldi.

Kattalar orasida Bo'ri polvon-da bo'ldi.

U yaqinda brigadir bo'ldi.

Brigadirlikka tayinlanishi qiziq bo'ldi: kolxoz raisi bir necha polvon bilan qo'shni Regar tumaniga to'yga shaylandi.

Bo'ri polvonga-da odam yubordi.

— Borolmayman, mazam yo'q... — dedi Bo'ri polvon.

Aslida, bormasligi boisi boshqa yoqda bo'ldi. Bo'ri polvon raisni yomon ko'rdi. Bo'ri polvon raisdan hazar qildi.

Hazar boisi, rais buzug'oyoq bo'ldi...

Shu bois, Bo'ri polvon rais bilan to'y-ma'arakalarga yurmadi.

Bo'ri polvon rais bilan osh-qatiq bo'lmadi.

«Nahs bosgan odam bilan bir yoqqa yurib bo'ladimi? Bo'lmaydi! Tag'in, yo'lda biror-bir falokat yuz beradi-da, barimiz juvonmarg bo'lib ketamiz...»

Bo'ri polvon ana shunday o'yladi!

Bo'ri polvon, raisimiz o'zi kelib qolmasaydi-yov deya, boshini sochiq bilan o'rab-o'rab oldi. Ko'rpa-to'shak qilib yotdi.

Darhaqiqat, rais bir brigadir bilan keldi. Devordan yo'talib-yo'talib bo'yladi. Qabatidagi brigadirdan:

— Kampirning oti nima edi? — deya so'radi.

— Oyxol momo, — javob berdi brigadir.

— E, ha, Oyxol momo... Oyxol momo! O, Oyxol momo! — deya chaqirdi rais.

Bo'ri polvon miq etmadi. Deraza pardasi burchidan bir ko'zlab qarab yotdi.

Bo'ri polvon onasi molxonadan chiqib keldi. Onasi qo'llari... qop-qora tappi yuqi bo'ldi!

Rais aftini burishtirdi. Yuzini chetga o'girdi.

— Tfu! — deya tupurdi. — Qo'lingizni naryoqqa qiling-e, kampir! Fahm-farosat bormi o'zi!..

— Tirikchilik, inim, tirikchilik, — dedi onasi.

— Tirikchilik bo'lsa, odamga o'xshab o'tin oling, ko'mir oling!..

— Ko'mirni pulga beradi-da, inim. Nafaqani oshirsalar-ingiz ekan, ko'mir olsak.

— Qiladigan kasbingiz tappi yopish bo'lsa, nafaqangizni oshirib bo'ladimi! Bu... polvon qani?

Onasi Bo'ri polvon tayinlamish gapni aytdi:

— Ko'chaga chiqib ketib edi, — dedi.

Rais alam bilan devorga tupurdi;

— Tful! — dedi. — Hozirgina uyida deyishdi-ku?

— Chin, uyda edi. Boyanagina do'xtirga boraman, deb ketdi.

Rais yelkasidan nafas oldi.

— Uf-f! — deya, tag'in tupurdi.

Rais peshonasi tirishdi. Rais ko'zlari qisildi. Rais lablari cho'chchaydi.

Rais... alamini Bo'ri polvon onasidan oldi:

— Besh kunligingiz bormi-yo'qmi, nafaqani nima qilasiz! — deya jo'nadi.

«He, enag'ar nahs...» — deya so'kdi Bo'ri polvon.

2

Bo'ri polvon bormagan Regar davrasi katta bo'ldi.

Davrada Tojikiston bir taraf bo'ldi, Surxondaryo bir taraf bo'ldi.

Davraga Denov tumani kattalari-da keldi.

Surxondaryo polvonlari Denov kattalarini qora tortib, kattalar tevaragida jam bo'ldi.

Kattalar Surxondaryo shon-sharafi uchun talashib-tortishdi!

Hay bir kattalar bor edi-da! Or-nomus uchun kuyib-pishardi, shon-sharaf uchun kuyib-pishardi!

Endigi kattalar majburiyat bilan majlisdan boshqa narsani bilmaydi!

Baribir, surxondaryoliklar yiqildi! Yoppasiga!

Regardan O'tan polvon degan chiqib, Surxondaryoning suyangan tog'larigacha terib tashladi!

Bakovul Denov kattalariga qarab iljaydi.

— Bo'lganlaringiz shumi, okun? — dedi.

Kattalar ulay-bulay izza bo'lmadi!

Ijroqo'm raisi ketiga o'girildi.

— Bo'ri polvon qani? — deya do'qladi.

— Mazasi yo'qroq ekan, kelolmadi, — javob berdi kolxoz raisi.

Ijroqo'm raisi afsusli qo'l siltadi.

— E-e-e! — deya ijirg'andi.

Kattalar davraga duo berilmasdanoq etaklarini qoqib turib ketdi.

Izidan polvonlar jo'nadi.

3

Alamzada kattalar Regardagi yana bir davraga Bo'ri polvonni olib bordi.

Davra oxirida o'sha O'tan polvon deganiga chaqirtirildi.

Denov kattalari Bo'ri polvonni davraga tushirdi.

Kurashni asl zo'r polvonlarga chiqargan-da! Yo yiqitadi, yo yiqiladi! Cho'zib o'tirmaydi!

O'tan polvon birinchi qo'ldayoq Bo'ri polvonning ichidan chil soldi.

Bo'ri polvon O'tan polvonni cho'nqaymaga olib urdi! Surxondaryoning shon-sharafini ko'tardi!

Kattalarning og'zi qulog'iga yetdi.

Denovda Bo'ri polvon sharafiga ziyofatlar berdi. Sovg'a-salomlar berdi.

Bo'ri polvonni brigadirlikka qo'ydi.

Shu-shu, tuman kattalari davralarga Bo'ri polvonsiz bormaydigan bo'ldi.

4

Sho'roning to'yida Nasim polvonning omadi keldi.

U tog'chi urug'idan ikki polvon bilan olishdi. Ikkoviniyam birinchi qo'ldayoq yiqitdi.

O'zga polvonlar pisib-pisib qoldi.

Nasim polvon bakovul ro'parasida o'tirdi. Navbatdagi polvonni kutdi.

Bakovul davraga chorladi:

— Nasim polvonga talabgor bo'lsa chiqsin!

Bo'ri polvon joyidan bir qo'zg'alib oldi: u bor davrada hali biron marta-da bundayin chaqiriq eshitilmab edi-da...

Og'ir vaziyat bo'ldi!

Boisi, davrada g'olibdan-da zo'r polvon o'tiribdi! Bo'ri polvon o'tiribdi!

Bakovul polvonlar ko'ngliga qo'l soldi-qo'l soldi, favqulodda xatolikka yo'l qo'ydi.

— Otangga rahmat, Nasim polvon! — dedi tantanavor. — Bo'pti, keta ber, sendan zo'r polvon yo'q ekan!

Bo'ri polvonga botib-botib ketdi!

Bo'ri polvon peshonasi tirishdi. Bakovulga o'qraydi. Ichida mana bunday dedi:

«He, ukkag'ar loppil! Nasim hammani qoyil qildi? Nasimdan zo'r polvon yo'q? U o'zi kim?»

Bo'ri polvon o'zining davrada o'tirganini bildirish uchun qirinib-qirinib yo'taldi.

Qabatida o'tirmish Sana polvonga zo'rma-zo'raki bosh irg'ab qaradi. Zo'rma-zo'raki iljayib qaradi. Bu bosh irg'ashda, bu iljayishda manavi kinoya bo'ldi:

«Qarang-a, Sana polvon, shunday zo'r polvon bor ekan, biz bilmabmiz-da...»

U, Sana polvon bakovulga borib, mana bunday deydi, deya umid qildi:

«Bakovul, gapingizni qaytib oling. Gapingiz Bo'ri polvonga botib ketdi.»

Ammo Sana polvoni tushmagur, Bo'ri polvon ko'nglidagini uqib ololmadi.

Bo'ri polvon ichini it tirnadi.

«He, kallang qursin, sendaychikin Sana polvonning! — dedi ichida. — Bu polvon emas, govkalla! Sana govkalla!»

Bo'ri polvon Sana polvondan yuz o'girdi. Chap oyog'iga qayrilib o'tirdi.

Davra chetida lov-lov yonmish mash'alaga qarab o'tirdi.

Yerga suqig'lik odam bo'yi temir uchida lo'pchik lov-lov yonib turdi.

Bir bola lo'pchikka yermoyi sepib turdi.

Bo'ri polvon qoboq-tumshuq qilib o'tirdi-o'tirdi... Endi, o'zini-o'zi ovutdi:

«Bakovul laqillasa laqillay beradi-da! — dedi ichida. — Nasim mening oldimda o'zining hech kim emasligini yaxshi biladi!»

Ammo Nasim polvon qurdan chiqa-chiqa, davraga shunday g'olibona qaradi, shunday g'olibona qaradi!

«Baringni qoyil qildimmi!» — deganday bo'ldi!

Bo'ri polvon sabr-toqati toq bo'ldi! Bo'ri polvonni polvonlik qoni qo'zg'adi!

— E, shoshma! — deya, sapchib davraga kirdi.

Buni kutmagan bakovul dovdirab qoldi.

— Sizni oshnasi deb o‘ylab... — deya tavallo qildi.

Bo‘ri polvon — Bo‘ri polvonligini qildi! Azaldan polvon xalqida sal... kamroq bo‘ladi, degan gap bor,

Yo‘q, polvonlarda kam bo‘lmaydi! Polvonlar vujudida hovur bo‘ladi! Polvonlar ko‘pkariga boqilmish otday asov bo‘ladi!

Polvonlar misoli og‘ir tosh bo‘ladi. Og‘ir tosh unchamunchaga ko‘chmaydi. Bordi-yu, falokat bosib ko‘chsa, yomon ko‘chadi! Og‘ir tosh ko‘chsa, yomon bo‘ladil

Ana, ko‘chdi, og‘ir tosh ko‘chdi!

Bo‘ri polvon davra aylandi. Alp-alp odimlar otdi.

Nasim-da davraladi.

Bo‘ri polvon izidan yurdi.

Boyagi dag‘dag‘alar qayoqdal! Yelkalar qisiq bo‘ldi, qadamlar omonat bo‘ldi...

Zo‘rdan zo‘r chiqsa, oyog‘i tipir-tipir!

Bo‘ri polvon Nasim yuziga qaramadi.

Davrada kimdir sarosima bilan dedi:

— Ikki oshna-ya. Oxir zamon bo‘lyaptimi deyman.

— Oshna bo‘lgani bilan ikkovi gapirishmaydi.

— Biror gap o‘tgandir-da.

— Kim biladi deysiz...

Bo‘ri polvonga alam qildi.

«Uh, qizbet! — dedi. — Aqalli bir og‘iz chiqmayman, demadi-ya!»

Juda-juda alam qildi.

«Qizbet! Itdan bo‘lgan, qurbonlikka yaramas! Qarab tur, sen qizbetni davraga qaytib chiqmaydigan qilmasam ko‘rasan».

Bo‘ri polvon to‘xtadi. Ishtonini tizzasigacha lippa urdi. Ko‘kraklarini ochdi. Yovuz niyat qildi:

«Qizbetni birdan qo‘l chilga olaman».

U vajohat bilan Nasim polvonga qarab yurdi.

Nasim polvon vajohati-da undan kam bo‘lmadi...

Bu, Bo‘ri polvon o‘z niyatini amalga oshirish uchun bo‘lgan ishtiyoqini yanada zo‘raytirdi.

«Bakovul sezib qolib qichqirsa-da, baribir qo‘l chil qilaman! O‘zimni eshitmaslikka olaman».

Shunday qilib, tag‘in bir necha daqiqadan keyin Nasim polvon qo‘li yo chiqadi, yo sinadi!

Bo‘ri polvon o‘ynab-o‘ynab, uzil-kesil hamlaga o‘tdi. Qo‘l uzatib olg‘a talpindi.

Nasim polvon chaqqonlik bilan o'zini orqaga oldi.

Xuddi shu daqiqada ko'zlar uchrashib qoldi!

Bo'ri polvonga o'sha qop-qora ko'zlar tik-tik boqdi.

O'sha ma'nosiz ko'zlar, o'sha bez ko'zlar Bo'ri polvon uchun qanchalik jirkanchli bo'lsa, shunchalik qadrdon-da edi!

Qadrdon ko'zlar Bo'ri polvon qalbida ko'pirib-tosha-yotgan qahrni so'ndirib yubordi.

Bo'ri polvon beixtiyor bo'shshdi. Qo'llarini tushirdi.

— Haqini beringlar, u zo'r ekan! — dedi-da, davradan chiqdi-ketdi.

Davra pichir-pichir qildi.

— Bo'ri polvonning bir joyida og'riq turdi, — dedi.

— Bo'ri polvon qo'rqdi... — dedi.

5

«Bo'ri oshna, yomon bo'ldi, juda yomon bo'ldi. Boshingga yomon kunlar soldim. Men buni olishda ko'zlaringdan bildim.

Ko'zlaring to'la dard bo'ldi, ko'zlaring to'la o'pka-gina bo'ldi.

Oshna, sen meni yuruvsiz qilding! Bunday zo'r bo'lgandan ko'ra o'lganim yaxshi edi! Odam deb dardingni menga aytding-a! Oshna, senga rahmim keladi...

Momoqiz menga-da yoqqani chin. Lekin men baribir Momoqizni deb senchalik qayg'urmayman, dard chekmayman.

Oshna, menga bir og'iz, aqalli bir og'iz qattiq gapirmading. Mening kimligimni bilsang-da, yuzimga aytib solmading.

Momoqizga-da aytmading!

Oshna, buni birov eshitmasin. Eshitgiligi yo'q...

Men o'zim bor gapni Momoqizga aytaman. Mayli, meni la'natlasin, mendan nafratlasin.

Sen qiyomatli oshnam bo'lmaganingda ham senday odam uchun shunday qilardim.

Oshna, Momoqizning oldiga bor. Ko'nglingni to'q qil: Momoqiz oldida yuzing yorug'.

Oshna, meni faqat bir nima qiynaydi: endi, ikkalangning yuzlaringga qanday qarayman? Endi, mendan bir umr yuz o'girib ketarsizlar?

Yo'q, oshna, men sendan ayrilib qolgim kelmaydi. Bo'lmasa, nima qilayin? Bilmayman, oshna, bilmayman...»

Bo'ri polvon Nasimdan shu gaplarni umid qildi!

«Nasim o'rnida men bo'lsam, shunday qilardim, — o'yladi Bo'ri polvon. — Kelib, shunday derdim».

6

Bo'ri polvon intiq bo'lib yashadi.

Momoqiz oldiga borishga yuragi betlamadi.

Favqulodda Nasim Momoqizga... odam qo'ydi!

Non sindirildi! Buni eshitgan Bo'ri polvon yarasiga tig' tekkan bemorday seskanib, ingrab yubordi!

7

Nasim polvon yashashni bildi.

U Momoqiz bilan boshqa brigadaga o'tib ketdi.

Olcha gullayotganda to'ylari bo'ldi.

Nasim Bo'ri polvonlarni-da to'yga aytdi.

To'yga Bo'ri polvonning onasi bordi.

Bo'ri polvon:

— Majlis bor edi... — deya, tuman ketdi.

8

Nasim polvon yangi brigadaga el bo'lmadi.

Brigadir bilan adi-badidan boshi chiqmadi.

Tag'in boshqa brigadaga o'tdi. Nimagadir, bunisiga-da sig'madi.

Bug'doypoyada o'qariq qazishdan erta qaytdi.

Belbog'ini ostonada serrayib turmish Momoqiz qo'lga otib yubordi.

— Bilaman, buning hammasi Bo'rining ishi! — dedi. —

Nasim qayerga borsa kun bermanglar, deb aytib qo'ygan! Undan yaxshilik chiqmaydi! Ichi qora uning! Qovog'idan qor yog'ib yurishiyam aytib turibdi! Rang ko'r, hol so'r, degan! U bizni qo'ymaydi! Ketamiz, dunyoning kolxozi bit-ta emas! E, senday jo'ramning...

Nasim polvonlar ko'chdi.

Nasimlar ko'chib ketishini eshitmish Bo'ri polvon tom ustida olislarga termulib-termulib o'tirdi. Xo'rsinib-xo'rsinib o'tirdi.

Ko'ch-ko'ron ortmish ulovlar qishloqdan chiqib,
Sho'rchiga yo'l oldi.

Bo'ri polvon ko'ngli o'rtanib-o'rtanib qoldi, talpinib-
talpinib qoldi.

Ko'ngil yaqinlari Bo'ri polvondan tobora olislab-olislab
ketdi...

9

Shundan keyin Nasimlarni qishloqdagi urug'-aymoqlari
to'y-ma'rakasida ko'rdi.

Bo'ri polvon Nasimdan o'zini olib qochdi. Nasim bilan
yuzma-yuz bo'lmadi.

Momoqizni bo'lsa, ko'rmadi. Ammo... ko'rgisi keldi!

Bir to'yda o'zini qorong'iga oldi.

Olov tevaragida davra bo'lib o'yin qilmish ayollarga
nazar soldi. Diqqat bilan nazar soldi... Momoqizni izladi!

Bildi, shu qator ayollar orasida Momoqiz bo'ldi. Bildi,
Momoqiz-da chakagini ro'mol bilan o'rab, olovga qarab
turdi.

Ana, Momoqiz-da davraga kirdi!

Qulochini omonat ochdi. Ro'molini yuziga pardalar
qilib-qilib o'ynadi.

O'zi o'ynab, o'zi qo'shiq aytdi:

*Yaxshi qizning nozini
Kim ko'taradi-yo,
Tekkani qobil bo'lsa
Shul ko'taradi-yo.*

Bo'ri polvon bir entikdi!

Tag'in bir to'yda Momoqizni olisdan ko'rdi.

Kunduz kuni bo'ldi.

Momoqiz bag'riga bola bosib turdi.

Bolasi Momoqiz ro'molini tortqilab-tortqilab turdi...

Bo'ri polvon ikki entikdi!

Oh — yurakdan, yosh — ko'zdan bo'ldi...

10

Shu-shu, Momoqizni o'ylasa, ko'ngli tub-tubida paro-
kandalik kechar bo'ldi. Dunyo ko'ziga tor ko'rinar bo'ldi.
Ko'ngli o'ksir bo'ldi.

Oqibat, Momoqizni o'ylamas bo'ldi. Momoqizni eslamas bo'ldi.

Momoqiz tilga olinsa, eshitmas bo'ldi. Indamay turib ketar bo'ldi.

Boshqa nima-da qilsin, Momoqiz endi birovlar ayoli bo'ldi!

XVIII

Bo'ri polvon davradan xursand: janjal-araz yo'q. Polvonlar seni-menga bormay olishayapti. O'zini oynaga solmay olishayapti. O'zini taroziga solmay olishayapti.

Ana, xo'jasoatlik Sadir polvon sho'rchilik Ro'zi polvonni yelkasidan oshirib urdi.

Ro'zi polvon origa Maksim polvon degan chiqdi.

Sadir polvon:

— E, u sport masteri, chiqmayman, — deya turib ketdi.

Maksim polvon sambo kurashi bo'yicha sport ustasi ekani chin bo'ldi. Bakovul ro'parasida talab qilib o'tirib-o'tirib ketdi.

Bo'ri polvon xo'jasoatliklarga og'iz soldi:

— Chiqinglar-da endi! — dedi.

Uyoqdan Amir polvon:

— Polvon bova, Sadirning qo'li lat yebdi! — dedi.

Bu shunchaki bahona bo'ldi.

Sho'rchiliklar piching qildi:

— Nimaga bir polvonni yiqita solib qochasizlar!..

Sig'sa, davraga chiqingizlar-da! — dedi.

Ilkis piching Sadir polvon bahona butun davra egalari-ga qarata aytiladi.

Bo'ri polvon «yalt» etib sho'rchiliklar to'dasiga qaradi.

Keyin, Amir polvonga yuzlandi.

— Unday bo'lsa, boshqasini chiqar! — dedi.

Amir polvon:

— E, polvon bova, master sportga teng kep bo'ladi-mi? — dedi.

Bo'ri polvon mehmonlar oldida izza bo'ldi. Xivich uchi bilan chiroqda yiltiramish somonlarni titkiladi.

Shunda, davraga yoshi o'tib qolmish Normurod polvon chiqib keldi. U duch kelmish odam ro'parasiga cho'kdi. Qo'llarini ketiga tiradi. Orqasiga chalqayib, oyog'ini uzatdi.

— Mahsini tort, tort mahsini! — dedi.

Torta bermagach, Normurod polvonning o'zi mahsilari-
ni tortib-tortib sug'urdi. Paytavalarini chuvalatib-chuvala-
tib tashladi.

Joyidan sapchib turdi. O'z polvonlariga qahr bilan
qo'lini shop qildi.

— Chiqmaysanmi-a, chiqmaysanmi? — dedi. — Elga
eshittirib ayt! Chiqmayman, de! Qo'lingni ko'tarib ayt!
Unda, mana men chiqaman!

Normurod polvon bakovul ro'parasiga borib cho'kkala-
di. Sho'rchiliklarga qo'lini silkib aytdi:

— Qani, master sportingni berman yubor! — dedi.

Ammo sho'rchiliklar Maksim polvonni davraga tushir-
madi. Boisi, Normurod polvonning soqoli oppoq edi...

Sho'rchiliklar to'pidan ovoz keldi:

— Sizga qoyil bo'ldik, Normurod polvon, bizga anavi
polvonlaringizni chiqaring!

Normurod polvon davra aylana berdi.

— Bizda polvon yo'q, bo'lsa chiqardi! — dedi.

Bo'ri polvon domangir bo'ldi:

— Polvon, ko'tarilma, ko'p ko'tarilma! — dedi.

Normurod polvon Bo'ri polvon qo'lidan yulqinib chiq-
di. Yana davraga aylandi.

— E, master sport tugul, dev bo'lsayam chiqaman! —
dedi.

Bo'ri polvon Normurod polvon tirsagidan mahkam ush-
ladi, davradan yetaklab chiqdi.

Normurod polvon tag'in davraga talpindi:

— Normurod polvonning ko'zi ochiq bo'p turib, uning
eli yerga qaraydimi? — dedi. — Ushlamang meni, polvon
bova, ushlamang! E, yerga kirgizib yuborsayam chiqaman!

Bo'ri polvon qalbini-da ayni shunday tuyg'ular tirnadi.
Ammo keksalarga xos vazminlik bilan o'zini bosib turdi.

Davraga kirib, xo'jasoatliklarga ovoz berdi:

— Amir, Tilovberdini berman yubor! Tilovberdi, mun-
da ke! — dedi.

Shunda, davraga Bo'ri polvonning o'g'li Tilovberdi
chiqib keldi. Bo'ri polvon o'g'lini tirsagidan yetaklab, ba-
kovul ro'parasiga o'tirg'izdi. Sho'rchiliklar ko'nishga
ko'ndi-yu, Maksim polvon rozi bo'lmadi.

— Tilovberdining vazni og'ir, chiqmayman, — dedi.

Bo'ri polvonning zardasi qaynadi.

— Nima, endi davraga-da taroziga tortib chiqaraylik-mi? — dedi. — Ko'rib turibsan, bo'yi basti sendan ziyod emas, chiqa ber-da! Chiq-e, ota-bovamis tarozisiz olishgan!

— E, chiq-e, Maksim-e, yiqilsang yer ko'taradi-da! — dedi sho'rchiliklar.

Polvonlar fотиha olib ketdi.

XIX

Bo'ri polvon ich-ichidan zil ketdi. O'zi bilan o'zi gapirishdi.

«Biz polvonlik maktabida o'qimadik. Polvonlik bizga otameros. Pushtdan pushtga, qondan qonga o'tib kelyapti.

Polvonlikning ko'zga ko'rinmas, til bilan tushuntirib bo'lmas shunday sirlari borki, buni faqat tomirida polvonlik qoni borlarga biladi. Biz bilamiz!

Bu sirlar hech bir kitobda yo'q!

Mana, mening o'zim. Surxon vohasida mendan yiqilgan polvonning o'zi yo'q! O'sha maktab ko'rgan sport mas-terlariyam yag'rinimdan oshib ketdi!

Xalq nimasi bilan xalq?

O'zining urf-odatları bilan xalq! Ota-bobosidan qolgan milliy an'analari bilan xalq!

Ko'p urf-odatlarimizni birovlar... birovlar o'ziniki qilib oldi! Biz qo'limizni burnimizga tiqib qoldik.

Shunday keta bersak, hademay... o'zimizni-da boy berib qo'yamiz!

Buyog'i kamday, ne-ne nimalarimizni eskilik sarqiti deb yo'q qildik. Xiyol bo'lmasa, xalqning o'zini-da... eskilik sarqitiga chiqarib yuborayin, dedik! Bugun buni yo'qota bersak, ertaga uni yo'qota bersak, adirdagi... podadan nima farqimiz qoladi?..

Biz hademay bu dunyodan ketamiz. O'zimiz ketsak-ku, go'rga-ya. O'zimiz bilan... Buni rais biladimi?..»

Bo'ri polvon raisga qarab-qarab qo'ydi.

Tag'in nimalardir... nimalardir yo'qolib boryapti...

Bo'ri polvon o'yladi-o'yladi... O'ylab o'yiga yetdi...

«Avlodlar almashgan sayin... yo, pirim-e, tuf-tuf-tuf... avlodlar almashgan sayin... yurak yo'qolib boryapti!

Jasad bor! Aql bor!

Yurak yo'q!

To'rt muchal bor! Kuch-quvvat bor!

Yurak yo'q!
Ko'krakda jon bor!
Yurak yo'q, yurak!..

Farzandlar hayotga beparvo qaraydi. Musibat bilan xursandchilik farqiga bormaydi.

Farzandlar o'zlari minayotgan mashinaga o'xshaydi!
Odam kim, mashina kim, bilib bo'lmay qolyapti...»

XX

Maksim polvon yengsiz, yoqasiz jelak kiyib chiqdi. Bo'ri polvon barmoqlari uchi bilan jelagidan ushladi.

— Eb-ey, eb-ey, Maksim inim, bu qanday libos? Mabodo maykamasma? — dedi.

Maksim polvon o'zicha tushuntirgan bo'ldi, Bo'ri polvonning ensasi qotdi.

— Shu gapingga noma'qulning nonini yebsan! — dedi. — O'zingni izzat qilmasang ham davrani izzat qil! Bor, o'zimizning kiyimdan kiyib chiq.. Buningni na yoqasi bor, na yengi bor, qayeridan ushlab bo'ladi? Manavi brenjangni qara... Ishtonbog'iyam rezinkadandir-da? Tortganda uzilib ketsa nima bo'ladi? E, bor, qalinroq ishton kiyib chiq! Popukli ishtonbov boyla, belni ushlaydi!

Maksim polvon oliftachilik qildi.

— Musobaqalarda shunday kiyinib olishadi! — dedi.

— Ay, Maksim-ay, Maksimi tushmagur-ay! — dedi Bo'ri polvon. — Ko'p katta yangilik aytding-da! Shu yangiliging uchun suyunchisiga ishtonimni yechib berayinmi?

Davra qiyqirib-qiyqirib kuldi!

Maksim polvon-da og'zini ushlab-ushlab kuldi.

— Ay, Maksim polvon! — dedi Bo'ri polvon. — Sen Bo'ri polvon bilan o'rlashma! Qaytarib aytaman, ko'p o'rlashma! O'sha sambongda-da yengli jelak kiyib olishadi! Bo'ri polvonni bilmaydi dema! Bo'ri polvon...

Bo'ri polvon o'z davrida turli musobaqalarda qatnashdi. Kuboklar oldi...

Kubokni umrida birinchi bor ko'rib, aylantirib qaradi-qaradi...

— Xushro'y samovar ekan, — dedi o'zicha. — Yaxshi bo'ldi, choy qaynatib ichamiz...

Uyiga kelib, so'rab-surishtirdi. Biladiganlar:

– Yo‘q, bu samovar emas, bu kubok, Bo‘ri polvon, kubok! — dedi.

– Ebo-ey, ebo-ey! — dedi Bo‘ri polvon. — Unda, bu ni nima qilaman-ay?

– Sandiqqa solib qo‘ying.

– Sandiqqa sig‘maydi-da.

– Unda, shkaf ustiga qo‘ying.

Bo‘ri polvon kubokni shkaf ustiga qo‘ydi.

Bo‘ri polvon kubokni kunda ko‘rib turdi. Lekin kubok nomini eslab qololmadi. Bordi-yu, eslasa, kubok nomini yaxshi aytolmadi. Kubok so‘zi tiliga o‘tirmadi.

Shu-shu, kubokni samovar deydigan bo‘ldi.

– Bo‘ri polvon katta musobaqalarda olishib, samovar olgan! — dedi Bo‘ri polvon. — Ikkita, ha, ikkita! Ishonmasang ana, uyga borib ko‘r — shkafning ustida turibdi!

Davra gurr-gurr kuldi!

Bo‘ri polvon o‘zi-da davraga qo‘shilib kulgisi keldi! Ammo tentakka o‘xshab, o‘zim gapirib, o‘zim kulmayin, dedi-da, miyig‘ida kulib qo‘ya qoldi.

– Hay, ukkag‘ar polvonlar-e, kulasan-a, kulasan! — dedi.

Maksim polvon davraga mos kiyinib keldi. Bo‘ri polvon razm soldi-razm soldi-da:

– Ha, bali, bu boshqa gap! — dedi.

Keyin, sobit qadamlar bilan davra aylanib jar soldi:

– Xaloyiq, so‘zimni eshiting! Bolalar, ko‘p talato‘p qilma, gapni gapga qo‘sh! Xaloyiq... Ay, Xumor momoning nevarasi, tek o‘tir deyman, bo‘lmasa... kesib olaman! Xaloyiq, manavi tik jelak kiygani xo‘jasoatli Tilovberdi polvon! Bunisi sho‘rchilik Maksim polvon! Aytib qo‘yganim yaxshi, Maksim polvon master sport! Samovar ham olganmisiz, polvon? Eshitdingiz-a, xaloyiq? Maksim polvonning samovari yo‘q ekan! Bu ikki polvonga bir go‘sam serka, bir juft uchlamchi kalish, besh so‘m pul qo‘yildi!

Tilovberdi polvon odati bo‘yicha belbog‘ini bo‘yniga tashlab davra aylandi.

Bo‘ri polvon o‘g‘lini zimdan kuzatdi. Biron-bir nuqson topolmadi.

Xotiri jam bo‘lib, bosh bakovul oldiga o‘tirdi.

– Bir piyola choy bering, — dedi.

O‘g‘liga tikilib qoldi...

Sariosiyo bir davra To'polon daryosi yoqasida bo'ldi.

Daryo o'z oti o'zi bilan shovqin solib oqib turdi. To'polon bilan oqib turdi.

Bo'ri polvon o'shanda umrida birinchi bor farg'onacha kurash ko'rdi.

Davra egalariniig ko'pchiligi Farg'ona vodiysidan edida. Ular Surxon vohasida kolxoz tuzish uchun Yo'ldosh Oxunboboyev tashabbusi bilan ko'chib kelib edida.

Vodiyliklar olishni kurash, dedi.

Vodiyliklar-da o'z kurashlarini namoyish qildi: ikki polvon bir-birlari belidan qo'llarini o'tkazib ushlab, suyashib yura berdi..

Bu orada voha polvonlaridan birovi oyog'i osmondan kelib yerga tushdi. Birovi raqibini yelkadan oshirib otdi.

Davra gursillab turdi, davra hayqirib turdi!

Bo'ri polvon vodiylklarga qaradi.

Vodiyliklar hamon suyashib yurdi!

Bo'ri polvon hafsalasi pir bo'ldi.

Vodiyliklarga e'tibor bermay qo'ydi.

2

«O'zi ular muloyim xalq-da, — dedi Bo'ri polvon o'zicha. — Juda muloyim. Olishlariyam o'z tabiatidan kep chiqadi. Mana, biz o'lguday qo'pol elmiz. Olishimizdagi mardonalik-da, botirlik-da shundan. Hay, mayli. Xalq turli-tuman bo'lsa yaxshi. Bu — ulkanlik, ulug'lik alomati bo'ladi. Mana, farg'onacha kurash. Buyam o'zimizniki! Demak, ikkita kurashimiz bor ekan! Qanday yaxshi! Boylik, boylik!

Ammo-lekin ukkag'ar vodiylklar ko'p ashulachi xalq bo'ladi-da! Xudo ashulani vodiylklar uchun yaratgan-da! Haligi... bittasi bor edi-ku, oti nima edi...»

Bo'ri polvon o'yladi-o'yladi, topolmadi. Raisga o'girildi.

— Qaysi bir yili Stalin kolxozidan bir bola ashula aytib chiqib edi, oti nima edi? — dedi.

— Qaysi? — dedi rais.

— Haligi...bir dehqon bola bor edi-ku, asli qo'qoni? Qaysi bir yili rahmatlik Ma'murjon Uzoqov kep, Toshkentga ergashtirib ketdi-ku?

— Ha-a, Hasan Sultonov deng. Ashula aytib yuribdi, nima edi?

— «Fig'onkim, gardishi davron...» Vo ukkag'ar, ana ashula! Odamning ko'nglini buzib yuboradi-ya!

— Ha, polvon bova-ye, Hasan Sultonov polvon bo'lganda otini esdan chiqarmasdingiz-a...

Bo'ri polvon miyig'ida kuldi.

3

Darhaqiqat, Bo'ri polvon umrida juda ko'p odam ko'rdi. Muloqotda bo'ldi.

Ammo juda oz odam otini bildi. Faqat polvonlar otini to'liq ayta oldi.

Boisi, Bo'ri polvon davraga chiqib kurashmagan erkakni... erkak demadi!

Biror odam haqida gap bo'lsa, Bo'ri polvon:

— Polvonmi-yo'qmi? — deya so'radi.

Yo'q, javobini eshitsa, qo'l siltadi.

— Erkakning sultoni olishadi, ha! — dedi. — Ana, Xidir polvon, kezi kelganda davrani gursillatib olishib keta beradi. Men raisman, deb o'tirmaydi. Bo'lmasa kimsan — Botirov-a! Arbob, ha, arbob! Ana uni chin erkak desa bo'ladi! Chunki ota-bovasining hunarini yerda qoldirmayapti!

Bordi-yu, odamlar e'tiroz bildirsa, Bo'ri polvon gapni cho'rt kesdi:

— Nima desang, de, men o'yinni bilmagan ayolni — ayol demayman, davrada olishmagan erkakni — erkak demayman!

Bo'ri polvon beshikdagi chaqaloqdan tortib, nuroniy cholgacha barcha-barchasi ismiga polvon so'zini qo'shib aytdi. Davrada kurashganmi-yo'qmi, baribir — ayta berdi.

Aytganda-da, og'zini to'ldirib aytdi, g'urur bilan aytdi!

Hamsoyalarinikiga olisdan mehmon keldi.

Hamsoyalar Bo'ri polvonni-da chaqirdi.

Bo'ri polvon mehmon bilan bir qo'llab ko'rishdi. Irimiga hol-ahvol so'radi.

Begonasirab o'tirdi.

Shunda mehmon kurashdan gap ochdi.

Ana shunda Bo'ri polvon yayrab ketdi!

— E, bali! O'zimizning odam ekansiz-ku! — dedi.

Mehmon oldiga siljibroq o'tirdi. Qayta boshdan qo'shqo'llab-qo'shqo'llab ko'rishdi.

Quyuc-quyuc so'rashdi.

Bo'lib o'tmish davralardan gapirdi. Qanday qilib samovar olganlaridan gapirdi.

— O'ynab borib, ukkag'arning polvonini mana bunday ushladim... — dedi. — Qarang-qarang, qo'limga e'tibor bering, qo'limga!..

— Bizda-da olishib edik... — dedi mehmon.

Bo'ri polvon gapni ilib ketdi.

— Samovar-da olganmisiz? — dedi.

— Ha-da!..

Bo'ri polvon mehmon bo'lmish tizzasiga tapillatib bir urdi.

— E, bormisiz! — dedi. — Otangizga rahmat! Polvonning xo'rozi samovar oladi, ha!

4

Sariosiyodagi o'sha davrada Bo'ri polvonga teng topilishi qiyin bo'ldi.

Davra egalari talvasada qoldi.

Bordi-yu, Bo'ri polvonga talabgor bo'lmasa, sariosiyoliklar denovliklardan qoyil bo'ldi, bo'ladi.

O'z uyida qoyil bo'lish, mag'lub bo'lishdan-da yomon bo'ladi!

Shunda, davraga yoshgina bir yigit chiqib keldi. Bo'ri polvonga talabgor bo'ldi. Davra egalari shundagina yengil nafas oldi.

Bo'ri polvon yosh polvonga mensimay-mensimay qaradi.

«Laylakning yurishini qilaman deb, chumchuqning puti yirtilgan ekan! — deya o'yladi Bo'ri polvon. — Bu yosh bola-ku! O'ylab ish qilyaptimi? Yo, kayfi bormi?»

Bir yosh bola Bo'ri polvon shon-shavkatini nazarga ilmay qurga yugurib chiqishi, Bo'ri polvon izzat-nafsigaga tegdi.

Bo'ri polvon darg'azab bo'lib davraga kirdi.

Bosh bakovul oldiga g'oz yurish qilib bordi. Davra odati bo'yicha talabgor yosh polvon qabatiga borib o'tirishi lozim bo'ldi.

Ammo Bo'ri polvon davra qoq o'rtasiga borib cho'k tushdi. Bo'ri polvon bu bilan o'zini anavi yosh bola yonida yonma-yon o'tirishga or qilishini bildirdi.

Anavi yosh bolaga, ko'rpangga qarab oyoq uzatsang-chi, degan qarash qildi.

Bo'ri polvon bilan. Ismoil otli bu yosh polvonga bir g'unajin, yana bir qancha mayda zotlar qo'yildi.

Bo'ri polvon Ismoilni ko'zga ilmay-ko'zga ilmay davra aylandi.

«Tayyor osh-ku»... — deya o'zidan ketdi.

Oqibat... Bo'ri polvon... Polvon nomini olgandan buyon umrida birinchi marta yelkasi yer ko'rdi!

Qanday yiqildi — o'zi-da bilmadi!

Ko'zlarini ochsa... osmon to'la yulduz bo'ldi!..

Ohista-ohista joyidan turdi. Bosh egib-bosh egib davradan chiqdi.

Hamrohlari hamdard bo'lish uchun qo'ltig'idan ushladi.

Bo'ri polvon hamrohlari qo'lini zarda bilan siltab-siltab tashladi.

Choponiga cho'nqayib o'tirdi. Tizzalarini quchoqladi. Peshonasini bilaklari ustiga qo'ydi...

Ho'ng-ho'ng yig'lab qo'ya berdi!

Hamrohlariga javdirab-javdirab qaradi.

— Chiniminan yiqildimmi-a, chiniminanmi-a?.. — dedi.

Sel-sebor yig'lab qo'ya berdi...

5

Bo'ri polvon yelkasi yerga tekkani elga yoyildi.

Bo'ri polvon nomi bilan g'ururlanib yurmishlar ichi achiy-achiy bosh chayqadi.

— Yomon bo'pti-da... — dedi.

Davralarda Bo'ri polvon dastidan ro'shnolik ko'rolmay yurmishlar xushvaqt-xushvaqt bosh irg'adi.

— Bo'ri polvon-da tamom bo'pti... — dedi.

Bo'ri polvon el orasida bosh ko'tarolmay qoldi. Uyidan ko'chaga chiqmay qoldi.

Keyin, o'sha yosh polvonni ta'qib etib boshladi. Qayerda to'y bo'lsa, poylab bordi.

Ammo yosh polvon Bo'ri polvon nomini eshitiboq, rad qila berdi.

Ismoil otli bu yosh polvon dovrug'i butun vohaga yoyildi.

Kimsan — Bo'ri polvon yelkasini yerga tekkizgan Ismoil polvon!

Ismoil polvon bu nomni umrbod saqlab qolmoqchi bo'ldi. Shu bois, Bo'ri polvon davraga kelibdi, desa bo'ldi, indamay ketib qola berdi.

6

Sho'rchida-da shunday bo'ldi.

Bo'ri polvon boshliq xo'jasoatlik polvonlar Sheramat mergan degannikiga qo'ndi.

To'yxonadan mehmonlar ulushi keldi. Dasturxon to'kin bo'ldi.

Uy xo'jasi o'zining merganlik sarguzashtlaridan guring berdi. Sho'rchilik polvonlarga ta'rif berdi. Abil polvonni ulug'ladi.

— Nasim polvonning bo'yniga chipqon chiqqan, bu davrada olishmasa kerag-ov, — dedi.

Uy xo'jasi birdan sergak tortdi.

— Aytganday, — dedi. — Nasim polvon asli xo'jasoatlik-a? Chaqirib kelayinmi? Gurunglashib o'tiramiz?

Bo'ri polvon bezovta bo'ldi. Bir qimirlab oldi.

— Yo'q, mergan, ovora bo'lmang, o'tiring, — dedi.

— Ha, mayli, ixtiyorlaringiz. Lekin ko'ngillaringizga olmangizlar-u... ayta bersam maylimi? Shu, Nasim qurg'ur hech ko'nglinga o'tirmaydi-da. O'ta shum! Ko'zingizni lo'q qilib, firib beradi! Bilmayman, o'zidan boshqani nodon deb o'ylaydimi. Shuning uchun u bilan osh-qatiq bo'lgim kelmaydi. O'zi, u kimlardan? E, ha, bo'ldi-bo'ldi, gap tamom. Mergan jo'ra, deyishidan bilib edim-a... Asli qonida bor ekan-da...

— O'zi yaxshi odam... — dedi Bo'ri polvon.

Nasim polvon bo'yniga chipqon chiqqani chin bo'ldi. Ushbu davrada olishmadi.

Bo'ri polvonga sho'rchilik Abil polvon chiqdi.

Bo'ri polvon Abil polvonni yaxshi biladi. Abilning cho'nqayma usuli bor.

Keyin... jini bor! Davraga kirsas, tutib qoladi...

Shu bois, el Abil polvonni Abil tentak, deydi.

Bo'ri polvon davra aylanayotib, Nasim polvon Abil tentakni gij-gijlayotganini eshitdi.

— Dadil bora ber, yuragi yo'q, — dedi Nasim polvon. — Qaysi bir yili menga o'zi talab qilib, qo'rqqanidan qoyil bo'lib edi...

Abil tentak go'yo davra torlik qilayotganday hurpayib-hurpayib yurdi.

Bosh bakovul oldidagi satildan hovuchlab-hovuchlab suv oldi. Bilaklarini suvladi. Og'ziga suv to'ldirdi. Yulduz-larga qarab, g'arg'ara qildi.

Qo'llarini o'ynatib, joyida bir-ikki irg'ishladi. Boshini sarak-sarak qilib ayqirdi:

— Buvvv! Buvvv! Ha, kishta! — dedi.

Abil tentak Bo'ri polvon avzoyida tariqday bo'lsa-da, hayiqish ko'rsa bo'ldi, darhol hamlaga o'tadi.

Ammo hayiqish ko'rmadi.

Bo'ri polvon dag'dag'alardan hayiqish tugul, mijja qoqmadi. Aksincha, o'ynab kela berdi.

Abil tentak lalmi-lalmi dag'dag'alari o'tmaganini bildi. Dirkillab-dirkillab o'ynab, yana davra aylandi.

Abil tentakni endi ko'rayotganlar hayratdan ko'zlari olaydi. Birov bosh chayqadi. Birov labini burdi.

— Yo pirim-e, urib ketgan tentak, — deya kuldi.

— Jayraxona'dan qochgan, — deya kuldi.

Ikki zo'r to'qnashsa, chaqmoq chiqadi...

Bo'ri polvon o'ng qo'li bilan Abil tentak yoqasidan ushladi. Chap qo'li bilan esa bilagidan siqib ushladi. Shiddat bilan ichidan chil berdi.

Abil tentak cho'nqaymaga oldi: g'oyat tezlikda o'ng qo'li bilan Bo'ri polvon yoqasini g'ijimlab, halqumiga tiqib bordi. Chap qo'li bilan esa Bo'ri polvon yag'rini usti jelagidan buklab ushladi. O'zi orqaga xiyol chalqaydi. Bo'ri polvonni dast ko'tardi-da, zarb bilan orqaga otib yubordi.

— A-a-a-a! — deya ayqirdi.

Bo'ri polvon yerga yonboshi bilan gursillab tushdi.

Abil tentak-da shunday yiqildi.

— Bekor, yonbosh yiqildi! — dedi davra.

— Bir bahya yetmadi!

Cho'nqayma g'oyat nozik san'at: bordi-yu, polvon cho'nqayma qilishni eplay olmasa, o'zi mag'lub bo'ladi.

Cho'nqayma g'oyat qaltis san'at: bordi-yu, cho'nqaymaga olinmish polvon chili chiqib ketsa, yerga... harom-mag'izi bilan borib tushadi.

Cho'nqaymaning qaltis taraflari tag'in ko'p...

'Termizdagi jinnilarni davolaydigan dargoh.

Xo'sh, Bo'ri polvon nega harommag'izi bilan emas, yonboshi bilan tushdi?

Boisi, cho'nqaymaga olmish Abil tentak katta xatolikka yo'l qo'ydi.

Abil tentak yerga og'ayotib-yerga og'ayotib, o'z gavdasini o'zi o'nglab olishi, yo'l-yo'lakay Bo'ri polvon ustiga o'zini tashlashi lozim edi.

Abil tentak shoshdimi yo dovdirab qoldimi, ishqilib, buning uddasidan chiqolmadi...

Xatosi evaziga Bo'ri polvon ostida qolayin-qolayin dedi.

Buni o'zi-da bildi shekilli, yerdan tura-tura, shukrona-shukrona bosh chayqadi.

Davra polvonlarga haybarakallachilik qildi:

— Chaqqon-chaqqon olishinglar!

— O', Bo'ri polvon, belbog'ingni yaxshilab boyla, bo'shab ketyapti!

— Abil tentak, ehtiyot bo'l-ov!

Endigi olishuv avvalgisidan-da shitobli bo'ldi.

Bo'ri polvon Abil tentakka imkoniyati boricha xolisroqdan chil berdi. Qo'llarini cho'zib ushlab, Abil tentakni o'zidan xolis tutdi.

Abil tentak tag'in cho'nqaymaga olish uchun chog'landi: go'yo anoyilik qilib, chap oyog'ini Bo'ri polvonga yaqin tutdi. Ichidan chil berishga imkon yaratdi.

Bo'ri polvon Abil tentak makriga uchmadi. Qarmoqdan o'zini olib qochdi.

Kurash lanj bo'ldi.

Polvonlar bir-birini ta'qib etib yura berdi.

Polvonlar birovi bo'shroq bo'lsa-ku yaxshi, yiqilmaganiga shukur qilib yura beradi. Bordi-yu, ikkovi-da g'oliblikka bab-barobar da'vogar bo'lsa-chi? Unda... asablar olishadi!

Bo'ri polvon-da, Abil tentak-da asabiylasha boshladi. Asabiy chil berishib, bir-birini maqsadsiz silkilay berdi.

Xo'p olishdilar!

Bo'ri polvon qo'llarini yonlariga keng yoydi: men olishayotganim yo'q, ishorasini bildirdi.

Bu holatda polvonga hamla qilish qat'iy man etiladi!
Abil tentak bo'lsa, Bo'ri polvonni ikki oyog'iga qo'shib tepib, yerga urdi!

Abil tentak yiqitdim, deya o'ynab-o'ynab, bakovul qoshiga borib o'tirdi.

Bo'ri polvon o'zidan besh-olti odim olisga borib tushmish do'ppisini oldi. Kaftlariga tars-tars urib qoqdi. Asabiy-asabiy qoqdi.

Xo'jasoatliklar baqira ketdi:

— Bo'ri polvon qo'lini qo'yib yuborib edi, bekor!

— Abil tentakning esi joyidami o'zi?

— Bakovulning oldiga borib o'tirishini qarang!

— Yuz bo'lmagandan keyin shu-da!

Sho'rchiliklar-da xo'jasoatliklardan qolishmadi. Nasim polvon boshini chipqon chiqqan yog'iga qiyshaytirib o'rni-dan turdi. Bakovulga qo'lini shop qilib shang'illadi:

— Qo'lini qo'yib yubormasdan oldin yiqitdi! Abil tentakka haqi berilsin! Uh-uh, voy bo'ynim-e...

Bo'ri polvon Nasimga o'qrayib-o'qrayib yerga tupurdi.

Bakovul janjalni hal etish uchun o'ng qo'lini ko'tardi.

— Birodarlar, jim! — dedi. — Yaxshisi, ana, davrada betaraf mehmonlar o'tiribdi. Shulardan so'raymiz. Ma'qulmi? Sariosiyoliklar, qani, siz xolisanlillo gapiring!

Sariosiyoliklar to'pidan ovozlari keldi:

— G'irrom-e, g'irrom! Bo'ri polvon qo'lini qo'yib yuborib edi!

— Abil tentak nomardlik qildi!

— Yana-tag'in Nasim polvonning jirillashi kimning gazagiga dori deng!

— U-ku bir qasami, xudodan no'xtasini yulgan...

Nasim polvon muhtar bo'lib qoldi.

9

Bo'ri polvon davrani polvona-polvona aylandi!

Bo'ri polvon qizidi! Tentakka yomon-yomon qaradi!

Bo'ri polvon Abil tentak yoqasidan ushlab, o'ziga tortdi. Oyog'i uchini tentak chap to'pig'iga ildirib tortib ko'tardi.

Abil tentak og'irligini oyog'i ko'tarilayotgan tarafga tashladi. Ko'tarilayotgan oyog'ini bor kuchi bilan ketiga tortdi.

Aynan shuni angg'ib turmish Bo'ri polvon tentak oyog'ini birdan qo'yib yubordi. Tentakning birdan qo'yib yuborilgan oyog'i keyinga silkindi.

Bo'ri polvon tovoni bilan tentakning keyinga silkinmish oyog'i ichidan tepib yubordi.

Abil tentak bir aylanib tushdi!

Bo'ri polvon Abil tentak ko'ksiga tizzasini tiradi.

— Yiqitish mana bunday bo'ladi, polvon! — dedi.

Bu, polvon zoti uchun eng og'ir xo'rlik bo'ldi!

10

Bo'ri polvon Ismoilni tinmay ta'qib eta berdi.

Bo'ri polvon davralarga o'ziga xos dabdaba bilan bordi.

Yana-tag'in, elburutdan bordi.

Oqibat, Ismoil Bo'ri polvonni ko'rdi. Davraga chiqmadi.

Bo'ri polvon o'ylab qaradi: bundayin dabdabali yurishlari bilan o'z niyatiga yetishi amrimahol bo'ldi.

U endi mug'ambirlik yo'liga o'tdi.

Termizda bo'lmish bir to'yga juda kech bordi. Mashina kabinasida davraga qarab o'tirdi.

Davra oxirida bakovullar boshqa katta polvon yo'q, deyishib, kimsan, Bo'ri polvonday polvon yelkasini yerga tekkizgan Ismoil polvonga jar soldi.

Ismoil polvon davrani bir aylanib, o'zini ko'rsatdi. Xuddi shu vaziyatni ikki oydan buyon angg'ib yurmish Bo'ri polvon kabinadan sakrab tushib, davraga kirdi.

Bo'ri polvon xuddi osmondan tushganday favqulodda paydo bo'lishi, barcha-barchani hayron qoldirdi.

O'zaro shivir-shivir bo'lib, davra gap nimada ekanini bildi.

Ismoil polvon arosatda qoldi.

Chiqayin desa — Bo'ri polvon, chiqmayin desa — bakovul jar solib bo'ldi.

Ismoil polvon chiqishga majbur bo'ldi.

Bo'ri polvon vajohati barcha-barchani seskantirib yubordi.

Bo'ri polvon g'alabaga tashna bo'ldi!

G'alaba qozonish esa hamisha qiyin! Ayniqsa bugun!

Negaki, Bo'ri polvon faqat zafar qozonish uchun olishadi!

Faqat, faqat g'alaba uchun kurashilsa, g'alabaga yetish juda-juda mushkul bo'ladi! Ba'zan, yetib bo'lmaydi!

Yo'q, polvon zafarni emas, zafar polvonni qidirsin! Zafar polvonni topsin!

Polvon xohish-iroda bilan olishsa, o'zining nimalarga qodirligini namoyish etsa, san'atini namoyish etsa, zafar o'z-o'zidan keladi!

Polvon o'z kurashidan o'zi zavqlansa, zafar o'z-o'zidan yor bo'ladi!

11

Olis olishdilar.

Bo'ri polvon-da, Ismoil polvon-da qo'yib yubordi.

Bo'ri polvon damini olish uchun davradan chiqdi.

Hamrohlari uyushib qolmish bilaklarini uqaladi.

Bo'ri polvon mag'lub bo'lishini tasodif deb yurib edi. O'zini yuqori olib, Ismoil polvonni pisan qilmaganligida, deb yurib edi.

Yo'q, Ismoil polvon haqiqatan ham zo'r ekan!

Bo'ri polvon o'zidan bo'lak zo'r bo'lishini xayoliga-da keltirmadi! Zo'r faqat bitta — u, men, o'zimman, deb yurdi!

O'g'il bola gap... o'zidan bo'lak zo'r chiqishini xohlamadi!

Yo'q, Bo'ri polvon xohlaganday bo'lmadi!

Vaqt, vaqt!

Shafqatsiz vaqt har davrning o'z zo'rlarini yaratadi! Inson buni xohlaydimi-yo'qmi, vaqt uchun baribir — yarata beradi!

Ana, vaqt o'zining kenja zo'rini yaratdi! Ana, kenja zo'r, ana!

Kenja zo'r davrada o'z mavqeini talab qilyapti, kenja zo'r davrada o'z shon-shuhratini talab qilyapti!

12

Bo'ri polvon o'pkasini bosolmadi. Og'zi kappa-kappa ochildi. Hansirab-hansirab nafas oldi.

O'z ajdodlaridan madad so'radi. Otasining piriga sig'indi...

«Otaginam, men hamisha sizning nasihatlaringizga amal qilib keldim. Siz aytar edingiz: polvon o'zini uch balodan asrasin, eng birinchisi — ayolbozlik, derdingiz.

Otaginam, yoshim o'ttizga yetibdiki, oyog'imni qiyshiq bosmadim. Harom-harish yo'llarga yurmadim. Hali uylanmadim ham!

Ikkinchisi — ichkilikbozlik, derdingiz.

Otaginam, men haligacha og'zimga aroq olmadim, aroqdan hazar qilaman!

Uchinchisi — polvon o'zini nafs balosidan asrasin, deguvchi edingiz.

Otaginam, men, mol-dunyo uchun olishmadim. Mol-dunyo hirsidan o'zimni hamisha saqlab keldim.

Bo'lmasa, nimaga bunday bo'lyapti, otaginam? Gunohimni ayting, gunohimni?

Men Ismoil polvondan orimni olmoqchi edim. Bo'lmayapti, otaginam, bo'lmayapti...

Ushlagan barmoqlarim bo'shshib ketyapti. Oyog'imda darmon yo'q. O'pkam og'zimga tiqilib qolyapti...

Bu qanday ko'rgilik bo'ldi, otaginam? Yo... qaridimmi-a?..

Uh, qismat, qismat, zulming qursin, qismat!..

Otaginam, men endi davralarni mag'lub bo'lib tark etamanmi-a? Kelib-kelib, Ismoil degan bir yapaloq boladan-a?

Yo'q, otaginam, yo'q, men davralarda hamisha zo'r edim — davralarni zo'rlarcha tark etaman!

Otaginam, oxirgi davramda meni bir qo'llang! So'nggi, so'nggi bor qo'llang, otaginam!..»

13

Bo'ri polvon davraga kirdi.

Ismoil polvon-da sakrab davraga tushdi.

Ismoil polvon yurish-turishi, avzoyidan osonlikcha jon beradiganga o'xshamadi!

Bo'ri polvon Ismoilga yeguday-yeguday xo'mrayib qaradi.

Ismoil polvon kurashni iloji boricha cho'zish payida bo'ldi.

Shunda, Bo'ri polvon nafasi qaytadi. Bo'ri polvon holdan toyadi. Yosh — yoshligini, qari — qariligini qiladi...

Bo'ri polvon Ismoil polvon niyatini payqab qoldi.

Ijirg'anib-ijirg'anib, bir-ikki telba-teskari chillar berdi. Kam kuch sarflab, ko'p tahdid qilish yo'liga o'tdi.

Bo'ri polvon nimaiki qilmoqchi bo'lsa, Ismoil polvon xuddi bilib turganday, niyatlarini chippakka chiqara berdi.

Bo'ri polvon ana shunda ko'zga yaqin, yagona zo'rga juda-juda qiyin ekanligini bildi.

Boisi, hamma havas bilan qaraydi. Zo'rning san'atini, o'ngi, chapini miridan-sirigacha sinchiklab o'rganadi. Zo'rga taqlid qilib, o'shanday zo'r bo'lgilari keladi!

Zo'r-chi? Zo'r o'zgalarni bilmaydi. Ayniqsa, o'zidan kuchsizlarni bilmaydi!

Bilgisi-da kelmaydi! Boisi, ko'zga ilmaydi!

Zo'rning tag'in bir fojiasi — zo'r mag'lubiyat alamini kam totadi.

Zafar ketidan zafar... Zo'r — zafar og'ushida yashaydi!

Yo'q, zo'r mag'lubiyatlar alamini-da totib turishi lozim!

Ana shunda o'zi haqida o'ylab ko'radi! Ana shunda sergaklik bilan yashaydi!

Zo'r uchun mag'lubiyat zafar qatori bab-baravar zarur!

Ayniqsa, o'ziga ishongan zo'rga! Mag'rur zo'rga!

Bo'ri polvon ana shunday zo'r bo'ldi!

14

Bo'ri polvon bunday olishuvi foydasizligini bildi. Shunday olisha bersa, Ismoil polvon qo'ymish qopqonga tushishini bildi.

Bo'ri polvon olish davomida Ismoil polvon chap tarafi bilan deyarli olisha olmasligini sezib qoldi.

Shu bois, endi Ismoil polvon uchun begona bo'lmish kurash boshladi: Ismoil polvon chap tarafidan borib olishdi.

Chindan-da, Ismoil polvon boshi berk ko'chaga tushib qolmish odamdayin dovdirab qoldi. Nima qilishini bilmayin esankirab qoldi.

Shunday bo'lsa-da, Bo'ri polvon o'ngidan — yag'ringa olishidan ehtiyot bo'ldi!

Bo'ri polvon bildi: yag'rindan umid yo'q.

U endi Ismoil polvon uchun favqulodda bir hunarini qo'llamoqchi bo'ldi.

Ha, har bir polvonda zo'r hunaridan bo'lak tag'in bir yaxshi hunari bo'ladi. Polvon bu hunarini o'zining zo'r hunarichalik zo'r bajara olmasa-da, harholda yaxshi biladi.

Bo'ri polvonning bu hunari — bir oyog'ini to'g'onoq qilib to'shab, g'animini orqaga sermab yuborish bo'ldi.

Bu, g'oyatda qaltis hunar bo'ldi.

Boisi, bir oyog'ini yoniga to'shaganda bor og'irligi g'animiga yaqinroq bo'lmish oyog'iga tushadi. G'animi aynan ana shu oyog'iga qoqib yuborsa... Bo'ri polvon so'zsiz yulduz sanaydi!

Mayli! Yo, jon chiqsin, yo, nom chiqsin!

Bo'ri polvon davra aylandi-aylandi, niyatini qanday qilib amalga oshirish yo'lini o'yladi.

Ushlab, Ismoil polvonning goh o'ng, goh chap soniga oshirib-oshirib tepdi. Ismoilni zabt bilan yelkaga olmoqchi bo'ldi.

Shunda, Bo'ri polvonni xudo bir asradi!

Ismoil polvon ayni shu vaziyatni ang'ib turmishday, Bo'ri polvonni zabt bilan ketiga qayirib otib yubordi.

Bo'ri polvon yerga ko'kraklari bilan borib tushdi.

Bo'ri polvon zo'r, Ismoil polvon undan-da zo'r bo'ldi!

15

«Xo'sh, kuchi-ku, kamayib qolibdi, — umid bilan o'yladi Bo'ri polvon. — Nahotki, quruq kuchiga ishonayotgan shu yosh bolaning biror korini qilib bo'lmasa?»

Xayoliga o'ziga ma'qul bir fikr keldi...

Qo'llarini sermab, Ismoil polvonga qarab yurdi.

Ismoil ketiga tislandi. O'zini goh chapgga olib qochdi, goh o'ngga olib qochdi. Bo'ri polvon mo'ljaliga bormadi.

«Faqat qo'yib yubor deguncha qiladigan ishni qilish kerak, — o'yladi Bo'ri polvon, — bo'lmasa g'irrom bo'ladi».

Bo'ri polvon Ismoilga qaradi.

Ismoil polvon yelkasidan nafas ola-ola davra aylandi. Demak, Ismoil polvon-da charchadi!

Ana, Ismoil polvon mash'ala yaqiniga borib qoldi.

Bo'ri polvon bo'lsa, davra bu chetida boryapti. U o'zicha mo'ljal qildi: «Hozir olishmoqchi bo'lib o'giriladi. Ismoil-da olishmoqchi bo'lib o'giriladi. Ismoil-da olishmoqchi bo'lib tayyorlana-tayyorlana olov oldiga kelib qoladi».

Bo'ri polvon o'rtaga qarab yurdi.

Ismoil polvon bir-ikki qadam tashlab, olov oldida to'xtadi. Yoniga o'girildi. O'rtaga — Bo'ri polvonga qarab yurdi.

Ismoil polvon yelkalari uzra mash'ala lovullab-lovullab turdi. Mash'alaga teskariligi sababli yuzlari qorayib-qorayib turdi.

Polvonlar bir-biriga quloch otib kela berdi!

Bo'ri polvon Ismoil polvon yoqasidan ushlab, ichidan chil berdi. Jon-jahdi bilan ketiga burdi. Shunday shiddat bilan surdiki, Ismoil polvon o'zini o'ngga-da, chapga-da ololmadi. Tikka mash'ala ustiga seltanglab-seltanglab bordi.

— E-e-e, olov, olo-v! Olov bor! — dedi ovozlar.

Ismoil polvon olov taftini oldi. Taqqa to'xtadi. Ketiga chalqaydi. Olovga yiqilmaslik uchun gavdasini oldinga tashladi.

Ya'ni... ya'ni, gavdasini Bo'ri polvonga berib qo'ydi!

Bo'ri polvon g'oyatda tezlik bilan chilini chiqarib oldi. Chap oyog'ini yoniga to'shadi. Ismoil polvonni davra o'rtasiga sermab yubordi.

— Yo, otam!.. — deya ayqirdi.

Ismoil Bo'ri polvon to'g'onoq oyog'i ustidan oshib, davra o'rtasiga chalqancha tushdi!

Ismoil polvon yulduz sanadi!..

Hay-hay-hay! Yoshlik — yoshligini, ko'pni ko'rganlik — ko'pni ko'rganligini qildi! Tajriba! Tajriba zafar qozondi!

Bo'ri polvon qo'llarini ko'tarib, davrani aylanib chopdi. Oyoqlarini osmon qilib dorboz bo'ldi. Dorboz bo'lib-dorboz bo'lib davra aylandi.

Davradan chopib chiqib, hamrohlarini bitta-bittalab bag'riga bosdi. Hamrohlarini quchoqlab-quchoqlab o'pdi.

— Ko'rdingmi meni? Ko'rib qo'y!.. — dedi.

Kulayotgan yonoqlaridan munchoq-munchoq yoshlar oqdi.

16

Ertasi uyida ho'kiz so'ydi.

Gapga yetar odamlarni chaqirdi. Xesh-taborlarni, hamsoyalarni chaqirdi.

Davrani tark etajagini aytdi. Uylanajagini aytdi.

— Hali-hozir uylanmay turing endi, Bo'ri polvon, — dedi gapga yetarlar. — Har yurtning o'z ko'zga surtar polvoni bo'ladi. Bizning ko'zga surtar polvonimiz sizsiz...

— Yo'q, bo'ldi! — cho'rt kesdi Bo'ri polvon.

Gapga yetarlar nasihat qildi. Nasihatlar zoye ketdi.

Bo'ri polvon o'z bilganidan qolmadi.

Brigadasida Suluv degich qiz bo'ldi.

Bo'ri polvon ana shu qizni ko'z ostiga oldi.
Suluv Bo'ri polvon ko'ngliga o'tirib qoldi.
Ko'ngliga o'tirgani — Suluv erkak zoti ko'ziga tik qaramadi.
Suluv o'z oti o'zi bilan suluv bo'ldi.
Suluv yuzlar aql ibosi bilan shoista bo'ldi.
O'roq o'rishda, uzum uzishda Suluvdan o'tadigani bo'lmadi.
Bo'ri polvon Suluvni begona qilmadi.

17

Raisning suyug'oyoqligi elga joriya bo'ldi.
Kolxoz mirobi suv yoqalab toqqa chiqib ketdi.
Quloqlarda haftalab och-nahor yotdi. Qishloq suvsiz qolmasin, dedi.
Bir tun yarimdan oqqanda mirob ko'ngliga g'ulg'ula tushdi. Ko'ngli bezovta bo'ldi, ko'ngli hadik oldi!
Otlanib, uyiga yo'l oldi.
Kelsa, darvoza ichidan gulf bo'ldi.
Mirob devordan oshib o'tdi.
Uy eshigini tortib-tortib ovoz berdi. Javob bo'lmadi.
Achchiq bilan tortib edi, eshik zulfi uzilib ochildi.
Ostonadan endi hatlab edi, bo'g'zidan zanjirday bir nima qisib oldi.
Mirob jon talvasada qo'lidagi qamchi dastasi bilan soldi. Dasta bir nimaga «tars» etib tegdi. Bo'g'zidagi zanjir uzildi.
Mirob qo'rquv ham vahima bilan shoshib borib chiroqni yoqdi.
Ostonada qip-yalang'och bir odam sulayib yotdi. Manglayidan qon oqib-oqib turdi...
Bu odam... kolxoz raisi bo'ldi!
Mirob ko'rpa chetini ko'tarib qaradi.
Ko'rpa ostida yalang'och ayoli g'ujanak bo'lib yotdi!
Mirob ayolini tepib-tepib, chalajon qilib tashladi.
Ayolini naqd uch taloq qo'ydi!
Tanacha ko'zini suzmasa, buqacha ipini uzmaydi!
Keyin, raisni tashqari sudradi. Oyoq-qo'lini tanasiga tortib-tortib boyladi.
Otda Bo'ri polvonni chaqirib bordi. Uyqudan uyg'otib, nunday-shunday, dedi.

— Men bir brigadir bo'lsam, menga nima deysan? — dedi Bo'ri polvon.

Mirob joni halqumiga keldi.

— Bo'ri polvon! — dedi. — Enangni qozi... dodingni kimga aytasan, deydi! Yurt so'raydigan raisi shul bo'lgach, fuqaro dodini kimga aytadi?! Brigadiriga aytadi-da!

Bo'ri polvon ko'tarilib-ko'tarilib ketdi: el Bo'ri polvonni qora tortib keldi!

Bo'ri polvon havolanib-havolanib ketdi: el Bo'ri polvonni katta deb keldi!

Bo'ri polvon ichkaridan davralarda kiyib olishmish jeligini kiyib keldi.

— Undaychikin nahs raisni yerparchin qilaman! — dedi.

Davraga shaylanmishdayin, bilaklarini turdi. Chapchaqqon bo'ldi.

— Nomahram ayol qo'yniga kiradigan undaychikin nahsni tappiday yerga yopaman, tappiday!

— Oyoq-qo'lini boylab keldim, — dedi mirob.

Bo'ri polvon o'ylab qoldi: unda borib nima qiladi? Oyoq-qo'li boylanmish odamni yerga yopadimi?

— Unda men bormayman, — dedi Bo'ri polvon. — Nahslar yuzini ko'rmayman! Kasofati uradi!

— Bo'lmasa, raisni nima qilayin, chuqur kovlab, ko'mib tashlay berayinmi?

— Yo'q, unday qilma. Bunday qil: nahsni rayon olib bor! Kattalarga ko'rsat! Boshqa nahslarini-da aytib-aytib tashla!

18

Mirob raisni shu alfozda otga o'ngarib, tuman olib jo'nadi.

Rais yo'lda o'ziga keldi. Nima gapligini payqadi. Ho'ng-ho'ng yig'lab qo'ya berdi.

Rais yalinib-yolvordi. Dunyo va'da qildi.

— Eshigimda «Volga» turibdi. Bor-u, minib ket... — dedi.

Mirob rais vovaylosini eshitmayin deya, og'ziga ot yag'iriga qo'yadigan paxta tiqib qo'ydi.

Tong tagi oqara berib-oqara berib, tuman ijroqo'mi oldiga yetib keldi.

Raisni idora oldi simyog'ochga tang'ib bog'ladi.

Tong yorishdi.

Idoradan qorovul uyqusirab chiqib keldi. Ertalabdan paydo bo'lmish o'tliq kim ekanini bilish uchun mirobga gap qo'shdi:

— Qani, chavandoz, Budyonniyga o'xshab otda qaqqayib turibsiz? — dedi.

Mirob miq etmadi.

Qorovul raisni ko'rdi. Ko'zlariga ishonmadi. Esankirab qoldi. Raisni bo'shatmoqchi bo'ldi.

Ammo mirob yo'l bermadi.

Birin-ketin xizmatchilar keldi. Bir ayol raisga ko'zi tushib, chappa burilib qochdi. Bir ayol yuzlarini changallab, o'tirib qoldi.

Bir-ikki odam raisni bo'shatmoqchi bo'ldi.

Mirob qamchi ko'tarib, dag'dag'a qildi.

— Qo'llaringni tortinglar, bo'lmasa urib sindiraman! — dedi.

— Hech bo'lmasa ishton kiygizib qo'yaylik, insonniyam shuncha xo'rlaydimi? — dedi odamlar.

— U inson emas! Ol, qo'lingni! — dedi mirob.

Ijroqo'm raisi keldi. Simyog'ochga bog'loqlik raisni ko'rdi. Birdan teskari burildi.

Mirob uzangiga oyoq tirab, ot ustida tikka turdi. Qamchi uchi bilan raisni ko'rsatdi.

— Ay, ijroqo'm! — dedi, — anavi simyog'ochdagi jonivor, Xoliquelni Termizga o'qishga yuborib, o'zi uning ayoli bilan o'ynadi! Xuddi shu jonivor, Hamidni qayoqqadir ish bilan yuborib, o'zi uning ayoli bilan o'ynadi! Kolxozni nahs bosdi, ijroqo'm, elni nahs bosdi! Katta bo'lsang, qarda, ukkag'arning ijroqo'mi! Ana, tag'in, ishonmaydi deb, nahs qanday bo'lsa, shundayligicha otga o'ngarib keldim!

Mirob otiga qamchi bosdi.

Rais urilib ketdi.

19

Idora oldida ulkan majlis bo'ldi.

Majlisda rais sayla-sayla bo'ldi.

To'rtta e'tiborli odam nomzodi aytildi.

Jumladan, Bo'ri polvon nomi-da aytildi.

Qo'l ko'tar-ko'tar bo'ldi.

Qo'l sanar-sanar bo'ldi.

El Bo'ri polvon uchun qo'l ko'tardi.

Bo'ri polvon kolxoz raisi bo'ldi.

Rais bo'lib ish buyurish oson, yo'l-yo'riqlar berish oson, qog'ozlarga qo'l qo'yish oson!

Ijro! Ijro etish qiyin!

Bo'ri polvon rais bo'lib, ana shunday xulosaga keldi!

20

O'lim qosh bilan qoboq orasida bo'ladi!

Bo'ri polvon favqulodda onasini berib qo'ydi.

Ay, mansab o'lsin-a, mansablari o'libgina ketsin-a!

Kim vafot etdi? Raisimiz volidayi muhtaramalari vafot etdi! Kim qazo qildi? Raisimiz onalari qazo qildi!

Shunday odam yig'ildi, shunday odam yig'ildi! Bo'ri polvon hovlisi yuzida oyoq bosar yer qolmadi! Hovliga kirib bo'lmay qoldi! Bo'ri polvon ko'chasi odamga liq to'ldi! Ko'chadan o'tib bo'lmay qoldi!

Tobut ketidan tizilmish mashinalar bir uchi Bo'ri polvon uyida bo'ldi, bir uchi qabristonda bo'ldi!

Bo'ri polvon tong saharlari onasi qabriga bordi. Onasi oldida o'tirib-o'tirib keldi.

Oradan bir haftacha o'tkazib bordi.

Shunda, onasi qabri boshida... oppoq marmar sag'ana ko'rdi!

Marmar sag'anada onasi ismi sharifi bilan tavalludi bitiklik bo'ldi. Onasi ismi sharifi barmoqday-barmoqday qopqora chiziq bilan o'rab qo'yildi.

Bo'ri polvon hayrondan-hayron bo'ldi. Marmar sag'ana chapidan o'tib qaradi, o'ngidan o'tib qaradi. Ko'zlariga ishonmay, sag'anani ushlab-ushlab ko'rdi, silab-silab ko'rdi.

Qishloqqa qaytib kelib, og'ayinlariga nazar soldi. Og'ayinlari yuzida biror o'zgarish ko'rmadi.

Bo'ri polvon ikki haftadan keyin tag'in keldi.

Bu safar haminqadar hayron bo'ldi!

Onasi qabri tevaragi... marmar toshtaxta bo'ldi! Marmar toshtaxta to'shalmish joy bir uy ichicha keldi! Marmar toshtaxta oftobda yalt-yalt etdi!

Bo'ri polvon yaltiroq marmar toshtaxta uzra oyoq bosishini-da bilmadi, bosmasini-da bilmadi. Bosayin desa, marmar toshtaxtani ko'zi qiymadi. Bosmayin desa, onasi qabri marmar toshtaxta qoq o'rtasida bo'ldi.

Bo'ri polvon etiklarini yerga tepib-tepib qoqdi. Marmar tosh-taxta uzra oyoq uchida yurdi. Omonat-omonat yurdi. Tag'in, kir qilib qo'ymadimmi, demishday, iziga qarab-qarab yurdi.

Bir amallab, onasi qabriga yetib bordi. Qabr boshida tizzalab o'tirib, fotiha o'qidi. Oyoqlari ostida to'shalmish marmar tosh-taxtani siladi.

Onasi rahmatlik bir umr loy tomda yashadi. Bir umr tuproq yerda yashadi. Endi esa... bosh-adog'i marmar bo'ldi!

Bo'ri polvon o'ylab o'yiga yetolmadi: bu ishni kim qildi? Onasi rahmatlikning Bo'ri polvondan o'zga o'g'li-da bo'lmadi, qizi-da bo'lmadi.

Marmar sag'anani bo'lsa, faqat farzand qo'yadi!

Chin, og'ayin-jamoalari bor, xesh-aqrabolari bor. Ammo xesh-aqrabolari marmar sag'ana qo'yadimi? Qo'y-maydi, qo'y-maydi!

Axir, o'g'il tirik turibdi! Kimsan, Bo'ri polvon!

Bo'ri polvon tevarak-boshga alangladi: butun qabristonda bitta hashamdor mozor bo'ldi. Uyam bo'lsa, Bo'ri polvon onasi mozori bo'ldi. Shu bois, mozorlar ichra alohida ajralib turdi.

Bo'ri polvon xesh-aqrabolari oldidan o'tdi. Ko'ngil yaqinlari oldidan o'tdi. Kim bo'lsa-da, o'zi aytadi, deya o'yladi. Juda bo'lmasa, biror-bir ishora bildiradi, deya umidlandi.

Ammo birov-da sado bermadi! Birov-da yuz ifodasi bermadi!

Bo'ri polvon o'zi so'rayin, dedi. Ammo so'rashga tili bormadi, nima deb so'raydi?

«Bizning onamiz qabriga siz marmar sag'ana qo'ydingizmi?» — deydimi?

Idoraga ko'ngil yaqin odamlarini chaqirdi. Yaqinlariga bir-bir tikildi. Qanday qilib so'raydi?

«Kim bizning onamiz qabriga marmar sag'ana qo'ygan bo'lsa, qo'lini ko'tarsin!» — deydimi?

Bo'ri polvon dardi ichida bo'ldi. Bu borada miq etolmadi, og'iz ocholmadi.

Uncha-muncha odam bundaychikin qimmatbaho marmar sag'ana qo'yolmaydi. Marmar sag'ana qo'yolsa-da, bir uy ichicha kelmish joyga marmar tosh-taxta to'shsh qo'li-dan kelmaydi.

Boisi, qishloqda marmar zoti yo'q bo'ldi. Marmar tosh-taxta tuman markazida bo'ldi. Katta-katta idoralar oldida bo'ldi.

Bu ishni kim qilsa-da, o'ziga to'q odam qilibdi! Qo'li uzun odam qilibdi!

«Kim bo'ldi bu odam?»

Bo'ri polvon qurilish brigadirini chaqirdi. Bildirmay, omborda nima bor-yo'qligini so'radi. Brigadir yuz-ko'zlariga sinchiklab-sinchiklab qaradi. Brigadir yuzidan biror nima bilolmadi.

«Yo tavba! — dedi Bo'ri polvon. — Marmarlar osmondan tushdimi, nima balo...»

21

Bu vaqt, qurbon hayit kelib qoldi.

Bo'ri polvon hayit arafa kunlari onasini yo'qlab bordi.

Bo'ri polvon olisdan qabr boshida bir qora soya yurmi-shini ko'rdi.

«Tog'alarim bo'lsa bordir, — deya o'yladi Bo'ri polvon. — Hayit arafada yo'qlab kelibdi-da».

Qora soya qabr boshida yurdi-yurdi, keyin o'tirdi.

Bo'ri polvon qabriston oralab yurdi. Boshini xam qilib yurdi. Sag'analarda bitilmish bitiklarni o'qib-o'qib yurdi. Ko'ngil yaqin qabrlar boshida oyoq ilib, fotiha o'qib-o'qib yurdi.

Bo'ri polvon ko'ngli uvishib-uvishib ketdi: shu yotmish bandalar yaqin-yaqinlarda tirik edi, eson-omon edi. Endi esa yo'q...

Bo'ri polvon qabrlar boshida fotiha o'qib-o'qib, onasi qabriga kelib qoldi. Marmar tosh-taxta oldida yerdan bosh ko'tardi.

Marmar tosh-taxta poyida ikkita kalish juft bo'lib turdi. Kalish egasi Bo'ri polvon onasi qabri boshida bo'ldi. Kalish egasi tizzalab o'tirdi. Bosh egib o'tirdi. Ming'ir-ming'ir duo o'qib o'tirdi.

Bo'ri polvon kalish egasini darrov tanidi!

Shunday bo'lsa-da, kalish egasi yuziga bir chap tarafidan qaradi, bir o'ng tarafidan qaradi.

Bo'ri polvon o'z ko'zlariga o'zi ishonmadi!

Kalish egasi fotiha o'qib bo'lgunicha sabr qilib turdi.

Nihoyat, kalish egasi duosini o'qib bo'ldi. Ohista joyi-

dan qo'zg'oldi. Ketiga burildi. Bo'ri polvonni ko'rib, qo'llarini ko'ksiga qo'ydi. Bosh irg'ab salom berdi. Marmar toshaxta chetida turmish kalishiga qarab yurdi. Kalishini oyog'iga ilib, qishloqqa ravona bo'ldi.

Bo'ri polvon kalish egasi ketidan qarab turdi-turdi... birdan o'ziga keldi. Kalish egasi ketidan yurdi. Yetib ololmay, lo'killab-lo'killab yurdi. Kalish egasi ketidan ovoz berdi:

— Ay... rais bova, to'xtang-ay, bir gap berib keting-ay! — dedi.

Eski rais oyoq ildi. Ketiga burilib turdi. Qo'llari ko'ksida bo'ldi.

Bo'ri polvon eski rais ketidan yetib bordi. Bosh irg'ashib salom-alik qildi.

— Qani, bundaygina yuribsiz, rais bova? — dedi Bo'ri polvon.

Eski rais bosh irg'adi.

— Azachilik, Bo'ri polvon, azachilik, — dedi. — Shu, volidayi muhtaramamizni yo'qlab kelib edik...

Bo'ri polvon eski raisga tikilib-tikilib o'yladi. Eski raisning kimi qazo qildi, qachon qazo qildi, eslay olmadi.

«Tavba, — dedi Bo'ri polvon, — unda, eski rais kimni yo'qlab keldi?»

Shunday bo'lsa-da, Bo'ri polvon sir bermadi.

— Binoyi-da, binoyi... — dedi Bo'ri polvon.

Eski rais boshi bilan qabristonga ishora qildi.

— Volidayi muhtaramamiz ko'zi ochiqligida qadriga yetolmadik, — dedi eski rais. — Endi, hurmatini qilmasak bo'lmas. Odamzod shu-da, Bo'ri polvon, odamzod shu-da. Odamzodning ko'zi vaqt o'tgandan keyin ochiladi...

— Ha-a-a... — dedi Bo'ri polvon.

— Endi, o'tgan ishga salavot, Bo'ri polvon, — dedi eski rais. — Hech bo'lmagandan keyin kech bo'lsayam bo'la beradi. Ana...

Eski rais boshi bilan Bo'ri polvon onasi qabriga ishora qildi.

— Ana, — dedi. — Volidayi muhtaramamiz makonini serhashamgina qilib qo'ydik. Ana endi, kimsan, kolxoz raisi Bo'ri polvon volidayi mehriboni qabri ekani shundaygina bilinib turadigan bo'ldi...

Bo'ri polvon rais boshi bilan ishora qilmish tarafga qaradi. Angrayib qoldi.

«Yo tavba! — dedi Bo'ri polvon. — Rais bizning onamizni aytayaptimi deyman...»

Bo'ri polvon angraymish og'zini yopolmadi.

— Ha-a-a... — dedi.

Bo'ri polvon nima deyishni bilmadi. Bir onasi qabriga qaradi, bir eski raisga qaradi.

«Rais bova, u mening onam-ku!» — deyin-deyin, dedi.

Yana-tag'in, sir boy bermadi.

— Ha-a-a... — deya tura berdi.

Eski rais bosh irg'ab-bosh irg'ab ichini tortdi.

— Uf-f-f, dunyo shu ekan-da... — dedi.

Shunda, Bo'ri polvon xayolidan... onasi chiqdi-ketdi!

Bo'ri polvon esi-dardi eski raisda bo'ldi-qoldi. Bo'ri polvon ikki ko'zi eski raisga tikildi-qoldi!

Eski rais ust-boshi juldur-yirtiq bo'ldi. Eski rais sochsoqoli paxmoq-paxmoq bo'ldi. Eski rais kalishlari yirtiq-teshik bo'ldi...

Bo'ri polvon eski raisga ichi achib-achib ketdi!

— Ha-a... hozir nima ish qilayapsiz, rais bova? — dedi Bo'ri polvon.

Eski rais kalishi yirtig'idan ko'z uzmadi.

— Biz bechoralar nimayam ish qilardik, Bo'ri polvon, — dedi. — Yotibmiz-da, duoi fotiha qilib. Mana shundaychikin uvul-savob ishlar qilib...

— Biron joyda qimirlab tursangiz bo'lardi. Bola-chaqa deganday...

— Chin, Bo'ri polvon, chin, o'zimizni o'ylamasak ham, bola-baqrani o'ylab, qimirlab tursak bo'lardi. Lekin bizni kim ham ishga olardi, Bo'ri polvon...

— Ishlayman desangiz, ish ko'p, rais bova, ish ko'p.

Eski rais kalishi yirtig'idan ko'z uzmadi.

— Qani edi, ish bo'lsa, ishlar edik, — dedi. — Shuncha yaxshi ichida bitta yomon ishlasa ishlabdi-da!..

Ana shu yerda Bo'ri polvon juda-juda ta'sirlanib ketdi!

— Nima ish berayin, ayting! — deb yubordi.

Eski rais xuddi shu gapni angg'ib turib edi! Birdan boshini adl ko'tardi!

— Bizga shu... ferma mudirlikmi, ombor mudirlikmi... bo'lsa bo'ladi, — deya ming'irladi.

— Bo'ldi! — dedi Bo'ri polvon. — Sadqai suxaningiz!

Bo'ri polvon gapida turdi.
Eski rais ferma mudir bo'ldi.

El-yurt esa, norozi bo'ldi.

Ana shunda Bo'ri polvon esi joyiga keldi!

Bir oqshom ketmon ko'tarib, qabriston yo'l oldi.

Marmar toshtaxtalarni qo'porib-qo'porib tashlamoqchi bo'ldi. Marmar sag'anani ilib-ilib otmoqchi bo'ldi.

Yo, alhazar! Qabristonga qo'l tekkizib bo'ladimi? Qabrni buzib bo'ladimi?

Bo'ri polvon onasi qabriga tikilib turdi-turdi... niyatidan qaytdi.

«Bo'lar ish bo'ldi, — dedi. — Ukkag'ar nahs bopladi. Boplaganda-da, ulay-bulay boplamadi. Endi, birovga aytib qo'ymasa bo'ldi»...

Bo'ri polvon uyidan odam arimadi.

Yosh-qari fotihaga kelib-ketib turdi.

Olis-olislardan fotihaga keldi.

Bo'ri polvon idorada ishi bilan bo'ldi.

Bir safar uyidan chopar keldi.

— Olisdan odam keldi, borar emishsiz, — dedi.

Bo'ri polvon uyiga yo'l oldi.

Darvozadan hatlab, ostonada serrayib qoldi.

Supada Nasim polvon o'tirdi!

Bo'ri polvon ichkari kirishini-da bilmadi, kirmasini-da, bilmadi. Bir ko'ngli, iziga qaytib ketayin dedi. Yana-tag'in niyatidan qaytdi.

Boisi, Nasim polvon qabatida tag'in ikkita mehmon bo'ldi.

«Bu qizbet onamiz qazosini qayerdan bilibdi ekan?» — deya o'yladi Bo'ri polvon.

Bo'ri polvon ilojsiz ichkariladi. Supaga qarab yurdi.

Mehmonlar ko'rishish uchun joylaridan qo'zg'oldi.

Ana shunda Bo'ri polvon yomon vaziyatda qoldi! Ko'ri-shayin desa, Nasim polvon bo'ldi! Ko'rishmayin desa, ikkita mehmon joyidan turdi. Qo'llari ko'ksida, mo'lt-mo'lt qarab turdi!

Bo'ri polvon bir ko'ngli, shu ikkita mehmon bilan ko'rishib qo'ya qolayin, dedi.

Ammo bo'lmadi!

Nasim polvon quchog'ini katta ochib, Bo'ri polvonga qarab kela berdi.

Bo'ri polvon yuzini yerga oldi. O'zini ko'rmaslikka soldi. Yer singalab-yer singalab, supa chetiga borib o'tirdi.

— Ko'rganimiz ko'rishganimiz... — dedi.

Mehmonlar joy-joyiga qaytib o'tirdi. Bir mehmon duo o'qib boshladi:

— Auzu billahi minash shaytonir-rojim. Bismillahir-rohmanir-rohim...

Yuzlarga fotiha tortildi.

Bo'ri polvon mehmonlar bilan bitta-bittalab hol-ahvol so'rashdi. Gal Nasim polvonga keldi.

Bo'ri polvon Nasim polvondan hol so'ramadi! Nasim polvon betiga qayrilib-da qaramadi!

Bo'ri polvon yuzini uy tarafga o'girdi.

— Ay, dasturxon olib kelinglar-ay! — dedi.

Bo'ri polvon go'yo, dasturxon yo'lini qarab turmishday, Nasim polvondan yuzini teskari burib o'tira berdi.

Kenjasi dasturxon olib keldi.

Bo'ri polvon uchun endi dasturxon bahona bo'ldi. Dasturxonga tikilib o'tirdi.

— Qani, xush ko'rdik, — dedi Bo'ri polvon.

Mehmonlar biri qo'yib biri ta'ziya bildirdi:

— Bandalik, Bo'ri polvon, bandalik.

— Biz bexabar qolibmiz.

— Nasim polvon aytib qoldi.

— Men ham bilmay qolibman. Gazetadan ko'zim tushib qoldi, — dedi Nasim polvon.

Bo'ri polvon birdan sergak tortdi. Dasturxondan boshini ko'tardi. Mehmonlarga alang-jalang bo'lib qaradi.

— Gazetadan? — dedi. — Qanday gazetadan?

Nasim polvon qo'ynidan ro'znomaga olib uzatdi.

— Mana! — dedi.

Bo'ri polvon ro'znomaga qo'l uzatmadi! Indamay qarab tura berdi!

Shunda, qabatida o'tirmish mehmon ro'znomaga uzaldi. Olib, Bo'ri polvonga berdi.

Bo'ri polvon ro'znomaga ser soldi. Ta'ziya bitilmish joyni hadeganda topa bermadi.

Shunda, qabatida o'tirmish mehmon barmog'i bilan nuqib-nuqib ko'rsatdi.

— Hayla, hayla! — dedi.

Bo'ri polvon barmoq nuqilmish joyni o'qidi: «...Oyxol Qurbon qizi...»

Bo'ri polvon qo'lidagi ro'znoma dasturxonga tushdi.

Bo'ri polvon to'rtburchak chiziqqa tikilib qoldi. Chiziqlar qop-qora bo'ldi. Chiziqlar o'qlovday-o'qlovday bo'ldi. Chiziqlar onasi rahmatlik ismi sharifini o'rab-chirmab turdi!

Bo'ri polvon qop-qora chiziqlarga o'rog'lik onasi ismi sharifiga qarab o'tirdi-o'tirdi... onasi sag'anasidagi qop-qora to'rtburchak esiga keldi.

«Yo, buni-da eski rais qildimikin? — deya o'yladi Bo'ri polvon. — Undan keladi. Bo'lmasa, gazeta qayerdan biladi».

Mehmonlar, Bo'ri polvon ko'ngli buzildi, deya o'yladi.

Mehmonlar-da Bo'ri polvonday muztar bo'lib o'tirdi.

Nasim polvon qo'ynidan qo'lro'molchasini oldi. Piq-piq yig'lab qo'ya berdi.

— Bechora momo, o'zimning enamday ko'rar edim... — deya yig'ladi.

Bo'ri polvon ich-ichidan ijirg'andi.

«Iflos! — dedi. — Sen nimaga yig'layapsan? O'lgan bo'lsa, mening onam o'lgan, senga nimal!»

Bo'ri polvon dasturxondan ro'znomani oldi. Qabatida o'tirmish mehmonga yuz soldi.

— Enamiz bandalik qilganini bu gazeta qayerdan bilibdi? — dedi.

Nasim polvon yuz-ko'zlarini arta-arta:

— Biladi-da, gazeta bilmasa kim biladi, — dedi.

Bo'ri polvon qabatida o'tirmish mehmondan so'radi:

— O'zi... bu ukkag'ar gazeta nimaga bunday qiladi?

Tag'in Nasim polvon javob berdi:

— Do'st-dushman bilsin degan-da...

Bo'ri polvon qabatidagi mehmondan ko'z olmadi. Nasim polvonga qayrilib-da qaramadi!

«O'chir-ye, qizbet! — dedi ichida. — Sendan kim so'rayapti!»

Bo'ri polvon qabatida o'tirmish mehmon tizzasiga qo'lini qo'ydi. Atayin shunday qildi! Nasim polvon gapimga tumshug'ini tiqmasin, dedi!

— O'zi... shu gazeta qayerda? — dedi Bo'ri polvon.

Ammo tag'in Nasim polvon javob berdi.

— Qayerda bo'lardi, Denovda-da, — dedi.

«O'chir-ye, itdan bo'lgan...»

Bo'ri polvon ichida shunday deya, tag'in uyi tarafga yuzini burdi.

— Ay, choy-poy olib kelinglar-ay! — deya ovoz berdi.

Choy yo'lini qarab turmishday, Nasim polvondan yuz o'girib o'tirdi.

Mehmonlar nimalarnidir fahmladi. Ketamiz-ketamizga tushdi.

Bo'ri polvon aynan shuni kutib turmishday, joyidan qo'zg'oldi.

— Esa, xo'sh dengizlar! — dedi. — Bizni izzat qilib kelibsizlar, sizlarni xudo izzat qilsin!

Mehmonlar joyidan qo'zg'oldi.

24

Bo'ri polvon ro'znomani yirtib-yirtib otdi.

Shunda-da hovuridan tushmadi.

Ro'znomaga bo'laklarini terib-terib, qo'yniga soldi.

Denov yo'l oldi.

Umrida ilk bor ro'znomaga ishi tushishi bo'ldi. Shu bo'is, so'rab-so'rab topdi.

Ro'znomachilar joylaridan irg'ib turdi. Keling-keling, qildi.

Bo'ri polvon qoboq uyub o'tirdi. Gapni nimadan boshlashni bilmadi.

Shunda, ro'znomachilar o'zi gap ochdi.

— Chuqur ta'ziya bildiramiz... — deyishdi.

Bo'ri polvon maqsadga o'tdi.

— Enamiz bandalik qilganini qayerdan bildilaring? — dedi.

Ro'znomachilar bir-birlariga qarab oldi.

— Raykom aytdi, — deyishdi.

Bo'ri polvon nima deyishini bilmadi. Xiyol hovuridan tushdi.

— Raykom aytsa, ayta beradi-da... — dedi.

Bo'ri polvon qo'ynidan ro'znomaga bo'laklarini olib, stolga qo'ydi.

— Raykom aytdi deb, bironing qora kunini dunyoga do'mbira qilib chala berar ekan-da? — dedi.

Ro'znomachilar hayron bo'ldi.

- Nima bo'пти, rais bova? — deyishdi.
- Ichlaring kir ekan! — dedi Bo'ri polvon. — Enamiz poshikastani xudo yaratib edi, xudoning o'zi oldi-ketdi. Endi shuni butun dunyoga yoyish kerakmidi?
- Ta'ziya bu, rais bova, ta'ziya.
- Ta'ziya bo'lsa, uyga boradi, gazetaga yozadimi? Yozaman desalaring, ana, xush-xushvaqt kunlarimdan yozinglar!
- Hammadayam bunday ta'ziya bera bermaymiz, rais bova. Bu hurmat-da, hurmat.
- Hurmat deb, kelib-kelib qora kunimni yozasizlarmi? Uyat-e, uyat!
- Rais bova...
- Qo'yinglar-e, Bo'ri polvonning qora kuni to'ymidiki, olamga aytuvchilik qilasizlar? Aytib qo'yayin, qora kunlarimni yana-tag'in shunday do'mbira qilib chalsalaring, mendan o'pkalab yurmanglar!
- Bo'ri polvon dast turib ketdi. Bir ko'ngli, firqa qo'mitasiga-da borayin, dedi. Firqa o'z oti o'zi bilan firqa-da, yuragi dov bermadi.
- «Gazetachilar bilan aytishdim, shu bo'ladi, — dedi Bo'ri polvon. — Endi, raykom aytsa-da, gazetachilar ismi sharifimni qoraga o'rab, dunyoga do'mbira qilib chalmaydi. Raykom aytsa-da, gazetachilar qora kunlarimni g'animlarimga ovoza qilmaydi...»

25

- Sut bilan kirgan, jon bilan chiqadi!
- Bo'ri polvon endi o'zi bilan o'zi olisha boshladi. Davralarga qarab o'tirib, birdan chiqib olishgisi keldi.
- Ayniqsa, lanj polvonlar olishini ko'rsa, Bo'ri polvonga bir bo'lak kun tug'di. O'tirolmay, o'rnidan turib ketdi. Qo'llarini orqasiga qilib, davra sirtida asabiy yurdi.
- Qo'g'irchoq! Polvon emas bular, qo'g'irchoq! — dedi.
- O'z qishlog'i polvonlari mag'lub bo'lsa, butun vujudini qaltiroq tutdi. Polvonlik qoni qo'zg'adi, davraga chorladi. Chiq-chiq, dedi.
- Nachora, dard bor-u darmon yo'q...
- Bo'ri polvonsiz davralar fayzsiz bo'lib qoldi. Bo'ri polvon o'rni juda-juda bilindi.

El Bo'ri polvon kurashini qo'msadi.

— Kurash Bo'ri polvonga halol edi-da, — dedi.

El tag'in yorug' yulduzni — Bo'ri polvonday bir zo'rni qaradi!

Mardona o'yinlarda yorug' yulduz bo'lsa! Yorug' yulduz davralarga hamisha ko'rk beradi, salobat beradi! Tevarakdagi rangsiz yulduzlar, mitti yulduzlar xiraligini bildir-maydi!

Bo'ri polvon-da davralarga intiq bo'lib qaradi. Bo'ri polvon o'zini izladi!

Yo'q, Bo'ri polvon yo'q!

Aksiga olib, ayoli topgani-da qiz bo'ldi! To'rtinchi farzand ko'rdi — tag'in qiz bo'ldi!

Bo'ri polvon peshonasi tirishib-tirishib to'ng'illadi:

— Uyoqqa qarasang-da qiz, buyoqqa qarasang-da qiz... hammayoq qiz! — dedi.

Beshik tebratayotgan ayoli miyig'ida kuldi. Ilmoqli gap otdi:

— Yaxshi niyat qiling... — dedi.

— Yaxshi niyat qilmay nima qilyapman?

— Quruq niyatning o'zi kifoya qilmaydi...

— Bo'ldi-ye, ukkag'arning ayoli!..

Shunday qilib, Bo'ri polvon ayoli bilan har o'n sakkiz kunda bir marta yotadigan bo'ldi...

Yaratganning o'zidan davralarni gursillatib-gursillatib olishadigan o'g'il tiladi.

Hartugul, beshinchi farzandi o'g'il bo'ldi!

Tilab-tilab topganim deya, otini Tilovberdi qo'ydi.

Bo'ri polvon endi orzu bilan ovundi: o'g'li Tilovberdi balog'atga yetyapti — ot o'rnini toy bosadi...

Yolg'iz o'g'il Tilovberdi tez yetildi. Uni kuyov qiladiganlar ko'paydi. Ayrimlar tilga borib aytdi.

Ammo Bo'ri polvon rozi bo'lmadi. Kampiri qistasa-da, ko'nmadi.

— Polvon o'zini uch balodan asrasagina polvon bo'ldi. Birinchisi — ayoldan o'zini tiyish! Shoshmasin, hali yosh, — dedi.

Bo'ri polvon o'g'lini tarbiya qila berdi. O'g'lini nahor-da uyqudan uyg'otdi. Tuxum yuttirdi...

XXI

Bo'ri polvon o'g'liga qaradi-qaradi, hayrat ham quvonch bilan kulimsiradi.

Tavba, xuddi otasiday olishadi-ya! ayniqsa, o'ynab-o'ynab olishi, hayqirib-hayqirib chil berishi, otasining o'zginasi bo'ldi!

Alp — otadan, zot — onadan-da!

Otamisan — o'g'ling bo'lsin ekan!

XXII

Davra aylanayotgan Tilovberdi cho'kkaladi. Yerni tavof qildi: ikki kaftini yerga suykab, yuzlariga tortdi.

Davra to'rida o'tirgan chollar ro'parasiga tiz cho'kdi.

Chollar kaftlarini baravar ochdi.

— Omin, belingga quvvat, bilagingga kuch, yuragingga o't bersin, ollohu akbar! — deya duo qildi.

Polvonlar davra aylandi. Qo'l berib ko'rishdi.

Tilovberdi polvon davra chetida birdan burildi. Jelaklari etagini ketiga surdi. Qo'llarini tuflab-tuflab ho'lladi. O'ng oyog'ini lapanglatib-lapanglatib olg'a tashladi. Qo'llarini boshi uzra ko'tardi. Barmoqlarini o'ynatib-o'ynatib, Maksim polvonga qarab bordi.

— Ha, barakalla, ota o'g'li! — dedi davra. — O'yna, otangga o'xshab o'yna!

Barmoqlar mardona o'ynadi, chaqqon o'ynadi.

Davra jo'shib-jo'shib qiyqirdi:

— Ha-ha-a-a!

— Otasining uli-da!

Barmoq o'yini — polvonlar sant'ati! Bu san'atni hech kim polvonchalik ijro etolmaydi!

— Ha, do'-o'-o'st!

Tilovberdi polvon Maksimning ichidan chil berib chapga, so'ng, o'ngga ko'tardi. Shiddat bilan keyinga surdi. Tag'in bo'lmadi.

Maksim polvon orqasiga tengsarilib-tengsarilib, joyida turib qoldi.

Polvonlar qo'yib yuborishib, yana davra aylandi.

XXIII

Davra bir zum jimjit bo'lib, tag'in jonlandi.

Davra polvonlar kurashini gapirishib o'tirdi:

– Shu, Maksim polvon juda sovuq olishar ekan, nima dedingiz?

– Sportchi-da, seksiyada tarbiya topgan. Ular kitobda nima yozilgan bo'lsa shuni qiladi.

– Televizorda Monreal olimpiadasini ko'rdilaringizmi? Klassik kurashni olib ko'rsatdi. Bir sovug'-e, shuyam olish bo'ldi-yu.

– Hm, juda lanj olish. Klassik kurashda oyoq bilan chil berish degan gap yo'q.

– Yana-tag'in jahon sporti emish deng.

– U fransuzlarniki-a?

– Shu, fransuzlargayam qoyilman, o'zining olishini butun jahonga yoygan.

– Mo'min muallim, mana, siz o'qimishli odamsiz, uyingizda kitobingiz ko'p, deb eshitaman. Siz ayting, nega endi bir lanj klassik kurash butun jahon sporti bo'ladi-yu, o'zimizning olishni faqat to'yda yo «Hosil bayrami»da ko'ramiz? Yo, olishimiz sport emasmi?

– Sport ham gapmi, san'at! Ko'ryapsizmi, Tilovberdining o'ynab olishuvini. Buni hech qaysi trener, seksiya ham o'rgatolmaydi.

– Bali! Uzoqlarga qarab yashaymiz-u, oyog'imiz ostidagi gavharni ko'rmaymiz.

– Otangizga rahmat! Yaqinda Moskvada o'qiyotgan Jabbor bir olim oshnasini olib keldi. Olishni tomosha qildirdi. Oshnasi hayron bo'lib, nima dedi deng, bular jismoniy tarbiya maktabini bitirganmi, dedi.

– E, ha-ha-ha! Jabbor nima dedi?

– Yo'q, biz o'zi shunday xalq, dedi.

– Men yaqinda sambo olishi haqidagi kitobni ko'rdim. Hamma chillarning rasmi bor. Xoh ishonang, xoh ishonmang, oyoqdan olishdan boshqa hammasi o'zimizning olishda bor ekan-e.

– Mengboy kalning gapida jon bor. Kitoblik Sayfiddin Hodiye bor-ku, yaqinda o'sha bilan o'tirib qoldim. Trenerlar meni jahon chempioni qilib yetishtirdim, deb suyunadi, bilmaydilarki, men bolaligimdan to'ylarda olishib yurgan tayyor polvon edim, deydi.

— Aytganday, shu bola ikki marta jahon chempioni bo'ldi-ya.

— Ha-da, Mo'g'ulistonda qanday qilib jahon chempioni bo'lganini gapirib berdi. Olish vaqti tugashiga bir necha sekund qolganda yonboshga olib urib ochko oldim, deydi. Bunday hunar boshqa biror olishda yo'q, faqat bizning olishimizda bor, deydi.

— Ota-bovamızning hunarini mahkam ushlasak, jahonning eng zo'r polvoni biz bo'lamizku-ya, nima dedingiz, sho'ro bova?

— Ko'p noshukurlik qila bermanglar, haliyam zo'rmiz. Ana, jahon chempionlari Sayfiddin, Sobir Qurbonov...

— E-e, bo'tam, ular o'zimizning olishdan chiqqani bilan sambo bo'yicha chempion bo'lgan-da.

— Sizga qandayi kerak?

— Shu, o'zimizning olish bo'yicha jahon chempioni bo'lsa ekan.

— Gapingizga tushunmadim, Nurmat tog'chi.

— Nima balo, kallang shamolda qolganmi deyman. Masalan, dunyodagi ko'pgina xalqlar o'zlarining hech bo'lmaganda, bitta sportini jahon miqyosiga ko'targan. Bizdan esa jahonga ko'tarilgan bittayam sport turi yo'q...

— Bu o'zimizga bog'liq...

XXIV

Tilovberdi polvon bu safar shiddat bilan borib tuya chilga oldi: Maksim polvonni yoqasidan qo'shqo'llab ushladi, o'ng oyog'ini orqasidan ildirib o'radi, zarb bilan ketiga surdi.

— Yo-yo-yo! — deya ayqirdi.

— Su-u-ur! — deya jo'r bo'ldi davra.

Maksim polvon zarang tayoqday ekan — qayrilmadi! Aksincha, Tilovberdining o'zini ketiga tovlab yubordi.

Tilovberdi o'mgani bilan borib yerga tushdi. Qo'llarini keng yoydi. Men qo'yib yubordim, siz ham qo'yib yuboring, degan ishorani bildirdi.

Ammo Maksim polvon qo'yib yubormadi. Tilovberdini qayirib, chalqancha bosmoqchi bo'ldi. Xuddi sambo olishidagiday sudradi, yerga piypaladi.

— Hay-hay, sudrama! — dedi davra.

— Bu qanaqa polvon o'zi!

— Kallasi bormi buning, yotgan odamniyam sudraydimi!

Bo'ri polvon, Tilovberdi joyidan turib, Maksim polvon bilan yoqalashib ketadi, deb o'yladi.

Yo'q, o'g'li vazmin yigit bo'libdi. Joyidan tura-tura, Maksim polvonga o'qrayib-o'qrayib qaradi. Shu bilan bo'ldi qildi.

Bo'ri polvon davraga yuzlandi.

— Xaloyiq, ko'rdilaringiz, sho'rchiliklar olishimizga birmuncha shak keltirdi! — dedi. — Bilasiz, ukkag'ar o'sha sambodayam, erkin kurashdayam, klassik kurash, dzyudo deganidayam, barcha-barchasida polvon dustaman¹, yo yonbosh yiqilsa, yo tizzalab o'tirib qolsa, ikkinchisi halol yiqitaman deb, bechora polvonni sudrab, yerga piypalaydi. Yo bo'lmasa, biror joyini qayiradi. Yerd yumalab yotgan odamni sudraydi-ya! Yo pirim-e, yo pirim-e... Bu erkakning ishi emas! Erkakmisan — oyog'ida tik turgan erkak bilan olish!

Tilovberdi polvon shiddat bilan olishuvi, iloji bo'lsa Maksim polvonga o'zini ushlatmasligi lozim. Ushlatsa, Maksim polvon, albatta, biror himoya yo'lini qo'llaydi. Tilovberdini qimirlatmay qo'yadi.

Boisi, samboda himoya o'rgatiladi!

Bizning olishimizda esa himoya haqida gap bo'lishi-da lozim emas! Faqat hamla, hamla!

Shunday ekan, Tilovberdi polvon shunday tezlik bilan olishuvi kerakki, Maksim polvon o'ylashga-da ulgurolmay qolsin!

Bu fikr ko'pchilikning, jumladan, Bo'ri polvonning-da xayoliga keldi. O'g'liga aytmoqchi bo'ldi. Yana-tag'in fikridan qaytdi.

«Shashti baland, shunday olishsa kerag-ov, — dedi o'zicha. — Mening o'g'lim bo'lsa, shunday olishadi».

Bo'ri polvon Maksimga o'girildi.

— Ha, aytganday, polvon, — dedi, — mavridi kelgan-da aytib qo'yay, zinhor-bazinhor tizzadan pastdan ushlama! Buyam bizning risolamizga to'g'ri kelmaydi!

Tilovberdi polvon shitob bilan o'ynab bordi. O'ng qo'lini Maksimning ishtonbog'idan o'tkazib ushladi. Chap qo'li bilan o'ng tirsagidan o'rab ushladi-da, uchchoga oldi.

¹ Yuztuban.

– Yo-yo-yo!..

Diqqat, Maksim polvon Tilovberdining uchchosidan oshyapti! Qarang-qarang, Maksimning boshi yerga egildi. Oyoqlari Tilovberdining boshi uzra ko'tarildi. Qoq yag'ri-ni bilan yerga uchib keldi!

Ayqiriq-da nihoyasiga yetdi:

– ...Otamning piri!

Gurs!

SSSR sport ustasi Maksim polvon yulduz sanadi!

– Halo-o-ol!

– E, yasha, otasining uli!

Tilovberdi Maksim polvonni joyidan turg'azib qo'ydi. Yelkasiga yopishgan somonlarni qoqdi. Qo'l berib xayrlashdi.

XXV

Tilovberdi uchchoga olayotganda Maksim polvon nima qildi?

U sambo olishidagi vaziyatni qo'lladi: gavdasini xiyol olg'a egdi. O'ng oyog'ini bir qadam oldinga bosdi. Tizzasini bukdi, qulochini oldinga yoydi.

E'tibor bering, birinchidan — o'ng oyog'ini, ikkinchidan — gavdasini, uchinchidan — go'yo marhamat qilayotganday, o'ng qo'lini berib qo'ydi!

Yana-tag'in qimirlamay, hamlani kutdi!

Tilovberdiday abjir polvon uchun bu yuz foizlik imkoniyat degan so'z bo'ldi!

Bakovul Tilovberdi polvon yelkasiga to'n yopdi.

– Serkani to'yxonadan olasiz, — dedi.

Boisi, davra uchun olib kelingan mollar sovuqqa chidayolmay qochib keta berdi. Xizmatchilar joniga tegdi. Oqibat, yana to'yxonaga olib borib qamab qo'ydi.

XXVI

Bo'ri polvon totli-totli kulimsidi.

«Vo ukkag'arning o'g'li-ye, otamning piri dedi-ya! — deya xayollandi. — Shunday demaganda, yiqitolmasdiyam-da! Uni mening pirim qo'lladi, ha! E, bali, o'g'lim-e, bali!»

Bo'ri polvon o'g'li emas, go'yo o'zi g'olib bo'lmishday kerildi. Tevarakka kerilib-kerilib qaradi.

Sho'rchiliklar, Maksim polvon yiqiladi, deb o'ylamadi. Xayoliga-da keltirmadi. Shu bois, hang-mang bo'lib qoldi. Davraga endi qaysi polvonlarini chiqarishlarini bilmadi.

Shunda, sho'rchiliklar oqsoqoli:

— Tilovberdi polvon bir maydon damini olsin, biz un-gacha kimni chiqarishni kengashib olamiz! — dedi.

Tilovberdi polvon to'nni fotiha bergan chollar oldiga qo'ydi.

Davradan chiqib turdi.

XXVII

Bo'ri polvon davra aylandi.

Yoniga bir polvon gursillab tushdi: Temir polvon Berdi polvonni it chilga olib yiqitdi.

Berdi polvon origa o'rta yoshlardagi bir polvon chiqdi.

Temir polvon talabgor yuz-ko'ziga qaradi. Keyin o'ziga-o'zi fotiha o'qidi. Gap yo'q, so'z yo'q, davradan chiqdi-ketdi.

Davra hayron bo'ldi.

Bo'ri polvon borib, gapirishib keldi.

Yuzlarida tabassum o'ynadi. Ovozi to'la faxr bo'ldi, ovozi to'la g'urur bo'ldi:

— Xaloyiq! — dedi. — Men Temir polvon bilan gapirishdim, ha! Ukkag'ar, qoyilman deyapti! Nimaga deysizmi? Manavi talabgor Chori polvon o'z vaqtida Temir polvonga bosh-qosh bo'p, to'ylarga olib borgan, o'zining hunarlaridan unga-da o'rgatgan ekan! Shunga, Temir polvon aytyaptiki, u kishi menga ustoz bo'ladilar, men ustozimning yoqasidan ushlayman, deyapti! Siz nima deysiz, xaloyiq!

— Otasiga rahmat o'sha polvonning!

— Asl polvon ekan!

— Shunday farzandlarning umri uzoq bo'lsin!

— Tuf-tuf-tuf, ko'z tegmasin-e, asl o'zimizga tortibdi!

Bo'ri polvon ko'zlari olma terdi. Oxirgi gapni aytmiş odamni izladi. Ammo topolmadi.

«Bali! Bizning aslimiz ana shunday edi! — Bo'ri polvon xayolan shu gapni aytmiş odam bilan gapirishdi. — Inchunun, o'z asliga tortmagan, o'z aslini unutkan odam — odam ham emas!»

XXVIII

Polvonlar o'zlarini orqaga tashladi.

Davra sovib qoldi.

Bo'ri polvon jar soldi:

— Xaloyiq, uzoq-yaqindan kelgan mehmonlar! Zulfiqor polvonning bu davraga ataganlari ko'p, ha! Men sizga ayt-sam, to'yga ellikdan ko'p to'yona mol tushgan! Zulfiqor polvon shuning yarmini polvonlarga ajratgan! Og'ilda cho-ri qo'y, panji qo'y, mang'i qo'ylar quyrug'ini ko'tarolmay yotibdi! Tortinmay davraga chiqib, elga tomosha ko'rsa-ting!

Sukunat bo'ldi.

Bo'ri polvon bildi: polvonlar hal etuvchi vaziyatni — toboq qo'yilishini kutyapti.

— Polvonlar, bilaman, baring toboq tashlashimni angg'iyapsan! — dedi. — Ukkag'ar pismiqlar-e! Oldindan aytib qo'yayin, toboqni oz tashlayman! Ko'p bo'lsa, ikkita! Davraga chiqib olish, bo'lmasa, armonda qolasan!

Bo'ri polvon, boya sho'rchiliklar tor vaziyatda qolgani-ni bilmadi.

Sho'rchiliklarda hali olishmagan yo bitta, yo ikkita zo'r polvon qoldi. Bordi-yu, ular-da Tilovberdidan yiqilsa, un-da, davra oxirida olishadigan boshqa polvonlari qolmaydi.

Shu bois, sho'rchiliklar oqsoqoli toboq tashlashgacha vaqtni cho'zish uchun mug'ambirlik qildi.

Toboq nima? Bir vaqlar qovurdoq go'shtlik toboqlar davra o'rtasiga qatorlashtirib qo'yildi. Har bir toboq bir sovrinni bildirdi.

Hozir bir oz o'zgacha...

Shu vaqt, chiroq ikki marta o'chib yondi.

Odatda chiroqchi to'ydan biron nima umidvor bo'lsa, ana shunday hazillashadi!

Bo'ri polvon to'yxonadagilarga qichqirdi:

— Ay, kim bor! Anavi Nikolay chiroqchining qorni ochqabdi shekilli! Bir toboq palovga non bostirib ukkag'ar-ning ulushini eltib beringlar! Ay, Jo'raqulning uli, ko'p mudramay, olishga yaxshilab qarab o'tir! Bo'lmasa polvon bo'lolmaysan!

Bo'ri polvon bosh bakovul bilan kengashib, toboq qo'ydi. Davra o'rtasiga ikkita matoni bo'lak-bo'lak uzatib tashladi. Har biroviga alohida-alohida ta'rif berdi:

— Xaloyiq, e'tiboringizni menga qarating! Mana, ho'kiz toboq! Buni kim ko'tarsa, unga bir ho'kiz, bir juft... Rais bova, kalish nechilamchi edi? Ha-ye, xo'-o'sh, bir juft ikkilamchi kalish, bir to'n, o'n so'm pul qo'yildi! Ho'kiz bo'lgandayam so'ysa bir qishloqni to'ydiradigan ho'kiz! Manavi gilam toboq! Bunga bir turkmancha gilam, bir uyqudan uyg'otadigan soat, o'n so'm pul qo'yildi! Shunday gilamki, uyni to'ldiradi, chiroqda yalt-yult qiladi! «Sifat belgisi» olgan, ha! Shundaymi, rais bova? Bali! Kimning ko'ngli qaysi toboqqa chopsa, kelib ko'tara bersin! Armonda qolmang, toboqlarga qo'yilgan zotlarni qaytaraman...

Davra birdan jonlandi. Polvonlar shivirlashdi. O'zaro maslahatlashdi.

Bir polvon davraga boshini kamtarona egib kelib, ho'kiz toboqni ko'tardi.

Bo'ri polvon toboq ko'tarmish polvonni barchaga tanitdi:

— Ko'ryapsizmi, xaloyiq, polvonlarning yuragiga g'ul-g'ula tushdi! Ho'kiz toboqni sho'rchilik Abray polvon ko'tardi!

Davrada gilam toboq qoldi.

Bo'ri polvon xo'jasoatlik polvonlarga qaradi.

Xo'jasoatlik polvonlar bu qarash ma'nosini tushundi. G'imirlab qoldi.

Shunda, Tilovberdi polvon kelib, gilam toboqni ko'tardi.

— Ko'rdingizmi, xaloyiq, — dedi Bo'ri polvon, — gilam toboqni Tilovberdi polvon ko'tardi! Qani, toboqni ko'targan polvonlarga talabgor bo'lsa, davrani bir aylansin, ko'raylik! — dedi.

Abray polvonga xo'jasoatlik Jonibek polvon chiqdi. Talabgor davra aylanib, o'zini ko'rsatib ketdi.

Termizliklar bir zo'r polvonlarini asrab o'tirib edi, shuni Tilovberdiga chiqardi.

Izidan sho'rchilik Shodi polvon davraga chiqdi. Buyam Tilovberdiga talab qildi.

Bo'ri polvon hayron bo'ldi: birdaniga ikkita talabgor...

Xuddi shu yerda kelishmovchilik yuz berdi.

Termizliklar:

— Tilovberdi polvon bilan bizning polvon olishadi, u qurga birinchi bo'lib talab qilib chiqdi! — deb turib oldi.

Sho'rchiliklar:

– Yo‘q, bizning polvon olishadi! – dedi.

Masala hal bo‘la bermadi.

Shunda, sho‘rchiliklar oqsoqoli o‘rnidan turdi, so‘zni qalin-qalin qilib aytdi:

– Birodarlar, biz bosh toboqni qizg‘anayotganimiz yo‘q. Avvalo, gapni eshiting. Xo‘jasoatliklar o‘tgan hafta Sho‘rchidagi davrada bizning yag‘rinimizni yerga tekkizib keldi! O‘z uyimizda yag‘rinimiz yerga tekkani polvonlarimizga k-o‘-o‘-o‘-p alam qildi! Shu bois, biz belimizni besh joyidan boylab keldik!

Davrada g‘ovur-g‘uvur bo‘ldi:

– Vo ukkag‘ar sho‘rchiliklar-e, qoq miyadan oldi-ku!

– Bular bo‘sh kelmaydi!

XXIX

Shunday qilib, Tilovberdi polvon bilan sho‘rchilik Sho‘di polvon olishadigan bo‘ldi.

«Menga daryoning naryog‘iyam bir, beryog‘iyam bir. Baribir o‘g‘limdan zo‘ri yo‘q, – dedi o‘zicha Bo‘ri polvon. – Lekin Sho‘rchida Abray degan bunday katta polvon yo‘q edi-ku? Bu kim bo‘ldi ekan? Yo, sho‘rchiliklar alamlarini olish uchun boshqa yoqdan polvon yollab keldilarmikin? Bunday voqealar ko‘p bo‘ladi...»

Bo‘ri polvon sho‘rchiliklar to‘pi ro‘parasiga o‘tirdi. Past ovozda so‘radi:

– Inim, bu, Abray polvonlaringni eshitmagan ekanman, u kimlardan?

– Abraymi? Nasim polvonning uli bo‘ladi. Yaqinda armiyadan keldi.

Bo‘ri polvon birdan sergak tortdi. Javob bermish odamga tikildi-tikildi, ohista joyidan turdi.

Ajabtovur hislar og‘ushida qoldi. Xivich ushlagan barmoqlari qaltiradi. Xivich siquvida qahr bo‘ldi, nimadir qilishga chog‘lanish bo‘ldi. Titroq chap qo‘li, lablariga o‘tdi.

Davradan qanday chiqdi, bilmadi. Amir polvon yelkasi-ga qo‘lini qo‘ydi. Og‘ir entikdi. Nimadir demoqchi bo‘ldi. Deyolmadi, tomog‘i qurib qoldi.

Amir polvon Bo‘ri polvon holini bildi. Darrov qo‘ltiqlari ostidan oldi.

– Polvon bova, nima bo‘ldi? Tilovberdi, suv opke! – dedi.

Bo'ri polvon sovigan choy ichdi. Entikdi. Lablarini yaladi. Jilmaydi.

— Qaridik, ukam, qaridik. Yurak yaramay qolyapti! — dedi. — Amir, sen berman ke.

Bo'ri polvon Amirni qorong'iga ergashtirib ketdi.

— Amir, menga qara, shu Abray deganiga bizning Tilovberdini chiqar, xo'pmi?

— E, polvon bova, davra bilib qoldi-da?

— Yo'q, sen gapga kir.

— Qiyin deyman-ov, sho'rchiliklar ko'nmas-ov?

— Ko'nadi, ularga baribir...

Bo'ri polvon davra sirtida turib qoldi. O'zini o'nglab oldi.

Tag'in davraga kirdi. Siniq ovozda jar soldi.

— Xaloyiq, eshitmadim demanglar! Ho'kiz toboqni ko'targan Abray polvonga Tilovberdi polvon chiqadigan bo'pti! Gilam toboqni esa Jonibek ko'taradigan bo'pti. A? Endi, uyog'ini bilmadim, xaloyiq! O'zlari shunday fikrga kelibdi, bir bilganlari bordir-da!

Darhaqiqat, sho'rchiliklar uchun baribir bo'ldi. Boisi, Tilovberdi-da, Jonibek-da davra egalari bo'ldi.

Davruga birinchi bo'lib Shodi polvon bilan Jonibek polvon chiqdi.

Jonibek polvon Shodi polvonni birinchi qo'ldayoq chap oyog'iga sirtidan ildirib ko'tarib, to'lg'ab urdi.

Gilam Jonibek polvonda ketdi.

XXX

— Qani, endi davraga ho'kiz toboqni ko'targan polvonlar chiqsin!

Bo'ri polvon shunday deya, davra aylandi. Ko'z ostidan Nasim polvonga tikildi.

«Nasim oshna, o'g'lingga bir og'izgina chiqma, u Bo'ri bobongni o'g'li ekan, demading-a, — deya, ich-ichidan o'pkalandi. — Demaysan, deyolmaysan. Chunki sen o'sha Nasimsan... Sendan bunday gap chiqmaydi. Mana hozir bilasan, sening farzanding kim-u mening farzandim kim...»

Nasim polvon to'g'risida oyoq ildi. Soqolini siladi. Tomog'ini qirdi.

«Meni bir umr mag'lub etdim, qoyil qildim deb yurib edingmi? Oshna, adashasan».

Bo'ri polvon Nasim yuzlarida biron-bir o'zgarish ko'rmadi. Bundan haminqadar g'ashi keldi.

«Ko'p qayqayma, sening bu o'tirishing zo'rma-zo'rakilik, iljayishing chidayolmaslik. Bilaman, ich-ichingdan zil ketyapti. Hozir ko'rasan, mening kim ekanimni. Oldingdan salom berib o'taman...»

XXXI

Bo'ri polvon xayol bilan andarmon bo'lib qoldi. Bunday qaradi, davrada haliyam polvonlar bo'lmadi.

— Ay polvonlar, chiqinglar-da endi, davra mahtal bo'p qoldi! — dedi.

Nasim polvon tarafdin Abray, ro'paro' tarafdin Tilovberdi polvon davraga tushdi.

Tilovberdi polvon qo'lini ko'ksiga qo'ydi. Abray polvonni oldinga taklif etdi.

— Qani, polvon, torting! — dedi.

Abray polvon Tilovberdi polvonga yo'l berdi.

— Yo'g'-e, yo'l boshi sizdan, polvon! — dedi.

Tilovberdi polvon oldinda yurdi. Abray ketidan ergashdi.

Bo'ri polvon shuni, aynan shuni kutdi. Yuzlarida tabassum o'ynadi. Olisroqda bo'lsa-da, Nasim polvonga tag'in qaradi.

«Ko'rdingmi, Nasim oshna? O'g'ling mening o'g'limdan oldinda yurishga yuragi dov bermadi. Mening o'g'lim hamisha birinchi...»

Bo'ri polvon o'g'illarni bir-biriga qiyosladi. Ayniqsa, Abray polvonning sin-simbatiga sinchiklab-sinchiklab tikildi.

«Momoqizning o'g'li xushsuvrat yigit bo'пти. Ammo Momoqizga o'xshamaydi. Otasiga tortibdi. Nasimning o'ziyam husndor edi-da. Faqat burnining puchuqligi Momoqizga kelbat beradi...»

Bo'ri polvon soqoli uchini buklab tishladi. Sezilar-sezilmas bosh irg'adi.

«Bordi-yu, Momoqizga yetganimda, shu Abray polvon mening o'g'lim bo'lardi...»

Abray polvonga suqim kirmasin deya, nazarini quvdi, yon-veriga tufladi:

— Tuf-tuf-tuf!..

XXXII

Polvonlar qo'l berib ko'rishdi.

Tilovberdi polvon jelaklari o'ngirini ketiga surdi. Yenglarini xiyol tortdi. Barmoqlarini tili bilan ho'lladi. O'ynab-o'ynab, Abray polvonga qarab bora berdi.

Abray polvon ko'zlari qarshisida mardona o'ynayotgan barmoqlar orasida hech nimani ko'rolmadi. Ko'zlari pirpiradi. Keyiniga tisarildi.

Tilovberdi polvon Abray polvon ko'zlariga tikildi: Abray polvon ko'zlari hayiqdi! Ana endi hamlaga o'tsa bo'ladi!

Tilovberdi polvon o'ng qo'li bilan Abrayning yoqasidan ushladi. Ichidan chil berdi. Shiddat bilan ketiga surdi.

Abray polvon ketiga seltanglab-seltanglab bordi. Kimningdir fonusiga qoqilib ketdi. Odamlar ustiga chalqancha tushdi.

Tilovberdi polvon yiqitdim deya, qo'llarini ko'tardi.

Nasim polvon qabatidagilardan tashvishli ovozda so'radi:

— Nima bo'ldi-a, nima bo'ldi?

Nasim polvonning ovozi juda xasta bo'ldi, faqat ko'zi ojizlarga xos ovoz bo'ldi.

Xo'jasoatliklar Tilovberdi polvonni olqishlab qichqirdi:

— Hal-o-o-ol!

— Tilovberdi polvonning haqi berilsin!

— Xayriyat, odamlar ustiga tushdi, agar shu zarb bilan yerga tushganda ichagi uzilardi!

Tilovberdi polvon bakovul qoshiga cho'kkaladi.

Bo'ri polvon yuzlarida quvonch ifodasi ko'rinmadi. Vag'ir-vug'ur qilayotgan hamqishloqlariga amirona qo'l siltadi.

— Xaloyiq, jim! — dedi. — Ko'p javramang, jim bo'ling! Xaloyiq, davradagi Bo'ri polvon so'zim: Tilovberdi polvon Abray polvonni yiqitolmadi!

Qoni tez xo'jasoatliklar bidillab ketdi:

— E, qo'ying-e, polvon bova, chalqayramon tashladi-yu!

— Bundan ziyod qanday yiqitib bo'ladi!

— Yo yerga kirgizib yuborsinmi!

— Xaloyiq, so'zlab bo'ldingizmi? — dedi Bo'ri polvon. — Ay, Mengto'ra xalfa, gapni bo'lmay turing, baraka

toping! Qaytarib aytaman. Tilovberdi polvonning yiqitgani bekor!

— Nimaga bekor bo'lar ekan?

— Chunki u, odamlar ustiga yiqitdi! — dedi Bo'ri polvon.

— Sizga baribir emasmi, qayerga yiqitgani!

— Yo'q! Polvon polvonni osmonning ko'kiga otsayam bekor! Polvonmisan — yerning ustiga yiqit! Qani, boshqatdan olishinglar!

— Tavba, tag'in ota emish bu odam!

Tilovberdi polvon otasiga o'qraydi. Qobog'ini uydi. Tag'in davra aylandi.

Bo'ri polvon bildi, o'g'li undan norozi bo'ldi.

«O'h, qaniydi o'g'li hozir yiqitgan bo'lsa! O'g'li buni bilmaydi-da! Bilmagani yaxshi...»

XXXIII

Bo'ri polvon o'g'liga nimadir demoqchi bo'ldi...

Ha, aytganday, Bo'ri polvonning ko'pni ko'rgan ko'zlarini bir nimani sezib qoldi: Abray polvon ko'kragini berib olishdi.

Bo'ri polvon bunday vaziyatlarda yoqadan qo'shqo'llab ushlaydi. Tik turgancha birdan yag'ringa oladi. Shunda, g'animi albatta yulduz sanaydi...

Abray polvon ana shunga juda o'ng keladi! O'g'li shuni sezdimikin? Aytamikin? Aytgan bilan qiyin-ov, Tilovberdining o'ngi yag'rin emas.

Bo'ri polvon o'g'liga razm soldi.

O'g'li qoboq-tumshug'i osilib davra aylandi.

Abray polvon oyoqlarini cho'qqa tobladi.

Bo'ri polvon ana shundan foydalandi. O'g'lini imladi. Qorong'iga olib bordi. O'g'li yelkasiga qo'lini qo'ydi.

Tilovberdi otasi qo'lini pastga tushirib tashladi. Yuzini teskari o'girdi.

— Nimaga iddao qilasan? — dedi Bo'ri polvon. — Ni-ma, haromni halol deb imonimdan kechayinmi? Polvon bo'lsang halol yiqit! Ko'p tersayma! Sezdingmi, Abray ko'kraklarini berib olishyapti! Yoqasidan juft qilib ushlab, tikkasiga yag'ringa ol-chi. Magaram, oshib ketsa! Olayotganingda yo, otamning piri, de! Tayin ayt, bor...

Bo'ri polvon o'g'lining yelkasiga qoqib-qoqib davraga yubordi.

XXXIV

Tilovberdi polvon tag'in o'ynab-o'ynab hamlaga o'tdi.

Abray polvon odamlar ustiga yiqilib, yuragini oldirib qo'ydi.

Tilovberdi polvon jon-jahdi bilan hamlaga o'tib edi, tag'in keyiniga tisarildi. Tilovberdi polvon yoqasiga qo'l uzatib edi, bilagiga urib tashladi, yoqasidan ushlatmadi.

Tag'in odamlar ustiga keldi. Shunday katta davra, torlik qilib qoldi!

Odamlar fonuslarini ko'tarib, o'rinlaridan turib ketdi.

— Ay-ay, o'rtaga borib olishinglar, o'rtaga! — dedi.

Polvonlar bir-birini tinmay ta'qib etib, o'rtaga yurdi.

Abray polvon Tilovberdi polvon oyoqlariga hadiksirab-hadiksirab qaradi.

Tilovberdi polvon Abray polvon ko'zlariga tik boqdi. Payt poyladi. Otasining san'atini qo'llash yo'lini o'yladi.

O'yladi-o'yladi, yuragi dov bermadi.

Otasi o'ngi yag'rini bo'ldi, bolasi o'ngi uchchosi bo'ldi.

Qiyin, otalar san'atini ishlatish qiyin!

Bo'ri polvon zo'r armon bilan, zo'r afsus-nadomat bilan bosh chayqadi.

Ay, yigitlik davri, yigitlik davri-ya!..

Tilovberdi polvon yanada shiddat bilan hamlaga o'tdi.

Oyoqlarini kerib tashladi. Qulochini keng yoydi.

— Hah-hah-hah! — deya, ayqirib-ayqirib bordi.

Abray polvon ketiga tisarila boshladi. Tisarilayotganda o'zini birdan orqaga ololmadi. Xususan, chap oyog'i oldinda qolib keta berdi.

Tilovberdi polvon ana shu vaziyatni bilib qoldi. Ammo o'zini bilmaslikka oldi. Abray polvon ko'zlariga tik boqib bora berdi.

Shu holat tag'in takrorlandi.

Ana shunda Tilovberdi polvon epcillik bilan Abray polvon bilagidan ushladi. Chap oyog'iga oyog'ini ildirib, o'ziga tortdi. Qo'lini yonboshiga bosdi.

Abray polvon chap yag'rini bilan yiqilayotib, qo'lini tortib qoldi.

Oqibat, oyog'i ko'tarilib, ko'kraklari bilan tushdi. Joyidan irg'ib turib ketdi.

Jimjit bo'lib qolmish davra bir qalqib tushdi.

Yuzlab yuraklar baravariga:

– U-u-uh! – deb yubordi.

Bu – stadiondagi futbol ishqibozlarining to'p darvoza yonginasidan o'tib ketgandagi uhiga o'xshadi!

– Uff, bo'lmadi, bo'lmadi!

– Qo'lini ushlab qololmadi!

– Shoshayapti shekilli!

– Yo'q, barmoqlari yaxshi ushlolmayapti!

– Unda, ana, suv bilan ho'llasin!

XXXV

Polvonlar bosh bakovul oldida og'izlarini suv bilan chayqadi. Qo'llarini suvlab ho'lladi.

Polvonlar olishi bor-yo'g'i bir necha daqiqa davom etdi. Shugina vaqtda g'arq terga botib qoldi.

Ayniqsa, Tilovberdi polvon yuzlaridan ter seloba bo'lib oqdi.

Tilovberdi polvon endigi olishda Abray polvonni taniyolmadi.

Abray polvon haligina chekinayotgan Abray polvonga o'xshamadi! Dadil boqayotgan ko'zlari go'yo kel, kela ber, olishni ana endi ko'rasan, deyayotganday bo'ldi!

XXXVI

Tilovberdi polvon g'olibona yurishda davom etdi.

O'ng oyog'ini lapanglatib-lapanglatib olg'a tashladi. Ba'zan, haddan ziyod olg'a tashlab yubordi. Shunda, gavdasi orqada qolib-qolib ketdi.

Abray polvon sezdi! Ammo Tilovberdi oyog'iga atayin qaramadi! Ko'zlariga tik boqib, bora berdi. Bor diqqat-e'tibori esa oyog'ida bo'ldi.

Bo'lajak vaziyat to'lishib kelajak sayin ko'zlari yanada besaranjom boqdi, yanada bejo boqdi.

Xo'jasoatliklar Tilovberdi polvon beparvoligi oqibatida ro'y berayotgan nozik vaziyatni ko'rib turdi. Ammo Tilovberdi polvonni ogoh qilishga jur'at etolmadi.

Ehtimol, ko'zlari tik boqayotgan Abray polvon bu vaziyatni payqamayotgandir? Bordi-yu, ovoz bersalar, Abray polvon bilib qolmaydimi?

Xo'jasoatliklar ana shu tashvishda miq etmay o'tirdi.

Jumladan, Bo'ri polvon-da miq etmadi.

Sho'rchiliklar-chi? Bu vaziyatni sho'rchiliklar-da payqadi. Ammo ular-da tashvishda qoldi.

Aytib qo'ysalar, Tilovberdi polvon oyog'ini tortib olmaydimi? Qopqonga ilinayotgan o'ljani hurkitib yubor-maydimi?

Qaltis vaziyat bo'ldi!

Davra nafasini yutdi.

Tevarak suv sepganday jimjit bo'ldi.

Faqat Tilovberdi polvon bilan Abray polvon nafasi eshitildi.

Polvonlar bir-birini ruhan arbadi!

XXXVII

Bo'ri polvon davra chetida chordana qurdi. O'zini, jamiki olamni unutdi.

Favqulodda seskandi. Yon-veriga alangladi. Somon orasida qorayib turgan gilosday toshni oldi. Goh o'ng, goh chap kaftiga olib o'ynadi. Misoli olma o'ynadi. Keyin, o'zidan xolisga otib yubordi.

Qo'ynidan tasbehini oldi. Donalab-donalab tasbeh ag'dardi.

Shiq!

Ichida kalima qaytardi. O'ng kaftini yuziga tortdi. Bosh chappga xiyol qiyshaydi. O'g'lining lapanglayotgan oyog'idan ko'z uzmadi.

«O'g'lim, oyog'ingni ol!»

Shiq!

Bo'ri polvonni zo'r hadik bosdi. Qaddi tobora cho'kib bordi.

Tomog'ini qirdi. Ovozini yolg'iz o'zi eshitdi. Og'zini angraygannamo ochdi.

«O'g'lim, senga aytaman!»

Shiq!

Yo'q, zafarli yurishlarga o'rganib qolgan otasining o'g'li oyog'ini olmadi. Aksincha, xuruj qilib bora berdi!

Shiq!

«O'g'lim, oyog'ingni ol, ol!»

Shiq!

Abray polvon Tilovberdi polvon ko'zlaridan ko'z olmadi. Ko'z ayirmadi.

Tilovberdi polvon oyog'i yerga tekkunicha, zarb bilan qoqib yubordi.

— Xap-a-a-a! — deya ayqirdi.
Hayqiriq nihoyasiga yetmayoq, Tilovberdi polvon ikki yag'rini bilan gupillab tushdi!

XXXVIII

Otasining o'g'li dangal yiqildi!
Shunday zarb bilan yiqildi, shunday zarb bilan yiqildi!
Zarbidan sapchib turib ketdi!

Abray polvon qo'llarini osmonga cho'zib irg'ishladi.
Davrani aylanib chopdi.

Sho'rchiliklar o'rnidan turib ketdi. Birovlari telpagini osmonga otdi. Birovlari quchoqlashib ketdi.

Abray polvon bakovul oldiga cho'kkaladi.

Bakovul Abray polvon yelkasiga to'n yopdi.

— Ho'kizni to'yxonadan olasiz, — dedi.

Abray polvon to'nni baland ko'tardi. Davrani tag'in bir aylanib chopdi.

XXXIX

Shiq!

Bo'ri polvon qo'lidagi tasbeh yerga tushdi.

Ko'zlari yumildi, boshi orqaga xiyol chalqaydi.

Keyin, o'zini o'nglab oldi. Nasim polvonga qaradi.

Mung'ayib-mung'ayib qaradi.

Nasim polvon iljaydi, Nasim polvon tantana qildi!

Bo'ri polvon boshini xam qildi.

Yerda kulcha bo'lib yotmish tasbehini oldi. Ohista qo'zg'oldi.

Davradan enkayib-enkayib chiqib ketdi.

Davra sirtida kiyinajak o'g'li ovozi eshitdi.

O'g'li yig'lab-yig'lab aytdi:

— Men yiqitganda g'irrom dedi, mana oqibati! Otamiz niyatiga yetdi! Otamiz bor ekan, bizga g'animning keragi yo'q!..

Bo'ri polvon oyoq ildi. Nimadir demoqchi bo'ldi. Ammo so'zlashga madori yetmadi.

Ohista-ohista odimladi. Qorong'ilikka kirib ketdi. Duch kelmish g'o'zapoya uyumiga chiqdi. Yelkasidan nafas oldi.

«Qorong'i qanday yaxshi, odamlar ko'rmaydi...»

Cho'nqayib o'tirdi. Keyin, yonboshladi. Telpagini ketiga surdi. Titrayotgan barmoqlari tasbeh donalarini sur'at bilan sanadi: shiq, shiq, shiq...

Davra tarafdin ovozlari keldi:

— Davraga duo bersayam bo'lar edi, polvon bova qayoqqa ketdi-a?

— Chaqiringlar, shu yaqinda bo'lsa, ovoz beradi!

— Bo'ri polvon-o-o-o!

— Uyiga ketdi shekilli!

— Unda, rais bova, siz duo bering!

— Yo'g'-e, chollar bor-ku. Qani, Mirza bova!

— Qani, ilohi omin, yurtimiz hamisha tinch, obod bo'lsin, polvonlarimizning beliga quvvat bersin, sochilgan rizq-ro'zimizni terib yeb, yanagi davralargacha o'ynab-kulib yuraylik, ollohu akbar!

XL

Odamlar fonuslari piligini ko'tarib, uylariga yo'l oldi. Hovlilarda itlar hurdi.

Chiroqlar uch marta o'chib yondi: chiroqchi to'y xizmatchilarini ogohlantirdi.

Xizmatchilar cho'g'ni tepkilab o'chirdi. Xizmatchilar ketdi.

Oy shom yedi.

Bo'ri polvon kampiri alag'da bo'lishini o'ylab, o'rnidan qo'zg'oldi. Timirskilanib, pastladi.

Chiroqlar ostida bir odam hamon o'tirdi. Tanimadi. Ko'zlari yorug'da qamashdi. Kaftini peshonasiga soyabon qilib qaradi.

Nasim polvon qappaygan tugun ustida cho'nqayib o'tirdi. Yolg'iz o'zi o'tirdi. Hamrohlari davrada ayirgan mollarini olib kelish uchun to'yxonaga ketibdi shekilli.

Nasim polvon yuzlarida g'oliblik kayfiyati!

Nasim polvon ro'parasida paydo bo'lmish sharpani sezdi. Qo'llarini olg'a cho'zdi. Barmoqlarini qimirlatdi.

— Abray, keldilaringmi? — dedi.

Bo'ri polvon Nasim polvon barmoqlariga tikildi-tikildi... Ko'ngli yumshab ketdi. Ruhiyatida iliqlik, rahmdillik paydo bo'ldi.

Nasim polvonni bag'riga bosgisi keldi. Soqollariga peshonasini suykagisi keldi.

Bir qadam bosib, oyoq ildi.

«Yo'q-yo'q! Aslo-aslo! — dedi. — Men Bo'ri polvon bo'p tug'ildim, dunyodan Bo'ri polvon bo'p o'taman!»
Bo'ri polvon yo'liga burildi. Nimqorong'ilikda oyoq il-di. Turdi-turdi, tag'in qaytib keldi...

XLI

«Aytganday, Nasim oshna... Bizning Momoqiz omon-mi? Tani-joni sog'mi? O'ynab-kulib yuribdimi? Vaqti xushmi? Uyam qaridimi?

Oshna, Momoqiz-da qaridimi? Uyam qaridimi? Momoqiz-a?

Oshna, men Momoqiz qariganiga ishonmayman. Xayo-limda Momoqiz haliyam o'sha-o'sha, Holvachining qirlari-da yurganday bo'ladi...

Nasim oshna, mabodo sen Momoqizning ko'nglini og'ritmadingmi? Momoqizni xo'rlamadingmi?

Abraydan boshqayam farzandlaring bormi? Bo'lsa, nechov?

Mendan so'rasang, oshna, Tilovberdining onasi bilan totuv yashayapmiz. Qizdan qizim, o'g'ildan o'g'lim bor.

Yaratganning o'ziga shukur!

Qizlarimdan nevaralarim ko'p. Qizlarimning ota, dega-nini eshitib bir suyunsam, nevaralarimning bobo, deganini eshitib ikki suyunaman.

Hademay Tilovberdining boshini-da ikkita qilaman.

Yaratganga ming qatla shukur, birovdan kam joyim yo'q!

Umrin xalqqa xizmat qilib o'tdi, oshna!

Yigirma yildan oshiq rais bo'ldim, oshna, yigirma yil-dan! Bir kolxozda shuncha yil uzluksiz rais bo'lish aytish-ga oson!

Oshna, davralarni qanday boshqargan bo'lsam, ja-moani-da shunday boshqardim!

Kattalar raisligimdan minnatdor bo'ldi. Yo'ldosh Oxunboboyev shaxsan o'zi kelib, yelkamga qoqdi! Shaxsan o'zi kelib, ko'kraginga nishon taqdi!

Shunda, aytayinmi, Oxunboboyev nima dedi? Barakalla, polvon rais, barakalla, dedi! Ha, qayta-qayta aytdi!

Oshna, Oxunboboyev hamma raisning-da yelkasiga qoqa bermagan! Oxunboboyev hamma raisga-da barakalla, deya bermagan!

Ishonmasang, ana, Qobil sho'rodan so'ra!

O'ziam, yigitmisan-yigit edim-da, oshna. Mening kimligimni kunduzi-da bilsa bo'lardi, kechasi-da bilsa bo'lardi.

Bir yili Toshkentdan Tamaraxonim keldi. Kolxozimiz ilg'or edi-da. Oy bitsa-da, kun bitsa-da, bizning kolxozi-mizga bitsin edi-da.

Qoloq kolxozga Tamaraxonim kelarmidi!

Hovuz bo'yida o'yin-kulgi bo'ldi.

Sozandalar soz chaldi, hofizlar xonish qildi, raqqosalar xirom etdi.

Oy qayrag'ochlar orasidan mo'ralab-mo'ralab turdi.

Tamaraxonim davra oxirida o'ynadi. Gir-gir aylanib o'ynadi!

Tamaraxonim o'zi lapar aytib, o'zi o'ynadi!

Shunda, Qobil sho'ro o'zidan ketib qoldi: serjun ko'kraklarini ochib yubordi. Jundor ko'kraklariga gurs-gurs mushtladi.

— A-a-ay!.. — deya qiyqirdi.

Belidan belbog'ini olib oldiga yoydi.

Samad hosilot bo'lsa, jo'shgandan-jo'shdi. Quchog'ini katta-katta ochdi. Qo'llarini burab-burab... o'tirgan joyida o'ynab qo'ya berdi!

— Ha, jo-o-on! — deya zavqlana-zavqlana qiyqirdi.

Hosilot-da oldiga belbog'ini yoydi. Tamaraxonim lapar aytib o'ynay berdi.

— Bo'yingdan-ye!.. — deya lapar aytdi.

Barchadan-da Bakir mirobga xo'p nash'a qildi. Mirob ketiga chalqayib-chalqayib kuldi, ko'kragiga shapatilab-shapatilab kuldi.

Tamaraxonim:

— Bo'yingdan-e, bo'yingdan-e!.. — deya naqarot qildi.

Shunda mirob:

— Bo'yimdan-ay, hay, bo'yimdan-ay!.. — deya, o'tirgan yerida lik-lik o'ynab qo'ya berdi!

Bakir mirob-da oldiga belbog'ini yoyib qo'ydi.

Kattalar manmansiradi!

Tamaraxonimni o'z ro'mollariga bir, aqalli bir... cho'kkalatlari keldi!

Tamaraxonim bo'lsa, ro'mollarga qiyo-da boqmadi!

— Bo'yingdan-e!.. — deyishini qo'ymadi.

Tamaraxonim o'ynab-o'ynab, mening peshonamga keldi. Shundaygina peshonamda xirom etdi!

Men orlanib-orlanib, yerga qarab turdim.

Tag'in, Tilovberdining onasi angg'ib turgan bo'lsa-ya, deya, yer ostidan davraga ser soldim.

Yo'q, onasi yuziga ko'zim tushmadi.

Shunday bo'lsa-da, Tilovberdining onasidan uyatdir-e, deya, yerga qarab tura berdim.

Shunda davra:

— Belbog'ni yoying, Bo'ri polvon, belbog'ni yoying! — deb qoldi.

Belimdan belbog'imni qandayin oldim, yerga qandayin yoydim... o'zim-da bilmadim!

Shunda... shunda, Tamaraxonim belbog'imga cho'k tushdi!

Tamaraxonimdan boychechak isi keldi!

Tamaraxonim shundaygina peshonaginamda muqom etdi! Shundaygina belboqqinam ustiginasida muqom etdi!

Tamaraxonim yelkalarini o'ynatdi, ko'zlarini qisdi, qoshlarini uchirdi!

— Bo'yingdan-e!.. — deya avj qildi.

Bo'ldi kulgi, bo'ldi qiyqiriq!

Nasim oshna, Tamaraxonim hammaga-da muqom qila bermagan, ha! Lekin... Nasim oshna, bir gap aytsam birovga aytmasanmi?

Oshna, Momoqiz hamon ko'z oldimdan ketmaydi...

Odanda pokdomon tuyg'ular ko'p bo'ladi, so'nmas tuyg'ular ko'p bo'ladi...

Bari-bari o'z yo'liga bo'ladi!

Ammo birinchi... birinchi ko'ngil!..

Nasim oshna, men birinchi ko'ngildan iffatlisini ko'rmadim, birinchi ko'ngildan so'nmasini ko'rmadim!

Oshiq umrim mobaynida juda ko'p qizlarni ko'rdim.

Tag'in, gapimni yomon tarafga burma, senda shunday fe'l bor...

Men qizlarni ko'chalarda, teatrlarda ko'rdim, to'y-ma'-rakalarda, kinolarda ko'rdim. Bari qizlar xushro'y-xushro'y...

Ayniqsa, hind kinolaridagi qizlar! Suv bilan yutguday qizlar! Suluv-suluv qizlar!

Hind qizlarining qoshlari oralig'ida xol, yonoqlarida xol, iyaklarida xol!

Hind qizlari to'lg'onib-to'lg'onib, eshilib-eshilib o'ynadi!

Men ana shunda, o'zimizning yoshligimizni o'yladim. Momoqizni o'yladim...

Intiq bo'ldim, hind kinolaridan Momoqizni izladim,
Momoqiz yo'q...

Hind qizlari har qancha eshilib o'ynasa-da, to'lg'onib
o'ynasa-da, baribir... baribir, Momoqizga kelbat bermadi.
Hind qizlari-da Momoqiz bo'lolmadi.

Nasim oshna, hind qizlari-da Momoqizning oldidan o'ta
bersin!

Oshna, Tilovberdining onasiga-da ko'nglim ketib uy-
landim. U... u, Momoqizdan-da xushro'y...

Oshna, uyam Momoqizning oldidan o'ta bersin!

Nasim oshna, men Momoqizdan ulug'ini ko'rmadim!

Har er ko'ngilning qiz ko'ngilga aytajak gaplari bo'la-
di. Ko'nglida shu gapi bo'lmagan yigit – yigit emasdir!
Shu gapni qaysidir yigitdan intizor bo'lib kutmagan qiz-
da – qiz emasdir!

Dunyoga keldim, deb yurmasinlar!

Birov, bu gapni bir so'z bilan aytadi. Birov, ko'p so'z
bilan aytadi. Tag'in birov, aytolmay qoladi...

Nasim oshna, men o'z gapimni Momoqizga aytolmay
qoldim!

Ammo o'z umrimdan o'zim shukur qilaman, oshna.

Bo'ri polvon, sen yigit bo'lib eding, ana, birinchi
ko'ngling bor, deyman.

Bo'ri polvon, sen oshiq bo'lib eding, ana, birinchi
ko'ngling bor, deyman.

Nasim oshna, Momoqiz haliyam ko'nglimning tub-tubi-
da yashaydi. Uni birov-da bilmaydi. Hatto, Tilovberdining
onasi-da bilmaydi...

Men Momoqizni uyqularimda ko'raman: u jilmayib-jil-
mayib qarab turadi...

Ko'zlarimni ochaman: uy zimiston bo'ladi.

Tevaragimni paypaslayman: qabatimda Tilovberdining
onasi yotgan bo'ladi.

Ay, onasi, tur, Momoqiz keldi, degim keladi.

Ay, onasi, tur, men Momoqizni ko'rdim, degim keladi.

Demayman, demayman!..

Sahargacha Momoqizni o'ylab yotaman, tag'in kelar de-
gan umidda ko'zlarimni yumib qarayman. Yo'q, Momoqiz
endi kelmaydi...

Saharmardondan to'riqni minaman. O'zimizning qirlar-
ga yo'l olaman!

Hayrondaradan ot solaman!

Bizning g'allazorlar yo'q. Endigi Hayrondara boshdan oyoq paxtazor...

Suv tarayotgan suvchilar, yo'l bo'lsin, deydi.

Men, shunday, to'riqni sovutib yuribman, deyman.

Men to'riqni emas, o'zimni sovutib yurganimni suvchilar bilmaydi...

Holvachiga ot qo'yib chiqaman!

Tevarakka alanglayman: o'sha-o'sha o'zimizning qirlar...

Ukkag'ar qirlar hamon yuksak-yuksak!

Tovatoshlar yonalarda yiqilay-yiqilay deya omonat turadi. Toshlar kichrayib qolganday tuyuladi. Yo, otdaligim uchun shunday tuyuladimi, bilmayman.

Chanalar yo'q, endi kombaynlar bor.

To'rg'aylar-da siyraklab qolibdi. Unda-munda bir chuldiraydi, bo'ldi.

Jonivorlar texnikani xush ko'rmaydi-da...

O'sha-o'sha... faqat, Momoqiz yo'q!

To'riq yerdagi xaslarga uzaladi.

Men jilovni qo'yib yuboraman.

Telpagim og'irlik qilayotganday bo'ladi. Ohista ketimga surib qo'yaman.

Qo'lim yuzi bilan peshonamni artaman. Peshonam ho'l, taftli...

Og'ir xo'rsinaman. Yelkalarim bir hurpayib tushadi.

Qamchili qo'limni chap sonimga qo'yaman.

Olis-olislarga qarayman...

Nahorning muloyim shamoli soqolimni silaydi!

Olislar ko'zimni toldiradi. Boshimni quyi egaman. Egar qoshiga termulib qolaman.

Egar qoshi-da olislab boradi. Oppoq tumanda chayqalib-chayqalib boradi. Bora-bora, ko'rinmay qoladi. Tuman suyuq...

Hayron bo'laman. Barmoqlarim bilan paypaslayman. Yo'q, egar qoshi joyida bo'ladi.

Qiprik qoqaman. Bor es-hushim bir qalqib tushadi, ko'nglim bir qalqib tushadi. Og'ir-og'ir tosh gurs-gurs yumalaydi.

Egar qoshini ko'raman, qo'lim yuzidagi tomchilarni ko'raman...

Ko'nglimdagi og'ir tosh ana shu tomchilar bilan oqib tushadi!

Ay, a-a-ay!..

Qamchili qo'lim tomchilarni artadi. Ammo foydasiz bo'ladi. Xiyol o'tmaydi, tomchilar bu qo'limga-da tomadi.

Tomog'imga nimadir tiqiladi. Yutinayin deyman. Bo'lmaydi, bo'lmaydi...

Bo'ri polvonday odamda yutinishga darmon yo'q!

Ay, a-a-ay!..

To'riq hadik oladi. Jimiyib-jimiyib, bo'ynini gajak-gajak qiladi.

Men to'riq bo'yniga suyanaman. Barmoqlarim bilan yollarini tarayman. To'riq bo'ynini quchoqlayman. Yollariga yuzlarimni suykayman...

Ay, a-a-ay!..

Shunda... shunda, olis-olislardan rubobiy qo'shiq keldi, rubobiy qo'shiq!

Men sergak bo'laman. Ohista-ohista qaddimni rostlayman.

Qo'shiq tobora yaqin-yaqin keladi. Bora-bora, qirni qo'shiq oladi.

Men rubobiy qo'shiq qo'ynida qolaman!

Ko'nglim qo'shiqqa to'ladi! Limmo-lim!

Yayrab ketaman! O'lisarga termulaman — kulaman, olislarga termulaman — tag'in kulaman!..

Ko'nglim tomchilashini qo'ymaydi, men — kulishimni!

Oshna, men o'zimizning qo'shiqni eshitaman, o'zimizning!

Momoqiz qo'shiq aytadi, Momoqiz!

Qizlar jo'r bo'ladi!

Nasim oshna, men ana shunda Momoqizni ko'raman!

U, o'roq o'rib-o'rib... ro'molining uchi ko'kragiga tushib-tushib... uni tag'in yelkasiga tashlab-tashlab... menga qiyo boqib-boqib... Zulflarini toblab-toblab... Ham iboli, ham ginali kulib-kulib... qo'shiq aytadi!»

XLII

Bo'ri polvon ko'ngli to'lib-to'lib keldi.

Ko'ngli to'ridan nimalardir o'ksib-o'ksib kela berdi. O'ksik zarbidan yelkalari silkina berdi.

Yonoqlaridan marjon-marjon yoshlar oqdi.

Ohlar — yurakdan, yoshlar — ko'zdan bo'la berdi...

«Nasim oshna, mening sendan o'zga-da oshnalarim ko'p. Bari tirikchilik yuzasidan. Sendan ugina, mendan bugina qabilida.

Oshna, bolalik oshnaga... bolalik oshnaga kelmaydi!

Oshna, to'ylarimda, betob bo'lib qolganlarimda seni ko'p yodladim. Ayniqsa, burnog'i yili ko'p qo'msadim. Boisi, ana ketdim, mana ketdim, bo'lib qoldim-da.

Barcha-barcha keldi. G'animlarim-da keldi. Ko'ngil so'rab ketdi.

Sen bo'lsang, kelmading. Mabodo kelsang, halak bo'larding: baribir gap qo'shmas edim!

Nasim oshna, ko'zimga ko'rinib, yaramni yangilading. Yana-tag'in, o'g'limni-da yiqitding.

Bilib qo'y, oshna... izingdan surganim-surgan! Qayerda davra bo'lsa, izingdan quvib boraman!

Tilovberdini o'g'ling bilan uch safargacha olishtiraman. Bordi-yu, uch martasida-da o'g'ling o'ktam kelsa... unda, na iloj, uchdan keyin puch...

Baribir qo'ymayman! Ana, nevaralarim bor! Nasib bo'lsa, nevaramni nevarang bilan olishtiraman!

Ishonchim komilki, nevaram bobosining orini oladi!

Sen ko'rmayapsan, oshna, oy botib, yulduzlar so'nib-so'nib borayapti.

O'g'lim o'ktamligida yulduzlar yongani yongan bo'ldi. O'g'lim mag'lubligida so'ngani so'ngan bo'ldi...

Har bandaning ko'kda o'z yulduzi bo'ladi, oshna. Shu yulduzning yongani — shu bandaning yonganidir. Shu yulduzning so'ngani — shu bandaning so'nganidir.

Yo'q, oshna, yo'q!

Yulduzim hali yonadi! Davralarim hali davom etadi!

Nevaralarim davralarda:

— Yo, bobomning piri! — deya ayqirib-ayqirib olisha beradi!

Yulduzim mangu yonadi!»

XLIII

To'yxona eshigi tarafdin odam ovozi eshitildi. Qo'y ma'rashi eshitildi.

Bo'ri polvon yo'liga burildi.

«Xo'sh de, Nasim oshna, xo'sh de. Xudoning panohiga...»

OT KISHNAGAN OQSHOM

Birodarlar, ko'rgilik, ko'rgilik!

Bir erta uyg'onib, kallamga qo'l yugurtirdim. Sochlarim orasida yara-chaqalar uch berdi. Parvoyim falak bo'ldi, yura berdim. Onamga-da — aytmadim.

Chaqalar kun sayin bolaladi. Katta-katta bo'ldi. Qo'tir bo'lib qichidi.

Shunda, qishlog'imiz do'xtiriga bordim. Do'xtir fu, deya aftini burishtirdi. Yurchidagi kalxonaga olib jo'nadi.

Yo'lda mashinadan tashlab qochdim. Ushlab kelib, yana mashinaga bosdi.

Kalxonada... Uh, aytgiligi yo'q. Do'xtir degani berahm ekan. Onamni ko'rdim, birodarlar, onamni...

Bari kalga qaytatdan jingala soch bitdi. Mening kallam yaltirab qoldi. Bitta-da soch bitmadi! Do'xtirlar ajablendi, kamdan-kam uchraydigan voqea, dedi. Xo'rligimdan yig'lab-yig'lab uyga keldim.

Onamiz tap-taqir kallamni ushlab-ushlab ko'rdi. Ichichidan kuydi. Aytib-aytib yig'ladi.

— Kambag'alni tuyaning ustida it qopadi, degani shunda, — dedi.

Katta telpak sotib oldim. Qishin-yozin quloqlarimgacha bostirib kiyib yurdim. Maktabda-da telpagimni olmadim.

Matematika muallimimiz oyog'ini tirab talab etdi:

— Bosh kiyimingni olmasang, dars o'tmayman! — dedi.

Old qatorda o'tirgan sinf oqsoqolimiz muallimga bir nimalar dedi. Ammo muallim o'z so'zida turdi:

— O'quvchi darsda yalangbosh o'tirishi lozim! Qoida shunday!

Telpagimni kallamga bosib ushladim.

— O'quvchi Qurbonov, senga aytyapman!

Miq etmadim. Muallimimiz telpagimni boshimdan yulib oldi. Derazadan tashqariga otib yubordi.

Sinfimiz bolalar kulgisidan zirillab ketdi. Bolalar kallamni oftobga mengzab qiyqirdi:

— Ura-a-a, kun chiqdi!

Kallamni qo'llarim bilan yashirdim, ho'ngrab yig'ladim. Siyohdonni olib, muallimning yuziga otdim. Tegmadi. Keyin, tashqari otildim. Maktabdan qochib ketdim.

Yana qaytib maktabga oyog'imni bosmadim. Direktor bilan sinf rahbarimiz kelib tavallo qildi. Onamiz aldab-avradi, baribir maktabga bormadim.

Beshinchi sinf kalam bilan qoldim.

2

Odamlar meni kal deydigan bo'ldi! Ziyodulla kal emish! E, tavba-ye, e, tavba-ye!

Avval-avval uyatdan quloqlarimgacha lovullab yondim. Ko'nglim o'ksidi. Keyin-keyin botmaydigan bo'ldi. Kal so'zi ko'nglimga singdi. Quloqlarim kalga o'rganib qoldi.

Endi, Ziyodulla kal, demaydiganlardan o'pkaladim. Ayniqsa, pochtachidan hafsalam pir bo'ldi. Qachon ko'rsa, o'rtoq Qurbonov, deydi. G'ashim keladi. Meni mayna qilayotganday tuyuladi.

Bir safar jerkib tashladim:

— Nimaga meni o'rtoq Qurbonov deysiz? Men bir amaldormidimki yo diplomim bormidiki, o'rtoq Qurbonov, deysiz? Bor-yo'g'i beshinchi sinf kalam bo'lsa. Ko'p mayna qilmang, sochim bo'lmasayam tarog'im tillodan!

— Bo'lmasa nima deyin?

— El qatori Ziyodulla kal deya bering. O'z otim o'zim bilan...

Xudoga shukur-e, endi pochtachi-da kal deydigan bo'ldi!

Diplom so'ramaydigan turli ishlarda ishladim. Qorovul bo'ldim, go'lax bo'ldim. Oxiri podachi bo'ldim. El qo'yini boqdim.

Adirlarda qo'y boqib, nay chaldim. Nafasim yetmay qoldi. Shunda, eski bir do'mbira topdim. Do'mbiramni sayratdim, bepoyon adirlar, yoyilib o'tlayotgan qo'ylar, cho'qqilar uchida uzmay chug'urlyotgan qushlar, pag'a-pag'a oppoq bulutlarga qarab doston aytdim. Bu dostonlarni to'ylar, olis yaldo kechalari bobolarimiz biri qo'yib, biri aytar edi. Bobolarning ko'plari rahmatlik bo'ldi. Rahmatliklarday doston aytib bo'lmaydi. Bizniki, baholi qudrat...

Birodarlar, siz so'ramang, men aytmayin... Oti Momosuluv emish. Yuzlari kulchadaymi yo suluvmi? Ko'zlari qorami yo zig'ir gulidaymi? Qoshlari quyuqmi? Quyuq bo'lsa, qayrilmami? Kechasiligidan ko'rmas emishman, bilmas emishman.

Ko'roydin emish. Momosuluvlar ko'chasida telba bo'lib yurar emishman. Bir nima yo'qotganday tentirar emishman. Yo'l chetidagi toshga cho'nqayibman, kaftlarimni iyagimga tirabman. Oyga mahliyo bo'lib-mahliyo bo'lib termulibman. Oyning beti kir emish. Oyga sonsiz oshiqlar mahliyo termuldi. Oy qaysi oshiqqa bir o'pich berdi? Oy qaysi oshiqqa vafo qildi?

Oyga qo'l siltab, o'rnimdan turibman. Momosuluvlar devoridan oshibman. Iti yo'q emish. Daraxtlar panalab, derazasiga termulibman. Olmalaridan uzib-uzib yebman. Keyin, ayvoniga, undan ichkariga kiribman. Timirskilanib, to'shagini topibman. Momosuluv uyg'onib ketibdi, chirilayman, ket, debdi. Men yolvoribman. Qo'limni uzatibman. U qo'limni qaytarib, o'zimga suribdi. Keyin, Momosuluvning qo'yniga kiribman!

Birodarlar-ey, jamiki olam bir taraf, qo'yin deganlari bir taraf ekan! Ahay-ahay!

Boriga shukur qilsam bo'lmasmidi? Tek yotsam bo'lmasidi? Qo'yniga qanoat qilsam bo'lmasmidi?

Men tinmas, Momosuluvning ko'ngliga-da kiribman! Oshiqona-oshiqona qadamlar bosib, ko'nglini ovlabman. Zim-ziyo bir olam emish. Tevarak huvillab yotarmish. Qimirlagan jon yo'q emish. Erkak zotining o'zi tugul, izlari-da yo'q emish. Behishtday bir olam emish.

Tevarakka alanglab, kular emishman: ushbu behishtga mendan o'zgarlar kelmabdi!

Ko'nglimni zo'r bir xushvaqtlik qitiqlar emish: ushbu behishtga birinchi bo'lib men qadam qo'yibman! Ahay-ahay!

Ko'zimni ochsam, uy zimiston, bolishni quchoqlab yotibman.

Uyqum qochdi. Uyqumni quvalab, shiftga qarab yotdim. Chin, qishlog'imizda shunday qiz bor. Oti Momosuluv.

Ertalab ta'til qildim. Belimga tushlik o'radim. Zarang tayog'imni oldim.

Elburutdan podayotoqqa bordim. Bir toshga yonboshlab oldim.

El qo'y-echkilarini haydab keldi. Shunda... shunda, u-da keldi!

Men o'rnimdan turib qaradim. Xayolimda, yuzlarim lo-vullab qizidi.

U qo'lidagi xivichni qo'ylari ketidan otib yubordi. Izi-ga qayrilib ketdi. Menga qayrilib-da qaramadi. Ajabo, u kecha meni ko'rdimikin? Uyalganidan tez qayrilib ketdimi-kin?

Birodarlar, shu qiz ko'z oldimdan ketmay qoldi! Kecha-si-da, kunduzi-da! Shu qizga sovchi qo'ydim!

— Tegmayman, kallasi kal, — debdi.

Yo, pirim-e, yo, pirim-e! Kal bo'lsa nima bo'пти? Gap jundami? Junda aql bormi, xohlagan yeriga bita beradi-da. Birovga quyuq bitadi, birovga siyrak bitadi. Yana birovga bitta-da bitmaydi. Bu Yaratganning ishi-da!

Jun ekish dehqonchilikmidiki, ayb bo'lsa! Ana, kallasi-ga jun ekmadi, eksa-da, sug'orib, parvarishlamadi, oqibat, qurib qoldi, desa. Mayli, ana unda meni kamsitsin, Ziyodulla kalda erkaklik uquv yo'q, mushtday kallasiga jun ekib ololmadi, desin. U yaxshi er bo'lmaydi, desin...

Men baribir shashtimdan qaytmadim. Sovchini bosib qo'ya berdim.

— Aytib qo'yinglar, men hali ot olib, ko'pkari chopaman! — dedim.

Momosuluv noz qilib-qilib, oxiri ko'ndi!

To'y-tomosha bo'ldi. U mastona-mastona qadam qo'yib, chimildiqqa kelin bo'lib kirdi. Men mardona-mar-dona odim qo'yib, kuyov bo'lib kirdim.

Momosuluvga ko'rgan tushimni aytib berdim.

— Sen ham shunday tush ko'rib edingmi? — dedim.

— Ko'rib edim, — dedi.

— Chiningni ayt, — dedim.

— Chinim, — dedi. — Lekin taniyolmay qolib edim, chiroq o'chiq edi, — dedi.

— O'sha men edim! — dedim, ko'kragimga urdim.

— Siz ekanligingizni bilib tegdim-da, — dedi.

— Ahay-ahay! — dedim.

Birodarlar, Momosuluv tushimda Cho'lpon edi,
hushimda Oy edi, qo'ynimda Oftob bo'ldi!

5

Bir suruv qo'y sotdim. Pulini belimga o'radim. Namoz
chavandozni oldimga solib, Oboqliga jo'nadim.

Birodarlar, bizning Surxonda mana bunday gap bor: ot
olsang, Oboqlidan ol, ayol olsang, Irg'alidan ol!

Buning mag'zi shuki, ot deganlari dev! Ot bepoyonlik-
ni deydi. Ot masofa nimaligini bilmaydi, hudud nimaligini
bilmaydi. Ot qahraton qishda-da dasht-biyobonlarda cho-
pib o'sadi. Ana shunda dirkillagan ot bo'ladi! Qo'ltiqlari
cho'ziladi, ko'kraklari enlik bo'ladi! Uchqur keladi! Bedov
ot bo'ladi!

Oboqli ana shunday dasht!

Irg'ali deganida qiz bor! Irg'alining qizlari zuvalasi pi-
shiq keladi. Kiymagani yettinchi kalish kiyadi! Barining
beli baquvvat, bo'limli bo'ladi. Irg'alining qizlarini qu-
choqlasa, qo'yin to'ladi! Irg'alining qizlari ko'rgan far-
zand-da alpomishkelbat bo'ladi. Boisi, Alpomish ayni shu
Irg'alida o'tgan-da!

Ana, bildingizmi, elning gapi qayoqqa borayapti?

Men ikki kun ot sayladim. Oboqli dashti gala-gala ot!
Dasht changitib chopib yuribdi! Bir yashar qulunlar, uch
yashar toylar, to'rt yashar g'o'nonlar, besh yashar do'non-
lar! Sag'risiga uy tiksa bo'ladigan baytallar! Haybatli
ayg'irlar!..

Birovini ushlab, old tuyoqlarini juftladim. Tuyoqlari
orasidan musht urdim. Mushtim o'tmadi. Bordi-yu, o'tsa,
yaxshi ot bo'ladi. Qo'yib yubordim. Yana birovini ko'rdim.
Durustgina-yu, faqat qorni yo'q. Bor bo'lsa-da, juda tor.
Buniyam qo'yib yubordim, bo'lmaydi!

Birodarlar, ot olsang, ho'kiz qorindan ol, ho'kiz olsang,
ot qorindan ol!

Orqa kezanagi bolaning bilagiday bo'lib turadigan ot
yaxshi keladi. Shundayini izladim. Yo'liqmadim. Qopqog'i
enlik ot-da yaxshi bo'ladi. Bundayiga-da ko'zim tushmadi.

Galani aylanib yurdim. Bir bo'zga ko'zim tushdi. Shu-
ni ushladim. Tishlarini ko'rdim. Yoshi yettida bo'lsa-da,
hali oziqli tishi chiqmabdi. Aslida, besh yoshida chiqadi.
Demak, endi chiqmaydi. Oziq tishsiz ot xosiyatli ot bo'-
ladi!

Birodarlar, shu bo'zga dil ketdi!

Uch mingni naqd sanab berdim. Bo'zni minib keldim.

Omborxonada oldidagi ustaxonaga olib bordim. Bo'zga burov soldim: ipga tayoqcha bog'ladim, tumshug'idan o'rab buradim. Burov tayoq bo'z tumshug'iga botdi. Bo'zni qimirlatmay qo'ydi.

Usta bo'z oyoqlariga nag'al qoqdi.

Birodarlar, asov otni taqa to'xtatadi!

Hovli chetida oxur qildim. Bo'zni shu oxurga bog'ladim.

Onamiz norozi bo'ldi. Beti burishib-burishib og'rindi. Labini burib ming'illadi:

– Otim nimam... otdan mashina yaxshi... — dedi.

– Mashinam nimam? Oti borning — qanoti bor, — dedim.

– Otga yemish qani...

– Yemish? Xudo har jonivorni o'z rizqi ro'zi bilan yaratadi. Ot bitdi — qanot bitdi. Yemish topiladi.

Birodarlar, mashina deganlari temir! Joni yo'q! Joni yo'q temir odamga el bo'lmaydi! Temirning yuragi yo'q-da! Ot odamga el bo'ladi. Boisi, otning joni bor, yuragi bor-da!

6

El menga-da burnini jiyirib qaradi, otimga-da burnini jiyirib qaradi. El, og'zini ushlab kuldi, piq-piq kuldi, qo'li bilan ko'rsatib kuldi, pana-panalarda kuldi.

Bildim, el, Ziyodulla kal, otangni ko'rdim — ahmadi forig', onangni ko'rdim — tovonni yoriq, ko'rpangga qarab oyoq uzat, dedi. O'zing bir sag'ir bo'lsang, senga kim qo'yibdi otni, dedi. Yana-tag'in kal bo'lsang, kalga otim nimam, dedi. Kalga eshak ham bo'ladi, dedi.

Birodarlar, el shunday! El og'ziga elak tutib bo'lmaydi! Odanzod shunday! Bor bo'lsa, ko'rolmaydi, yo'q bo'lsa, berolmaydi!

Shunday ekan, odam bo'laman desangiz, el og'ziga e'tibor bermang! Odam bo'laman desangiz, el gapiga parvo qilmang! Ammo beparvo-da bo'lmang!

Birodarlar, ot azzancha xosiyatli bo'lsa-da, azzancha fahm-farosatli bo'lsa-da, azzancha xushsuvrat bo'lsa-da, baribir, ot, o'z oti o'zi bilan ot! To'rt oyoqli jonivor! Dumli hayvon!

Dunyoda nima mo'l, to'rt oyoqli jonivor mo'l! Duch kelmish to'rt oyoq jonivorni qanday bo'lsa, shundayligicha el orasiga olib kirib bo'ladimi? Bo'lmaydi! Qanday bo'lsa, shundayligicha el qilib bo'ladimi? Bo'lmaydi! Avvalambor, to'rt oyoqli jonivorni ot qilmoq lozim!

To'rt oyoqli jonivorni ot qilishning o'zi bo'lmaydi. Dumli hayvonni odamga el qilish barchaning-da qo'ldan kelmaydi!

To'rt oyoqli jonivorni ot qilish uchun, avvalambor, ko'ngilda bo'lmog'i lozim! Avvalambor, badanda bo'lmog'i lozim!

Barakalla! Bor-da, badanda bor-da! Ko'ngilda bor-da! Shu boisdan ot oldim-da! Ahay-ahay!

Dostonchi doston aytadi. Xato aytsa, shartta bas qiladi. Boshqatdan, tuzatib aytadi.

Shoir kitob bitadi. Kitobida bir joyi yoqimsiz bo'lsa, shoir qalam bilan shartta-shartta o'chiradi, yoqimli qiladi.

Rasmchi surat chizadi. Suratda odam qoshi qoshday bo'lmaydi. Ot yoli yolday bo'lmaydi. Qiyomiga kelmaydi. Rasmchi darhol odam qoshini qoshday qiladi, ot yolini yolday qiladi.

Chavandoz bo'lsa, otni tuzatolmaydi!

To'rt oyoqli jonivor ot bo'layotib... ha-ha, ot bo'layotib... nima fe'l-atvor topsa, shu fe'l-atvorida qoladi. Nima qiliq topsa, shu qilig'ida qoladi. Nima ko'rsa, nima bilsa, nima o'rgansa, barcha-barchasi tanasida qoladi, miyasida qoladi.

Ana shundan keyin chavandoz otni tuzataman desa, o'ziga jabr qiladi. Otni tuzatib bo'lmaydi!

Birodarlar, sara ot, chavandoz aql-zakovatidan bino bo'ladi! Sara ot, chavandoz qalb qo'ridan bino bo'ladi!

Shu bois, bo'zni tarbiyalay berdim, kecha-yu kunduz tarbiyaladim. Zo'r berib tarbiyaladim. Qanday qilib tarbiyaladim? Aytmayman, birovlar bilib qoladi, aytmayman...

7

Birodarlar, bo'z ot qanday bo'ladi? Surpday oppoq bo'ladi! Bordi-yu, ajdodida bo'lsa, to'qqizga to'lganda tarlon bo'ladi. To'qqiz yoshida bo'zning badanida xolday-xolday qora donalar paydo bo'ladi. Shundan boshlab u bo'z emas, tarlon ot bo'ladi. Tarlon — xol-xol ot! Tarlon — otlar sarasi!

Birodarlar to'riq otning yuzdan biri yaxshi bo'ladi, tarlon otning yuzdan biri yomon bo'ladi!

Birodarlar, ot tanimasang, tarlon ol!

Bizning bo'z to'qqizga to'ldi, to'qqizda bo'ldi. Shunda... shunda, bir orzuim, o'n orzu bo'lib bolaladi. Bir quvonchim o'n quvonch bo'ldi!

Birodarlar, bo'z otim — tarlon bo'ldi! Men tarlon otlari bo'ldim!

Otning sarasi menda, quling o'rgilsini menda!

8

Tarlonni qora ishlarga solmadim. Adirlarda o'ynoqlatib mindim. O'ynoqlatib-o'ynoqlatib qo'y boqdim.

Shunday bir kunda kolxoz raisi shofyori ot choptirib keldi. Uni rais yuboribdi. Borib, Ziyodulla kalni olib kel, debdi. Radiodan odam kelibdi. Eng yaxshi podachini aytib, radioga chiqaraman, debdi. Shunda, rais meni aytibdi.

Avval-avval ishonqiramadim. Shofyorga sinchiklab qaradim. Chin gapga o'xshadi. Shundan keyin qo'ylarni shu yaqindagi Asad cho'ponga tayinlab keldim. O'zimda yo'q xushvaqt bo'ldim. E, yashang-e, rais aka-e, dedim. Bizga o'xshagan kallarning yaltiroq boshiga-da oftob chiqsin debsiz-da, dedim, e, shop mo'ylovingizdan-e, dedim.

Yo'lda uyimizga tushdim.

Hali tutilmagan beqasam choponimni kiydim. Telpagimni kiydim.

Binoyiday orasta bo'ldim.

9

Tarlonni idora oldiga bog'ladim.

Do'mbira, tushlik solingan xurjanni yelkamga tashladim. Asta-asta ichkariladim.

— Assalomu alaykum! — dedim.

— Aha, keling, uka, keling.

Gilamdan avaylabgina yurdim. To'rdagi nimkatda yalpayib o'tirgan odam bilan qo'shqo'llab ko'rishdim.

Darrov tanidim, bu o'zimizning qishloqlik Rixsiyev bo'ldi.

Men qayerga o'tirishimni bilmay kalovlandim. Rixsiyev barmog'ini nish qilib joy ko'rsatdi.

Xurjunimni derazaga qo'ydim. Omonatgina o'tirdim. So'rashayin degan maqsadda Rixsiyevga qaradim.

— Aha, familiyangiz nima edi, uka? — so'radi Rixsiyev.

— Ziyodulla kal! — dedim.

— Aha, ha-ha-ha! Yo'q, familiyangiz? Qurbonov? Aha, yaxshi, yaxshi! Sog'liq qalay, o'rtoq Qurbonov? Otday bo'lib yuribsizmi?

— Shukur, muxbir aka, shukur. Otday bo'lmasak-da, yuribmiz. Ishqilib, birnavi. O'zingiz qanday, bardamginamisiz? Bolalar chopqillab yuribdimi? Qachon bo'lsa, sizni maqtayman. Mana, bizdan-da yozadiganlar chiqdi deyman.

— Rahma-a-at, rahma-a-at. Gap bunday, o'rtoq Qurbonov, men, siz haqingizda radioocherk yozaman!

— Eb-ey, u nima deganingiz, muxbir aka?

— A? Xa-xa-xa! Ha, o'rtoq Qurbonov, o'rtoq Qurbonov! Shunaqa janr bor! Aha, publisistik janr! Bunda qahramonlar madh etiladi!

— Ha-a, xayriyat-e. Men yomon gapmikin debman. Endi, men sizga aytsam, biz unga arzimaymiz-da, muxbir aka.

— Aha, yo'lini qilib arzittiramiz-da, o'rtoq Qurbonov. O'zimizning qo'limizda-yu. Mana qog'oz, yozing. Ruchka yo'q? E, chatoq-ku.

— Bizda tayoqdan boshqa nimayam bor, muxbir aka.

— Xo'p, mana, ruchkayam berdim. Qani, bo'ling. Ungacha reportyorni tayyorlab turaman.

— Shu, muxbir aka, xatimiz bundayroq. Beshinchi sinf kallamizga yarasha. Siz so'rang, men aytayin.

— Yo'q, yozing. Og'zingizga kelganini pala-partish gapirasiz, uni borib, montaj qilishni aytsangiz-chi! Yozing: «Quyosh zarrin kokillarini yoyib, ufqdan bosh ko'tardi...» Yo'q, o'chiring. Badiiy qismini o'zim yoza-man, sizga og'irlik qiladi. Aha, boshladik: «Bolaligidan cho'pon bo'lish orzuim bor edi. Shu orzu meni cho'ponlikka chorladi. Maktabni bitirib, qalb amri bilan kolxozda qoldim. Mana, hozir javlon urib mehnat qilmoqdaman...» Aha, endi plan, majburiyatlarni yozing. Kim bilan sostialistik musobaqa o'ynagansiz? Ana shuni yozing. Keyin, har bir sovliqdan qo'shimcha qanchadan qo'zi olmoqchisiz? Ana buni yozing!

— Muxbir aka, men el qo'yini boqaman, chakana cho'ponman.

— Aha, shundaymi? Obbo-o, rais do'ppi olib kel desa,

boshni olib keladiganlardan ekan-da. Xo'p, yozavering-chi. Mehnatlaringiz taqdirlanganmi?

— Esa-chi, muxbir aka, esa-chi. Raisimiz har ko'rgan-da to'xtab, ko'rishib-so'rashadi. Rahmat, uka, rahmat, deydi. Elning xizmatini qilyapsan, deydi. Yelkamga qoqib-qoqib qo'yadi.

— Xa-xa-xa! Bori shumi? Ha, o'rtoq Qurbonov, o'rtoq Qurbonov! Bular abstrakt gaplar! Radioocherkka konkret faktlar kerak! Ordenlar! Medallar! Yorliqlar!.. Hmm, bo'пти, o'rtoq Qurbonov, sizga ruxsat.

Qalamni Rixsiyevga uzatdim. Qulog'imning ketini qashidim. Magnitofonga qaradim.

— Muxbir aka, xabaringiz bormi-yo'qmi, uncha-muncha doston aytib turaman.

— Aha, shundaymi?

— Ota-bovamizning hunarini yerda qoldirmayin deyman-da. Kalning nimasi bor, temir tarog'i bor. Ana, ana, do'mbiram bor.

— Aha, hunarni asrabon netgumdur oxir, olib tuproqqamu ketgumdur oxir! Alisher Navoiy!

— O'lmang!

Jo'shib ketdim. Do'mbiramni olib dostonimni boshladim. Dostonimda bir hovliga kelin keldi. Hovlida gulxan yoqildi, chanqovuz chalindi. Kelin otda keldi. Ot olovni bir aylandi. Ot doston bo'ldi.

*Boli-boli boling bor,
Ming tumorti noring bor,
Jasadingga qarayman
Chopadigan holing bor.*

— Malades, o'rtoq Qurbonov, malades. Aha, endi, chanqovuz, gulxan... eski gaplar, o'rtoq Qurbonov. Doston, ha, doston! Zamon, davr nafasi yo'q. Intellektuallik yo'q, intellektuallik! Ko'rib turibsiz, hozir atom asri. Mana, kosmonavtlar yana oyga uchdi... Xo'p bo'lmasa, o'rtoq Qurbonov.

Xayr-ma'zurni eshitib, eshitmaslikka oldim, bilib bilmaslikka oldim. Do'mbiramni chuldiratib, doston aytib qo'ya berdim.

*Otlardi boqsang qashib boq,
Olisdan suvini tashib boq,
Sira uzmagin yemini,
Yemini yemiga qo'shib boq.*

Bir qiyo boq, ey, umidli dunyo!

— Aha, yaxshi, yaxshi! A-a-auf, chyort, uyqu bosayapti. Nima desak ekan... otlar... otlar patriarxal hayvon, o'rtoq Qurbonov. «Otni boqsang qashib boq, suvini tashib boq!» Xo'sh, nima bo'пти? Ma'lum gap-ku! Albatta otga suv beradi-da, bo'lmasa benzin berarmidi? Qup-quruq didaktika! Xalq og'zaki ijodi, ha, xalq og'zaki ijodi! Primitiv, primitiv! Intellektuellik yo'q, intellektuellik! Intellektual problemalar ko'tarilib, ijobiy hal qilinmagan! Ijodimgizga muvaffaqiyat, o'rtoq Qurbonov. Izlaning, ko'proq klassiklarni o'qing. Aytaylik, Betxoven, Chaykovskiy, Ashrafiy...

Rixsiyev qo'zg'oldi. Ketar bo'ldi.

Shunda, Rixsiyevlar qo'yi esimga keldi. Balki qo'ylari yuz-xotirini qilar, degan umidda qo'ylaridan gap ochdim.

— Muxbir aka, qo'ylaringiz yaxshi! — dedim. — Dir-killab-dirkillab o'ynab yuribdi!

Rixsiyevning yuzlari yorishdi.

— Aha, aytganday, bizning qo'ylar yaxshi yuribdimi, o'rtoq Qurbonov? — dedi.

Ko'nglimda umid uchqun berdi. Qo'limni ko'ksimga qo'yib, bosh irg'adim.

— Shukur, muxbir aka, shukur. Yaxshi yuribdi! — dedim. — O'zlarियam... qo'ymisan qo'y-da!

— Aha, qo'y!..

— O'lmang!

— Qo'y, qo'-o'-o'y! Qo'y yaxshi!

— O'lmang!

— O-o-o, qo'-o'-o'y! Qo'y yaxshi narsa!

— O'lmang! Ayniqsa sizning qo'ylaringiz! Ming qilsada, hi-hi-hi, ming qilsada, muxbirning qo'ylari-da.

— Aha, rahma-a-at, rahma-a-at!

— Anavi to'ng'ich akangizning qo'ylari bo'lmaydi! Bari o'ziday kaltafahm! Sizning qo'ylaringiz shunday dono, shunday o'qimishli... Hay-hay-hay, sadag'asi ketsang, muxbirning qo'ylarining!..

— Aha, rahma-a-at, rahma-a-at!

— Bir kuni deng, hayt-hayt, deya qo'ylarni soyga haydadim. Qo'ylar o'zini qirga urdi. Faqat sizning qo'ylaringiz soyga qarab yurdi. Men, ha, omon bo'lgurlar-e, ming qilsada, muxbirning qo'ylarisan-da, dedim.

— Aha, rahma-a-at, rahma-a-at! Qo'ylarni tarbiyalang, o'rtoq Qurbonov, qo'ylarni tarbiyalang!

— Bay-bay-bay, qo‘ylaringiz muxbirning qo‘ylari ekanligi shundaygina bilinib turadi-ya! Mol egasiga o‘xshaydi, deganlari shu-da...

— Aha, rah-ma-a-at, rahma-a-at!

Rixsiyev tashqariladi.

Xurjunimni yelkalab, izidan yurdim. Tarlonni minib, adirga yo‘l oldim.

Birodarlar, ko‘nglim og‘riyapti...

10

Tarlonni boylovga tashladim.

Otxonadagi baland oxurga bog‘ladim.

Go‘ng chiqariladigan teshikni janda bilan kechalari yopib qo‘ydim, kunduzlari ochib qo‘ydim.

Tarlonga arpa yem berib boshladim.

Azonda to‘rt kilo arpa yem berdim.

Tushda olti kilo arpa yem berdim.

Oqshomda besh kilo arpa yem berdim.

Kaftimda tuz berdim.

Tarlon tuzni kapalab-kapalab yedi.

Kaftimda oq qand tutdim.

Tarlon qandni lablari bilan oldi. Qars-qars yedi.

Endi so‘yilgan qo‘y quyrug‘ini tuzlab-tuzlab berdim...

Birodarlar, ot usti behisht, og‘zi do‘zax!

11

Rosa qirq kecha-yu qirq kunduz bo‘ldi.

Ana shunda Tarlonni otxonadan olib chiqdim. Tarlonni sovuta boshladim.

Hovli etagida arqonini uzun tashlab bog‘ladim. Tarlon bo‘ynini ko‘zoynakli ilon misol gajak-gajak qildi. Qoziqni aylanib chopdi. Old oyoqlarini ko‘tarib kishnadi. Arqonini selkillatdi. Dirk-dirk o‘ynab kishnadi. Tarlon mast bo‘ldi!

Arqon yetadigan yerlarga oz-ozdan xashak yoydim. Tarlon goh u uyumdan, goh bu uyumdan xashak yedi.

Kuniga bittadan xom tarvuz berdim. Tarlon tarvuzni karsillatib-karsillatib yedi.

Fayzi sahar vaqti Tarlonni jabduqlab mindim.

Katta ko‘chada ohista-ohista qadamlatib yurdim.

Tong oqardi.

Xo‘rozlar qichqirdi. Itlar hurdi.

Ko'cha yuzidagi radiokarnay nag'ma chaldi.
Ariqlarda jildirab-jildirab suvlar oqdi.
Sahar yellari xur-xur esdi. Bizlarni silab-siypadi...
Tarlon vazmin-vazmin qadam tashladi. Tuyoq tovushlari bir maqomda tikilladi: tik-tik-tik...
Oldimizdan ariq keldi.
Oyoq ildim. Tarlonni ariqdan sapchitmadim. Sapchit-sam, ichidagi moyi uzilib tushadi. Keyin, bir yilcha ko'pkarida chopolmaydi.
Shu bois, ariqni aylanib o'tdim.
Tarlonni suvladim. Izimizga qaytdim.
Tarlon tag'in terib-terib qadam tashladi: tik-tik-tik!
Tarlonni qirq kun sovutdim. Tarlon bir yerda turolmay qoldi, tuyoqlari yerga tegar-tegmay yurdi. O'ynoqlab-o'ynoqlab, osmonga sapchidi. Quyundayin uchgisi keldi!
Paxta terimi tamom bo'ldi.
To'ylar boshlandi.

12

Birodarlar, ot bilmaydigan nima yo'q!
Ot qor-yomg'irni, dovulni oldindan biladi.
Ayniqsa, to'y-ma'arakani darrov biladi. Boisi, to'yda ko'pkari bo'ladi-da!
Bizning Tarlon kechasi bilan pishqirdi.
Alag'da bo'ldim, choponimni yelkamga tashladim, tashqariladim.
Oy yorug', osmon ochiq bo'ldi.
Tarlon qoziqni aylanib chopdi.
Tarlonni ushladim. Yollarini siladim.
Bir yerda to'y bor-ov, dedim.
Aytganim bo'ldi.
Ertasi kuni shundaygina yonimizdagi Obshir qishlog'idan to'yxat keldi.
Omborxonada ot abzallarini — terlik, bellik, chirgi, boz, jahannik, jul, pushton, quyushqon, yugan, ko'pchik, uzangili egarni qo'litiqlab keldim.
Tarlonni qashilab-qashilab egarladim. Og'ziga suvliqni solib, yuganladim. Peshonasiga do'lana shoxidan bo'lgan ko'ztumor ildim.
Egar qoshidan oldim. Uzangiga oyoq soldim.

Obshirga yigirma otliq bo'lib bordik.

Surnay navosi chiqayotgan, osmonga quyuq tutun o'rlayotgan to'yxona ostonasida oyoq ildim.

Bizga Turdi podachinikidan joy tegdi.

Telpagi quloqlarini tushirib olgan bir odam bizni tor ko'chalar bo'ylab ergashtirdi. Podachinikiga olib bordi.

Podachi darvozasi xiyla past bo'ldi. Oti mo'minlar ostonadan egarga enkayib o'tdi. Oti beqiliqlar yerga tushib, yetaklab o'tdi.

Birodarlar, otga minsang — boshingni o'yla, yerga tushsang — otningni o'yla!

Chavandozlar otlarini yalang'ochladi. Egar-abzallarni daraxt shoxlari ayrisiga ildi. Supalar, devorlarga qo'ydi.

Chavandozlar otlarni shamollatdi.

Tarlon yerga ag'nadi. Goh o'ng, goh chap yog'iga ag'nadi. Badani qichig'ini qondirdi. O'zini-o'zi qashidi! Tag'in oyog'ida turdi. Oyoqlarini kerib-kerib silkindi. Badan-yollariga ilashgan xas-changlarni qoqdi.

Tarlon ustiga gilam tashladim. Pushtonini salqi qilib tortdim. Qozig'ini tepib-tepib qoqdim.

Safar chavandoz qora to'rig'i qozig'ini Tarlon yonidan qoqdi.

Fashim keldi. Ensam qotdi.

— Safar aka, — dedim. — To'rig'ingizni xolisroqqa oling, baraka toping.

— Hech nima qilmaydi, yer keng.

— Men yerni qizg'anmayapman. To'rig'ingiz tepong'ich, shuni o'ylayapman.

— Ko'ngilni keng qiling, ot tepkisini ot ko'taradi.

To'riq bizning Tarlonga yomon-yomon qaradi.

Men, ana, ko'ryapsizmi, demoqchi bo'ldim. Ammo Safar chavandoz mehmonxonaga jo'nadi. Izidan qo'l siltab qoldim. Keyin, men ham bordim.

To'yxonadan ulushimiz — turli noz-ne'matli dasturxon, ikkita shisha keldi.

Uy bekasi qozon osdi. Palovga urindi.

Chavandozlar davra bo'lib o'tirdi. Sabzi to'g'rab berdi.

Shu vaqt otlar achchiq-achchiq kishnadi. Tarlon ovozi-ni darrov tanidim, chopib chiqdim.

Safar chavandoz to'rig'i old oyoqlarini ko'tarib pishqirdi, Tarlonga yopishdi.

Men olisdan qo'l siltadim. Tarlonga do'q urdim:

— Bo'ldi, bas! — dedim.

Tarlon o'zini keyinga oldi. Old tuyoqlari bilan yer tirnadi. Tishlarini irjaytirib kishnadi. To'riqni ogoh qildi. Yaqinlashma, degan bo'ldi.

Tarlon no'xtasidan ushladim. Tarlonni tinchlantirdim:

— Bo'ldi! Tak-tak-tak! Tak deyman! Safar aka, ana, aytmadimmi, to'rig'ingiz odam emas deb! Mana, Tarlonning ko'nglini og'ritdi!

— Odam so'zlashib topishadi, yilqi kishnashib topishadi, Ziyodulla chavandoz! Shunday-shunday topishadi-da!

Safar chavandoz to'rig'ini Tarlondan xolis oldi. Otlar tinchidi.

Palov yedim. Kechasi olishni tomosha qildim.

14

Ertalab ta'tillanib, otlandim. Lalmi dashtga yo'l oldim.

Dasht bir-biriga ulashib ketgan adirlar oralig'ida bo'ldi. Kunbotar qo'ng'ir tusli qirlar bo'ldi. Dasht chetlari yo'g'on-yo'g'on tutlar bo'ldi.

Ko'pkari tomoshaga kelganlar shu tut shoxlarida, devorlarda chumchuqdayin tizilib o'tirdi. Tevarakdagi adirlarda to'da-to'da bo'lib yonboshlab yotdi.

Adir betlarida chavandozlar otlarini yalang'ochladi, otlarini ko'pkariga shayladi.

Men ham adirning bir chetini oldim. Tarlonni yalang'ochladim, yerga yumalatdim. Keyin egar bosdim.

Oyog'imga paytava o'radim. Xurjundan ko'pkari etigimni olib kiydim. Etik, baland poshnali etik, takaning terisidan bo'ladi. Teri teskarisi ichiga qaratib tikiladi. Teskarisi yaltiroq, sirpanchiq bo'ladi. Yuzasi terining o'ng tarafidir. Etikni mol charvisi bilan moylab turaman. Shunda suv, qor, sovuq o'tmaydi, yirtilmaydi.

Butlari bir qarichcha yirtiq cholvorimni kiydim. Cholvorimni atayin yirtib qo'yibman. Bo'lmasa, ko'pkarida butimga biron nima ilashadi, cholvorimni og'igacha ayirib yuboradi.

Telpagim qulog'ini tushirdim. Uzangiga oyoq ilib, egar qoshidan oldim. Dashtga qarab endim.

Chavandozlar tevarakni aylanib chopdi, chavandozlar otlarini pishitdi.

Odamlar qishloq tarafga qaradi.

— Ana, uloq kelayapti! — dedi.

Qishloqdan ikki otliq keldi. Birovi oldida qora uloq. O'ngarib oldi. Otliq uloqni oldimizga olib kelib tashladi.

Chavandozlar uloqni otlariga iskatdi. Uloq yon-verini, tevaragini aylantirib ko'rsatdi.

Otlar to'p bo'ldi.

Yuzlari tandirdan endi uzilgan nonday qizil, mo'ylovli bir odam uloq boshiga keldi.

Ana shu mo'ylov bakovul bo'ldi. Qamchi sopini boshi uzra ko'tardi. Jarangdor ovozda aytdi:

— Chavandozlar-ov! Gapimni o'ng qulog'ing bilan-da, chap qulog'ing bilan-da, eshitib ol! Chilvir solma — bir! Bir-birovingni yomon gap bilan so'kma — ikki! Qamchi solma — uch! Yiqilgan chavandoz ustiga ot solma — to'rt! Ot qochganda ushlashga yordam ber — besh! Ol, ha, ol!

Bakovul shunday dedi-da, o'zi to'dadan chetga chopib chiqdi. To'dani aylanib chopib jar soldi:

— Birinchi zotiga bir ro'mol, o'n so'm puli bor! Eshitmadim demanglar!

Chavandozlar to'daga ot soldi. Otlarini qimtid, otlarini tizzalari bilan niqtadi, otlarini qamchiladi, otlarini uloqqa haydadi.

Uloq sonsiz ot tuyoqlari orasida qoldi.

Qo'llar uloqqa talpindi, ammo ololmadi.

— Ha-ha-ha!

— Chu-chu-chu!

— Bos-bos-bos!

Talpinishlar samara bermadi. Uloq yerdan qo'zg'olmadi. O'zini uloqqa urayotganlar o'zi-da, otlari-da g'arq terga botdi. Chavandozlar dastlabki shashtidan qaytdi, otlar shashtidan qaytdi. Ayrim chavandozlar to'da chetiga chiqdi, peshonalarini artidi, tomoshago'y bo'ldi.

Endi, to'da tevaragida yurgan chavandozlar o'zini uloqqa urdi.

Men Tarlon boshi uzra qamchi havolatdim. Tarlonni qimtib-qimtib, to'daga haydadim. Tarlon otlar siquvida turtinib-surtinib uloqqa yetib keldi. Uloqni bir aylanib to'xtadi.

Men qamchini sopidan tishlab oldim. O'zim uloqqa uzalдим. Endi ko'tarib edim, bir ot tuyog'i bosib qolib, uloq qo'limdan tushib ketdi.

Tarlanni otlar to'dasi surdi. Tarlon qalqib-qalqib, uloq naryog'iga gandıraklab o'tdi. Chetga chiqib qoldi.

Tarlon shashti qaytmasin, ruhi tushmasin, deya bir chaqirimcha yerga chopib borib, chopib keldim. Go'yo uloqni olib chiqdim!

16

Uloq yerdan qimirlamadi. Shunda bakovul zotni oshirdi:

— Chavandozlar-ov, eshitmadim demanglar, ustiga yana bir go'sam serka qo'yildi!

Chavandozlar chuh-chuh, deya otlarini uloqqa chorladi. Sag'rilariga tars-tars qamchilar urdi.

Otlar pishqirdi, otlar kishnadi.

Nihoyat, uloq yerdan ko'tarildi. To'da asta-asta jonlandi. Otlar qulog'i lik-lik etdi. To'da pastga siljidi.

Bakovul jar soldi:

— Uloq ko'tarildi, uloq ko'tarildi!

To'da birdan jonlandi. Otlar yoppasiga chopdi: dupur-dupur... Otlar uloq tevaragida chopdi. Bor e'tiborlari uloqda bo'ldi.

— Uloq ketdi! Uloq Burnoch bilan Samanda borayapti!

Nimaga burnoch ot deymiz? Boisi, burnoch ot peshonasida qashqasi, burni uchida olasi bo'ladi. Butlari-da ola bo'ladi. Burnoch otning xili ko'p bo'ladi. Ko'k burnoch, qora burnoch, to'riq burnoch, jiyron burnoch!

Saman ot bo'lsa, sariq, yollari, dumlari qora bo'ladi. Yol-quyrug'i oqlari-da bo'ladi.

Burnoch bilan Saman quloqlarini quyon quloqlari misol chimirib chopdi, zinkiyib chopdi. Uloq oralarida shalvirab bordi. Uloqning bir buti Burnochda, bir buti Samanda bo'ldi.

Chavandozlar o'z taraflariga chalqayib, tortishib bordi. Tevaragida o'nlab qo'llar uloqqa uzaldi, ammo yetolmadi. Yetganlari uloqni yulib ololmadi.

Otlar Burnoch bilan Samanni o'rab chopdi: dupur-dupur-dupur...

— Uloq Burnoch bilan Samanda borayapti! Uloq Samanga o'tdi, uloq Samanda! Bos!

Darhaqiqat, Saman chavandozi epchillik bilan uloqni

taqimiga bosdi. O'ng tarafiga qiyshaydi. Jilovni o'ngga burdi. Saman yo'lini o'ngdan soldi.

Chavandozlar talashish foydasizligini bildi. Birin-birin orqada qoldi.

— Halo-o-ol! Samanniki halol! Tashla, Saman, tashla! E, barakalla-ye! Saman, kel, haqingni ol!

Saman uloqni yerga tashladi. Bakovulga qarab yurdi.

Chavandozlar yerga tushgan uloqqa qarab yurdi. Yana uloqqa yopirildi. Uloq bu gal maydagina bir to'riqda ketdi.

Birodarlar, to'riq ot malla bo'ladi. Bo'yni xuddi ko'zoynakli ilon misol gajak-gajak bo'ladi!

17

Yanagi uloq menga nasib etdi.

Men uloqdan umid qilmadim, to'da chetida turdim. Uloqni Yaratganning o'zi yetkazdi.

Bir qizilko'k uloqni yerdan sudrab chiqdi. Qizilko'k shundaygina yonimizga keldi. Shunda chavandozi uloqni ot tizzasi bo'yi ko'tardi.

Men enkayib, uloqqa yopishdim. Qaddimni ko'tardim, Tarlon biqiniga tizzamni nuqib ayqirdim:

— Ha-a!

Tarlon bir yulqinib, to'dadan uzib chiqdi. Ketimdan chavandozlar ot soldi. Ko'plari meni yetib keldi, uloqqa uzaldi.

Shunda Tarlonga qamchi bosdim. Ammo Tarlon jadal-lamadi, aksincha tobora sekinlab chopdi.

Hayron bo'lib, olg'a qaradim. Ana shunda nima gapli-gini bildim: oldinda bir odam bo'yi soy bo'ldi...

Nima qilishimni bilmadim. Jilovni buraman degunimcha soy labiga kelib qoldim. Tarlon soy yoqalab chopdi. Uloq soy tarafda bo'ldi. Shu sababli-da uloqqa birov kelolmadi.

Shunday bo'lsa-da, qo'li uzun chavandozlar Tarlon sag'risi, Tarlon bo'yni osha uloqqa uzaldi. Men uloqni bermadim. Ayniqsa, Tarlon uloqni bergisi kelmadi.

Soy yoqalab chopdim. Shunda-da bakovul ovozidan darak bo'lmadi. Endi jilovni qo'yib yubordim. Taqimimdagi uloqni qo'shq'llab ushladim. Tarlon endi o'z bilganicha chopdi. Soyda esa, adog' bo'lmadi...

Chavandozlar ketimdan qolmay ta'qib etdi.

Shunda Tarlon birdan... soyga qarab zinkiydi. Old oyoqlarini ko'tardi, o'zini soyga tashladi.

Etlarim jimir-jimiri etdi. Ko'zlarim otilib chiqib ketayotganday bo'ldi. Oyog'im yerdan uzilganini tuydim. O'zimni muallaq sezdim. Ko'nglimdan, o'lgan shunday o'lar ekan-da, degan gap o'tdi. Ko'zlarimni chirt yumdim, uloqni qo'yib yubordim...

Zo'r bir zarbdan qalqib ketdim. Yuragim tovonimga tushib ketganday bo'ldi. Hushim boshimdan uchdi. Jonholatda Tarlon bo'yniga yopishdim. Mahkam quchoqlab oldim...

18

Ko'zlarimni ochdim. Yo, tavba, Tarlon hamon chopib borayapti. Endi soyda chopib borayapti.

Tarlon bir-bir bosib, oyoq ildi. Boshini egdi. Pishillab nafas oldi.

Men qaddimni rostladim. O'zimga keldim. Men tag'in ko'zimni yumdim.

Yuqoridan bakovul ovoz berdi:

— Zot joyida! Zot joyida qoldi!

Yuqoriga o'girildim. Otliqlar soy labida qator bo'lib qaradi. Uzalib, jilovni oldim. Yuqoriga chiqadigan yo'l qidirib, soy yoqaladim.

Yuqorida chavandozlar salmoqlab-salmoqlab gapirishdi:

— Odamning boshi aylanib ketadi-ya!

— Shu Tarlonda ikkita yurak bor!

— Bordi-yu, bitta bo'lsa, o'zining kallasiday!

— Tarlon dilovar ot ekan!

Bakovul tayinladi:

— Tarlon-ov, uloqniyam olib chiq! — dedi.

Men o'zimni eshitmaslikka oldim. Uloqqa qaytib bor-gim kelmadi. Bir nishabroq yerdan yuqoriladim.

Egar-abzallar oldiga bordim. Tarlonni yalang'ochladim. Tarlonning bor vujudini qarab ko'rdim. Oyoqlarini siladim. Xudoga shukur, lat yemadi. Yerga yumalatib-yumalatib sovutdim. Bosh-adoq qashiladim. Bo'ldi, endi Tarlonni uloqqa solmayman. Bo'ldi, Tarlon g'olib bo'ldi...

19

Keyin... keyin, o'zimning-da araz fe'lim tutdi...

Birodarlar, sizga bir nima aytayinmi? Men araz urishni yaxshi ko'raman! O'layin agar-a!

Oy tug'adi, o'ttizida to'ladi. Shu oyda biror-bir nima-

dan, aqalli bir martagina bo'lsa-da, arazlamasam bo'lmaydi. Shu oyda kun ko'rganday bo'lmayman!

Ko'nglim g'ash bo'lib yuradi. Bir nima yo'qotganday tevarakka alanglab qolaman. Bahonatalab bo'laman. Biror-bir bahona izlayman. Qildan qiyiq chiqaraman. Ignaday ni-mani tog'day qilib ko'nglimga olaman. Tumshuq qilib olaman!

O'zimni o'zim xo'rlangan deb bilaman. Ko'nglim cho'kib... otam bechorani eslayman! Odamlar meni sag'ir-ligimni bilib xo'rlayapti, deyman. Sag'ir bo'pmiz, aybdor bo'pmizmi, deyman.

Undan keyin... kallamdan o'pkalayman! Xo'rlanishim boisini kal kallamdan ko'raman. Kallam kal-da, bo'lmasa, meni shunchalik xo'rlarmidilar, deya o'ksinaman.

Shunda uzangi yo'ldoshlarim oraga tushadi. Ot jilovini ushlab, tavallo qiladi:

— Bir martagina shaytonga hay bering, Ziyodulla chavandoz! — deydi.

Arazlashimning ana shu yerlari ko'nglimga yog'day yoqadi! Qobog'imni uyub-uyub, olislarga qarayman. Miq etmayman!

Uzangi yo'ldoshlarim yanada g'ayrat qiladi.

— Ziyodulla chavandoz, siz ko'p ulug' chavandozsiz, shu safar bizni o'ylang! — deydi.

Ahay-ahay! Jonning huzuri-ya! Vujudim huzur qiladi, vujudim rohat qiladi!

Ana shunda moyillik beraman! O'ychan-o'ychan bosh irg'ayman.

— Mayli, ko'p qo'ymadilaringiz, yuzlaringizdan o'tolmadim, — deyman.

Ko'pdan buyon araz urish xumor qilib yurib edi. Mana, qulay vaqt keldi! Yaratganning o'zi suygan bandasiga yubordi! Bahona-da binoyiday bo'ldi: ot insonni deb jonini ayamadi, bakovul bo'lsa, ot fidoyiligini taqdirlamadi! Ana bahona!

20

Men arazlab o'tira berdim.

Bir jiyron ot seldanang otib keldi. Bakovul oldiga bordi.

Birodarlar, jiyron — malla ot bo'ladi. Oyog'i olapaycha. Ayrimlari peshonasida qashqasi-da bo'ladi. Bunisida yo'q bo'ldi.

Jiyron chavandozi soqoldor chavandoz bo'ldi. Chavandoz ovozi nordon-nordon bo'ldi, ammo xushtalqin bo'ldi:

— Ay bakovul, mo'yloving bo'lgan bilan insofing yo'q ekan! — dedi. — Qara, Tarlon o'zini qayerdan tashladi! Ot sendan, mendan qo'rqqanidan tashlamadi, yo'q, odamzodga fidoyiligidan tashladi! Bundayin botir ot boshidan zar sochsang-da, haqing ketmaydi! Ber haqini!

— Uloq qo'lidan tushib ketdi! — dedi bakovul.

— Bersang berding, bermasang, shu Tarlonga uyimdan bir qo'y olib kelib beraman! Ayt, bo'larini ayt!

Bakovul arosatda qoldi. Nima qilishini bilmadi, nima deyishini bilmadi. Haq berayin desa, boyatdan buyon bot-bot bekor, dedi. Endi gapidan qaytish bo'ladi. Haq bermayin desa, tag'in bo'lmadi. Soqoldor chavandozda avzoy yomon, uyidan qo'y olib kelib beradi. Yomon-yomon, ana unda yomon! Bakovul nomiga yomon, to'y nomiga yomon!

Bakovul o'yladi-o'yladi, oxiri gapini qaytib oldi. Soqoldor chavandozga yuzlandi.

— Chavandoz bova! — dedi. — Oshingni yesa-da mard yesin, boshingni yesa-da mard yesin! Bunday tantilikdan keyin, haq sizdan aylansin! — dedi.

Bakovul menga bir serka bilan yigirma besh so'm pul berdi.

21

Ko'pkari oxirigacha yonboshlab yotdim.

Uzangi yo'ldoshlarim bir marta-da uloq ololmadi. Ko'pkaridan qo'lini burunlariga tiqib qaytdi. Shunda, uzangi yo'ldoshlarimga yuz soldim.

— Endi qaysi yuz bilan elga ro'paro' bo'lamiz? — dedim. — Yigirmaday chavandoz-a! Olganimiz bor-yo'g'i bita serka bo'lsa! Shuniyam tilab oldik!

Chavandozlar boshi egik bo'ldi. Bilmadik, deya yelka qisdi.

— Yaxshisi, bunday qilamiz. Yo'lda oyoq ilamiz. Qishloqqa qorong'ilatib-qorong'ilatib kirib boramiz. Binoyimi?

— Binoyi, binoyi, — dedi chavandozlar.

Qishloqqa bir adir qoldi.

Chavandozlar otdan tushdi. Adirda yonboshlab yotib oldi.

Toshday qorong'i tushdi.

Chavandozlar tag'in otlandi.

Birov-yarim duch keladi, degan hadik bilan men oldinda yurdim. Oldimda serka bor-da. El ko'zi...

Aytganim bo'ldi. Toshloqdan o'tib, bir qoraga yo'liqdim. Yo'lni burib soldim.

Qora olisdan ovoz berdi:

– Hay, o'sha yoqda bir ola mol ko'rmadilaringizmi?

– Ko'rmadik.

– Ziyodulla chavandoz? Senmisan? Ko'pkaridan qaytdilaringmi?

– Shunday, shunday!

– Qalay, quruq qaytmadilaringmi, ishqilib?

– Esa-chi!

– Bilinmaypti-ku!

Men oldimdagi serka junini og'ritib-og'ritib tortdim. Serka uzib-uzib ma'radi.

– Eshityapsizmi ovozini?

– Ha, yaxshi-yaxshi! Ishqilib, bo'sh kelmanglar! Sizlar, elning e'tibori-da!

– Ana shunday ovozli jonlilardan barimizda bor! Xurjundagi qat-qat to'nlarni aytmasak-da bo'ladi!

22

Boysunga to'yga jo'nadim. Yer bilch-bilch loyligidan, ot dumini tugib qo'ydim.

✶ odarlar, boysunliklar qitmir el, baxil el, ichiqora el! Birovga bir nima qiymaydi! O'zlari bo'lolmaydi, bo'lganni ko'rolmaydi! Bizning omadimizni kamsitadi! Bizning muvaffaqiyatimizni yerga uradi! Parokandaligimizni ko'rib quvonadi! Yayrab kuladi, miriqib kuladi! Voy bechora-ye, voy bechora-ye, deydi! Nachora, birodarlar, nachora, sut bilan kirgan, jon bilan chiqadi!.. Bugungi ko'pkarida-da shunday bo'ldi.

Sho'rchidan Fayzulla chavandoz keldi. Vo ukkag'ar, ana chavandoz! Besh ketdim! Ostidagi oti Qizbel! Suvilon-day chopdi! Uloqni ketma-ket ikki bor ayirdi!

Uchinchisi menda ketdi.

Uloq goh sho'rchiliklarda, goh bizda, goh yaxshivorliklarda yurdi. Boysunliklarga tegmadi.

Fayzulla chavandoz uloqni uchinchi bor yerdan uzib oldi!

Ana shunda boysunliklar kuyib ketdi! Bir boysunlik Fayzulla otining jilovidan tortib qoldi. Yana bir boysunlik

uloqni yulqib-yulqib tortdi, Fayzulla chavandoz qo‘lidan tushirib yubordi!

Fayzulla chavandoz yana uloqqa uzaldi. Yana uloqni olib jo‘nadi. Qizbeli toziday chopdi!

Boysunliklar keyinda qolib ketdi. Ammo ulkan bir ayg‘ir izma-iz yetib bordi. Ayg‘ir chavandozi uloqqa uzalmadi. Yo‘q, uzalmadi. Ayg‘ir, Fayzullaning Qizbelini ko‘kragi bilan urib o‘tib ketdi! Qasddan qildi, qasddan!

Fayzulla chavandoz Qizbeli umbaloq oshib yiqildi. Fayzulla Qizbel oti boshidan yerga aylanib tushdi.

Qizbel sapchib turdi, besh-olti odim qo‘ydi. Keyin, chavandoziga qarab yurdi. Chavandozi oldida oyoq ildi.

Fayzulla chavandoz yiqilish zarbidan irg‘ib turib ketdi. Ust-boshlarini qoqdi.

E, tavba-ye, e, tavba-ye! Chavandoz devordan ag‘nasa, albatta bir yeri lat yeydi. Maydagina eshakdan yiqilsa, xiyol vaqt qimirlamay yotadi. O‘qday uchib bo‘rayotgan otdan yiqilsa, hech nima ko‘rmaganday, sapchib turib ketadi!

Birodarlar, eshak yiqitsa, tuyog‘ini to‘shaydi, ot yiqitsa, yolini to‘shaydi!

Fayzulla chavandoz Qizbel oldiga bordi, Qizbel badaniga yopishgan loylarni artdi. Qorniga sidirilib tushgan egarni oldi. Qaytatdan egarladi. Tag‘in to‘daga ot qo‘yib keldi. Uloqqa qahr bilan yopishdi.

Bu safar boysunliklar uloqni ot tuyoqlari ostiga bostirib oldi.

Fayzulla chavandoz uloqni tuyoqlar ostidan tortib ololmadi. To‘dadan entikib-entikib chiqdi.

— ...sig‘sa ot min-da, bachchag‘ar! O‘l-e, shu kuningaga-ye! T-fu! — dedi.

Fayzulla chavandoz tupugi ulkan ayg‘ir sag‘risiga sachradi.

Fayzulla chavandoz araz urib ketdi. Izidan uzangi yo‘ldoshlari jo‘nadi.

23

Boysunlik chavandozlar uloq ololmasligini bildi. Endi qing‘irlik yo‘liga o‘tdi.

Uloqqa chilvir soldi! Chilvir yarim qulochcha keladigan arqon bo‘ladi. Yo‘g‘onligi boshmaldoqday bo‘ladi. Uchlari bilak bilan egar qoshi sig‘adigan qilib tugiladi. Chavandoz

chilvirni uloq kezanagidan o'tkazib olib, bilagiga o'raydi. Ana undan keyin uloqni tortib olib bo'lmaydi!

Uloqqa chilvir solishning zo'r bir xili bor.

Boysunliklar ayni shu zo'rini qo'lladi: birovi bir amal-lab uloqni yerdan uzdi. Chilvirni kezanakdan o'tkazib oldi. Uchlarini egar qoshiga ildi. Keyin, uloqni taqimiga bosib chopdi.

Shu uloqni olib bo'ladimi? Yo, chavandozni egar-abzali bilan ag'darib olib bo'ladi, yo, oti bilan qo'shib yiqitib olib bo'ladi. Bo'lmasa, olib bo'lmaydi!

— Chilvir! Chilvir soldi!

— Ay bakovul, to'riq chilvir soldi!

— Harom, To'riqning ulog'i harom!

Bakovul barini ko'rib turdi, barini eshitib turdi. Ammo yelkasini qisdi, labini burdi, talmovsirab turib oldi.

— Chilvir? Qanaqa chilvir? Okun, mehmoni azizsiz, bo'hton qilmang! To'riq, kel, haqingni ol! — dedi.

Chavandozlar gapi besamar bo'ldi. Ko'plar ko'pkaridan qo'lini yuvib, qo'ltiqqa urib ketdi. Sho'rchilik Hamdam chavandoz ketayotib, mana bunday dedi:

— Ay bakovul, shunday haq olib yegandan ko'ra, ko'chadan... terib yesalaring bo'lmaydimi? Bir mo'min banda o'zi yemay, o'zi ichmay yig'indi, elga to'y berdi. O'yla-da, imonsiz! Shu haromliging o'zingga, o'zingga bo'lmasa, bola-chaqangga uradi, mana ko'rasan!

Bakovul yerparchin bo'ldi. Ammo gapidan qaytmadi:

— Okun, chilvir solmagani haqiqat! — deya chikilladi.

— E, tupurdim, shu haqiqatingga!

Hamdam chavandoz etagini qoqib ketdi.

24

Birodarlar, chavandozlar nimaga etagini qoqib ketayapti? Adolatga! Nimaga tupurib ketayapti? Adolatga! Kimdan arazlab ketayapti? Adolatdan! Bir to'da nomard, imonsizga achchiq qilib, adolatni o'tga tashlab ketayapti!

Birodarlar, biz hamisha adolat, adolat deymiz. Tildan qo'ymaymiz. Adolatsizlikni ko'rib, xunibiyron bo'lamiz. Hayotdan, taqirdan noliymiz. Adolat yo'q, adolat osmonda, deymiz,

Yo'q, birodarlar, adolat yerda! Oyoqlarimiz ostida! Adolat tuproqqa qorishib yotibdi! Adolatni kim bundayin xor qilayapti? Biz — o'zimiz! Men, siz, Fayzulla chavan-

doz, Hamdam chavandoz! Ana, ular qochib ketdi! Shu-da, adolat jafu chekayotganda qochamiz! Adolatdan yuz o'giramiz! Ko'rib, ko'rmaslikka olamiz!

Bir imonsiz adolatni bo'g'sa, yo'limizni chap solamiz. Yomondan qoch-da qutul, yo, ton-da qutul, deymiz. Yomon bilan teng bo'lmayin, deymiz. O'zimizni bilmagan-ga olib o'tiramiz. Tilimizni tishlaymiz. Obro'yimiz ketib qolishidan, yo, amalimizdan ayrilib qolishdan qo'rqamiz. O'zimizga g'anim orttirishdan qo'rqamiz. Qo'y, qo'ya ber, to'g'ri gap tuqqaningga yoqmaydi, deya qo'l siltaymiz.

Ana, bari qochib ketdi! Qochish, bizning uzangi yo'ldoshlarga-da yuqdi.

— Yuring, ketdik!— dedi.

Men jerkib berdim:

— Hech qayoqqa ketmayman! Ko'pkari oxirigacha chopaman! — dedim.

— Nima qilasiz, shular bilan teng bo'lib! Bularning jazosini xudo bersin!

— Nimaga endi bari nimani xudoga solasizlar?! O'zlar-ingiz odam bo'lib nima qilib yuribsizlar?! Xudo bo'lsa, shunday imonsizlik bo'larmidi!

Uzangi yo'ldoshlarim ko'nglimga qaradi.

Bir boysunlik chavandoz yonidagiga shivirladi:

— Yaxshi bo'ldi, bari ketayapti. Uloq endi o'zimizga qoladi.

25

Qahrim qo'zigandan-qo'zidi. Tarlonni Samad chavandozga berdim. O'zim Samadning chekkagir ko'k samanini mindim. To'da girdini poylab yurdim.

Bir boysunlik uloqqa yana chilvir soldi. Lip etib yonidan bordim, uloq butidan ushladim. Uloqdan qo'limni olmadim.

Oxiri boysunlikning oti holdan toydi. O'zining-da hafsalasi pir bo'ldi. Uloqni qo'yib yubordi. Uloq yerga tushib ketdi. Men ushlab qololmadim.

Ko'k samanni olisdan qayirib keldim. Peshonamni yengim bilan artdim. Yoqamni ko'tarib-ko'tarib, ko'kragimni shamollatdim. Shunday rohatlandim, shunday rohatlandim! Tani jonim yayradi! Savob ish qilganday bo'ldim!

Endigi uloq vaxshivorlik Yo'ldosh chavandozda bo'ldi. Yo'ldosh uloqni chilvirsiz, halol olib ketdi.

Yo'ldosh chavandozga ziyon bermadim, oshiga sherik bo'lmadim.

Tag'in to'da chetiga borib turdim. Ostimdagi ko'k saman og'irligini orqa oyoqlariga soldi. Ketiga xiyol chayqalib turdi.

Endi jiyron otli bir boysunlik uloqni olib jo'nadi.

Men darrov ko'k samanni yonidan qo'shdim. Uloqqa ushlashdim. Basma-bas ushlashdim. Tengma-teng ushlashdim.

Bechora chavandoz chap berib, chap berib, ko'p chopdi.

— Qo'yib yubor, haqning yarmini beraman, — deya shivirladi.

O'zimni eshitmaslikka oldim, uloqni ushlab chopdim.

Boysunlik alamidan yomon-yomon o'qraydi, yomon-yomon chaqchaydi. Burab-burab so'kdi. Oxiri uloqni tashlab yubordi.

Ishqilib, boysunliklarga uloq bermadim. Boysunlik chavandozlar uloq ololmadi.

Bakovul barini ko'rib turdi, barini bilib turdi. Ana endi... ana endi, qitmirning borib turgan qitmiri qiladigan ishni qildi: uloqni to'dadan chetga olib jo'nadi. So'raganlarga:

— Butlari shalvirab qolibdi, — deya javob berdi.

Chavandozlar bakovul yo'liga qarab turdi. Bakovul to'daga yangi uloq so'yib keladi, deya umid qildi.

Xiyol o'tdi, bakovul qaytib keldi. Uloqni to'daga olib kelib tashladi.

Uloqni ko'rib, yoqalarimni ushladim. Yo, tavba, yo, tavba! O'sha-o'sha uloq. Lekin bo'yni yo'q! Butlari yo'q! Haligina bor edi, bakovul qirqib tashlabdi! Bunday uloqni yerdan ko'tarib bo'lmaydi! Boisi, ushlaydigan yeri yo'q! Junidan ushlab ko'tarayin desa, juni yulini ketadi!

Shunday bo'lsa-da, chavandozlar noumid shayton deya, uloqqa talpindi. Ammo yerdan uzib ololmadi.

Bakovul ko'nglidagiday bo'ldi! Ana endi bakovul ko'pkarining oxirini aytdi:

— Eshitmadim demanglar, olgan-olgani! Olgan-olgani-ga shu uloqning o'zi, bir kilo yog', bir kilo guruch, sabzi-si bor! Ol!

Bunday uloqni yerdan uzib olishning bir yo'li bor. Lekin juda-juda qiyin...

Baxtash tavakkal! O'zimizning Tarlonni minib oldim. Uzangi yo'ldoshlaringa bot-bot tayinladim. O'zim uloqqa

qarab yurdim. Uzaldim, uzaldim... tag'in uzaldim... uloq
junini eti bilan qo'shib ushladim, g'ijimlab ushladim. Bor
kuchim bilan siltab ko'tardim, egar qoshiga o'ngarib oldim!
Ko'kragim ostiga bosdim, bilaklarim bilan bosdim!

Ko'z ilashmay qoldi!

Qolgan ish, Tarlon ishi bo'ldi! Tarlon tulkiday chopdi!

Ko'pkari oxiri menda ketdi. Men zafar qozondim!

Birodarlar, o'zbek eli o'r keladi, o'zi o'jar, zo'r keladi!

26

Rixsiyev qishloqqa ko'chib keldi.

Birov urilib keldi, dedi, birov shahardan bezor bo'lib
keldi, dedi. Urilib keldimi, surilib keldimi, ishqilib keldi.
Maktabda muallim bo'ldi.

Bizdan ikki hovli narida otameros ko'hna hovlisi bor
edi. Ana shu hovlida yashadi. Qish bo'lsa-da, hashar qildi,
hovlisini sozladi.

Bir kuni meni-da hasharga aytdi. O'lmayinning kuni-
dan bordim. Hamsoyachilik, qosh bor, qoboq bor-da.

Rixsiyev supada yonboshlab oldi. Qo'lini loyga urmadi.
Hasharchilarga gap berib turdi.

Birodarlar, Rixsiyev quloq-miyani qoqib qo'lga berdi!
Bidir-bidir... Olamda gap qolmadi! Qayerda urush bo'la-
yapti, qayerda surgun, qaysi mamlakat podshosi qayerga
bordi, nimaga bordi, nima dedi, poyezdda bordimi, samol-
yotda bordimi, mezbonlar bilan quchoqlashib ko'rishdimi,
yo, qo'l uchida ko'rishdimi, hech nima qolmadi!

Boshim g'uvillab qoldi. Tishimni tishimga qo'yib chida-
dim.

Rixsiyev ertaga-da hasharga aytdi.

— Kelolmayman, ertaga ko'pkari bor, — dedim.

Shu vaqt uydan odam keldi. Palovga qaramadim, hada-
halab uyga bordim. Uyimizda chaqaloq inga-ingaladi.

Birodarlar, men ota bo'ldim, ota! O'g'il! Xumor xola-
miz o'g'limizga momochi bo'ldi!

Tongni ko'z yummay oqladim.

27

Ertalab Tarlonni suvlatmadim. Yemni kamroq berdim.
Qishloq mashrig'idagi chimzorga bordim.

Otlar siyrak bo'ldi. Borlari-da o'zimizning otlar bo'ldi.
Mehmon otlar taxchil bo'ldi.

Tarlanni to'daga soldim. Tarlon to'daga kirmadi! Keyiniga tisarildi. Suvlig'ini chaynadi, boshini sarak-sarak etdi.

Tizzam bilan biqiniga niqtadim, sag'risiga qamchiladim.

Tarlon seskandi, Tarlon turgan joyida yer depsindi.

Ko'z qo'rqitar uchun boshi uzra qamchi havolatdim.

Tarlon ursang ur, mana, degandayin quloqlarini chimirib turdi.

Bildim, Tarlonda kayfiyat yo'q, bildim!

Birodarlar, har bir otning o'z fe'li atvori, kayfiyati bo'ladi. Ot kayfiyati yo'q kunlari insonga bo'yin egmaydi. Ana shu kunlari inson ko'p g'ashiga tegsa, inson yelkasidan g'archillatib tishlab olishdan-da, qovug'iga tarsillatib tepishdan-da qaytmaydi!

Bunday vaqtlarda ayrim chavandozlar qamchi dastasi bilan otning boshiga uradi. Oqibat, ot jon achchig'ida chavandozini yiqitib qochadi.

Ana shunda ot insondan bezadi. Ot insondan qaytadi! O'zining devlar ajdodiga tortadi! Ajdodlarini qo'msaydi, adirlarga qarab qochadi. Galalarga borib qo'shiladi. Ayg'irlari bilan ko'rishadi, biyalari bilan suykashadi. Ajdodlarining havosini oladi! Bir-birlari bilan iskashadi. Inson zotidan nolib-nolib boshlaydi, ko'nglini yorib-yorib boshlaydi, dardini to'kib-to'kib boshlaydi... Dev boshim bilan insonga bosh egdim, deydi, ta'zim qildim, deydi, qul bo'ldim, deydi, ammo el bo'lmadim, deydi...

Yo'q, kayfiyati yo'q kunlari otga indamaslik lozim bo'ladi, ko'ngliga qarash lozim bo'ladi!

Shu boisdan Tarlanni oshiqcha zarbalamadim. To'da tevaragini aylanib yurdim. Shunchaki tomoshago'y bo'ldim.

Chimzorda yer yorib chiqqan cho'qir toshlar ko'p bo'ldi. Shu bois, chavandozlar ko'ziga qarab chopdi. Otlarini qoqilib ketishdan avayladi.

Oqtuyoq otlar bir chetda tomoshago'y bo'ldi. Boisi, oqtuyoq otlar toshli yerda chopolmaydi. Toshlar tuyog'ini urib tashlaydi.

Ko'pkari oxirida bakovul jar soldi:

— Chavandozlar deyman-ov, bugun ot kam keldi! Uzoq-yaqindagilar to'yning ikki kunidayam ko'pkari bo'lishini bilmagan-da! Shu boisdan Qobil polvon ertaga katta ko'pkari beradi! Armonda qolma!

Uyda Tarlanni iliq suv bilan yuvdim. Qashilab-qashilab parvarishladim.

Xufton vaqti-xufton vaqti to'yxona tevaragini aylantir-

dim. Karnay-surnaylar ovozi eshittirdim, to'yxona havosini oldirib-oldirib keldim. Keyin, hovli etagiga solqi qilib boyladim.

Yarim kechada Tarlon kishnadi.

Tashqariladim, Tarlondan xabar oldim.

Tarlon old oyoqlari bilan yer tirnadi. Qoziqni aylanib-aylanib chopdi. Pishqirib-pishqirib chopdi.

To'y havosi Tarlonni qo'zg'adi. To'y havosi Tarlonni ko'pkariga chorladi!

Tarlon tushkun kayfiyatdan forig' bo'ldi!

28

Ertasi kuni otlar serob bo'ldi. Ot ko'pligidan binoyiday otlar-da to'daga tumshug'ini tiqolmadi.

Bir osh pishirim vaqt o'tdi. Uloq yerdan qimirlamadi. Qimirlasa-da, besh-o'n odim sudralib borib, tag'in tushib qoldi.

Oxiri bir cho'bir ot enlik ko'kragi bilan to'dani yorib-yorib, uloqni olib chiqdi. To'da chetida chag'ir otliq bir chekkagir chavandoz uloqni poylab turib edi, shu chekkagir chavandoz chag'ir otini cho'bir yonidan soldi. Jipslashib keldi-da, uloqni yuldi-ketdi. Ellik-oltmish qadamcha chopib bordi.

Katta-katta ko'pkarilarda uloq to'dadan sag'al chiqsa bo'ldi, halol bo'ladi. Shu bois bakovul darrov qamchisini boshi uzra ko'tardi:

— Halo-o-ol! Tashla, Chag'ir, tashla! — dedi.

Birodarlar, chekkagir chavandoz o'roqda yo'q, mashoqda yo'q, xirmonda hozir chavandoz bo'ladi!

Chekkagir chavandoz to'da chekkasida gir bo'lib poylab yuradi! Shu sababli-da ularni chekkagir deydi. O'zlarida, otlari-da chekkaga o'rgangan bo'ladi. Chekkagirlar to'dadan uloq ololmaydi. Chekkada turib, tayyor oshni poylaydi. Uloq to'dadan chiqdimi, bo'ldi, chekkagir uloqni tulkiday ilib ketadi.

Uloqni to'dadan olib chiqqan chavandoz esa, mehnatiga kuyib qoladi!

Men ming azob bilan uloq olib chiqdim. Mening ulog'imni-da shu Chag'ir chekkagir yulib ketdi. Men sonimga urdim, attanglab qola berdim.

Chag'ir chekkagir boshga bitgan balo bo'ldi.

Shunda men, bir ustalikni qo'lladim. Uloqni oldim-da, kun tarafga qarab ot soldim. Kunga yuzma-yuz chopdim.

Yonimda kelayotgan Chag'ir ot yo'lda qolib ketdi. Bo-isi, Chag'ir otning ko'zi ko'k bo'ladi! Kunga qarab chopol-maydi! Ko'zlari shafaqlanadi!

— Tarlonniki halol, Tarlonniki halol! Tarlon, ma, haqing! Chavandozlar, endi qoralik qo'yaman! Mana! — dedi bakovul.

Bakovul shunday deya bir yirtim qizil matoni ko'z-ko'z etdi. Matoni yarim qulochcha cho'p uchiga ildirib, bay-roqcha qildi. Bayroqchani chimzor chetidagi kattaroq o'choqday chuqur labiga qadadi.

— Mana shu chuqur qoralik! Kimki uloqni shu chuqur-chaga olib kelib tashlasa bir qo'y, ellik so'm pul, bir to'n oladi! Qulog'i og'irlar bo'lsa, qaytarib aytaman...

Qoralik — ko'pkarining eng mushkuli, eng qiyinidir. Shu sababli-da ko'pkari g'ururidir, ko'pkari yuzidir. Qora-likni halollash chavandozga-da, otga-da faxr! Uloqni qora-likka bir marta olib borib tashlash, to'dadan uch marta uloq ayirishdan ziyod!

29

Ko'pkari qizigandan qizidi.

Shu vaqt, Jo'ra bobo ot yo'rttirib keldi.

— Ziyodulla chavandoz, bizning To'riqniyam bir ko'ring, ukam, — dedi.

Jo'ra bobo shunday deya, otdan tushdi. Jilovni menga uzatdi. Men Tarlon jilovini unga berdim. Boboning qora to'rig'ini mindim.

Jo'ra boboning gapini yerda qoldirib bo'lmaydi. Jo'ra bobo oltmishdan oshib qoldi. Ammo farzandi yo'q...

Ikki marta uylandi. Ikkovida-da farzand bo'lmadi. Uchinchisiga uylandi. Bundan-da bo'lmadi. Qo'yib yubor-gan ayollari boshqalarga tegib-tegib ketdi. Bolalik bo'lib-bo'lib ketdi.

Shunda, Jo'ra boboning boshi egilib qoldi. Yuzi ko'ksi-ga qarab qoldi. Davralarda dasturxondan ko'z olmadi. Ko'chalarda etiklari uchiga qarab yurdi. Ovozini qo'yib ga-pirolmadi...

Jo'ra bobo bir nimaga e'tibor berdi. Jo'ra bobo, degan ot eldan qoldi. El o'zini, yo, uyini ko'rib, Jo'ra boboni es-ladi. Ko'rishib, bardammisiz, Jo'ra bobo, dedi. Bu uy Jo'ra boboniki, dedi.

Boshqalarning oti bo'lsa, hamisha el og'zida bo'ldi. Aytaylik, hamsoyasining o'g'li maktabga boradi. Muallim yo'qlama qiladi. Murodov, deydi. Hamsoyasining o'g'li sapchib turadi, men, deydi. Sinfga bir kunda oltita muallim kiradi. Demak, hamsoyasi Murodning oti olti bor jaranglaydi. Hamsoyasining sakkiz bolasi bor. Bari maktabga boradi. Har birovi otasining otini kuniga olti marta jaranglatadi! Demak, hamsoyasi bir kunda qirq sakkiz bor el og'ziga tushadi!

Yana-tag'in, ko'chalarda necha martalab oti aytiladi. Bu kimning o'g'li? Murodning o'g'li! Bu kimning qizi? Murodning qizi!..

Jo'ra bobo joniga to'ydi. Bir tushda qoradori yedi. Us-tidan sovuq suv ichdi. Yorilib o'lmoqchi bo'ldi!

Bir chinni kosa suvni og'ziga olib bordi. Lablariga tek-kizdi. Shunda, birdan aynidi. Mardona-mardona, ach-chiqma-achchiq ish qilish fe'li tutdi! Suvni zarda bilan otib yubordi. Kosa chil-chil bo'ldi...

Mol-qo'ylarini sotdi. Puliga qaymoqrang «Jiguli» oldi. Rulni hamsoyasining to'ng'ich o'g'liga berdi.

— Aytgan yerimga mindirib borib kelsang bo'ldi, — dedi.

Asl maqsadi boshqa bo'ldi. Asl maqsadi — mashinasi ko'chani changitib yursin, odamlar bu Jo'ra boboning ma-shinasi, desin. Jo'ra boboning mashinasi qaymoqrang, de-sin. Yo'lda GAIIlar ushlab hujjat ko'rsin, Jo'ra bobo, degan nomni o'qisin...

Jo'ra boboning bundan-da ko'ngli to'lmadi. Mashinasi-ni pulladi. Puliga ana shu To'riqni oldi. Farzandlar nasi-basini-da, farzandlar rizqi ro'zini-da ana shu To'riqqa yedir-di...

Qaridi, o'zi uloq chopmadi. Shunday bo'lsa-da, To'riqni ko'pkarilarga boqdi, ko'pkarilarga shayladi. Cha-vandozlar bilan olislardagi ko'pkarilarga bordi. Birovning oti tolib qolsa yo yaramay qolsa, ana shu chavandozga To'rig'ini berdi.

Jo'ra boboning dardi yolg'iz bo'ldi, dardi ezgu bo'ldi: To'rig'i uloqni ayirsin. Bakovul uloqni Jo'ra boboning oti ayirdi, deya jar solsin. Jo'ra boboning oti, kel, haqingni ol, desin. Ko'pkari ahli Jo'ra bobo degan nomni eshitsin. Qulog'i og'irlar uloqni kim oldi, deya qayta so'rasin. Shun-

da bakovul, uloqni Jo'ra boboning oti oldi, deya qayta-qayta jar solsin, Jo'ra bobo degan nomni olam-jahon odam eshitsin...

Bakovullar-u chavandozlar Jo'ra bobo dilidagini darrov ilg'ab oldi.

Ko'pkarilarda Jo'ra bobo To'rig'ini marhamat etsa, chavandozlar yo'q demadi. ko'ngliga qaradi. Jo'ra bobo To'rig'ini bersa berdi, bermasa, atayin so'rab oldi.

Bakovullar Jo'ra bobo ko'nglidan bordi.

30

Jo'ra boboning To'rig'iga qoralikni ko'rsatib keldim, qoralikni iskatib keldim.

Xiyol o'tdi, to'da guvillab qo'zg'oldi. Uloqni bir Chil ot olib chiqdi.

Birodarlar, Chil otning bir yeri ko'k, bir yeri oq, yana bir yeri qora bo'ladi. Shu boisdan chil-da!

Chil yo'lini chap solib-chap solib chopdi. Chag'ir chekkagir Chilga yaqin-da borolmadi. Chekkagir armon-da qoldi.

Bakovul qamchisini boshi uzra silkidi.

— Bekor, Chilniki bekor! Qoralikka tushmadi! — dedi.

Chin, uloq chuqur labida ilashib qoldi. Uloq chuqur ichiga tushsagina halol bo'ladi.

Bakovul uloqni qoralikdan xolisga olib borib tashladi.

— Chavandozlar, qo'yilgan zotlar joyida qoldi! Ol-ha, ol! — dedi.

Boyanagi Chil ot uloqni tag'in olib chiqaman dedi. Bir havasim keldi, bir hayratim keldi. Nimaga endi faqat shu Chil ot olayapti? Hatto chekkagirlarni-da dog'da qoldirayapti?

Farosat bilan qaradim. Bir talay uzangi yo'ldoshlari Chil ot tevaragini o'radi. Chil chavandozi uloqni xotirjam uzalib oldi. To'dadan sug'urila boshladi. Uzangi yo'ldoshlari o'zga otlarni Chilga yo'latmadi, yo'l bermadi. Go'yo uloqqa talashayotgan bo'lib, Chil otni o'rab-o'rab chopdi. Chil sag'risiga qamchilab-qamchilab, madad berib-madad berib chopdi.

— Darband! Hayda, Darband! Fayrat qil, Darband! — deyishib chopdi.

— Bos, bo'sh kelma, Darband! — deyishib chopdi.

Demak, bular darbandlik chavandozlar bo'ldi. Darbandlik chavandoz uloqni taqimiga bosib oldi. Ayqirib-ayqirib ot qo'ydi:

— Oho-hay, oho-hay, oho-hay! Hay otam, hay otam-a, hay otaginam-a! Hayda-ya!..

Birodarlar, darbandlik chavandoz otni otam deyapti, otam! Ahay-ahay!

Chil ot bu safar uloqni dangal tashladi.

— Halo-o-ol! Chil, Chil deyman-ov! Uloqni olgan yeringga olib borib tashla! Chavandozlar, endigi zotga katta bir ho'kiz qo'yildi. So'ysang bir to'yni to'ydiradi! Ol, armonda qolma!

To'da yana qoralikka qarab ot qo'ydi. Uloq bu gal «8-Mart» kolxozilik Samanda bo'ldi. «8-mart»liklar haybarakalla qildi:

— Qo'yma, «8-Mart», qo'yma!

— «8-mart», ehtiyot bo'l, ketingdan Chag'ir borayapti!

— Bos, joning boricha bos!

— «8-Mart», otni qamehila!

Ho'kiz «8-mart»liklarda ketdi.

31

Endigi uloqni men olib chiqdim. Otlar oldimni oldi. Yo'limni yopib chopdi, yonlarimni yopib chopdi. Otlar meni qoralikka yo'latmadi.

Birodarlar, yolg'iz otning changi chiqmaydi, changi chiqsa-da, dong'i chiqmaydi!

Alamimdan xunob bo'ldim. O'zimizning chavandozlar-ga baqirdim:

— Jonlaring bormi?! Kelinglar-da endi!

Shundagina bizning chavandozlar o'ziga keldi. Gapni bir yerga qo'ydi.

Men yana uloqqa kirdim. Uzalib, uloqni yerdan uzdim. Jo'ra boboning To'rig'i olg'a yurdi.

Bakovul jar soldi:

— Uloqni Jo'ra boboning oti ko'tarayapti, Jo'ra boboning!

Besh-olti qo'l uloqqa uzaldi. Ammo men kuch bermadim. Uloqni bor kuchim bilan ushlab oldim. To'dadan sug'urilib chiqdim.

— Uloq Jo'ra boboning otida! Eshitmadim demanglar, Jo'ra boboning otida!

Uzangi yo'ldoshlarim tevaragimni olib chopdi. O'zga otlarga yo'l bermadi. Jo'ra boboning To'rig'ini qamchiladi, haybarakalla qildi.

— Ha, bos, Jo'ra boboning oti!

— Ha, selkillagan yolingdan aylanayin! Hayda-ya, Jo'ra boboning oti!

— Iy-iy-iy, iy-iy-iy!..

Dupur-dupur-dupur... Otlar pishqirdi, otlar kishnadi. Yollar selkilladi. Dumlar tovus pati misol yoyildi. Tuyoqlar ostidan chang o'rladi. Dupur-dupur-dupur...

Jo'ra boboning oti qoralikka zabt bilan keldi. Chuqurdan sapchib o'tdi. Shunda uloqni qo'yib yubordim.

— Hal-o-ol! Jo'ra boboning To'rig'iniki halol! Jo'ra boboning To'rig'i, kel, haqingni ol!

Haqni olib, Jo'ra boboning oldiga bordim. Jo'ra bobo jilmayib, bosh irg'adi. Tevarakka g'olibona ham xushvaqt qaradi. Ko'rdilaringmi, uloqni bizning otimiz oldi, degan bo'ldi.

32

Qish qaridi.

Havoda ko'klam isi anqidi. Boychechaklar ketidan qoraqoshlar ochildi.

Ko'klamni bag'ringa bosdim, to'yib-to'yib iskadim.

Bir gap eshitib, ko'klam kayfiyatim qish bo'ldi. Ko'klam rangim sindi.

— Jamiki otlar go'shtga topshirilar emish.

Kolxoz radiouzeli shunday dedi.

Brigadir uyma-uy yurib aytdi. Vajini so'radim. Brigadir yelka qisdi. Ko'rsatkich barmog'i bilan shipni ko'rsatdi.

— Bari yuqoridan, bizda gap yo'q, — dedi.

Brigadir aytgan yuqoridan odam keldi. Idora oldida ko'rdim. Yonida ikkita milisioneri-da bor. Kattalar uyma-uy yurib, ot oldi.

El ot bermayin desa — kattalar! El yoqalashayin desa — yonida shapkalar!

El ostonagacha otlariga ergashib bordi.

El qonqora qaqshadi.

El dardi ichida bo'ldi.

Ha-ye, dedim, peshonada borini ko'ramizda-ye, dedim.
Hofiz qassobdan ikki kilo qo'y go'sht oldim. Bel-
boqqinamga tugib, uyga keldim. Supada chordana qurib,
go'sht nimaladim. Lahimni biryoqli, suyakni biryoqli qil-
dim. Ukkag'ar Hofiz qassob sersuyak qilib beribdi. Xiyla
ovora bo'ldim.

Shu vaqt, Tarlon pishqirdi.

Ko'zimni go'shtdan olib qaradim.

Tarlon joyida telbalarcha irg'ishladi. O'zini uyoqqa ur-
di, buyoqqa urdi. Tasir-tusur yer tepdi. Old oyoqlari orasi-
ga tumshuq tiqdi. Qorniga tumshuq cho'zdi. Sag'riniga
tumshuq cho'zdi. Tumshug'i sag'rinlariga yetib-yetmadi.

Dumlari bilan sag'rinlarini urdi, qorinlarini urdi.

Orqa oyoqlarini ketiga siltab-siltab pishqirdi. Go'yo bir
nimani tepgan bo'ldi.

Men avval-avval, Tarlon sho'xlashib o'ynayapti, deb
o'yladim.

Yo'q, Tarlon sho'xlashib o'ynamadi.

Tarlon dingilladi! Ding-ding etdi!

Shu Tarlon yo ya'juj-ma'juj ko'rди, yo olabo'ji ko'rди,
deya o'yladim.

Hadahalab bordim. Tevarak-boshni qaradim. Ya'juj-
ma'juj-da ko'rmadim, olabo'ji-da ko'rmadim.

Hayron bo'ldim. Ot arqonini ushladim.

— Tak-tak, tak deyman! — dedim.

Tarlon shunda-da dingilladi. Dingillab, arqonini yulqi-
di. Dingillab, arqonini silkidi.

Ketimga chalqayib oyoq tiradim. Arqonni qo'shqo'llab
tortdim. Shunda-da bo'lmadi. Dalbanglab-dalbanglab ket-
dim. Bor-ye, deya arqonni qo'yib yubordim.

Bor e'tiborim bilan qaradim. Bor farosatim bilan o'yla-
dim. Qarab-qarab topdim, o'ylab-o'ylab topdim.

Bizning Tarlonga go'balak doridi!

Go'balakda bingak nishiday zahar nish bo'ladi. Shu ni-
shini ot badaniga suqib-suqib ola beradi.

Go'balak osmondan tushmaydi, yerdan chiqmaydi.
Chetdan-da uchib kelmaydi.

Unda, go'balak qayerdan keladi? Go'balak otning o'zi-
da bo'ladi! Ot deb atalmish har bir jonivorning o'z go'ba-
lagi bo'ladi!

Go'balak otning qayerida bino bo'ladi? Go'balak ot-
ning dumi ostida bino bo'ladi!

Shu bois, go'balak otpashsha deyiladi!

Bir qo'lim bilan ot arqonidan mahkam ushladim. Bir qo'lim bilan kallamdan telpagimni oldim. Telpagimni shaylab turdim.

Go'balak ot dumi ostidan chiqdi degandan, telpagim bilan tapillatib urib o'ldirdim.

Joyimga qaytib borib o'tirdim.

Tarlon tag'in qozig'ini aylanib-aylanib chopdi. Dirkdirk o'ynadi. O'ynab-o'ynab pishqirdi.

Tarlon go'balakdan xalos bo'ldi-da! Endi, o'ynaydi-da!

Tarlon dumlari yoyildi, yollari hurpaydi. Yollari bir chap bo'ynida, bir o'ng bo'ynida o'ynadi!

Bir qo'lim go'shtda, bir qo'lim pichoqda qoldi. Ko'zim Tarlonda qoldi! Yo, pirim-ye, yo, pirim-ye! Go'shtga topshiradi? Shunday zotni-ya? Shunday xushro'y zotni-ya? Go'sht qiladigan boshqa jonivor quridimi? O'zi, qanday qilib go'sht qiladi? Mana bundaymi?

Dasturxondagi go'shtga tikildim. Ana shunday-da? Tarlon hademay shunday bo'ladi-da? Lahimi biryoqli, suyaqi biryoqli bo'ladi-da? Eb-ey, eb-ey!

Keyin, kalla-poychasi alohida bo'ladi. Tuyoqlarini itga otib yuboradilar. Itlar tuyoqlarni g'ajib yeydi. Faqat tuyoqdagi nag'allar qoladi.

Yollari bilan dumlarini ko'mib tashlaydilar. Yollar tuproq ostida chirydi. Shunday yollar-a? Bu yol emas, ipak, ipak! Bu yol emas, do'mbira tori, do'mbira tori!

Tarlon ot emas, Jumanbulbul kuylagan «Kuntug'mish»! Fozil Yo'ldosh kuylagan «Alpomish»!

Gajak-gajak bo'yinlar bo'yin emas, do'mbira, do'mbira!

«Kuntug'mish»ni go'shtga topshirib bo'ladimi? «Alpomish»ni go'sht qilib bo'ladimi?

Tarlon dirkillab-dirkillab o'ynadi. Birdan oyoq ildi. Orqa oyoqlarini keng yoydi. Boshini sarak-sarak qildi. Old oyoqlarini ko'tardi! Tag'in, tag'in-da ko'tardi. Old tizzalarini xiyol bukdi. Old tuyoqlari yerga egildi. Quloqlari olg'a ding bo'ldi.

Tarlon orqa oyoqlarida tik turdi!

Devor uzra olis-olislariga qaradi. Bobotog' cho'qqilariga qaradi. Qaradi-qaradi... bor ovozi bilan kishnadi!

Qishloq uzra kishnash taraldi. Xayol qildim, adirlardan aks sado keldi. Xayol qildim, kishnash Bobotoqqacha bordi.

Birodarlar, tani jonim rohat qildi! Jonim entikdi, tanim yayradi! Ko'nglim xo'rsindi, ko'nglim jo'shdi.

— Ahay-ahay! Ha, ovozginangdan-a! — dedim. O'zim kulib, o'zim aytdim!

— Ha, jon! — dedim.

Kishnash emas, rubobiy musiqa eshitganday bo'ldim! Do'mbira sozi eshitganday bo'ldim!

Birodarlar, ot — rubobiy musiqa, ot — ko'rkam suvrat! Bali-ye, Tarlonboy-ye, bali-ye!

Ko'zim yana qo'limdagi go'sht bilan suyakka tushdi...

Yo'q-yo'q, o'lsam-da yo'l qo'ymayman...

34

Yarim kechasi Tarlonni jabduqlab mindim. Obshirga ot qo'ydim.

Obshir qishlog'i kunbotarida oq tuproqli adirlar, tepalar mo'l. Ana shu tepalar nishabida kamarlar mo'l. Tarlonni ana shu zimiston kamarlardan birovga olib kirib bog'ladim.

Kun yoyildi, olam munavvar bo'ldi. Ana shunda uyga qaytib keldim. Ta'tillanib, podayotoqqa bordim.

Oqshom vaqti o'n kilo arpa bilan bir qop somonni aralashtirdim. Qosh qoraytirib, qopni orqalab jo'nadim. Yo'lda terladim. Dam olib-dam olib bordim. Qopni kamar-ga suyab qo'ydim. Kaftimda gugurt chaqdim. Tarlon ko'rsin, meni tanisin deya, olovni yuzimga olib keldim. Tarlon yemsirab, iltijoli pishqirdi.

Tarlonni yetakladim. Shu yaqindagi ariqdan suvlab keldim. To'rvasida yem berdim. Badanlarini qashiladim. Tarlonga qarab-qarab ketdim.

Uyda tamaddi qildim, yonboshladim. Oyoqlarimni yozdim. «Vaqt» eshittirishlari-da ado bo'ldi. Shunda, to'shakk o'tib yotdim. Ko'zim ilindi, ko'zim ketdi.

Bir mahal, ayolimiz turtidi.

— Tursin, birov chaqirayapti, — dedi.

Uyqusirab, qo'zg'oldim. Choponimni yelkamga tashlab, tashqariladim.

Olapar itimiz darvozaga tarmashib-tarmashib hurdi. Olaparimizga do'qlab-do'qlab bordim. Olapar dumini likil-latib-likillatib, o'zini chetga oldi.

Darvozanı ochib qaradim. Ostonada raisimiz, undan keyin do'ppili odam bilan ikkita militsioner bo'ldi.

Raisimiz boshi bilan do'ppili odamga ishora qildi.

— Bu kishi rayon vakili, qishloq xo'jalik boshqarmasidan, — dedi.

— Binoyi, binoyi. Qani, ichkarilangizlar.
Do'ppili odam ichkariladi. Ketidan boshqalari ergashdi.
Kattalarga sinchiklab-sinchiklab qaradim. Do'ppili katta mendayin bir kal bo'ldi. O'zimizdan ekan, dedim.

Kal katta tevarakka alangladi.

— Ot qani? — dedi.

— Qanday ot? — dedim.

— Ot qanday bo'ladi? To'rt oyoqli, ikki quloqli ot-da.

— Menda unday ot yo'q, katta. Kaldan taroq so'rama, deyдилar. Siz bo'lsa, ot so'rab o'tiribsiz.

— Top, top, kallani garang qilma! Adi-badi aytishib o'tirishga vaqt yo'q. Senga o'xshaganlarning soni mingta!

— Menda ot nima qiladi, katta. Ana, qarangizlar. Bo'lsa olib keta beringizlar.

Kal katta barmoqlarini o'ynatib, militsionerlarga imo qildi.

— Tintinglar! — dedi.

Militsioner bilakday xitoyi fonarlarini yoqdi. Molxona, otxonalarni qarab keldi.

— O'zi yo'q, tezagi bor ekan, — dedi.

Kal katta menga yuzlandi.

— Ana, tezagi bor deyapti-yu? — dedi.

— Men sizga aytsam, katta, eshikli uy, mehmonlarning oti tezak tashlagandir-da. Tashlama deb bo'lmaydi, mehmon ot.

— Familiyang nima? Xo'-o'sh, Qurbonov, ta-a-ak, Qurbonov Ziyodulla. Mana, ro'yxatda turibsan, oting bor. Gap shu, ertaga yana kelamiz. Otni topsang topding, topmasang, o'z o'pkang o'zing bilan bo'lsin!

Kal katta darvozaga qarab yurdi. Ketidan militsionerlar shaxdam odimlar otib jo'nadi. Raisimiz kattalar ketidan pildirab ergashdi.

Shunda, ichkaridan onamiz chiqib keldi.

— Ayt, ulgu berib ketsin, — dedi.

Kattalarni darvoza ostonasida yetib oldim.

— Katta, uyda chaqalog'imiz bor, otini Ibrohimboy deyдилar.

Kal katta yelkasi bilan gapirdi.

— Nima qilay shunga?

— Chaqaloqli uyga bemahalda kelib bo'lmaydi. Mabodo birov bilmasdan kelib qolsa, undan ulgu olib qolish lozim.

— Qayerdan olasan?

— Bizga baribir. O'ngiringizning uchidan maydagina bir ip bo'lsa-da mayli. Ayollar chaqaloqli uyda ipni isiriqqa qo'shib tutatadilar.

— Endi, shungayam etagimni yirtaymi?

— Yo'q, yirtish darkor emas, katta. Kiyimingizga ilashgan biror-bir qil bo'lsa-da bo'ladi.

Kal katta qo'l siltadi. Yo'lga burilib ketdi. Men qaytib keldim.

— Ulgu bermadi, — dedim.

Onamiz qarg'ab-qarg'ab ichkariladi. Taypoq toboqda isiriq tutatdi. Chaqaloqli uyni uch aylantirdi. Ziyonzahmatlarni quvdi.

35

Kattalar xo'jako'rsinga lalmi do'q urib ketdi, deb o'yladim.

Yo'q, ertasi kuni tag'in keldi.

Iskalanib-iskalanib otxonani qaradi, chaqaloqli uyni qaradi.

Kattalar qilig'i hamiyatimga tegdi. Tishimni tishimga zo'rg'a bosib turdim.

— Xo'sh, qani? — dedi kal katta.

— Nima qani?

— Ot!

— Ot? Katta, siz menga qaysi bozordan ot olib berib edingiz? Denovning bozoridanmi, yo, Sho'rchining bozori-danmi?

— Tishingni ko'p g'ijirlatma, biz sendan qo'rqmaymiz! Yaxshilikcha otni chiqar! Qo'sha-qo'sha mol, qo'y, tovuq, ot... buncha hayvonni nima qilasan? Ana, magazinda hamma narsa muhayyo. Go'sht deysanmi, sut, kefir deysanmi...

— Katta...

— Nima, yo, kapitalist bo'lmoqchimisani? Kechirib qo'yasan! Biz sotsialistik jamiyatda yashayapmiz! Hademay kommunizmga yashaymiz! To'g'rimi, o'rtoq rais?

Raisimiz labbaygo'y bo'ldi.

— To'g'ri, kommunizm sari bormoqdamiz! — dedi.

— Yo, ot minib bosmachi bo'lmoqchimisani? Kechirib qo'yasan! O'zi, ajdodingda bosmachi o'tmaganmi? Bir tekshirib ko'rish kerak...

— Katta, unday demang. Otam bechora sovet tuzumini deb qurbon bo'ldi. Otga kelsam, ot — yigitning yo'ldoshi, katta. Qolabersa, ot bilan ko'pkari chopamiz.

— Iya-iyaya, sen o'zi qaysi jamiyatda yashayapsan, miya? Shu paytgacha eshakning qulog'iga tanbur chertyapmanmi? Ko'pkari — eskilik sarqiti! Ko'pkari — yovvoyilar o'yini!

— Katta... o'zi, kal kalla — kalla emas ekan-da! Bir mening kallam shundaymikin desam, siznikiyam menikidan qolishmaydi!..

— O'chir-ye...

— Katta, enamni so'kmang. U bechora ichkarida nevarasiga qarab o'tiribdi. Sizga bundayin beposhna gaplar ep bo'lmaydi.

— O'chir deyman-ye...

— Esa, men ham sizning...

Gapim oxiriga yetmay qoldi. Kal katta qulochkashlab jag'imga urdi. Qo'li ayolning qo'liday ekan, jag'im og'rimadi. Gapimni oxirigacha yetkazib aytdim.

Shunda kal katta ketimga tepmoqchi bo'lib shaylandi. Men o'zimni chetga oldim. Chap berib qoldim.

Kal katta o'z shashti bilan, o'z zabti bilan supadan uchib ketdi. Chuqurga borib tushdi.

Raisimiz dovdirab qoldi.

— Eb-ey, eb-ey!.. — dedi.

Chuqurga sakrab tushdi. Kal kattani suyab olib chiqdi.

Kal katta hansirab-hansirab nafas oldi. Qo'li bilan meni ko'rsatdi.

— Ushlanglar, banditni ushlanglar! — dedi.

Ikki militsioner ikki yonimdan keldi. Qo'llarimni ketimga qayirdi. Ketimga bir tepdi. Kolxoz idorasiga olib bordi. Maydagina mashinaga bosib jo'nadi.

Yo'lda qusib-qusib bordim.

Birodarlar, benzin isini yomon ko'raman! Benzin boshimni aylantiradi. Ko'nglimni aynitadi, qustiradi. Osmondan tushganday bo'lib qolaman.

Rayonga keldim. Organ oldida mashinadan tushdim. Kal katta ketidan chap tarafdagi oynavand xonaga kirdim.

Telefon oldida o'tirgan militsionerlar o'rnidan turdi. Kal katta militsionerlarga kiyimlarini ko'rsatdi, dardini aytdi.

— Hamkasblaring bilan davlatga go'sht olish uchun borib edik, — dedi. — Mana bu tipga otni ber, desam beradi. Meni tutib so'kdi. Onam ham qolmadi, xotim ham qolmadi. Keyin, bir urib chuqurga ag'angatib yubordi. Mana fakt — ust-boshim loy! Hamkasblaring jonli guvoh! Ana, rais ham bor. To'g'rimi, rais?

— To'g'ri! To'g'ri! Chuqurga yumalatib yubordi! — ma'qulladi rais.

Bir militsioner so'kinib, oldimga keldi.

— Uh, hayvon, uh, bandit! Sen hali rahbarlarga qo'l ko'taradigan bo'ldingmi? — dedi.

Militsioner ichimga urdi. Men ichimni ushlab, boshim bilan devorga suyandim. Ko'nglim ozdi, ko'z oldim qorong'i bo'ldi. Odamlar goh uchta, goh to'rtta bo'lib ko'rindi... Xona bir yumalab, yana joyiga keldi.

Militsioner kal katta oldiga qog'oz qo'ydi.

— Mana, raport yozib, boshliqqa olib kiring. Buni bir tiqib qo'yaylik, ko'zi ochiladi.

Kal katta qog'ozni to'lg'azib, olib ketdi. Xiyol o'tib, yana qaytib keldi.

— Tush oldimga! — dedi.

Men oldiga tushdim. Tor yo'lakdan hovliga chiqdim. Keyin yana bir xonaga kirdim.

Xona to'rida baqaloqli bir odam o'tiribdi. O'tirishidan katta odam ko'rindi. Yelkasidagi yulduzlari-da katta-katta bo'ldi.

Kal katta qo'li bilan meni ko'rsatdi.

— Mana bandit! — dedi.

To'rdagi katta vazmin ovozda so'radi:

— Nega rahbarlarni urasiz, o'rtoq Qurbonov?

Men bor gapni qo'shib-chatmay aytib berdim. To'rdagi katta endi nima deysiz, degan bo'lib, kal kattaga qaradi. Kal katta o'rnidan turib ketdi.

— Yolg'on! U o'zini oqlayapti! Biz rahbarlarga ishonasizmi, yo, mana shunga o'xshagan podachiga ishonasizmi?

— Albatta rahbarlarga ishonaman. Rahbarlar yolg'on gapirmaydi.

— Bo'pti-da!

O'pkam to'lib-to'lib keldi. Dimog'imda ming'irladim:

— Katta bova, meni melitsalaringiz urdi...

— Nima-nima? Urdi?

— Eshik oldida urdi. Hushdan ketib qoldim...

— Unday bo'lishi mumkin emas, hozir chaqiramiz.

Ostonada ichimga urgan militsioner qora berdi.

Qo'lini chekkasiga tekkizib g'o'ddaydi.

— Buyrug'ingizga binoan keldim, o'rtoq polkovnik! — dedi.

— Leytenant Ismatov, ayting-chi, nega bu kishini urdingiz?

— Kimni? Qo'limniyam tekkizganim yo'q, o'rtoq polkovnik!

— Urdi deyapti-ku.

— Sof leytenantlik so'zim, qo'l ko'targanim yo'q! Ana, serjant Xalilov ham bor, chaqirib so'rashingiz mumkin.

O'ng qo'limni qornimga qo'yib ko'rsatdim.

— Manavi yerimga urdi... — dedim.

Shunda kal katta gapga suqildi.

— Qo'liniyam tekkizgani yo'q, o'zim ustida edim! — dedi.

To'rdagi katta menga yuzlandi.

— Ana, eshitdingizmi, o'rtoq Qurbonov? — dedi. — Biz urmaymiz! Sovet militsiyasi urmaydi!..

36

Badbo'y hujrada yotdim.

Hujrada kun-da bir bo'ldi, tun-da bir bo'ldi. Bir mahal temir darvoza sharaqlab ochilib, sharaqlab yopildi.

Birov ichkariladi.

— Kal, qayerdasan? — dedi.

Ichimga urmish militsioner ovozini darrov tanidim.

Joyimdan turdim. Darvoza taraf yurdim.

Militsioner yoqamdan bir qo'llab ushladi. Bir-ikki silkiladi.

— Nimaga meni boshliqqa sotding? — dedi.

— Sotmadim, birodar, bor-yo'g'i urganingizni aytdim, — dedim.

— Urdim? Qachon urdim?

Militsioner chotlarim oralatib tepdi.

— Men urdimmi?

Militsioner sozlab tepdi.

— Seni urdimmi?

Militsioner yomon tepdi!

— Men-a? Seni-ya?..

Chotlarim uyushib-uyushib og'ridi. Achishib-achishib og'ridi.

Ketim bilan shilq etib tushdim...

Tong-saharlab badrabxona tozaladim. Hovli supurdim. Ko'cha supurdim.

Onamiz bilan ayolimiz xo'rak olib keldi.

Onamiz yig'lab-yig'lab hol so'radi.

Ayolimiz kuyib-kuyib ko'ngil so'radi.

Onamiz bilan ayolimiz biri qo'yib, biri qarg'adi:

– Senlar mening bolaginamni oyoqosti qilgan bo'lsang, sen shapkalarini xudoyim xudovando oyoqosti qilsin!

– Xudoyim xudovando, bolaginangning o'lganini ko'r, sendaychikin shapkalar!

– Xudoyo, shu otlar bilan qo'shilib, o'zing ham go'sht bo'lib ket, sendaychikin shapkalar!

– Xudoyo, qirg'inning oldida qirilib ket, sendaychikin shapkalar!

– Ilohi omin, xudo bandam desa, Muhammad payg'ambar ummatim desa, shul shapkalar elga ermak, xalqqa shaloq bo'lsin, ollohu akbar!

Onamiz bilan ayolimizga Tarlonni aytmadim. Ayol zoti og'zi bo'sh bo'ladi. Birov-yarimga aytib qo'yadi.

Qolabersa, Tarlonni yolg'iz o'zimga o'rgatib edim. Shu bois, Tarlon mendan o'zgani o'ziga yo'latmaydi. O'zgalari qo'lidan yem-da yemaydi.

37

Rosa o'n kunda ozod bo'ldim.

Yo'lda ko'nglingga hadik tushdi. Hadik tanamga-da yoyildi.

Uyim qolib, Obshirga yo'l oldim.

Adirga o'rladim. Kamar oldida serrayib qoldim. Ketimga chalqaydim. Ko'kragim ostida bir nima ko'pirib keldi. Ko'zlarim otilib ketadiganday bo'ldi.

Kamarda... kamarda to'rt tayoq ustida bir nima turdi. Joni bormi, yo'qmi, bilib bo'lmadi. Ikkita nima yiltiradi. Ko'zlar bo'ldimikin?

Ichkari kirdim. Tarlon bo'yniga osilib-osilib yig'ladim. To'yib-to'yib yig'ladim...

Tarlonni kamardan olib chiqdim. Adirdan pastga yetakladim. Tarlon ohista-ohista pastladi. Pastlayotib, old oyoqlari bukildi. Yiqilib ketayin-yiqilib ketayin dedi.

Ariqdan sag'al suvladim. Ariq yoqalatib yetakladim. Oyoqlarini yozdim. Qashilab yuvdim. Yana suvladim.

Kamarga qaytarib olib keldim. Burchakda turgan qopdan to'rvada yem olib kelib osdim.

Tarlon jonlanganday bo'ldi.

38

Birodarlar, necha-necha qorabayirlar ketiga qarab-qarab ketdi.

Necha-necha jiyronlar kishnab-kishnab ketdi.

Necha-necha samanlar go'sht bo'lib ketdi!

Qishloqda otlar kishnamay qoldi.

Saharlari ko'chalarda ot tuyoqlari tikillamay qoldi.

Oqshomlari otlar tarsillatib yer tepinmay qoldi.

Adirlarda otlar dupur-dupur chopmay qoldi...

Chavandozlar emchakdoshi urushdan qaytmagan bo'zbola misol mung'ayib qoldi.

Kelinlar otda emas, mashinada keladigan bo'ldi.

Olamni mashina ovozi buzdi: dut-dut-dut...

Qishloqda ot nomi o'chdi.

39

Ora sovidi. Qishloq tinchidi.

Ana shunda Tarlonni uyga olib keldim.

Chavandozlar beliga pul o'rab, Oboqliga yo'l oldi. Oboqlidan ot olib keldi.

Ot bilan ajab gaplarni-da topib keldi.

Go'shtga ot olish ko'pga kelgan to'y emas emish. Oboqli taraflarda otlar bus-butun emish, tus-tugal emish...

40

Bu gap qishloqdagi besh-olti arizaboz qulog'iga yetdi.

Arizabozlar qulog'i ding bo'ldi. Arizabozlar kechalari uyma-uy yurdi, ariza to'pladi.

Bir kecha biznikiga keldi. Arizabozlar sultoni bo'lmish Botir mirob sirli ovozda tayinladi:

— Darvoza ichkaridan tambalansin. Hovli chirog'i o'chirilsin. Bola-chaqa bu uyga yaqin yo'latilmasin. Ichkari eshik zichlab yopilsin. Deraza pardalari tushirilsin. So'ng, qarshimizga kelib o'tirilsin!

Botir mirob aytganlarini bajarib keldim. Davraga qo'shilib o'tirdim.

Arizabozlar boshimdan kechgan savdoni gapirib berishimni so'radi.

Men sir bermadim, talmovsiradim. Boisi, o'shanda o'n kun yotganim elga doston bo'ldi. El orasida yuruvsiz bo'ldim. Mana, dostonim deyarli unut bo'ldi. Ko'ngilsiz dostonimni yana qo'zg'agim kelmadi.

— Botir aka, bo'lgan ish bo'ldi, bo'yog'i sindi. Qo'ying, shu arizabozlikni,— dedim.

— Iya-iya! Hey, og'izga qarab gapirilsin! Kim arizaboz? Bizmi? Biz — yozuvchimiz, bilib qo'y, yozuvchi! Xalq yo'lidagi, haqiqat yo'lidagi yozuvchilarmiz! Anavi g'azal, roman... yozuvchilar yana nima yozadi, o'rtoq Hamidov?

Qabatidagi adabiyot muallimi o'z ulushini qo'shdi:

— Poema, ballada...

— Ha-ha! Poema, ballada yozuvchilarning yozuvchi emas, biz yozuvchi! Mana, biz! Yozuvchilarningning asarlarida fakt yo'q, adres yo'q! Masalan, mana o'zimizning Tog'ay! Bo'ri bechoraning o'g'li! Olishni kitob qilib yozdi. Endi ko'pkariniyam kitob qilayotgan emish. Yozishga yozdi, lekin tekshirtirmadi, chora ko'rdirmadi. Xalqqa nafi tegmadi. Xalq yozuvchilarning kitobini pul sarf qilib oladi. Vaqtini isrof qilib, erinmay o'qiydi. Keyin... qayg'uli asarni nima deydi, o'rtoq Hamidov? Ha-ha, tragediya! Tragediya bo'lsa ta'sirlanib yig'laydi. Agar... o'rtoq Hamidov? Vo-vo-vo, satirik bo'lsa, qah-qah urib kuladi. Bari quruq safsata! Xalqning biror-bir ishini bitkazib bermaydi. Xalqning kam-ko'sti esa achib yotibdi. Xalqqa kim amaliy yordam beradi? Biz! Demak, asl yozuvchi biz! To'g'ri, yozganlarimizni kitob qilib chiqarmaymiz. Asarlarimiz turli idoralarda qolib ketadi. Lekin kitob qilib chiqaramiz desak, chiqaramiz. Ana, sandiqda yuzlab shikoyat asarlarimiz nusxasi taxlanib yotibdi. Ikkinchi marta og'izdan arizaboz degan gap chiqarilmasin, ha!

— Tavba qildim, aka, tavba qildim.

— Shunday bo'lsin! Endi gapirilsin. Boshidan boshlansin.

— Shu, bir kechasi mendan beshbattar iyig'i chiqqan bir kal keldi. Yonida ikkita shapka-da bor...

— Menga qaralsin, nima, dunyoning ishi ko'pkarimi? Kal deyilmasin! O'rtoq Falonchiyev deb aytilsin! Shapkang kim? Militsioner? Menga qaralsin, shapka inson emas! Shapka — latta! Shapka — karton qog'oz! Shapkani javobgarlikka tortib bo'lmaydi! Leytenant Falonchiyev, serjant Falonchiyev deb aytilsin!

— Xo'p. Oy hamsoyamiz Qulmat polvonning teraklari uchiga osilib qolganda...

— Uf-f, mabodo shoir-poir emasmisan? Bo'lmasa nega oydan, yulduzdan gapirasan? Oydan pastga tushilsin! Yer-

dan gapirilsin! Lirika suvga borib aytilsin! Bizning ishimiz jiddiy, xalq ahamiyatiga molik ish! Sudlarda qatnashilganmi? Yo'q? Unda, kolxoz hisobot majlisida kaminaning nutq so'zlagani ko'rilganmi? Ana, kamina majlisda qanday gapirgan bo'lsa, ana shunday gapirilsin!

Botir mirobning kolxoz umumiy majlisida gapirishini yodladim. Xuddi mirobday qo'llarimni qornimga qovush-tirdim. Boshimni tik tutdim. Kiprik qoqmadim. Dona-dona qilib aytib berdim.

Mirob oldimga qog'oz bilan qalam qo'ydi.

— Endi qanday aytilgan bo'lsa shunday yozilsin. Nima-ga? Beshinchi sinf? Ma'lumoting mendan bir sinf yuqori bo'laturib yozolmaysanmi? Ha, mayli. O'rtoq Hamidov, siz yozing, bu kishi qo'l qo'yib beradi.

Birodarlar, arizabozlardan Denov qolmadi, Termiz qolmadi, Toshkent qolmadi. Idorama-idora chopdi.

Arizaboz degani ajabtovur el bo'ldi. Bo'lmasa, ariza-bozlarning otini olmadi. Arizabozlarga yel-yugur, deb, birov bir chaqa bermadi. Arizabozlar o'zlari yonidan o'zlari chopdi.

41

Bir safargisida meni-da ergashtirib jo'nadi.

— Boshingdan o'tgan savdoni o'z tiling bilan o'zing aytib berasan, — dedi.

— O'zi, qayerga borayapmiz? — dedim.

Botir mirob shahodat barmog'ini labiga bosdi.

— Tish-sh-sh! — dedi.

Arizabozlarga ergashdim. Dushanbega yo'l oldim. Yo'lda avtobus derazasidan ikki marta qustdim.

Dushanbedan Moskvaga uchdim.

Umrimda birinchi marta samolyotda uchdim. Qani, ko'rayin, qani, samolyot degan ulov qandaychikin ekan, dedim.

Samolyot bir pasaydi, bir ko'tarildi. Yuragim tovonim-ga tushib ketganday bo'ldi.

Keyin, joyida turib qoldi. Nag'masi ko'p bo'ldi. Odam-ning yuragini yordi. Ulov bo'lsang, sidirg'a yur, ukkag'ar-ning samolyoti, dedim.

Samolyotdan ko'nglim qoldi. Ulovligi yo'q ekan, ha, demadim.

Samolyot derazasidan qarab hayron bo'ldim. Shunday-

gina ostimizda paxta uyulib yotibdi! Samolyot tegayin-tegayin deydi.

Qabatimdagi Hamidov muallimga yuzlandim.

— Eh-he, paxtani qarang, paxtani! — dedim.

Hamidov qaradi. Keyin, ketiga chalqayib kuldi.

Telpagimni yulib oldi. Taqir kallamga shapatiladi! Kallamga shapatilab-shapatilab kuldi.

Kallamni yelkalarim orasiga oldim. Kaftim bilan bekitdim. Telpagimni tortib olib kiydim. Tag'in derazadan qaradim. Ana endi bildim. Ko'rinayotgan paxta emas, oppoq bulutlar bo'ldi.

Moskvada tushdim, arizabozlar ketidan ergashdim.

Moskvada nima ko'p, mashina ko'p bo'ldi. Bitta-da ot bo'lmadi!

Avtobusda yurdim-yurdim, bir joyga keldim. Yo'l chetida turdim, o'tkinchi-ketkinchi mashinalarga qo'l ko'tardim. Fuj-g'uj mashinalardan birovda to'xtamadi. Ko'tara berib, qo'llarim charchadi. Tura berib, oyoqlarim toldi. Qornim qur-qur qildi. Toqatim toq bo'ldi.

Shunda uzun bir mashina jiring-jiring etib kelaberdi. Tezlab kelayapti-da, deb bo'lmaydi, ohistalab kelayapti-da, deb bo'lmaydi. Yaqin kelib, yanada ohistaladi. Farosat qildim, qo'l ko'tarsam, to'xtaydigan ko'ngli bor.

— Ay, Hamidov muallim, bu qanday mashina bo'ldi? — dedim.

— Tramvay, — dedi muallim.

— Ko'cha yuzida simyog'ochday bo'lib turamizmi? Ana shu tramvayni kira qilamiz! Xarajati mendan! — dedim.

Hamidov muallim kuldi.

— Tramvay qimmat, — dedi.

— Qimmat bo'lsa bo'lar! Ketsa, bir qo'yning puli ketar! — dedim.

— Unda, o'zingiz kira qiling.

Chopqillab bordim. Tramvay oldini oldim. O'ng qo'limni boshim uzra ko'tardim.

— Ay, tramvay, ostanovka! — dedim.

Tramvay jiring-jiring etib oyoq ildi. Tramvaychi derazadan qaradi. Menga iyak qoqdi. Ha, nima deysan, degan bo'ldi.

Men o'ng qo'limni olg'a sermadim.

— To'g'riga! — dedim. — Aytgan pulingni bera-miz! — dedim.

Tramvaychi bosh-adog'imga qaradi-qaradi-da, bosh

irg'adi. Mayli, degan bo'ldi. Boshmaldog'i bilan tramvay eshigiga ishora berdi.

— Ayda! — dedi.

Shunda eshik taraqq etib ochildi. Men lip etib tramvayga minib oldim. Ketimdan arizabozlar mindi. Arizabozlarga havolanib-havolanib qaradim.

— Ana, bir og'iz gap! — dedim.

— Ha, kuchingdan, Ziyodulla kal! — dedi Botir mirob. Tramvay bir yurdi, bir to'xtadi. Chayqalib-chayqalib xiyla yurdi.

Bir joyda Hamidov muallim:

— Hozir tushamiz! — dedi

Birinchi bo'lib men tushdim. Tramvay kira qilishga qildim, endi kira haqini to'layin, deya qo'ynimni kovladim.

Shunda Botir mirob:

— Men to'ladim, — dedi.

— Ha-a, binoyi, — dedim.

Shu, Botir mirob ko'pga tushib ketdi-yov. To'rt odamga kira haqi to'lashning o'zi bo'ladimi. Tushsa tushar! Ni-ma, mirobga meni ergashtirib kel, dedimmi! Ergashtirib keldimi, to'lasin-da!

Arizabozlar katta bir idoraga kirib ketdi. Men ostona-dagi qorovul oldida qoldim. Arizabozlar o'rgatgan gaplarni ichimda bot-bot qaytarib o'tirdim.

Nihoyat, arizabozlar chiqib keldi. Kattalar meni yo'qlamabdi. Arizabozlar gapiga ishonibdi. Yaxshi bo'libdi. Tag'in kattalar salobati bosib, duduqlanib qolamanmi, deya qo'rqib edim.

42

Ertasi kuni Dushanbega uchdim. O'tirganlar shahodat barmog'ini likillatib, o'rtada laylakqushday lo'killab yurgan qizni imladi. Qiz ularga mayda idishda suv olib keldi.

Mening boshqalardan qayerim kam? Kallam kal bo'lgan bilan telpakning ostida ko'rinmaydi.

Dadil bo'ldim, o'zimni bir sinab ko'rmoqchi bo'ldim. Shahodat barmog'imni likillatib, qizni imladim. Suv, deya og'zimni ko'rsatdim. Qiz bosh irg'adi, suv olib keldi. Suvni bir yutishda yo'qotdim. Boshqalarday bosh irg'adim.

— O'lmang! — dedim. — Katta qiz bo'ling.

Ko'kragimni kerdim, baqalog'imn shishirib o'tirdim.

Oynadan pastga qaradim. Past o'zimizning Vaxshivor-soyga kelbat berib ketdi. Qator-qator uylarni ko'rdim.

Mayda-mayda qoralarni ko'rdim. Hamidov muallimga, shu bizning qo'ylarmikin, degim keldi. Tag'in kallamga shapatilashidan qo'rqdim. Gapimni ichimga yutdim.

Samolyot Dushanbeda gurs etib tushdi.

43

Taksida qishloqqa keldim.

Men qayerga borib keldim? Odamlar buni biladimi? Ana shuni odamlarga bildirgim keldi. Qayerga bordim, qayerda bo'ldim, barini aytib, maqtangim keldi. Uyga bormadim. Katta ko'chada ohista-ohista vazmin-vazmin qadamlar bosib yurdim. Odamlarga quyuq-quyuq salomlar berdim. Duch kelgan odam bilan qalin-qalin so'rashdim. Qozon-tobog'igacha qoldirmay so'radim.

El og'ziga mahtal bo'lib qaradim. El, ko'rinmay ketdingiz, Ziyodulla chavandoz, deya so'ramadi!

Ko'chani tag'in bir aylanib keldim. El aqalli, kamnamosiz, Ziyodulla kal, demadi! Uch kun-a, uch kun qishloqda bo'lmadim! Yaxshimi-yomonmi, shu elning molini boqayapman. Odamning qadriyam shunday bo'ladimi? Qadrimga kuydim. Ay, qadrim-a, bechora qadrim-a!

Eldan xafa bo'lib, uyga keldim. Choy ichib, yonboshladim. O'ngimga ag'darildim — bo'lmadi, chapimga ag'darildim — tag'in bo'lmadi! Tars yorilib ketguday bo'ldim!

Moskvada yo'l-yo'lakay bir kilocha qand-qurs olib edim. Bola-chaqa qo'limga qaraydi, dedim-da.

Ana shundan bir siqimini qo'ynimga soldim. Tarlonni minib, Mamat oshnamiznikiga yo'l oldim. Devordan bo'ylab ovoz berdim.

— Mamat! Mamat uydami, kelin? Uyg'ot, gap bor! — dedim.

Mamat ichkaridan uyquli ko'zlarini uqalab-uqalab keldi.

Men, tevarakdagi hamsoya-qo'llar eshitsin uchun ovozimni qo'yib gapirdim:

— Yaxshimisan, dimog'ing chog'mi? Ma, manavi qandni nevaralarimga bo'lib ber, yesin! Mozor bosib kelgan-da, tabarruk!

— Qayerlardan so'raymiz?

— Moskva!!!

— «Moskva» kolxozimi?

— Kolxoz? Qanday kolxoz? Sen o'zi, meni kim deb o'ylayapsan? Men uncha-muncha joylarga bormayman!

Borsam, faqat Moskva shahri azimlarga boraman, ha! Faqat Moskva!!! Juda past ketsam, Dushanbelarga shunchaki, yo'l-yo'lakay oyoq ilib o'taman! Menga qara, kun qiyom vaqti-qiyom vaqti uyingning ustidan bir samolyot uchib o'tdimi? Qanotlarida parragi-da bor?

Mamat sergak tortdi. Osmonga bir qarab oldi.

– Uchib o'tganday bo'ldi, nima edi?

– O'lma! Men senga bir narsa aytayinmi? Shu samolyotning ichida men bor edim!

– Ha, kuchingdan!

– O'ng yog'ida o'tirib uchdim! Parrakning shunday yonida, ha!

– Vo ukkag'ar, Gagarin bo'l-ye!

– Kim? Eb-ey, Gagarining kim bo'пти! Osmonga lip etib uchgan-da, qaytib tushgan. Men to'rt osh pishirimdan-da ko'p uchdim!

– Eh-e-e! Yoril-e, bachchag'ar-e, yoril-e!

– Ko'rib turibsan, chakana odam emasman! Endi men bilan o'ylab gapirish!

– Bo'ldi, bo'ldi, taraf yo'q.

– Yana bir gap. Samolyot osmonda varrakka o'xshagan bilan mayda emas ekan, ha! Ichi Obshirning kamariday keladi!

– Kir uyga, choy ichamiz.

– Yo'q, ishim zaril. Shunday o'tayotib, bir hol-ahvol so'rashib ketayin dedim...

Jilovni bo'shatdim. Tarlon yo'l oldi.

Birodarlar, parday yengil bo'ldim!

44

Birodarlar, Moskvadan odam kelibdi. Shlyapasi bor emish!

Shlyapali odam rayon kattalarini yig'ibdi. Kal kattani o'rtaga olibdi. Ana shunda masala oydin bo'libdi.

Oydin bo'lishicha, hukumat, hamma o'z imkoniyatiga yarasha go'sht topshirsin, debdi. Buyruq rayonga kelibdi. Rayon kattalari kal kattani bizga vakil etib yuboribdi.

Kal katta bir zina yuqori o'smoqchi bo'libdi. O'sish uchun go'sht topshirishdan foydalanmoqchi bo'libdi. Qaysi yo'l bilan bo'lsa-da, go'sht topshirishni muddatidan oldin oshirib bajarib, kattalarga yaxshi ko'rinmoqchi bo'libdi, yelkasiga qoqtirmoqchi bo'libdi. Shu yo'l bilan ko'zlagan amaliga minmoqchi bo'libdi.

Birodarlar, bir kalning hiylasi — qirq kishini charchatadi!

Kal katta o'z niyatiga elni talab erishmoqchi bo'libdi, elni xo'rlab erishmoqchi bo'libdi.

Shlyapali katta kal kattani urishib-urishib, amalidan olibdi. Partiyadan o'chirmoqchi bo'libdi.

Shunda, kal katta ho'ng-ho'ng yig'lab qo'ya beribdi. Shafqat qilibdi.

— Erkak odamning yig'lagani — o'lgani, — debdi.

Birodarlar, Haq saqlasa balo yo'q, Haq qarg'asa davo yo'q!

Ayni kunlarda kal katta choyxonada yonboshlab yotar emish.

— Haqiqat yo'q, bu dunyoda haqiqat yo'q... — der emish.

Birodarlar, o'zing yaxshi — olam yaxshi, o'zing yomon — olam yomon!

Choydagidagi choyi oq emish! O'zi quyib, o'zi ichar emish.

Elga ermak, xalqqa shaloq emish!

45

Birodarlar, shukur-shukur, arizabozlarning boriga shukur!

Arizabozlar nohaqlikka yo'l qo'ymaydi. Haromtomqlarga kun bermaydi. Elning haqini birovga yedirmaydi.

Arizabozlar bo'lmasa, kattalar biz avom elni bozorda sotib yeydi! Arizabozlar bo'lmasa, kattalar biz avom el og'zidagi oshni yulib oladi!

Arizabozlarga mehrim tushib qoldi!

Bozor oqshomi barcha arizabozlarni uyimga aytib keldim. Boqib yotgan bir qo'yimni so'yib berdim.

46

Qishloq tag'in otlarga to'ldi.

Chavandozlar otlarini boylovga tashladi.

Tarlanni-da boylab boqdim.

47

Qarluqda to'y bo'ldi.

Shu to'yga yo'l oldim. Yo'lda Tarlon tezak tashlab-tashlab bordi. Ajabo, bundaychikin qiligi yo'q edi...

Bir muallimnikiga tushdim. Qoziqni molxona yoniga qoqdim.

Tarlon quloqlari shalpaydi. Boshi egildi. Devor kovagiga munis termulib qoldi. Yem yemadi. Irimiga labini-da tegizmadi.

Ko'nglim hadiksiradi. Tomog'imdan tuz o'tmadi. Tarlondan ko'z uzmadim.

Uzangi yo'ldoshlarim-da oromini yo'qotdi. Qarluqda otni zo'r biladigan bir sinchi chol bo'ldi. Ana shu cholni aytib keldi.

Chol Tarlonni aylanib ko'rdi. Enkayib, ko'zlariga qarab ko'rdi. O'zicha bosh irg'adi. Keyin, tirsagimdan ushladi. Meni mehmonxonaga ergashtirib bordi. Yelkamga qo'lini qo'ydi.

— Menga qara, el chavandozi, — dedi. — Shu otni menga sotmaysanmi? Yigirma qo'y beraman. Gapning erkagini ayt.

Zardam qaynadi. Men nima g'amda-yu, chol nima g'amda!

— Bova, — dedim, — erta bиров aytgan ekan, men, o'z g'amim bilan, mulla mening... deb! O'zi nima gap, avval ayting-da!

Chol mujmaltob bo'ldi.

— Sen bo'larini ayt, el chavandozi. Keyin men ayta-man, — dedi.

— Yo'q! Qiyomatda-da sotmayman! Bo'ldimi?

— Ha, mayli. Unda eshit, el chavandozi. Oting, zo'r ot. Ko'rgandan besh ketdim. Adashmasam, yaqinda og'ir bir dardni boshidan kechirgan deyman-ov?

Tarlon kamarda o'n kun och yotdi, ana shu xayolimdan o'tdi. Ammo cholga sir bermadim.

— Ha, dardga chalinib edi. Keyin, forig' bo'lib edi.

Chol mahobat qildi.

— Bali, el chavandozi, — dedi. — Ot hozir shuni eslayapti, ertaga bo'ladigan ko'pkarini o'ylayapti. Darddan avvalgiday chopolamanmi, yo'qmi, degan g'am otni o'yga solayapti. Men buni ko'zlaridan bildim. Meniyam aytdi der-san, el chavandozi.

Chol ketdi.

Men bemahalgacha gurunglashib o'tirdim. Tarlonning qayg'usi ko'nglimdan ko'tarilmadi. Qayg'u yuzimga-da urdi shekilli, uy xo'jasi ko'nglimni ko'tardi.

— Ko'p qayg'ura bermang, chol sinchi, bilong'ich, — dedi.

Keyin, chol kimligini aytib berdi.

Emishki, otlar bir yilda bir marta kavsh qaytaradi. Ot kavsh qaytarganda yonadi! Badanlari tovlanadi, ko'zni qamashtiradi! Ayniqsa, ko'zlari porlab yonadi! Ot – devda! Ot kavsh qaytarishi horiqulodda yerda, xoriqulodda vaqtda kechadi. Ko'z ochib, ko'z yumguncha bo'lib o'tadi! Ot kavsh qaytarishini ko'rgan odam, yo telbanamo bo'ladi, yo sho'rpushona bo'ladi, yo baxtli, yo dono, yo nuqtadon bo'ladi!

Emishki, chol ot kavsh qaytarganini ko'rgan emish...

48

Ko'pkari ekinsiz qisirpoyada bo'ldi.

Men Tarlonni qizitdim. Qisirpoyani aylantirib chopdim. Tarlon xiyol o'zgardi. Boshini tik tutdi, dirk-dirk o'ynadi. Suvlig'ini shiqirlatib-shiqirlatib chaynadi. Tarlon to'daga talpindi, Tarlon meni uloqqa chorladi!

Ayni qishning ilk ko'pkarisi-da, ot mo'l yig'ildi.

Demak, ko'pkari yaxshi bo'ladi. Boisi, oz otli ko'pkarida yerdan uloq olish mushkul bo'ladi. Sababi, bari ot o'zini zo'r deb biladi. Oqibat, yoppasiga uloqqa yopishadi. Talashib-tortishadi. Uloqni na o'zi oladi, na birovgga beradi. Bir-biriga xalaqit beradi, bir-biriga ziyon beradi. Talashib yota beradi.

Ot mo'l bo'lsa, aksincha bo'ladi. Bunda zo'rlar zo'ri, otlar oti uloqqa talpinadi. Bundayroq otlar to'da chetida tomoshago'y bo'ladi. Bordi-yu, uloqqa intilsa, to'dadagi zo'r otlar yo'l bermaydi, ketiga surib yuboradi.

Shu boisdan mo'l otli ko'pkarida to'dadan uloq olib chiqish oson bo'ladi.

49

Uloq keldi.

Tarlonni gijinglatib-gijinglatib bordim. Uloqni iskatib-iskatib oldim. Uloq butidan ko'tarib-ko'tarib ko'rdim. Uloq bir tana bo'ldi. Ellik-oltmish kilolar keldi. Uloq jiqqa ho'l bo'ldi. Boisi, kechasi bilan suvga pishib qo'yilgan bo'ldi. Buning nafi – uloq zilday og'ir bo'ldi. Ana endi torta-tortda uloq terisi ayrilmaydi, bo'lak-bo'lak bo'lib ketmaydi. Bo'lmasa, torta-tortda uloq butun qoladimi?

Bakovul zotlarni aytdi:

– Bir juft kalish, o'n so'm puli bor! OI!

To'da uloqqa talpindi. Uloqni bir jiyron olib chiqib ketdi.

Keyingi zot qo'yildi:

— Bunisida bir qo'y, bir to'n, o'n so'm puli bor! Zot kattardi, armonda qolma!

Tarlonni uloqqa soldim. Tarlon pishqirib-pishqirib qim-tindi. Uloqqa men o'ylagan, men xohlagandan-da vaqtlir-oq, osonroq bordi. Odaticha uloqni bir aylandi. Uloq bo-shida oyoq ildi.

Bir chavandoz Tarlon o'ktamligidan g'ashlandi. Tarlon sag'risiga qamchi urdi.

Tarlon bir seskandi. Lekin joyidan qimirlamadi. Ikki ko'zi uloqda bo'ldi.

Men uloqqa teskari yoqdagi tovonimni uzangidan ol-may, egar korsoniga ildirdim. Uloq taraf uzangidagi oyog'imni bukdim. Tizzamni Tarlon biqiniga bosdim.

Tarlon menga kift berdi, kift!

Men enkaydim, uloqni bir qo'llab ushladim. Qomatim-ni ko'tarayotib, bukilgan oyog'imni uzangiga tik tiradim. Bor qiyinchilik, shu oyog'imga tushdi. Busiz uloqni ko'ta-rib bo'lmaydi.

Shunda, bir mug'ambir ot uloqni tuyoqlari bilan bosib qoldi.

Men tag'in uloq butidan ushladim. Tag'in ot tizzasi ba-ravar ko'tardim.

Tarlon uloqqa qarab-qarab olg'a yurdi.

Uloqni atayin yerda sudrab bordim. Birdan ko'tarsam bo'lmaydi, poylab turganlar yopishadi.

— Uloq ko'tarilayapti, uloq ko'tarilayapti!

Sag'al ochiqqa keldim. Uloqni dast ko'tarishga shay-landim.

— Uloq Tarlonda ketayapti, Tarlonda!

Uloqni zarb bilan ko'tarib oldim. Ko'tarayotganimda Tarlon sozlab bir silkindi. Madad berdi, ko'tarishib yubordi!

Tarlon bilan olg'a chopdim. Otlar keyinda qolib ketdi. Ammo bir to'riq qolmadi. Chavandozi uloq butidan ushlab, biz bilan baravar chopdi.

— Yo'q, uloq Tarlon bilan To'riqda ketayapti! Uloq Tarlon bilan To'riqda!

Uloqni taqimimga bosib oldim. Yonimga chalqaydim. Ji-lovni qo'yib yubordim. Uloqni qo'shqo'llab ushlab oldim.

Ko'p otlar avval-avval, asta-asta chopadi. Keyin-keyin tezlab chopadi.

Bizning Tarlon bo'lsa turgan joyidan zabt oladi. Birinchi qadamidanoq shiddat bilan, birdan otilib chopadi. O'zga otlar bundayin zabtli shiddatga hozirlanmagan bo'lad. Oqibat, o'zga otlar o'zlarini o'nglab olgunlaricha, Tarlon o'zib ketadi. Hozir-da shunday bo'ldi.

Tarlonda yana bir fazilat bor. Bordi-yu, biror-bir ot yetib olsa, Tarlon shu ot bilan baravar chopadi. O'zib-da ketmaydi, keyinda qolib-da ketmaydi. Go'yo, oxirgi holi shuday, bir me'yorda chopadi. Qabatidagi ot shu me'yorga ko'nikadi. Baravar chopib borayotgani bilan qanoatlanadi. Shunda, Tarlon birdan zabt oladi, shiddat oladi! Bunday bo'lishini xayoliga-da keltirmagan qabatidagi ot keyinda qolib ketadi.

Ayni shu vaziyatda chopayapmiz! Mendan Tarlon uchun bir so'z kifoya bo'ldi.

— Ha-a!

Tarlon, tarlonligini qildi, horiqulodda yulqindi, zabtini birdan oshirdi.

Qabatida kelayotgan to'riq chavandozning qo'li uloqdan uzildi. To'riq keyinda qolib ketdi.

Men jo'shib ketdim:

— Hu-u-uy, hu-u-uy, hu-u-uy!..

Tarlon yulduz uchganday chopdi!

— Halo-o-ol. Tarlonniki halol! Tashla, Tarlon, tashla!

Ellik-oltmish kilolik uloqni yerdan qanday qilib ko'tarib oldim? Belim barobar devorda o'tirib, ellik kilo yukni yerdan bir qo'llab ko'tarib ololmayman. Ellik kilo yukni qo'shqo'llab ko'tarib, otga kuchana-kuchana ortaman. Ko'pkarida bo'lsa, otda enkayib, ellik kilo uloqni bir qo'llab ko'tarib olaman! Buning siri nimada?

Birodarlar, otning shamoli bor! Uloqni ana shu shamol olib ketadi! E'tibor etgan bo'lsangiz, ot uloqdan ko'z uzmad! Ot menga kift berdi! Atayin, men uchun qulaylik yaratdi! Uloqni ko'tarayotganimda esa, yelkasiga yuk olayotgan odamdayin bir silkindi! Ana shunda men uloqni yerga tashlab yubormasam bo'ldi, birovga berib yubormasam bo'ldi. Chavandozligimni qilsam bo'ldi. Ot— otligini qiladi!

Bilayapsiz, ko'pkarining sakson-to'qson foizi ot bo'ynida bo'layapti. Shu boisdan-da ko'pkarida chavandoz emas, ot nomi aytiladi! Ko'pkari boshidan-adog'igacha ot nomi jaranglaydi! Ot nomi sharaflanadi! Ot nomi ulug'lanadi!

Tarlon ellik-oltmish kilolik uloq bilan, yana-tag'in men bilan qanday qilib chopdi? Atayin, otga oltmish kilo

bug'doy ortib oldim, deyin. Yana-tag'in, o'zim-da minib oldim, deyin. Ana shundan keyin ot ana shunday shiddat bilan chopoladimi? Chopolmaydi! Uloqqa kelganda esa, quyunday uchadi!

Birodarlar, uloqning havosi bor! Otga ana shu havo quvvat beradi, qanot beradi!

Tarlon g'ayrat qildi. Yana ikki marta uloq ayirdim.

Shunda, g'uj odamlar orasidan kimdir birov ovoz berdi.

— Tarlon, buyoqqa bir qarang! — dedi.

Bordim, ovoz bergan kechagi chol bo'ldi. Chol kaftini qoshiga qo'yib qaradi. Boshini irg'ab-irg'ab qaradi. Kulimsib-kulimsib qaradi.

— Endi qandaysiz, el chavandozi? — dedi.

— Qulluq, qulluq.

— Endi menga qarang, el chavandozi, otga dam bering, ha. Bo'lmasa, ko'ziktirib qo'yasiz...

Tarlon halollagan to'nlar bilan pullarni cholga uzatdim.

— Olmayman, yo'q, olmayman!.. — dedi chol.

Qo'yarda-qo'ymay berdim. Keyin, jabduqlar tarafga yurdim.

50

Birodarlar, hamsoyamiz Qulmat polvon bozorlab keldi. Mayiz sotib keldi.

Devorimizdan avaylab bo'yladim. Narx-navoni so'radim.

— Qani, polvon, — dedim, — mayiz qanchadan bo'ldi?

Polvon qo'llarini ko'ksi barobar qildi. Kaftlarini katta-katta ochdi. O'nta barmog'ini yoyib ko'rsatdi. Og'zini to'ldirib:

— O'n so'm! — dedi.

— Yo'g'-ye?

— Chinim, o'n so'mdan bo'ldi. Mayizingiz bo'lsa, armonda qolmang!

Mayiz bizda bor-da! Olti unxalta! Saratonday sariq mayiz!

Qo'chqorday-qo'chqorday o'g'illarim bor! Katta bo'lsa otning Tarlonini minaman deyapti! Mayizni shularning to'yiga bosib yotibman! Bu qish kuchim yetmaydi, kelasi qishda katta to'y beraman! Nasib bo'lsa!

Shanba oqshomi — ombordan bir xalta mayiz sudrab chiqdim. Supadagi gilamga yoydim. G'alvirda elab-elab, changdan pokiza etdim.

Subhi sodiqda Tarlon bilan bozorladim.

Qizilsuvga doxil bo'ldim. Daryodan kechib o'tib, yuqoriladim.

Mol bozori oldida tevaragi sim bilan o'ralgan yer bo'ldi. Bozorlab keluvchilar ot-ulovlarini ana shu yerga bog'lab qo'yadi. Tarlonni-da shu yerga bog'lab qo'ydim.

Mayizimni orqalab, bozor oraladim.

Dimog'im manti hidini tuydi.

Bukilib-bukilib yurdim.

— Po'sht-po'sht! — deb yurdim.

Bozorchilar qatoridan joy oldim. Mayiz xaltamni ochdim. Mayizimni maqtab-maqtab o'tirdim. O'n so'mdan pastga tushmadim!

Chipor galstukli bir odam mayizimni kaftiga olib ko'rdi. Salmoqlab-salmoqlab ko'rdi.

— Sal tushing, dehqonsiz-ku! — dedi.

— Nima, dehqon mayizni ko'chadan topib oladimi? — dedim.

— Tok tuggan noz-ne'matni o'n so'm deb o'tiribsiz-a!

— Noz-ne'mat degani dehqonning peshona teri degani!

— Ko'p minnat qilmang! Shusiz ham oy bitsayam, kun bitsayam, dehqonga bitib yotibdi!

— Bitadi-da! Ust-boshlaringdan tortib, yegan-ichganlaringgacha dehqonning peshona teridan kelayapti! Idorada o'tirib qog'oz qoralaganlaring bilan osmondan yeydigan, yo, kiyadigan biror nima tushmaydi! Dehqon topganining to'qson foizini sizlarga jo'natib, qolgan o'n foizinigina o'zi yeydi!..

Chipor galstukli odam unday desa, bunday dedim, bunday desa, unday dedim. Ishqilib, galstuklidan qolishmadim!

Birodarlar, sochim bo'lmasa-da tarog'im tillodan!

Qaradim-qaradim, savdoning ma'quli bo'lmadi.

— Bor-e, yetti so'mdan bo'ldi! — deb yubordim.

Shu zahotiyuq bir mayizjallob dikonglab keldi. Ko'tarasavdo qilib olib ketdi.

Xaltamni tizzamga urib qoqdim. Buklab-buklab qo'l-tig'imga qisdim.

Bozor oralab, bozorlik qildim. Noz-ne'matlar oldim. Jiydaga boshqorong'i ayolimizga Xorazm jiydasi oldim. O'g'illarimizga xo'rozqand, qog'ozida kuchugi bor qand, teshikkulcha oldim. Barini xaltamga solib, choyxonaga yo'l oldim.

Ostonadan ichkari mo'raladim.

Choyxona to'la odam bo'ldi.

Choyxona havosi dim bo'ldi. Nafasim qaytib ketdi.

Tashqari so'rilarda-da odam mo'l bo'ldi. Birovlab sana-sa yuzlar bo'ldi. Xaltamni so'ri ustuniga suyab qo'ydim. Bo'sh joy izladim. Bir odam turib ketdi, joyi bo'shab qoldi. Xaltamni oldim. Yaqinimdagi odamga:

— So'raganlarga bu joy egalik deng, — dedim.

Choy bilan kulcha olib keldim. Ko'chaning narigi yuzida bir sermo'ylov odam katta qozonda baliq qovurdi. Ana shu mo'ylovdan ikki kilo baliq olib keldim.

Cho'dana qurib, baliq tushirdim. Baliq serqiltiq bo'ldi, xo'p xunob qildi.

Shunda, burchak so'rida ikkita militsioner paydo bo'ldi.

Og'zimdagi og'zimda, bo'g'zimdagi bo'g'zimda qoldi.

Ko'nglim aynidi, ishtaham buzildi.

Ko'rmayin-da, kuymayin-da, dedim. Chappa burilib o'tirib oldim. Tag'in, o'shalar bo'lsa-ya, deya hadiksiradim. Ko'z qirim bilan qarab-qarab oldim. Yo'q, ular emas, boshqalar bo'ldi.

Shu vaqt, bozor darvozasi tarafdin ovozlar keldi.

— Ushla, o'g'rini, ushla! — dedi ovozlar.

G'uj-g'uj odamlar orasidan bir bola chopib chiqdi. Ketidan bir beqasam choponlik odam quvib keldi.

Bola ko'chani kesib chopdi. Yuqoridan kelayotgan qizil mashinaga bel bo'ldi. Mashina «shig'g'» etib, toyib kelib to'xtadi. Bola o'zini yo'lning berigi betiga otdi. Qop-qora suvli ariqqa shaloplab tushdi. Loy bo'lmagan yeri qolmadi.

Quvib kelayotgan odam mashina ketidan o'tdi. Bolaning loy yoqasidan juftlab ushladi. Bola tipirchiladi, ammo beqasam choponlik changalidan chiqolmadi. Beqasam choponlik, bolaning oyoqlariga qo'shib, qoqib, yerga yumalatdi.

— Pulni chiqar! Qani pul? — dedi beqasam choponlik.

— Men emas! — dedi bola.

— Sen! Qo'lingni kissamda ushladim-ku! Yaxshilikcha chiqar, bo'lmasa enangni Uchqo'rg'ondan ko'rsataman!

— Men emas deyapman-ku!

— Unda o‘zim topaman! Tort qo‘lingni! Manavi kis-sangni ko‘rsat!

Yo‘ldan o‘tkinchi-ketkinchilar oyoq ildi. Choyxonada-gilar borib qaradi. Tumonat odam bo‘ldi.

Men so‘rida tik turib qaradim.

Beqasam choponlik bolaning kissasini kovladi. Qo‘yni-ga qo‘lini tiqdi. Qo‘ynidan bir dasta pul oldi. Bolaning tumshug‘iga olib bordi.

— Bu nima, enangning qalinimi? — dedi.

Bola boshini yelkaları ichiga oldi. Yuzini loy kaftlari bilan pana qildi.

Beqasam choponlik bolaning quloq-chakkasiga quloch-kashlab soldi. Bola balchiq suvga shalop etib tushdi.

Beqasam choponlik bolaning yoqasidan juftlab ushladi. Suvning oqishiga qarab sudradi.

— Senga kissavurlik qilishni ko‘rsatib qo‘yaman! Yur melisaga!

Bola oyoqlarini tiradi, gavdasini orqasiga tashladi.

Shu vaqt, olomon orasidan ikkita novcha bo‘zbola sug‘urilib keldi. Ikkovining-da sochlari yelkasida bo‘ldi. Ust-boshlari badanlariga chippa yopishib turdi. Botinkala-ri tovoni ot tuyog‘iday-ot tuyog‘iday qalin-qalin bo‘ldi.

Bo‘zbolalar beqasam choponlik ketidan keldi. Bir bo‘z-bola beqasam choponlik tirsagidan ushladi. Beqasam cho-ponlik bolani qo‘yib yubordi. Ketiga qayrilib qaradi. Shun-da, bo‘zbola beqasam choponlik iyagiga qulochkashlab bir urdi.

Beqasam choponlik zuvalasi pishiqlardan bo‘ldi. Ketiga gandaraklab-gandaraklab bordi. Ammo yiqilmadi.

Olomon haybarakallachi bo‘ldi:

— Ur! Sol, tumshug‘iga!

— Ur! Musht turganda muomala nima kerak!

Beqasam choponlik bir bo‘zbolani qo‘shqo‘llab bir urdi. Bo‘zbola chalpak bo‘lib tushdi.

Omon turgan bo‘zbola beqasam choponlik ketidan kel-di. Biqiniga sozlab bir tepdi.

Beqasam choponlik enkaydi. Biqinini ushlab-ushlab, enkayib qoldi.

Olomon haybarakallachi bo‘ldi:

— Ur! Kalla qil, kalla!

Shunda, maydagina bir qora kuchuk vangillab-vangil-lab chopib keldi. Keldi-yu, beqasam choponlikni urayotgan bo‘zbola butiga yopishdi. Bo‘zbola kuchukka oyog‘ini ser-madi.

Kuchuk ketidan sermo'ylov baliqpaz chopqillab keldi. Kuchugini urishib-urishib, oldiga solib haydab ketdi.

Chalpak bo'lib yiqilgan bo'zbola joyidan sapchib turdi. Beqasam choponlikni tepa ketdi. Loyga belangani-da qo'shilib tepdi. Bo'zbolalar ko'zlariga qaramay tepdi. Beqasam choponlik yuzlari burishdi. Bir ichini, bir biqini-ni ushladi. Keyin, yerga cho'k tushdi.

Men olazarak bo'ldim. Tevarak-atrofimga alangladim. Burchakda o'tirgan milisionerlarga qaradim.

— Ay, anavilarni oracha qilinglar-ay! — dedim.

Milisionerlar parvoyi falak bo'ldi. Beg'am-beg'am choy ichdi. Boshlarini sarak-sarak etdi.

— Bizga aloqasi yo'q! — dedi.

— Bu yer boshqa birovning uchastkasi! Bizning uchastkamiz vinzavod tarafda! — dedi.

Olomon yakun yasadi:

— Tamom, nokdaun!

Yo'q, tamom bo'lmadi.

Beqasam choponlik cho'kkalab o'tirdi-o'tirdi-da, birdan sapchib turdi. Biqiniga tepgan bo'zbola yuziga kalla qildi.

Bo'zbola yuzlarini kaftlari bilan yopdi. Xiyol enkaydi. Barmoqlari orasidan qon sizib chiqdi.

Shunda, birovi, kaftiga bir qora nima qo'ydi. Shu qora nima bilan beqasam choponlikning peshonasiga qulochka-shlab bir urdi.

Beqasam choponlik:

— Voh, o'ldim-a! — deya baqirdi.

Peshonasini ushladi. Taltangladi, gandirakladi. Ana yiqilaman, mana yiqilaman dedi.

Kalla yegan bo'zbola turgan joyida sapchib, beqasam choponlikning ko'kragiga tepdi.

Beqasam choponlik bargday uchib tushdi. Qo'llarini yonlariga yoyib, qimirlamay qoldi.

Bo'zbolalar beqasam choponlikni o'rtaga olib tepdi. Oyoqlari ostiga olib tepdi. Ko'zlariga qaramay tepdi.

Birodarlar, ezilib ketdim, ich-ichimdan ezilib ketdim! Jonim halqumimga keldi!

Alam ham armon bilan burchakka qaradim. Yo'q, milisioner yo'q. Tevarak-atrofga alangladim. Milisionerlar oldinma-keyin bo'lib, choyxona yonalab pisib-pisib ketayapti.

Qahr bilan, nafrat bilan so'ridan tappa tashladim. Beqasam choponlik bilan bo'zbolalarni oracha qilayin, dedim. Olomoni qulochlarim bilan yorib, o'rtaga kirib bordim.

Bir bo'zbolani bilagidan qo'shqo'llab ushladim. Ketiga

sermab yubordim. Bir bo'zbolani sochlaridan g'ijimlab ushladim. Sochlaridan chetga tortdim.

— Imoning kuygurlar! Bir mo'min bandani o'ldirasanmi! — dedim.

Sochlarini g'ijimlab turganim, yulqindi. Bo'lmadi. Tag'in yulqindi. Yana bo'lmadi. Keyin, chotlarim orasiga o'xshatib bir tepdi.

Birodarlar, orachiga — olti tayoq!

Esankirab qoldim, dovdirab qoldim. Jon shirin-da! Jon achchig'ida qo'lim yuzasi bilan bo'zbola ko'zlarini oralatib bir soldim.

Bo'zbola chinqirib yubordi.

Shu vaqt, mashina ovozi eshitildi. Katta ko'chadan bemorxonaga mashinasi keldi.

Olomon o'zini chetga oldi. Ko'cha yuzida to'p bo'ldi.

Mashinada o'tirgan oq kiyimlik odam ko'zoynagi ustidan qaradi. Sulayib yotgan beqasam choponlikni ko'rdi.

— Nima bo'ldi bunga? — dedi.

Xo'rligim kelib... yig'lab yubordim...

— Bechorani qarang... Ular uchov bo'lsa, bu bechora birov bo'lsa! — dedim.

— Tushunarli! Dam olish kuni deb, o'zidan ketib qolmay, kamroq ichsin!

— Buni olib keting, birodar, o'lib qoladi...

— Bizning zakazimiz bor! Boshqa «Skoriy pomosh» chaqiringlar! Ketdik, haydang!

Bemorxonaga mashinasi shunday oldimdan o'tib ketdi. Ketidan qarab qoldim. Keyin, qoniga belanib yotgan beqasam choponlikka qaradim. Qaradim-qaradim...

Birodarlar, o'pkam to'lib keldi. To'lib-to'lib keldi... Yenglarimga yig'ladim, choponimning yoqalariga yig'ladim, o'ngirlarimga yig'ladim...

Olomonga alangladim.

— Ay, birodarlar, bir bechora inson shunday o'lib keta bersa yaxshimi? Uyida bola-baqrasi bordir! — dedim.

Birov ovoz berdi:

— Tanishingiz bo'lsa, olib keting! — dedi.

Shunday ko'cha yuzida turgan maydagina mashina xo'jasiga elandim. Bir amallab ko'ndirdim.

Beqasam choponlikni yelkasidan sudrab keldim. Quchoqlab ko'tarib, mashinaga soldim. Yerdagi shalvirab qolgan oyoqlarini ichkari oldim. O'zim qabatida o'tirdim. Bir qo'lim bilan bilagidan ushlab oldim.

Birov endi kelib, shu yerdagilardan so'radi:
— Nima bo'ldi-a, nima bo'ldi? — dedi.
— Zo'r tomosha bo'ldi! Uchalasi bittasini shunaqangi soldi! Paq-paq! Nokdaun!

53

Beqasam choponlikni bemorxonaga olib jo'nadim. Bemorxona beqasam choponlikni olmadi. Oppoq kiyimlik bir ayol:

— Bu sudebniy ish! — dedi.

Militsiyaga sim qoqdi.

Bir militsioner kelib, beqasam choponlikni aylantirib ko'rdi. Suratga tushirdi. Daftar to'ldirdi.

Keyin, meni so'roq qildi. Zot-makonimni so'radi. O'zimni aytib berdim. Militsioner yozib oldi. Undan keyin, nima bo'ldi, deb so'radi. Men oqizmay-tomizmay aytib turdim. Militsioner yozib bordi.

— Hozircha bo'shsiz, keyinchalik uchastkavoyingiz orqali chaqiramiz! — dedi.

Mashina xo'jasiga uch so'm uzatdim. U olmadi.

— Qulluq, qulluq! — deb ketdi.

54

Choyxonaga qaytib bordim. Bozorlik xaltamni qaradim. Yo'q. So'ri ostini qaradim. Yo'q, bozorlik xaltam yo'q.

Choyxonachidan so'rab-surishtirdim.

— Mabodo, bizning xaltamizga ko'zingiz tushmadi-mi? — dedim.

— Yo'g'-a, ko'zim tushmadi-ya! — dedi choyxonachi. — Shunga ko'zim tushmadi-ya! Qanday, beqasam choponlik oshnaginangiz qanday?

— Bir balo qilib joylashtirib keldik...

— Iya-iyaya...

Choyxonachi angrayib qoldi. Yuzlari bo'zardi. Qo'llarini etagiga artirdi. Fotiha o'qimoqchiday, kaftlarini hozirlay boshladi.

— Bandachilik qildimi-a, — dedi. — Voy, bechora-ye, voy, bechora-ye...

— Yo'g'-e, bemorxonaga joylashtirib keldik, deyaipman.

— E, ha-a, shunday deng...

Bozor oralab, boshqatdan bozorlik qildim. Barini belbog'imga tugib oldim.

Tarlonimiz oldiga bordim. Tugunimni egar qoshiga ilib oldim. Darvoza oldida o'tirgan cholga bir so'm uzatdim. O'zimga o'zim oq fotiha berdim. O'tlanib, bozordan qaytdim.

Birodarlar, osmondan tushganday bo'lib qoldim, dunyoni endi ko'rayotganday bo'lib qoldim...

55

Vo darig'o, shunday kunlar-da bo'ladi!

Bosgan qadamimiz ketimizga ketadi. Jamiki ishlarimiz chappasiga yuradi. Omad deganlari salomini-da bermaydi. Og'zimizdagi oshimizni-da oldirib qo'yamiz.

Birodarlar, nasib etsa, kelar Shomu Iroqdan, nasib yit-sa, ketar qoshu qaboqdan!

Xurram soliqchining ko'pkarisida shunday bo'ldi. To'daga kirolmadim, kirsam, uloqni ololmadim. Bordi-yu, olsam, birov yo, qo'limdan yulib ketdi, yo yerga tushib ketdi. Taqimimdagi uloqlarni-da oldirib qo'ydim.

Birodarlar, davlat-da egiz-egiz, mehnat-da egiz-egiz!

Tarlon mendan hayron bo'ldi, men Tarlondan hayron bo'ldim.

Unday qildim, bo'lmadi, bunday qildim, bo'lmadi. Puf sassiq, deya ketib qolmoqchi-da bo'ldim. Yana-tag'in shay-tonga hay berdim. Elanqaran keldim, endi ketmayin, dedim.

Tarlonni qamchilab-qamchilab to'daga soldim.

Otlar g'ij-g'ij bo'ldi. Osmondan telpak tashlasa yerga tushmadi.

To'dani yorib, uloqqa keldim. Uloqqa har alvonda uzal-dim. Qo'lim yetmadi. Yanada uzalgani, otlar qo'ymadi.

Quyuyq changda ko'rib turdim, bir qo'l uloqni ushladi. Shunda, Tarlon uloqni o'ng tuyog'i bilan tappa bosib qol-di. Tarlon buni ilkisidan qilmadi. Yo'q, bilib-ko'rib qildi. Uloqni bergisi kelmadi!

Uloqqa havoyilarcha yopisha berish Tarlonimiz joniga tegdi. Tarlon uloqqa tashna bo'ldi!

Men qamchi sopidan tishladim. Tarlon qopqog'iga sha-patiladim. Tarlon boshini sarak-sarak etdi. Tevaragidagi ot-lar boshini o'zidan xolislatdi. O'ziga kenglik yaratdi, er-kinlik yaratdi.

Keyin, Tarlon old tizzalarini bukdi. Uloq oldida cho'k tushdi! Tarlon uloq oldida cho'kkaladi!

Quyuyq changda ko'zlarimni arang ochdim. Tarlon

ko'kragi oldida yotgan uloqni qo'shq'llab ushladim. Panjalarimni botirib ushladim.

Tarlon ko'z qiri bilan qarab turdi. Barini ko'rib turdi, bilib turdi. Uloqni mahkamlab ushlaganimga amin bo'ldi.

Shundan keyin, bir silkinib, tizzalaridan turdi. Sonsiz otlar poylab turgan oldiga emas, yo'q, ketiga tisarildi. Ketiga tis bo'lib, to'dadan sug'urildi. Ochiqlikka chiqib olib, birdan oldiga burildi. Joyidan zarb bilan uchdi, yelday uchdi! Ko'rganlar ko'rib qoldi, ko'rmaganlar armonda qoldi!

Tarlon qoralik chuqurchani yonlab keldi. Uloqni taqimimdan tashlab yubordim. Qo'llarimni ko'tarib chopib ketdim.

Ammo bakovul ovozidan darak bo'lmadi. Hayron bo'ldim.

Qoralik joyga qaytib keldim. Chuqurchaga qarab... tars etkazib tizzamga urdim. Uloq chuqur ichiga emas... labiga tushibdi!

Alamimdan, arazlagim keldi!

Barchaga, inchunun, bakovulga eshittirib aytdim:

— Biz ketdik! Bizga qachon haq berilib edi-da, endi beriladi! — dedim o'zimcha, ko'pkariga qo'l siltab jo'nadim. Tarlonni tars-tars qamchiladim.

— Ketdik, Tarlon, ketdik, odamlar biz sag'irlarga qayishmaydi! — dedim.

To'dadan olislab bordim. Tarlonni tag'in tars-tars qamchiladim.

— Ketdik, Tarlon, ketdik, bizning kallamiz kal! Biz kallarga haq yo'q! — dedim.

Ketimga qayrilib qaradim. Uzangi yo'ldoshlarim yo'ldan qayirar, deya umidlandim. Tarlonni imillatdim. Tag'in o'g'irilib qaradim. Izimdan birov-da kelmadi!

Devorda tizilib o'tirgan tomoshago'ylarni yonlab yurdim. Birovi yo'ldan qayirar, deya o'yladim. Shuncha odam oldidan o'tdim, qani endi birovginasi miq etsa! Aqalli, yo'l bo'lsin, Ziyodulla chavandoz, demadi! Shular ham odam bo'ldi-yu! Suf-ye!..

Endi tomoshago'ylardan arazladim!

— Ko'r bo'lib ko'pkarini tomosha qilib o'tira beringlar, men uyga borib, maza qilib yotaman, — deya pichirladim.

Qishloqqa olib boradigan yo'ldan yurdim. Yo'lni kesib o'tadigan ariq bo'yida oyoq ildim.

Tarlon suvga talpindi. Suv ichirmadim. Shokirqulning tomidan chiqib turgan dastak uchiga bog'ladim.

Ust-boshlarimni qoqdim. Yuzlarimni yuvdim. Qo'shho-

vuchlab-qo'shhovuchlab suv ichdim. Entikib-entikib suvga termuldim.

Shunda, ariq bo'yida suvga kulcha botirib yeb o'tirgan bolaga ko'zim tushdi. E'tibor berib qaradim. Ishtoni ho'l.

— Kimning uli bo'lasan? — dedim.

— Otamning.

— Otang kim?

— Shokirqul.

— Ha-a, oting nima? Karim? O'lma! Bu, ishton ho'l-ku, Karimboy?

— Enam to'yda.

— Ha-a, o'zim kiyolmayman deng. Bizdan so'rasangiz, Karimboy, biz ko'pkaridan qaytdik, ha! Ko'pkarida adolat qolmadi, Karimboy. Bari oshna-og'aynigarchilik bo'lib ketdi!

— Ko'pkari tamom bo'ldimi?

— Yo'q, hali bo'layapti.

— Unda, boring-da.

Men sergak bo'ldim. Bolaga e'tibor berib qaradim.

— Bir nima deganday bo'ldingizmi, Karimboy?

— Suv ichib bo'ldingiz-ku.

— Ha, suv ichib bo'ldim, Karimboy. Endi nima qil deysiz, Karimboy?

— Ko'pkariga boring.

— Bormasam degan edim, Karimboy. Bizga haq yo'q!

— Bormasangiz ado bo'ladi.

— Ko'p qo'ymadingiz-qo'ymadingiz-da, Karimboy. Borsam borayin, sadqai suxaningiz.

Tarlanni yechib, tag'in otlandim.

— Karimboy, sizning so'zingizdan o'tolmay qaytayapman. Bo'lmasa qaytmas edim, — dedim.

Qaytishimda tomoshago'ylarni qoralab yurdim. Tomoshago'ylarga xo'mrayib-xo'mrayib qaradim.

— Senlar ham odam bo'lding-u, ana, haqiqiy odam Karimboy ekan, — deya pichirladim.

To'da chetiga borib turdim. Bakovul menga ajablanib qaradi. Bildim.

Bakovul menga qarab-qarab qo'ydi. Keyin, yonida turgan chavandozga bir nima dedi.

— Itga o'xshab, o'zi ketib, o'zi keldi. — Bildim, shunday dedi. Boshqalar-da shunday dedi.

Endi, men nima desam ekan?

Karimboy qaytardi desam, qaysi Karimboy desalar-a? Shokirqulning ishtoni ho'l o'g'li deymanmi? Ha, yo'g'

ye... surishtirib borayaptimi. Bordi-yu, surishtirsalar, Karim muallim, deyman...

Samad chavandoz uzangi yo'ldoshimga aytdim, barcha-barchaga eshittirib aytdim:

– Yo'lda Karimboy jilovni ushladi! Qayting-chi qayting, deb qo'ymadi! Odamning yuzi issiq-da, yuzidan o'tolmadim!..

56

Otar adirda yoyilib o'tladi.

To'dalagunimcha kech bo'ldi. Uyga qosh qorayganda keldim.

Uchastka militsionerimiz bir parcha qog'oz tashlab ketibdi. Ayolimizga qayta-qayta tayinlabdi.

– Ertaga soat o'nda organda bo'lsin, – debdi.

Sherigimiznikiga borib, uzrimni aytdim.

– Ertaga qo'yni sen boq, zaril ishim chiqib qoldi, biror kun qaytararman, – dedim.

Sahar-mardonda Tarlon bilan shahar jo'nadim.

Eshik oldida o'tirgan militsionerga qo'ynimdagi qog'ozni olib ko'rsatdim. Militsioner meni eshigi g'ilofli xonaga kiritib bordi.

To'rda o'tirgan yigit o'rnidan turdi.

– Keling, keling, – dedi.

Men bilan qo'l berib ko'rishdi. O'zini kapitan Ro'ziyev, dedi.

Kapitan katta baxmal pardani tushirib qo'ydi, ko'rsatdi. Men kapitan katta ko'rsatgan joyga o'tirdim.

– Xo'sh, familiyangiz Qurbonov-a? Nega kechikib yuribsiz, aka? Soat o'n ikki bo'ldi-yu? – dedi kapitan katta.

– Men sizga aytsam, kapitan katta, Tarlonning oyog'iga qaradim.

– Xo'sh, Tarloningiz kim?

– Bizning otimiz-da, kapitan katta.

– Xo'sh, hali otda keldingizmi? Shuncha texnika turib-a!

– Esa-chi, kapitan katta. Texnika bizga bo'lmaydi, kapitan katta. Benzin isini xush ko'rmayman, kapitan katta.

– Xo'sh, banditlarni izlayapmiz, aka. Shubhali tiplarni jabrlanuvchiga yuzma-yuz qildik. Bular emas, dedi. Siz esa kelmadingiz. Endi boshqa kun chaqiramiz.

Tarlon bilan qishloqqa qaytdim.

Kechqurun televizorga qarab o'tirib edim, Rixsiyev keldi. Bolishni buklab yonboshladi, damini uzun oldi.

— Radiouzel orqali o'qigan dokladimni eshitdingizmi, o'rtoq Qurbonov? — dedi.

— Yo'q, qachon o'qidingiz?

— Ana xolos, hozirgina o'qidim-ku. Yigirma minut, qirq sekund!

— Men televizorga qarab qolibman. Nima deb o'qidingiz?

— Xalqaro ahvol xususida!

— Ha-a, olamda nima gap ekan?

— Aha, xalqaro ahvol chatoq, o'rtoq Qurbonov, juda chatoq. Vaziyat tobora keskinlashib borayapti. NATO mamlakatlari Yevropada qanotli raketa joylashtirayapti. Salvadorda qonli jang bo'layapti, Nikaraguada vaziyat tobora murakkablashayapti, Falastin xalqining ahvoli ayanchli. Aha, hammasiga AQSH imperialistlari aybdor, o'rtoq Qurbonov. Imperializm provokasiya bilan shug'ullanayapti. Aha, masalan, AQSH imperialistlari Polsha davlatida diversiya-provokasiya tashkil qildi. Xalqni mafkuraviy zaharladi, aha. Polshada sotsialistik jamiyatni qo'porib tashlamoqchi bo'ldi. Lekin imperialistlarning yovuz planlari fosh bo'ldi. Polsha Birlashgan Ishchi partiyasi sotsializmni himoya qildi...

Gapining biroviga-da tushunmadim. Televizorga qarab, ha-ha, deb o'tirdim.

Ikki kun deganda uchastka militsionerimiz tag'in qog'oz olib keldi.

Tarlon bilan azonda yo'l oldim. Bu safar Tarlonni qichab haydadim. Vaqtida yetib keldim.

Kapitan katta to'rtta bo'zbolani ro'paro' qildi.

— Yo'q, bular emas edi, — dedim. — Ularning sochi uzun-uzun edi, — dedim.

Kapitan katta kuldi.

— Xo'sh, eslay olmaysizmi, aka, ularning yuzida biron jarohat izi yo'qmidi?

— Esa-chi, kapitan katta. Iziyam gapmi, yaraning o'zi bor edi, kapitan katta.

— Xo'sh, qanaqa jarohat?

— Ikkovining yuzidan qon oqdi. Beqasam choponlik kalla qilib edi-da.

— E-e-e, shuni ertaroq aytma sizmi, aka. Ana bu boshqa gap!

— Keyin, bir maydarog'ining ust-boshi loy bo'ldi, kapitan katta.

Kapitan katta yoza-yoza, bosh chayqab kuldi. Nimaga kuldi — farosatim yetmadi.

— Xo'sh, ayting-chi, aka, shu voqeyani ko'rganlardan aqalli birontasini taniysizmi?

— Men sizga aytsam, kapitan katta, lof bo'lsa-da, yuzdan oshiq odam bor edi. Qaysi birini taniyman. Hatto ikkita melisa-da bor edi.

— Kim-kim? Melisa? Xo'sh, formadami?

— Esa-chi, kapitan katta. Melisalar shunday burchakda o'tirib choy ichdi.

— Xo'sh, ular shu voqeyani ko'rdimi?

— Esa-chi, kapitan katta. Barini ko'rib turdi, kapitan katta.

— Xo'sh-xo'sh!

Kapitan katta temir sandig'idan bir qalin qog'oz olib yoydi. Ichi to'la g'ij-g'ij surat bo'ldi.

— Qarang-chi, aka, shuning ichida siz ko'rgan melisalar bormi?

Suratlarga barmog'imni yugurtirib qaradim. Oxiri, ko'rganlarimdan birovini tanidim. Peshonasiga barmog'imni nuqib turdim.

— Hayla, anavi! — dedim.

Kapitan katta enkayib qarab, bosh irg'adi. Suratlarini taxlab, yana sandig'iga soldi. Tashqarilab qaytdi.

— Xo'sh, siz, aka, mana bu xonaga kirib turing. O'zim chaqiraman.

Yon xonaga kirib o'tirdim. Xona eshiksiz bo'ldi.

Kapitan katta baxmal pardani tushirib qo'ydi. O'zi, o'z xonasida qoldi.

Xiyoldan keyin kapitan katta oldiga birov kirib keldi. Kapitan katta undan so'radi.

— Xo'sh, siz yigirma to'rtinchi yanvar yakshanba kuni soat o'n ikkilarda qayerda edingiz? — dedi.

— Qaysi yanvar, bu yilgi yanvarmi? Uchastkada edim, — dedi kelgan odam.

— Xo'sh, aniqroq ayting!

— Vinzavod atrofini nazorat qilib yurgan edim!

– Xo'sh, demak, zavodda?
– Ha, zavodda!
– Xo'sh, shu kuni choyxona oldida bo'lgan voqeyadan xabaringiz bo'lmadimi?

– Qanaqa voqeadan?
– O'sha yerda bo'lgan to'polondan?
– O'limdan xabarim bor, bundan xabarim yo'q!
– Xo'sh, buyoqqa bir qarang, Qurbonov aka!

Kapitan katta oldiga qaytib chiqdim. Kelgan odam xuddi o'sha militsionerlarning birovi bo'ldi. U meni ko'rdi-yu, rangi oqarib jo'nadi. Kapitan katta meni ko'rsatib so'radi:

– Shu odamni biron marta ko'rganmisiz?

Militsioner menga tikilib turdi-turdi-da, yelkasini qisdi.

– Eslayolmayapman, – dedi.

Kulgim keldi. Balki tanir, deya choyxonani eslatdim. Militsioner shipga qarab o'ylab-o'ylab, ko'rsatkich bar-mog'ini chakkasiga nuqidi.

– E, ha! Bo'ldi, bo'ldi! Endi esladim. O'sha yerdan uchastkamga o'tib ketayotgan edim. Ko'chada odamlar to'planib turgan ekan. Biron nima sotayotgan bo'lsa kerak, deb o'yladim.

– Eb-ey, ikkovimiz gapirishdik-ku, inim! Men sizga...

– Men bilan-a? Bekorni aytibsiz! Tuhmat! Soqolingiz bor, og'zingizga qarab gapiring! Siz meni boshqa odamga adashtirayapsiz!

Kapitan katta baxmal pardani tushirib qo'ydi.

– Ana, bo'lmaganman deyapman-ku? – dedi.

Men yoqamni ushladim.

– Yo tavba, yo tavba! – dedim.

– Xo'sh, yana biron kishini eslay olmay sizmi, aka?

– Esa-chi, kapitan katta. Shu gaplarni choyxonachi-da ko'rdi.

– Choyxonachi? Yana?

– Keyin, baliqpaz-da biladi.

– Xo'sh, choyxonachi, baliqpaz... Buguncha bo'ldi, aka, qolganini boshqa kun gaplashamiz.

59

Endigi qog'oz kelishida bormadim.

Boisi, Dono momo bandalik qildi. Janozasiga bordim. Momoni o'rab-chirmab, yig'lab-yig'lab qo'yib keldim.

Uyda azali kayfiyatda yonboshlab yotib edim, Rixsiyev kelib qoldi.

— Ahay, choy qo‘yinglar! — dedim ayolimizga.
— Kayfiyatingiz yo‘q, o‘rtoq Qurbonov? — dedi Rixsiyev.

— Dono momoni qo‘yib keldik, — dedim.

— Qayoqqa qo‘yib keldingiz?

Shunda, Rixsiyev janozada bo‘lmaganini bildim.

— Dono momo olamdan o‘tdi, shuni aytayapman, — dedim.

— Aha, dafn qildik deng. Qo‘yib keldik deganingizga biror nimani qo‘yib kelibdimi debman.

Yuzimni o‘girib, ko‘zlarimni yumdim. O‘zimni bosolmadim. Tag‘in o‘ng bo‘ldim. Ko‘nglimga qay bir gaplar keldi. Gap kelganda gapirma, shu gap o‘ldim, deb ketadi. Shu bois, umrimda birinchi marta Rixsiyevga oqsoqolchilik qilishga jur‘at etdim:

— Rixsiyev aka, — dedim, — siz o‘qigan odamsiz, olamdagi bor gapni bilasiz. Sizga o‘rgatib bo‘lmaydi. Hech qachon eldan qolmang, aka. Xususan, ikki vaqt elning yonida bo‘ling. Biri — to‘yida. Elning to‘yini belingizni besh joyidan boylab xizmat qilib, o‘ynab-kulib, xush-xushvaqt o‘tkazib bering. To‘y ko‘pniki, ha. Yana biri — azasida. Yig‘lab-siqtab elning qayg‘usiga hamdard bo‘ling. O‘lim qayg‘usini bir odam ko‘tarolmaydi. Og‘irlik qiladi. Shunda siz yonida bo‘lib, qayg‘usiga sherik bo‘ling. Odam ana shu ikki vaqtda odamligini bildiradi.

— Men unday momoni tanimayman, u kim?

— O‘zimizday odam. Faqirgina bir momo edi. Umri kolxozda ishlab o‘tdi. Qarigan chog‘ida magazinda qorovul bo‘ldi. Na qizi bor, na uli bor edi. Bechorahol momo edi. Yig‘laydiganlari-da bo‘lmadi. O‘zimiz momomlab, xolamlab yig‘lab jo‘natdik. El ko‘mdi...

— Aha, qulog‘imga bir chalinganday bo‘ldi. Maktabga darsga ketayotgan edim, kimdir, biron o‘libdi, dedi. E‘tibor bermabman.

— Ana shu-da. Shu sababli-da janozada odam taxchil bo‘ldi. Ko‘nglim yarim bo‘lib qaytdim. Odamzodning qadri endi shu bo‘ldimi, dedim. Rixsiyev aka, bir kun kelib biz ham ketamiz. O‘lim barimizning boshimizda bor savdo. Shunday kunda bir-birovimizning kunimizga yaramasak, odam bo‘lib nima qilib yuribmiz...

Rixsiyev gapimni og‘zi bilan eshitdi.

— Hammaning borishi shartmi, o‘rtoq Qurbonov, — dedi. — Qarindosh-urug‘idan to‘rt kishi borsa bo‘ldi-da. To‘butning to‘rt yog‘ochidan ushlab ko‘tarib boradi. To‘rt ki-

shidan ortig'i ortiqlik qiladi. Aha, xo'p, olti kishi ham bo'lsin. Ikkitasi go'r qazib turadi.

— Rixsiyev aka, odam it bo'lsa ekan, oyog'idan sudrab olib borib, chuqurga tashlab kela bersa. Odam o'z nomi o'zi bilan odam. Odamdan ulug' jonzot bormi...

Rixsiyev gapimni og'zi bilan eshitdi.

— Ha, endi, bir kampir ekan-da. Bor-yo'g'i qorovull! — dedi. — Xalqaro ahamiyatga, aqalli mahalliy ahamiyatga molik shaxs bo'lsa ekan, bilagimizga qora lenta taqib faxriy qorovullikda tursak! Motam tutsak, nutq so'zlasak!

— Rixsiyev aka, odamning katta-kichigi bo'lmaydi. Bariyam odam. Bir odam yaxshimi-yomonmi bir umr yashadi. Qo'lidan kelgancha tirikchilik qilib, o'zini odam sanab yurdi. Biz bilan betma-bet bo'ldi, yelkama-yelka bo'ldi, davrma-davr bo'ldi. Endi qaytmas bo'lib ketayapti. Odam qaytmas bo'lib ketayotganda bormagan odam odammi...

Rixsiyev gapimni og'zi bilan eshitdi.

— Kampirlarning o'limi mahalliy gap, o'rtoq Qurbonov, — dedi. — E'tiborga molik emas. Ana, xalqaro arena-da qanchadan-qancha tragediyalar sodir bo'lmoqda. Eron shohi Pahlaviy yashirin buyruq berib, bir kinoteatrni yoqib yuboribdi. Ichida besh yuz inson bor ekan. Aha, tragediya deb buni aytadi! Dahshat! Men Eron xalqiga chuqur ta'ziya bildiraman. Men xalqaro ahvoldan tashvishdaman, o'rtoq Qurbonov, qattiq tashvishdaman! Xalqaro vaziyat kun sayin keskinlashib bormoqda...

60

Ertasi ertalab uchastka militsionerimiz keldi.

Salom yo'q, alik yo'q, ostonada turib siyosat qildi:

— Sovet organi sizga o'yinchoqmi? — dedi.

— Eb-ey, biz nima qildik? — dedim.

— Nega chaqirgan vaqtda bormaysiz?

Zardam qaynab ketdi:

— Borgim kelmadi! Ayolimiz bilan kinoga bordik! Bo'ldimi? — dedim.

— Mashinaga chiqing!

Hayron bo'lib, devordan bo'yladim. Eb-e-eb-e! Darvozamiz oldida militsiya mashinasi turibdi! Sap-sariq!

Ko'nglim «shig'g'» etdi. Etlarim uvishdi. Ichimda nimadir, bir nima o'pirilib tushdi.

— Uchastkavoy birodar, — dedim, — bu ishing bo'lmaydi! Mashinangni tez eshikdan ol!

— Nima, mashinani yelkangizda ko'tarib turibsizmi?
— Birodar, hech bandaning eshigiga do'xtirning mashinasi bilan melisaning mashinasi kelgulik qilmasin! Tez ket, birov ko'rmasin!

— Bo'ling, bo'ling, falsafa sotmang!

Militsioner tumshug'i ostiga tiqilib bordim.

Yuz-ko'zlariga o'qrayib-o'qrayib qaradim. Militsioner niyati qat'iy bo'ldi.

O'qrayib turdim-turdim, keyin, choponim yoqalarini ochdim. Militsionerga ko'kragimni tutdim.

— Mana, otib tashla! Lekin melisaning mashinasiga chiqmayman! Juda zaril bo'lsa, avtobusda boraman! — dedim.

— Unda, tez izimizdan yetib boring!

Tag'in, militsiya mashinasini birov-yarim ko'rib qolgan bo'lsa-ya, degan hadikda devordan ko'chaga qaradim. Bo'vujud, ko'chada odam bo'lmadi.

61

Avtobusda rayon jo'nadim. Yo'lda derazadan qusib-qusib bordim.

O'sha g'ilofli eshikni ochdim. Kapitan kattaga Dono momoni aytib berdim. Kapitan katta bosh irg'ab, hamdardlik bildirdi.

Xonaga bir militsioner kirib keldi. Kapitan katta oldiga bordi.

— Ayrimlar, Furqat ko'chasida turadigan Mo'mindan ko'rayapti, o'rtoq kapitan, — dedi.

— Xo'sh, qayerda ekan shu bola?

— Ko'rinmayapti. Bildirmay, hamsoyalardan surishtirdim. Uyida yuzlariga dori surtib yotgan emish.

— Unda, hozircha ko'z-quloq bo'lib turing, hidlanmasin. Men aytganda olib kelasiz. Hozir borib bozorning og'zidagi choyxonachi bilan baliqpazni olib keling.

Xiyol o'tib, militsioner qaytib keldi.

— Olib keldim, o'rtoq kapitan, kirsinmi? — dedi.

— Olib kiring.

Ostonada choyxonachi bilan baliqpaz ko'rindi. Choyxonachi egilib salom berdi.

Kapitan katta qalami uchini choyxonachiga nish qildi.

— Avval siz kiring. Siz esa koridorda o'tirib turing, — dedi.

Choyxonachi qo'llari ko'ksida gilamdan yurib keldi. Kapitan katta bilan ko'rishmoqchi bo'ldi.

Ammo kapitan katta qog'ozdan boshini ko'tarmadi. Qalami uchi bilan choyxonachiga joy ko'rsatdi.

Choyxonachi dovdirab, qalamni qo'shqo'llab ushlab olishiga bir bahya qoldi. Qo'llarini tez tortib olib, qalam uchi tarafga o'tirdi. Menga ro'paro' bo'ldi. Men bilan bosh irg'ab so'rashdi.

Kapitan katta bir dasta qog'ozning uyog'iga qaradi, buyog'iga qaradi. Keyin, choyxonachiga yuzlandi. Choyxonachining kimligini yozib oldi.

– Xo'sh, endi bizga choyxonangizda bo'lgan urishni gapirib bering, Sattorov aka, – dedi.

– Urish? Qanaqa urish?

– Yigirma to'rtinchi yanvar, yakshanba kuni bo'lgan urishni.

– Qanaqa urish? Tush mahali? E, ha-a, bo'ldi, bo'ldi! Bu bizning choyxonada emas, ko'chada bo'lgan, kapitan uka.

– Ishqilib, choyxonangiz oldida bo'lgan-da.

– Endi, kapitan uka, bozor kuni odam ko'p bo'ladi. Qo'lim qo'limga tegmaydi. Hatto qulog'im eshitmaydi...

– Xo'sh, oddiy choyxona shovqini bilan ur-to'polon shovqinining farqiga borarsiz?

– Bormayman, kapitan uka, bormayman. Hamma gap shunda! Mana shu quloqlarim osti «g'uvv-g'uvv» etadi. Kim gapirayapti, nimani gapirayapti, farqiga bormayman. Sizga yolg'on, menga chin. Manavi barmoqlarim bilan sanab aytaman: ovozlarning ichida cholnikiyam bor – bir! Yoshnikiyam bor – ikki! Momonikiyam bor – uch! Qiznikiyam bor – to'rt! Chaqaloqnikiyam bor – besh! Xo'o'sh, beshta bo'ldimi? Endi boshqalariniyam sanaymiz. Bulardan boshqa ko'chadan o'tayotgan «Jiguli»nikiyam bor – bir! Bozordan qaytgan sigirnikiyam bor – ikki...

– Bo'ldi, bo'ldi. Siz menga ko'rgan voqeangizni gapirib bering!

– Iya, eshitmagandan keyin qanday qilib ko'raman, kapitan uka?

– Ko'zingiz bor-ku, ana-ku.

– To'g'ri, ko'zim bor. Yaratganning o'zi bizgayam ko'z bergan, ko'rib turibsiz. Lekin bilasizmi, kapitan uka, choyxonamizning bir piyola choyi nasib etganda ko'zingiz tushgandir, samovar choyxonaning ichida, ha! Maydagina tuy-

nugi bor. Mana shuncha! Shu tuynukdan choy beraman. Tuynuk ko'kragim baravar keladi. Mana bunday enkayib qaramasam, tashqarini ko'rmayman. Egila berib-egila berib, bellarim og'rib ketadi, kapitan uka.

— Xo'sh, shu voqeadan sal bo'lsayam xabaringiz bor-dir?

— Bor, kapitan uka, bor. Bir egilib qarab, ko'cha yuzi-da odamlar to'dalashib turganini ko'rdim. Boshqa hech ni-mani ko'rmadim.

— Bo'pti, boring. Zaril bo'lsa, yana chaqiramiz. Ham-rohingizga ayting, kirsin.

Choyxonachi qo'llari ko'ksida kapitan kattaga bosh irg'adi. Go'yo birov quvib kelayotganday pildirab, eshikka qarab yurdi.

Baliqpaz kirib keldi.

Kapitan katta baliqpazning-da kimligini yozib oldi.

Baliqpaz yoyilib o'tirishi, eshitamiz, deganday kapitan kattaga qoshlarini chimirib qarashidan dimog'dor, ko'pni ko'rgan odam bo'ldi.

Birodarlar, men shu odamdan umid qildim!

— Xo'sh, endi sizdan eshitamiz, Shukurov aka?

Baliqpaz pinagini-da buzmadi. Mijjasini-da qoqmadi.

— Nimani eshitasiz? — dedi.

— Xo'-o'-o'sh...

— Eshitdim, uchastkavoy aytdi. Men hech nimani ko'rganim yo'q. Shu! Yozib berishim ham mumkin. Shu! Ketsam maylimi? Uyog'da ish qolib ketayapti. Shu!

— Gap endi boshlandi, shoshilmang. O'ringizga odam qo'yib kelgandirsiz.

— O'g'lim qoldi. U hali yosh, xo'randalarni ranjitib qo'yishi mumkin. Shu!

— Xo'sh, ko'p shushulamang! Gapga javob bering! Bir inson taqdiri hal bo'layapti! Tushudingizmi?

— Siz ham mansab stolingizdan foydalanib, xalqqa baqirmang! Shu!

— Men xalqqa emas, sizga gapirayapman!

— Xalq bir kishidan boshlanadi! Shu! Men xalqning bir bo'g'iniman, shunday ekan, menga ko'p baqirmang! Shu!

— Baqirayotganim yo'q, gapirayapman.

— Baqirayapsiz! Shu!

— Xo'sh, ana, baqirmadik. O'zi bugun chap yog'ingiz bilan turganga o'xshaysiz, Shukurov aka. Boring, sizga ruxsat, yana chaqiramiz.

— Ixtiyoringiz! Baribir, shu gapim gap! Shu!

Baliqpaz g' o' ddayib chiqib ketdi.

Kapitan katta menga-da javob berdi.

— Yana kelasiz, — dedi.

— Kapitan katta, uyda ishlarim qo'qib yotibdi. Buyog' i ko'pkarilardan qolib ketayapman. Boshimni qashigani fursatim yo'q...

— Xo'sh, men nima qilay, aka? Bu ishga o'zi guvohning keragi yo'q, ana meditsina xulosasi bor. Sizlar faqat jinoyatchilarni aniqlashga yordam bersalaringiz bo'ldi. Haligi baliqpaz bilan choyxonachi jinoyatchilarni taniydi. Ularning gapini esa eshitdingiz...

62

Yo'l chetidan yurdim. Shu gap bo'lgan yerdan o'tdim.

Bir mahal oq xalatlil bir odam yo'limni to'sdi. Bu o'sha baliqpaz bo'ldi. Baliqpaz tirsagimdan ushlab, meni baliqxonasiga yetakladi. Qozondan xolisroq bir joyga o'tirg'izdi. Tizzamga kaftini qo'yib so'radi:

— Meni siz chaqdingizmi, aka?

— Chaqqanim yo'q.

— Chaqibsiz-da! Shu! Chaqish bundan ziyod bo'ladimi?

— Men ko'rganimni aytdim, birodar.

— Aka, chaqish — ayolning ishi! Shu! Siz binoyiday erkaksiz-ku! Ko'rganimni aytdim, deysiz. Nimani ko'rdingiz? Xo'sh, qani?

— Endi, birodar, men sizga aytsam, o'zingizdan ham o'tdi-da. Ko'rib turib bormadingiz-a. It boshi bilan kuchugingiz chopib keldi.

— Endi u — it! Shu! O'z oti o'zi bilan — it! Bo'lgan-bo'lmaganga aralashib, hurib yotadi! Bo'lmasa, birov bilan nima ishi bor? O'zini bilib yotmaydimi? It — it-da! Itligiga boradi-da! Axir, siz bilan biz odammiz-ku, odam! Kelib-kelib, itga teng bo'lib o'tiramizmi! Itga teng bo'lmasligimiz kerak! Shu! O'zi, qarindoshingiz ajab odam ekan. Bolalar urib yiqitadi, yana turadi, yana yiqitadi, yana gandraklab turadi.

— Nima qilsin bo'lmasa?

— Yota bersin! Shu! Uch yigitga yolg'iz o'zi bas kelarmidi! Men bo'lganimda birinchi musht kelib tushdimi, bo'ldi, o'zimni yerga tappa tashlardim. Qaytib joyimdan turmasdim! Shu! Tursam, baribir, yana uradi-da! Ular ketguncha o'zimni behushlikka olib yotardim. Qarabsizki, bir

musht bilan qutulib qolardim! Biron yerim ham shikast yemasdi! Shu! Ana, oqibat, qarindoshingiz chalajon bo'lib, kasalxonaga ketdi! Shu! Holidan xabar olib turibsizmi? Qalay endi?

— Borganim yo'q!

— Iya, nega?

— Men uni tanimasam, bilmasam...

— Iya, hali tanimaysizmi?

— Esa-da.

Baliqpaz yuzimga enkayib qaradi. Gapim jiddiyligini bilib, tizzasiga urib kuldi.

— E, aka-ye, aka-ye! Afandi ekansiz-ku!

Baliqpaz yog'och panjara oldida yotgan kuchugiga qaradi. O'zicha boshini chayqadi. Tag'in kuldi.

— E, aka-ye, e, aka-ye! Qarindoshingiz bo'lmasa, aqalli tanishingiz bo'lmasa, sizga nima? Qip-qizil Afandi ekansiz! Shu! Yo, undan biron nima undirdingizmi?!

— Nima undirardim, birodar...

Baliqpaz barmoqlarini bir-biriga ishqab ko'rsatdi.

— Pulmi? Unday demang, birodar, unday demang...

— Bo'lmasa nimaga buncha kuyib-pishasiz? E, aka-ye! Afandi! Shu! Hali yana borasizmi? Unda, bunday, aka, siz meni ko'rganingiz yo'q, men sizni ko'rganim yo'q. Agar yana chaqsangiz, qattiq xafalashamiz! Shu!

Avtobusga o'tirdim. Ko'zim ilinib-ilinib ketdi. Birodarlar, boshim og'riyapti, boshim...

63

Nazir juvozkash ko'pkariga Olmako'z baytalini minib keldi.

O'ziyam, baytali Olmako'zmisan, Olmako'z bo'ldi-da! Ko'zlari bo'taloq ko'zlariday katta-katta, dum-dumaloq, olmaday-olmaday keladi! Yana-tag'in, chuqur. Chuqur, qop-qora! Sag'rinlari enlik-enlik! Sag'rinlari lo'mbillaydi, bilq-bilq etadi!

Tarlonimiz ko'zi ana shu Olmako'zga tushdi! Tarlonimiz bir boshqa bo'lib qoldi! Tarlonni uloqqa soldim — Tarlon Olmako'z tarafga yurdi. Jilovni tortdim — Tarlon Olmako'zga qarab talpindi. Tarlonni uloqli ot ketidan qo'ydim — Tarlon Olmako'z tarafdin chopdi! Nima qilishimni bilmadim.

Nazir juvozkashga aytgichimni aytdim:

— Ay birodar, shu baytalingizni ko'zdan pana qiling, baraka toping!

Chavandozlar hingir-hingir kuldi. Sho'xchan-sho'xchan gaplar otdi.

Nazir juvozkash ko'pkaridan ketdi.

Shukur qilib, Tarlonni uloqqa soldim. Tarlon tag'in taysalladi. Bo'lmasa, kayfiyati binoyiday bo'ldi.

Toqatim toq bo'ldi. Zardam qaynadi. Qamchi dastasi bilan Tarlon boshiga soldim,

— Padaringga la'nat, mana senga, mana! — dedim.

Tarlon old oyoqlarini ko'tarib-ko'tarib falakka sapchidi. Bo'g'ilib-bo'g'ilib pishqirdi. Olislarni aylanib chopdi. G'arq terga botdi. Peshonasidan terlar oqdi. Baliq og'ziday kappa-kappa ochilib-yopilayotgan burniga sizib tushdi.

Choti aralash qamchi solib-solib, tag'in uloqqa qo'ydim. Tarlon tag'in o'zini keyiniga oldi!

Bu safar qamchi dastasi bilan quloqlari orasiga urdim, yuzlariga urdim...

— Hali kammi? Mana bo'lmasa, mana! Yeganing burningdan chiqqur! — dedim.

Tarlondan egar-abzalini, yuganini shilib oldim. Kallasi-ga bir urdim.

— Ket, hayvon, ket! Qazisan, qartasan, asli naslingga tortasan! Tortding aslingga! Ket! — dedim.

Tarlon yollari selkillab-selkillab qochib qo'ya berdi.

Birodarlar, jahl kelganda aql ketadi, deganlari shu-da!

Ko'pkari oxirini qaramadim. Egar-abzallarni qo'ltiqlab, uyimizga jo'nadim.

Ayolimiz alag'da bo'lib, Tarlonni so'radi.

— So'rama, ayol, so'rama, — dedim. — Termizdan artistlar kelib, klubda teatr qo'ygani esingdami? O'sha teatrda Alisher Navoiy nima deb edi? Hayvonni qancha tarbiya qilma, it bo'ladi, eshak bo'ladi, aslo odam bo'lmaydi, deb edi! Navoiy haq ekan, ayol! Bekorga Navoiy, Navoiy, demas ekanlar! Ko'kayim qurib ot boqdim. O'zimni sen dedim, Tarlonni siz dedim. O'zim yemadim, Tarlonga yedirdim, o'zim ichmadim, Tarlonga ichirdim. Bolalar rizqidan-da urib, Tarlonga yedirdim. Tarlon baribir odam bo'lmadi! Urub-urub haydab yubordim! Bahridan o'tdim! Tarlon ko'r bo'ladi, Tarlonni tuzim ko'r qiladi...

— Bekor qilibsiz-da, ko'p pullik mol edi, — dedi ayolimiz.

— E-e, puli boshimdan sadaqa! Ayol zoti boshdan-adoq zarga o'ralgan bilan, shoyi-shomilaga belangan bilan, o'zi yomon bo'lsa, unday ayolning kimga keragi bor? Unday ayolni zari bilan qo'shib, shoyi-shomilasi bilan qo'shib, uch

taloq qo'ymoq lozim! Ot ham shu-da! Yomon ot — yomon ayolday gap! Erkakni el orasida sharmanda qiladi! Mana, Tarlon yuzlab chavandozlar oldida yuzimni yerga qaratdi!

Shunday deyishga dedim. Ana, dedim. Ammo ko'nglim tub-tubida nimadir... nimadir bir nima mayda-mayda ushoq bo'lib-bo'lib ketdi. Tarlon uchun ich-ichimdan rahmim kelib-kelib ketdi...

64

Kechasi bir mahalda katta darvoza-do'q-do'q etdi. Yelkamga choponimni tashlab, tashqariladim.

— Kim u bemahalda kelgan? — dedim.

Tashqaridan ovoz bo'lmadi. Darvoza zanjiri shildir-shildir etdi. Oshiq-moshig'i g'iyq-g'iyq qildi.

— Hozir, mana hozir! — dedim.

Borib, darvoza tambasini oldim. Zanjirini yechdim. Darvozani lang ochdim.

— Eb-ey-eb-ey!

Ostonada o'zimizning Tarlon turibdi! Bir o'zi!

Kambag'al iltijoli pishqirdi, kambag'al tumshug'ini cho'zdi, kambag'al mo'ltayib qaradi.

Nima deyishimni bilmadim, nima qilishimni bilmadim.

— Kelibsan-da... Kelmasang, oq butum qora kuyarmidi... — deya to'ng'illadim.

Tarlon bilan gap qo'shmadim. Yuziga-da qaramadim. Yuzimni teskari burdim.

— Sen ham odam bo'lding-u... — deya to'ng'illadim.

Birodarlar, eshikdan kelgan odamni ket, deb bo'ladimi? Bo'lmaydi, bo'lmaydi!

Shu bois, miq etmadim. Gapsiz-so'zsiz ichkari yurdim.

Tarlon ketimdan ergashib keldi.

Borib, otxona eshigini ochib turdim.

Tarlon mo'mingina bo'lib kelib, otxonaga kirib oldi. Ichkari kirib olib, pishqirdi. Endigi pishqirishida ko'ngli to'qlik bo'ldi.

Ustidan zanjir lab keldim.

65

Ertasi ertalab Nazir juvozkash keldi. Devordan bo'y lab ovoz berdi.

— Ziyodulla chavandoz, berman bir qarang! — dedi. Bir-bir bosib bordim. Devordan qo'l uzatdim. Ko'rishib-so'rashdim.

Nazir juvokash bola-baqrani so'radi, tomi toshni so'radi. Keyin, mol-holga o'tdi.

— Ha-a, — dedi. — Bizning kuyov qanday? Xo'p damliginami?

O'ylab turdim-turdim. Nazir juvokash nima dedi, tushunmadim.

— Qanday kuyov? — dedim.

— Qanday kuyov bo'lardi, Tarlon kuyovimiz-da.

— E, ha, Tarlonmi? Shukur, shukur.

— O'zi, kuyov keldimi?

— Keldi, ha, keldi. Nima edi?

— Shunday, alag'da bo'lib so'rayapman-da.

Nazir juvokash bo'lib o'tmish gapni bir boshidan aytib berdi.

Emishki, bizning Tarlon o'sha ketishida to'g'ri Nazir juvokashnikiga boribdi. Darvozadan kishnab-kishnab kiribdi.

Bu vaqtda Nazir juvokash Olmako'zini yalang'ochlatgan bo'libdi. Tarlonni ko'rib, hayrondan-hayron qolibdi. Nima qilishini bilmabdi, nima deyishini bilmabdi.

Nazir juvokash nima-da qiladi, nima-da deydi? Kuyov o'z oyog'i bilan o'zi kirib keldi. Eshikdan egilib kelib turgan kuyovga bir nima deb bo'ladimi? Bo'lmaydi, bo'lmaydi!

Nazir juvokash o'ylab qolibdi. Kuyov-ku uyalmadi, kuyov-ku, or qilmadi. Endi men uyalayin debdi, endi men or qilayin, debdi. Choponi yoqasi bilan yuzlarini berkitibdi, yerga qarab-qarab, uyiga kirib ketibdi.

Birodarlar, kuyovni payg'ambarlar-da siylagan! Ahay-ahay!

Men devorga tirsaklarim bilan suyanib eshitdim. Boshimni sarak-sarak etib eshitdim.

Tarlon Olmako'zga bo'y berib-bo'y berib boribdi.

Olmako'z hurpayibdi, quloqlarini dikkaytiribdi, yollarini hurpaytiribdi, dumlarini tikraytiribdi. To'lg'onib-to'lg'onib kishnabdi. Orqa oyoqlarini sermabdi. Tepib yuboraman-tepib yuboraman, debdi.

Tarlon bir sapchib chetlanibdi. Olmako'zni aylanib chopibdi. Dirk-dirk o'ynabdi. Olmako'z tevaragida doira yasabdi.

Tarlon Olmako'zga kift berib-kift berib boribdi.

Olmako'z zinkiyib-zinkiyib pishqiribdi. Tishlarini irjaytirib-irjaytirib g'ijirlatibdi. Tishlab olaman-tishlab olaman, debdi.

Tarlon epchillik bilan chetlanibdi. Olmako'zni aylanib chopibdi. Dirk-dirk o'ynabdi. Olmako'z tevaragida doira yasabdi.

Tarlon Olmako'z bilan yuzma-yuz boribdi. Yuzlarini yuzlariga tekkizibdi.

Olmako'z pishqirib-pishqirib, yuzlarini chetga buribdi. Yuzlarini olib qochibdi.

Tarlon Olmako'zni aylanib chopibdi. Dirk-dirk o'ynabdi. Olmako'z tevaragida doira yasabdi.

Tarlon Olmako'z bilan tumshuqma-tumshuq kelibdi. Olmako'z bilan tumshuqlarini tekkizib-tekkizib iskashibdi. Pishqirib-pishqirib iskashibdi. Olmako'zning og'ziga pishqirib iskashibdi, burniga pishqirib iskashibdi. Olmako'zga bir nimalar debdi, bir nimalar aytibdi. Nimalar debdi, nimalar aytibdi – unisini yolg'iz o'zi bilibdi, yolg'iz Olmako'z bilibdi...

Tarlon ko'ngil beribdi, Olmako'z ko'ngil olibdi! Ahay-ahay!

Oxir-oqibat... Olmako'z dildorlik beribdi!..

– Yo'g'-e? – dedim.

– Ha-da! Endi quda bo'ldik, Ziyodulla chavandoz, quda-qudag'ay bo'ldik!

– Hazillashmang-e, juvozkash, hazillashmang-e!

– Behazil, quda, behazil! O'ziyam qayliq o'yinimisan, qayliq o'yini bo'ldi-da... O-o-o!.. Kuyovni nima berib boqqansiz, Ziyodulla chavandoz?

Boshimni chayqab-chayqab kuldim. Qo'limni siltab-siltab kuldim.

– Gapingiz qursin-e, juvozkash-e, gapingiz qursin-e!

– E-bo-ye, ana qayliq o'yini, mana qayliq o'yini...

O-o-o!..

Yuzlarimni ushlab-ushlab kuldim, yuzlarimni berkitib-berkitib kuldim.

– Bo'ldi-ye, juvozkash-ye, bo'ldi-ye!

– Ebo-ye... Qarang-a! Ebo-ye... qarang-a!

– Astarog'-ye, ayol eshitadi-ye!

– Ebo-ye... Qarang-a! Biz ham yurgan ekanmiz-da...

O-o-o, ana, mana..!

– Qanday-qanday?... Bo'ldi-ye, ayol eshitadi-ye!

– Siz bilan biz ham... yurgan ekanmiz-da, Ziyodulla chavandoz! O-o-o, ana... mana..!

– Astaroq deyman-ye, ayol eshitadi-ye!

– O-o-o, haloling bo'l-e, kuyov-e, haloling bo'l-e!..

Xandon-xandon otib kuldim.

— E, tavba-e, e, tavbangdan-e! Sho'xlashmang-e, juvozkash-e, sho'xlashmang-e!

— Besho'xi, quda, besho'xi! Ana kuyov, mana kuyov! O-o-o, ana... mana..!

Qah-qah urib kuldim.

— Bo'ldi-ye... Bizning Tarlon sho'x ekan-da, a, sho'x ekan-da?

— Ha-da! Egasiga tortganmi, bilmayman! Mol egasiga o'xshaydi, deydi-ku...

Ketimga chalqayib-chalqayib kuldim.

— Nima-nima? — dedim.

— Mol egasiga o'xshamasa, harom o'ladi...

Devordan bug'doyday kesak olib, Nazir juvozkashga otgan bo'ldim. Juvozkash bilagi bilan betini pana qilgan bo'ldi.

— Astarog'-e, ayol eshitadi, astarog'-e! — dedim.

Kaftlarimni kaftlarimga qars-qars urib kuldim.

— Bizning Tarlon sho'x ekanmi-a, shunchalik sho'x ekanmi? Ay, Tarlon-e, ay, Tarloni tushmagur-e!

Qo'llarimni bir-biriga ishqab-ishqab kuldim.

— Bizning Tarlon sho'x-da, sho'x! Bir sho'xlashibdi-da! O'tadigan dunyoda bir sho'xlashayin, debdi-da! — Kula berib-kula berib, ichlarim og'rib qoldi. Kula berib-kula berib, ko'zlarim yoshlanib qoldi.

— Mol egasiga o'xshaydi, deysiz-da? Ay, ukkag'arning qudasi-ye! — dedim. — Ayniqsa, ot egasiga o'xshaydi, deysiz-da? Ay, ukkag'arning qudasi-ye!..

Garchi qo'limga bir nima ilashmasa-da, devordan kesak olib otgan bo'ldim. Garchi bir nima otilib bormasa-da, juvozkash pusib qolgan bo'ldi.

— Ay, kuchingdan Tarlon-e, kuchgingangdan-e! — dedim.

Miriqib kuldim, huzurlanib kuldim, maza qilib kuldim!

Bir amallab o'zimni bosib oldim. Yuz-ko'zlarimni art-dim.

— Ha-ye, shunday-shunday bo'ladi-da-ye! Issiq jonda-ye, issiq jon! — dedim. — Qani, ichkarilang, quda, choy ichamiz?

— Yo'g'-e, quda, yo'g'-e. Esimning borida juvozxonamga ketayin. Bo'lmasa, kuyov bo'lmish kelinni ko'rib qoladi-da, tag'in hiqillab yopishadi!

— Shundaymi, unda, maylingiz. O'zi, kelin qayerda, quda?

— Ana kelin, ana!
Devordan uzalib qaradim.
Nazir juvozkash ostidagi otini ko'rsatdi.

66

Samad chavandoz ko'pkarining olgan-olganini — oxirini oldi.

Qaytishimizda barimizni uyiga aytdi. Samad chavandoz uyi oldiga kelganimizda o'ylanib qoldim. Mendan bo'lak chavandozlar uyi yaqin bo'ldi. Chavandozlar otlarini bog'laydi-yu, keladi.

Bizniki xiyla olisda bo'ldi. Tarlonni uyimizga bog'lab kelaman degunimcha, qozon ikki qaynaydi. Chavandozlar mening yo'limga qarab o'tirmaydi. Go'shtni yeydi-qo'yadi!

Yana-tag'in, erinib, kelolmasligim-da bor.

O'ylab-o'ylab, qoladigan bo'ldim. Nafs qurg'ur yomon-da!

Tarlonni darvoza ustuniga bog'ladim. Ko'pkaridan olgan gilam, to'n'larni egardan oldim.

Shunda, ko'chadan kenja qaynimiz Qoraqul o'tdi.

— Yo'l bo'lsin? — dedim.

— Siznikiga, — dedi qaynim.

— Ma, Tarlonni-da ola ket, — dedim.

Qaynimni oyog'idan olib, otga mindirib yubordim.

Samad chavandoznikida yonboshlab olib, tana ilik so'rdim.

Chavandozlar bo'lib o'tmish ko'pkari gurungini qildi. Otlarga ta'rif berdi. O'zlaridan o'tgan xatoliklarni betlariga aytdi. Yaxshiliklarini yodladi. Bir-birlari yelkalariga qoqdi, tizzalariga shapatiladi.

— Ay, yasha-ye, yasha! — dedi.

Chavandozlar hamroz bo'ldi. Bir-biriga aql bo'ldi.

Samad chavandoz mixda osig'liq do'mbrasini oldi. Tinqillatib-tinqillatib sozladi. Chertib-chertib boshladi.

Xayollarga g'arqob bo'lib yonboshlab yotib edim, gal menga keldi. Men chordana qurib o'tirib oldim. Bilaklarimni turdim. Do'mbirani sozimga soldim. Hakkalabosim-hakkalabosim nag'malardan chaldim. Chavandozlar ko'nglini qitiqladim.

Samad chavandoz o'tirgan yerida yelkalarini qoqib-qoqib o'ynab qo'ya berdi!

— Ha, gardkam! — dedi.

So'zni so'zga cho'qishtirdim, gapni gapga urishtirdim,
otlarni nag'malarga soldim. Otlar ashula bo'ldi! Ahay-
ahay!

*Bul sag'ringga qarayman
Kuyovli qiz yotguday,
Burningdan chiqqan damingga
Karrak bossa yonguday,
Quloqlaring orasidan
Qo'shtegirmon suv o'tguday!..*

Birodarlar, ashula ichidagi ot bor-ku? O'sha o'zimiz-
ning Tarlon, ha!

Ana, Tarlon dirk-dirk o'ynadi. Bepoyon Vaxshivor adir-
lariga qarab kishnadi. Zalvorli adirlardan aks-sado keldi...

Yo, sizning otingiz-da bizning Tarlondaymi? Bizning
Tarlonga kelbat beradimi? Unda, sizning otingiz-da ashula
bo'libdi-da? Ahay-ahay!

Hadeb otni ashula qila berish bo'lmas! Endi chavandoz-
larga-da o'tayin! Kimni ashulaga solsam ekan? Shu bur-
chakda o'y surib o'tirgan Odina chavandozni ashulaga sol-
sammikin? O'ttizni urib qo'ydi, hali-da uylanmadi! Bir
qitig'iga tegayin! Zora, yigitlik g'ururi varaja qilsa! Ahay-
ahay!

*Qidirib chopsang biror kun
Keng Qo'ng'irotning to'yini,
Olib yotsang, jo'rajon,
Qora uyning to'rini,
Olib quchsang naylayin
Burni kulgan bir parini,
Shu chiqarar kuygan yurak cherini!*

— Ha, do'-o'-o'st!

— Qo'yma, Ziyodulla chavandoz, qo'yma!

Chavandozlar gap qayoqqa borayotganini bildi. Gap
egasi-da o'zini bildi, o'zini tanidi. Ko'zlari pir-pir etdi.
Ko'zlari yerga qadaldi.

Birodarlar, bo'ydoqning aqli ikki ko'zida bo'ladi!

Men endigi gapimni nag'malarsiz aytdim:

— Odina chavandoz deyman-ov! Yigitning boshi ikkita
bo'lmagunicha, moli ikkita bo'lmaydi! Uylan-da endi, bi-
rodar! Og'zingga tolqon solganday miq etmay yurasan!
Ayt-da, o'zi nima gap? Biz sening uzangi yo'ldoshlaring-
miz! Yaxshi kuningga-da, yomon kuningda yaraymiz!

Chavandozlar gapimni quvvatlab turdi, ma'qullab turdi.

Oxiri, Odina chavandozdan sado chiqdi! Odinasi qurg'ur, bizning qaynsinglimizni ko'z ostiga bosib yuribdi ekan! Ana, gap! Bir safar sovchi-da qo'yibdi, ammo qaynonamiz yo'q, debdi! Ana!

— Odina chavandoz-ov, yosh yigit ko'zi bilan qiz olma, deydilar. Bizning qaynsinglimizdan boshqasi bo'lmaydimi? — dedim.

— Yo'q, bo'lmaydi! — dedi Odina.

Odina chavandoz olamda, bizning qaynsinglimizdan o'zgasini tan olmas emish! Qaynsinglimiz olamda yakka-yu yagona emish!

— Yo'g'-e? — dedim.

— Ha! — dedi.

— Chiningni ayt? — dedim.

— Chinim! — dedi.

Birodarlar, dil ketgan emish, dil! Ahay-ahay!

— Ay, Odina chavandoz, unda, qo'lni ber, o'zim sovchi bo'laman! — dedim. — Qaynsinglimni senga olib berib, sen bilan boja bo'lmasam, Ziyodulla chavandoz otimni boshqa qo'yaman! Shu kundan e'tiboran, ikkovimiz boja! Ay, Odina chavandoz-ov, nariroq o'tir, boja bojani ko'rsa... — dedim.

67

Birodarlar, yosh bolaga ish buyur-u, izidan o'zing yugur, degani haqqost chin bo'ldi!

Qaynimiz nima qilibdi deng? Qaynimiz uyimiz oldidan oqadigan ariqqa kelib, Tarlonni suvga qo'yibdi. G'arq terga botib turgan Tarlon to'yib-to'yib suv ichibdi. Keyin, Tarlonni otxonaga olib kirib bog'lab qo'yibdi...

Ertalab Tarlonni otxonadan yetaklab chiqdim. Aylanti-rib qaradim. Qorin etlari dir-dir uchdi, pir-pir uchdi!

Birodarlar, otga suv tushsa ana shunday bo'ladi! Tarlonga suv tushibdi!

Ay, qaynim-e, ay, kalla-ye! Endi senga nima deyin? Ot g'arq terga botsa, suv ichirib otxonaga bog'lab bo'lmaydi, deyinmi? Mabodo ichirsa, xiyla yo'l yurish lozim bo'ladi, bo'lmasa, otga suv tushadi, deyinmi? Keyin, ot ko'pkariga yaramay qoladi, deyinmi! Maktabda komsomollar kattasi bo'lasan-da, shuni-da bilmaysanmi, deyinmi? Bitta-da

to'rti yo'q a'lochi Qodirov Qoraqul bo'laturib, shunga-da farosating yetmadimi, deyinmi? Omon surnaychining qizi bilan partaning ostidan xat olishib-xat berishib turishga yetgan aqling shunga yetmay qoldimi, deyinmi? Mendayin bir kal bo'lsang ekan, aqli sochi bilan qo'shilib to'kilib ketgan desam, deyinmi? Kallang to'la jun bo'lsa, deyinmi?

Demayin, demayin! Qayniga ilkis gapirib bo'ladimi...

Opasi bizda!

68

Tarlonni mindim, suvini tushirish bilan mashg'ul bo'ldim.

Ko'pkarilarga minib bormadim.

Borsam-da, chopmadim. Birovlar otida chopdim.

69

Vaxshivordagi bir ko'pkarida-da shunday bo'ldi.

Mag'ribdagi oppoq tog' Keragatog' bo'ldi. Keragatog' Hisor tog'lari davomi.

Keragatog'ni yaqin deb bo'lmaydi. Purviqorligidan bir qadam bo'lib ko'rinadi. Keragatog'dagi mayda-mayda olachiporlar archa bo'ldi. Aslida archalar-da mayda emas. Olisdan mayda ko'rinadi. Archalar ulkan-ulkan, bo'yi qayrag'ochday keladi. Beli odam beliday keladi.

Qirlar, adirlar qor bo'ldi. Adirlar o'ngiridagi Qorbosdi dashti-da qor bo'ldi. Etik ko'mar qor bo'ldi.

Qorda jonivorlar izi bo'ldi. Izlar tevaragida tovuq patlari sochilib yotdi. Bular tulkilar ishi bo'ldi. Besh panjali izlar bo'riniki bo'ldi.

Osmon yuzi pokiza bo'ldi.

Boshimizda kun yondi. Kun betiga qarab bo'lmadi. Baliq tangasiday-baliq tangasiday qor uchqunlari yilt-yilt etdi, ko'zdan yosh oqizdi.

Tevarak moyakdayin ravon, surpdayin oq bo'ldi. Qayer chuqur, qayer o'r, bilib bo'lmadi.

Ko'nglimga hadik tushdi. Uloqqa oyog'im tortmadi. Kelishga-ku keldim, endi chopayin, dedim. Chopadigan bo'ldim.

Jo'ra boboning otida chopishni azm etdim.

— Ko'zingga qarab chop! — dedi Jo'ra bobo.

Ko'nglimga yanada hadik tushdi. Telpagimni qoshimgacha bostirib, ko'zimni kundan pana etdim. Ichimda kalima

qaytardim. Surpday oppoq dashtda uymalashayotgan qopqora to'daga qarab yurdim.

Chavandozlar bilan otlar nafasi bug'lanib-bug'lanib yoyildi. Otlar chopishini ko'rib, otlarga rahmim-da keldi, kulgim-da keldi. Otlar oyog'ini qordan zo'rg'a oldi. Tor-tor odim otdi. Yo'rtib yurayotganday bo'ldi. Zabtli-zabtli choplmadi. Oyog'i qorga botib-botib qoldi.

Qor, ot ko'zini shafaqlatdi, ot ko'zini oldi.

70

Uloqqa ko'nglim chopmadi. Chetroqda tomoshago'y bo'lib turdim.

Shunda, ajab bir chavandoz ko'rdim. Qo'limni qoshim ustiga qo'yib ko'rdim.

Chavandoz ostidagi ot maydagina, yermitti ot bo'ldi. Sariq junlari buzoqnikidagi uzun-uzun bo'ldi.

Uzangisiz shekilli, chavandoz oyog'i qorga shalvirab-shalvirab turdi.

Kulgim keldi. Bu chavandoz kim bo'ldi ekan, deya yaqinroq borib qaradim. Chavandoz betiga qarab, angrayib qoldim. Kulgim qochib ketdi. Bu chavandoz... o'sha qatron kal bo'ldi! Qatron kal buyoqlarda nima qilib yuribdi?

To'da naryog'ida turgan Jo'ra bobo oldiga bordim. Jo'ra bobodan so'radim.

Jo'ra bobo qo'l siltab javob berdi.

— Bir yaxshiga bir yomon har yerda bor. Darrov tani-dingmi? — dedi.

— Kalladosh bo'lgandan keyin taniymiz-da... — dedim.

Qabatimdagi birov gapga aralashdi:

— Shu, boshqarmaning eski boshlig'imi? O'zim ham aytdim-a, bir gap bor deb.

— Nima bo'пти?

— Kal deganimni ko'nglingizga olmang-u, Ziyodulla chavandoz, bu kalning yuzi qursin! Ana, xalqning qarg'ishi urdi!

— Indamagin kalga — o'zi kelar holga, deydilar.

— Otangizga rahmat. Ana, ko'chada itday tentirab qoldi.

— Nima, sizlarga-da kelib edimi?

— Eha, siz so'ramang, men aytmayin! Otlarni qiyratib ketdi! Shu to'y xo'jasi oshnasi bo'ladi, buniyam oti qolmadi! Bechora o'shanda oti ketidan yig'lab qoldi! Kal endi

to'yiga kelib o'tiribdi! Bilmayman, qaysi yuz bilan keldi. O'zi, kallasi bilan yuzining farqi yo'q ekan...

— Unga o'zi otni kim berdi?

— O'zi so'radi. O'zi dir-dir qaltiraydi, botinkasini botinkasiga uradi. G'irt mast! Hojiqulboy ham bopladi! Hurmat qilgan bo'lib, bir eshakday otni o'ngladi. Siz kattasiz, yaqinroqdan borib ko'pkarini nazorat qilib turing, dedi. Bechora ishonib, ko'pkariga rahbarlik qilgani keldi.

— Otdan tushsa ham, egardan tushmaydi...

Chavandozlar otini zo'r berib niqtadi, sag'risiga qamchi bosdi. Hayqiriqlar berib, uloqqa chorladi.

Bakovul to'dani aylanib, haybarakallachi bo'ldi:

— Ot qo'y! Ha, ot qo'y!

Qatron kal, hayqirib chorlayotgan chavandozlarni tartibga chaqirib turdi:

— Shovqin, o'rtoqlar, shovqin! Shovqin kamroq bo'lsin! — dedi.

Bir chavandoz oti uloqqa bora bermadi. Shunda chavandoz otini qamchi ostiga oldi.

— He, padar la'nati! Mana, bo'lmasa, mana! — dedi.

Qatron kal chavandozga ogohlantirish berdi:

— So'kinmang, o'rtoq chavandoz! Bu yer jamoat joyi! — dedi.

Chavandoz eshitmadi.

Ammo bakovul eshitdi. Qatron kalga xo'mrayib-xo'mrayib qaradi.

— Kal o'zini ovutar — qo'ltig'ini sovutar, degani shunda, — deya to'ng'illadi.

71

Birodarlar, ko'nglimda armon bolaladi!

Tarlon yaxshi bo'lsa edi, uloqqa solardim... Qatron kalga bir ko'rsatib qo'yardim...

Jo'ra boboning To'rig'i gijingladi. Jilovni silkib, uloqqa talpindi. To'riq uloq ayirgisi keldi! Bunday vaqtda otni yo'ldan qayirish insofdan bo'lmaydi. Otni suvga olib borib, quruq qaytarib kelish bo'ladi. Oqibat, ot yomon o'rganadi. Uloqdan, chavandozdan ko'ngli qoladi.

Jo'ra boboning To'rig'i jilovni tag'in silkidi. Shunda, to'daga soldim.

Uloqni bir saman Burnoch bilan baravar olib chiqdim! Saman Burnoch abjirroq bo'ldi, yo'lini burib soldi.

Uloqqa ushlab bora berdim. Bir mahal qo'lim sovuqqa qotib, uloqdan chiqib ketdi.

Shunday bo'lsa-da, Jo'ra boboning oti Burnochdan qolmay chopdi. Uloq bilan oramiz bir qulochcha bo'ldi. Ketimizdan otlar chopib keldi. Bunday vaziyatda uloqqa uzalish qaltis bo'ladi. Boisi, ketimizdan kelayotgan otlar abjirrog'i oramizga yorib kiradi, uzalgan qo'lni sindirib yuboradi...

Shu boisdan uloqqa qo'l uzatmadim. Jo'ra boboning otini burib ketdim.

Men endi qizib boshladim. Badanim jimirlab, varaja qildi. G'ayratim keldi.

Uloqni bir Buyra ot ko'tardi.

Junlari qo'zichoq junlariday jingala-jingala, ko'zlari olako'z-olako'z otni ko'rib edingizmi? O'lmang! Buyra ot ana shu! Buyra ot olako'z bo'ladi!

Bu safar Jo'ra boboning oti uloqqa jipsroq chopdi. Uloqdan bir qadamcha keyinda, Chil ot sag'risi baravar chopdim.

Bunday vaziyatda uloqqa uzalish o'ta, o'ta qaltis bo'ladi! Boisi, bordi-yu, uloqni yulib olsam, uloq kelib otimning ko'kragiga, undan keyin tizzalariga zabtli kelib uriladi. Oqibat, ot qoqilib yiqiladi!

Bunday uloqni olishning yaxshi yo'li bor. O'zib o'tayotib, ha-ha, o'zib o'tayotib, uloqni yulib olib ketish lozim bo'ladi.

Shunday qilmoqchi bo'ldim. Uloqni uzalib ushlab, Jo'ra boboning otiga qamchi bosdim. Ammo Jo'ra boboning oti bizning Tarlodayin olg'a emas, yoniga burib soldi.

Uloq mening qo'limga o'tdi. Uloqni dast ko'tarib ololmadim. Uloq Jo'ra boboning oti ko'kraklariga, undan o'tib, old oyoqlariga zabtli kelib urildi. Jo'ra boboning oti bir munkidi. Endigi munkishida oldiga egildi.

Qo'limda uloq bilan ot boshidan oshdim...

72

G'o'ng'ir-g'o'ng'ir ovoz eshitdim.

Ko'zimni ochib, osmonrang olamni ko'rdim. Yaxshilab qaradim, ko'rayotganim osmonning o'zi bo'ldi.

Hayron bo'lib, tevaragimga alangladim. Tevaragimda Jo'ra bobo bilan besh-olti uzangi yo'ldoshlarim turibdi. Oyog'im tarafda otlar turibdi.

Uzangi yo'ldoshlarim jonlandi.

— Ko'zini ochdi, xayriyat-e, — dedi.

— O'ziga keldi, betiga yana qor surtinglar.

— Ziyodulla chavandoz, qalay, suyaklar yengilmi?

Shundagina nima gapligini bildim. Joyimdan turmoqchi bo'ldim. Uloq ushlagan o'ng qo'lim qimirlamadi. Go'yo joni yo'qday bo'ldi. Bor kuchim bilan intildim. O'ng qo'lim zirillab og'ridi. Ko'z oldim xira bo'ldi. Oppoq qor, qop-qorayib qoldi...

— Turaman deyapti, turg'izinglar.

O'zimga kelib, ko'zimni ochdim. Oyoq tarafimdagi otliqlardan birovi Qatron kalligini bildim. Qatron kal betiga sinchiklabroq qaradim. Kal yuzlarida xushvaqtlik bo'ldi, tabassum bo'ldi. Kal — kalga kuldi!

Qatron kal tevarakdagilarga qarab gapirdi:

— Men bundan ko'p yillar muqaddam aytganman, ko'pkari eskilik sarqiti, salomatlik dushmani, hayot uchun xavfli deb! Mana isboti! — dedi. — Mana shu otini go'shtga bermay, men bilan qonunlashgan! Mana oqibati! Go'shtga topshirib yuborganida bunday falokat bo'lmas edi! Ana endi mayib-majruh bo'lib qoladi, tamom!

— Yaxshi otdan yiqilsa, yomon ta'nachi bo'ladi!

Bu gapni Jo'ra bobo aytdi. Bobo bir o'q bilan ikki quyonni urdi!

Men og'zimda qo'lansa bir nima tuydim. Jag'larimni qimirlatdim. Bir nima g'ijirladi. Tilim uchi tishlarim orasiga kirdi. Barmog'imni og'zimga solib ko'rdim. Barmog'im qon bo'ldi. Yonimga yashirib, o'ngirimga artdim. Bildim, og'zimdagi qo'lansa is qon bo'ldi. Lunjlarimda g'ijirlab o'ynayotgan tishim bo'ldi. Tilim uchi kirib chiqayotgan kovak tishim joyi bo'ldi.

Ko'nglimda nimadir bir nima qo'zg'oldi. Kuchanib-kuchanib, bor vujudimni tarang etdim. O'ng qo'lim zir-zir og'ridi. Chap tirsagimga suyanib qo'zg'oldim.

Uzangi yo'ldoshlarim qo'ltig'imdan oldi.

Bir amallab joyimdan turdim. Boshim aylanib-aylanib ketdi. Ko'z oldim zim-ziyolandi. Tishimni tishimga qo'yib kuchandim. Tosh bo'ldim! Olam yana asliga keldi.

Og'zim limmo-lim qon bo'ldi. Sag'al xayolladim, og'zimdan otilib ketaman-otilib ketaman, dedi. Qayerga tupurishimni bilmadim. Tevarak oppoq, tupursam, qor qip-qizil bo'ladi. Keyin, Qatron kal qonni ko'radi...

Mening ko'zim Qatron kalda, Qatron kal ko'zi menda bo'ldi!

Bo'lmadi, bo'lmadi! Og'zimdagi qonni tishim bilan qo'shib, ichimga yutib yubordim! Yana bir yutinib, qolgan qonlarni-da yutdim!

73

Kiprik qoqmay, alp-alp odim otib, Jo'ra boboning oti oldiga bordim. Chap qo'lim bilan egar qoshidan olib otladim. Shunda, o'ng qo'lim yomon og'ridi...

Jilovni chap qo'llab ushlab, to'daga yurdim. O'ng qo'limni qimirlatmadim.

Uloq'ini berib qo'ygan chavandoz ko'ngil so'radi.

— Qalay, chavandoz, biron yeringiz lat yemadimi? — dedi.

Kulimsirab, sog' qo'limni siltadim.

— Mijjamga-da kelmadi. Ust-boshimga sag'al qor ilashdi, — dedim.

Hamon angrayib qarab turgan Qatron kal gaplarimni-da angrayib eshitdi!

Zirq, zirq! Uh qo'lim-a, qo'lgina-a!..

O'ng qo'limni avaylab, qo'ynimga soldim. Bir oz orom oldim.

Uloq ko'tarildi. To'da ketidan chopdim. Beixtiyor qo'limni qo'ynimdan oldim.

Zirq, zirq! Uh!..

Uloq kimda ketdi, bilmadim. Otlar ketidan shunchaki chopib bordim.

Qo'limni yana qo'ynimga soldim. Jo'ra boboning otini uloqqa niqtadim. To'riq zor bo'lib turgan ekan shekilli, to'dani yorib kirdi-qo'ydi! Ich-ichimdan zil ketdi! Endi uloqni qanday ko'taraman?

Nima qilishimni bilmay, gangib qoldim. Bovujud, bir Saman yo'limizni yopib oldi. Jo'ra boboning oti uloqqa borolmay qoldi.

Shundagina ko'nglim tinchidi. Yengil nafas oldim. Samanga qarab, boringga shukur-e, dedim.

Zirq, zirq!..

Boshqa vaqtlari ana shunday qarab tursam, uloq men tarafga kelmaydi. Kelib-kelib, uloq ayni shunday vaqtda menga qarab yursa bo'ladimi! Men uloqqa zormidim, dardim uloqmidi...

Ana, uloq keldi! Barcha qarab turibdi. Ayniqsa Qatron kal!

Men tishimni tishimga qo'ydim. Og'riq qo'limni uloqqa uzatdim. Bor kuchim bilan butidan changallab ushlagan bo'ldim. Aslida, barmoqlarimni uloq junlariga shunchaki tegizib turdim!

Zirq, zirq!..

Go'yo uloqni olib ketmoqchiday bo'ldim. Jo'ra boboning otiga ayqirib qamchi bosdim.

— Ha, jonivor-a! — dedim.

Jo'ra boboning oti uloqdan keyinda qolib ketdi.

Men xo'jako'rsinga bosh irg'adim! Qamchili qo'limni alamli siltadim. Go'yo, hay, attang-a, omad kulib boqma-di, dedim. Omaddan noligan bo'ldim.

Zirq, zirq!..

Xayriyat, xayriyat-e, ko'pkari sob bo'ldi!

74

O'zimizning Tarlonni minib, uyga keldim.

— Chopib borib, do'xtirni aytib kelinglar! — dedim.

Xudoyqul do'xtir bir quticha ko'tarib keldi. Og'riq qo'lim yengini silkiib tortdi.

Men ingrab yubordim!

Zirq, zirq!..

Yengim hadeganda sug'urila bermadi. Shunda, Xudoyqul do'xtirga pichog'imni olib uzatdim.

Do'xtir yengimni pichoq solib ayirdi.

Tirsagim yo'g'onligi sog' tirsagimdan uchov keldi! Tirsagim tirsillagan shish bo'ldi!

Xudoyqul do'xtir bosh chayqab-bosh chayqab, meni mashinasiga soldi. «Xazorbog'» sovxozi bemorxonasiga olib bordi.

Do'xtirlar shishgan qo'limni bir apparat ostiga qo'yib ko'rdi.

— Qo'rqmang, tirsakdan chiqibdi, xolos, — dedi.

Qo'rqarmidim-e, qo'rqarmidim! Qo'lim chiqqanini ot-dan yiqiliboq bilib edim!

Birodarlar, og'zing qora qon bo'lsa-da, g'animing oldi-da tupurma!

75

Shu yotishimda yigirma kundan ko'p yotdim.

Nihoyat, do'xtirlar gipsni oldi, uyga javob berdi.

Ko'ngil so'rab keluvchilarga qo'limni yalang'ochlab ko'rsatdim. Hasan bobo qo'limni aylantirib ko'rdi.

– Eb-ey, qiyshiq-ku! – dedi Hasan bobo.

E'tibor berib qaradim, qo'lim chindan-da tirsagimdan qiyshiq bo'ldi.

– Qurbon tabibga bor, nima gapligini aytadi, – dedi Hasan bobo.

Ertalab Tarlonni mindim. Qoraxonga yo'l oldim.

76

Bir vaqtlari Qoraxonda Xidir degich bo'ldi. Odamlar uni Xidir mirob, dedi. O'zi, miroblik qilardi-da!

Ana shu Xidir mirob chiqqan suyaklarni joyiga soldi, singan suyaklarni davoladi.

Shu odam ketdi! Qayoqqa? Qayoqqa bo'lardi, qiyomatga-da!

Shunday odam-da ketdi-ya! Hech ishongim kelmaydi! Men, bunday odamlar dunyo turgunicha turadi, deb o'yladim. Keyin-keyin bilsam, birov-da bu dunyoga ustun bo'lolmas ekan...

Shu odamdan Qurbonnazar degan o'g'il qoldi. Qurbonnazar otasining qo'lini olib qoldi. Otasi og'ziga tupurgan bo'lsa ajab emas!

O'zi, rais! Lekin men raisman, demaydi! Kattaga-da bir, kichikka-da bir!

Shu odamning darvozasini qamchi dastasi bilan taq-taq urdim. Ichkaridan bir zaifa chiqdi.

– U kishi ishdalar. Kirib o'tirib turing, halizamot ke-lib qoladilar, – dedi zaifa.

Qurbonnazar mehmonxonasiga salom berib kirdim. Zaifa dasturxon yozib ketdi.

Choyni o'zim quyib, o'zim ichib o'tirdim.

Qurbonnazar ukamiz keldi.

Quchoqlashib ko'rishdim. Taomlardan keyin dardimni aytdim.

Qurbonnazar dasturxon chetini qayirib qo'ydi. Oldimga siljib keldi.

– Qani, yeching qani, – dedi.

Qo'limni yalang'ochlab tutdim. Qurbonnazar qo'limni aylantirib ko'rdi, uyoq-buyog'ini ko'rdi. Yelkamdan barmoqlarim uchigacha siladi. Bo'g'inlarim qo'shilish yerida sabr qildi. Ayniqsa, tirsagimda ko'p sabr qildi. Ko'zlarini yumib turdi.

Xayolimda, Qurbonnazar tirsagimdan bir nimalarni eshitdi. O'zicha bosh irg'adi. Yana eshitdi. Ko'zlarini yumib eshitdi.

Hayron bo'lib qoldim. Avvalambor, tirsagim nag'ma chalayotgan radio emas, televizor-da emas! Bor-yo'g'i et bilan suyak! Yana aytsam, eshitgan odam qulog'i bilan eshitadi-da! Nima, qo'li bilan eshitadimi?

Lekin bu gaplarni Qurbonnazarga aytmadim. Ichimda aytdim. Qani, nima deyar ekan, deb sabr qildim.

— Bekor ovora bo'libsiz-da. Sag'al lat yegan ekan, yaxshi bo'p ketibdi. Do'xtirlarning gipsi tuzatibdi, — dedi Qurbonnazar.

— Men sizga aytsam, kelmas edim, Hasan bobo qo'ymadi, bor-chi bor, deb.

— Ha, mayli. Kelganingiz yaxshi bo'пти. Shu bahona bir mehmon bo'p ketasiz. Qani, yoting, bir muolaja qilib qo'yayin. Yana qaytib lat yemaydigan bo'ladi.

Men ko'rpachaga cho'zildim, yostiqa bosh qo'ydim. Qurbonnazarga qo'limni berib, shipga qarab yotdim.

Qurbonnazar barmoqlarim uchidan boshlab uqaladi.

— Ko'zingizni yuming, yaxshi bo'ladi, — dedi Qurbonnazar. — Ha, ana shunday! Endi, pinakka keting! Go'yo uxlayotgan bo'ling. Qo'lingiz pishiq suyakli ekan. Ilgarilariyam otdan yiqilib, lat yeganmisiz?

— Yo'q, — dedim.

— Nimaga kelib-kelib, endi shunday bo'ldi?

— Ot o'zimmiki emas edi. Jo'ra boboning oti menga tushunmadi, men otga tushunmadim. Oqibati mana shunday bo'ldi.

— Ha-a, o'zingizning otingiz qayerda edi?

— Bizning Tarlonga suv tushib edi.

— Otga suv tushishini-ku, bilaman. Ot oyog'iga yem tushdi, degani nima degani?

— Ot oyog'iga yem tushsa, oyog'i qotib qoladi. Paylari dirillab-dirillab uchadi.

— Ha-a, har ikkovidayam ko'pkariga chopib bo'lmay-di-ya?

— Esa-chi.

— Qora ot yaxshi bo'ladimi, yomon bo'ladimi?

— Yomon bo'ladi. Qora ot o'jar, serjahl bo'ladi.

— Ha-a. Seton-Tompson ham shunday yozgan. Demak, chin ekan-da.

— U chavandoz qayerdan?

— U chavandoz emas, kanadalik yozuvchi. O'zining «Yovvoyi yo'rg'a» degan kitobida shunday yozgan.

— Kim bo'lsa-da, otni bilar ekan.

— Ot xomlab qoldi, deydi, u nima degani?

— Unda, ot moy tashlaydi. Keyin, ko'pkariga yaramay qoladi. Boqilgan otni bilib-bilmay chopib qo'ysangiz, ot ichida moy to'lib qoladi. Bunday otni-da bir yilgacha ko'pkarida chopib bo'lmaydi.

— Ha-a. Ot odamni bosmaydi, nimaga shunday?

— Boisi, ot odamzodni ulug'laydi. Odamzodga vafo qiladi. Hayvonlar ichida ot bilan it shunday. Pishakni-da shunday deyishadi. Men bu gapga qo'shilmayman. Pishak suyuqoyoq ayolday gap. Kim qornini to'yg'azsa bo'ldi, pish-pish, deya boshini silasa bo'ldi, ketidan ergashib keta beradi. Eshak egasini tanimaydi, pishak bekasini tanimaydi. Keyin, ot joyida taqqa to'xtay oladi. Eng yaxshi mashina qaysi mashina? O'lmang! Ot tormozi, ana shu «Chayka» tormozidan-da yaxshi ishlaydi. Oldida odam borligini ko'rdimi, bo'ldi, taqqa to'xtaydi. Bordi-yu, dovdirab qol-sa, odam ustidan oshib o'tadi.

— Ha-a. Aytishlaricha, ayol boqqan ot yaxshi bo'lar emish. Shu chinmi?

— Esa-chi. Boisi, ot sag'ali kam odamday bo'ladi. Qonida pichagina devning qoni bor, xolos. Otga yem bergani borsak, u hamisha bizga suykanadi, erkalik qilgisi keladi. Bizni iskeydi, dumi bilan yelkamizga uradi. Shunda biz uni tek o'tir-e, sabil qolgur, deb qamchilaymiz. Bu qilg'imiz otga malol keladi. Ayol bizga nozlanib suykalsa, shunda uni jerkib tashlasak, ayolga qanday malol keladi? Ot ham shunday-da! Ot ko'ngli ayol ko'ngliday nozik bo'ladi. Ayollar bo'lsa, otni urmaydi, otning erkasini ko'taradi. Ayolning muloyim tabiati otga xush kelib qoladi. Ayol boqqan otning yaxshi bo'lishiga yana bir sabab, ayol hamisha uyda bo'ladi. Ayol ichkari kiradi, tashqari chiqadi. Otning ko'zi ertadan-kechgacha ayolga tushib turadi. Ayol ot kishnaganda darrov yemini beradi, suvini beradi. Biz erkaklarning bo'lsa, uyda borligimizdan, uyda yo'qligimiz ko'p bo'ladi. A-a-ay, o'ldim-ye!..

Tirsagimda bir nima qirs etdi. Vujudim qizidi, pesho-namdan ter chiqdi. Qurbonnazarga qaradim. Qurbonnazar kulimsib turibdi.

— Ana endi qo'lingiz yaxshi bo'ldi, — dedi Qurbonnazar.

Ana shundagina Qurbonnazar meni jo'rttaga gapga so-lib, meni gap bilan alahsitganini bildim.

Meni aldab-avraganini bildim...

Xiyla yotdim. Og'riq tindi. Shundan keyin joyimdan turdim.

Qurbonnazar qo'limni ipga solib, bo'yningga osib qo'ydi. Dori-da ichirmadi, igna-da suqmadi, rasmga-da tushirmadi.

— Vrachlar qo'lingiz chiqqanini ko'rib-bilib gipsga solgan, — dedi. — Vrachlar hamisha shunday qiladi. Kitoblarida shunday yozilgan-da. Agar kelmaganingizda qo'lingiz hadeb qo'zg'ala berib-qo'zg'ala berib, o'ynama bo'lib qolardi. Endi butunlay bitib, asliday bo'ladi. Oz-ozdan mo'miyo tanavvul qilib turing, suyakka madad bo'ladi...

Oqshom qo'nguncha guruglashib o'tirdim.

Keyin, otlanib qaytdim. Qaytayotganimda Qurbonnazar bot-bot tayinladi:

— Tag'in, qo'lingizni solganimni birovga aytib yurmang. Yaxshi bor, yomon bor... — dedi.

Uyga borgunimcha o'ylab bordim. Ay, do'xtirlar-e, nimaga qo'lim chiqqanini ko'ra-bila turib gipsga solding? Ko'ra-bila turib qotirib tashlading? Bilasan, chiqqan suyak joyiga tushmasa, hadeb qo'zg'ala beradi! Odamni yarimjon qilib qo'yadi! Umr bo'yi qiynaydi! Bilmasang, Qurbonnazardan so'rab bil! Yo Qurbonnazar tabibga bor, de! Chopib kela beraman!

Bovujud, Qurbonnazarlar bor... Hali-hali Qurbonnazarlar bor, keyin-keyin nima qilamiz?..

77

Birodarlar, uchastka militsionerimiz odam bo'lib qoldi! Ha, odam bo'lib muomala qildi, odam bo'lib gapirdi.

— Qanday, jiyonlar katta bo'layaptimi, suyaklar yengilmi, aka?.. — dedi.

— Shukur, shukur, — dedim.

— Ikki marta kelib ketdim...

— Ayolimiz aytdi, yo'qladi, dedi.

— Chavandozchilikda shunday-shunday bo'ladi-da, aka. Odamlar samolyotdan tushib ketayapti. Siz yiqilsangiz, otdan yiqilibsiz-da.

— Shunday, shunday.

— Qalay, endi tuzuk bo'p ketdingizmi, aka?

— Shukur, shukur.

— Unda, rayondan bir xabar oling, aka. Kapitan ko'p so'radi, aka.

— Maylingiz, inim, maylingiz.

Endi, bir dushman ko'zi qilayin, dedim. Qo'limdan ipni olib tashladim. Qo'limni qo'ynimga solib oldim.

Otlanib, rayon bordim.

Kapitan katta eshigidan ichkariladim. Ichkarida o'sha beqasam choponlik odamni ko'rdim. Bechora, yuzlari yarasi hali-da bitmabdi, bechora...

Beqasam choponlik meni tanimadi. Kapitan katta tanitdirdi.

Shunda, beqasam choponlik meni bot-bot bag'riga bosdi. Kipriklari nam bo'ldi...

Biqinma-biqin o'tirib dardlashdim. Zot-boborakotini, mazgilini so'radim. Beqasam choponlik «Navoiy» kolxozi-dan bo'ldi, oti Rahmon bo'ldi.

Rahmonboyning ko'ngli buzildi. Ovozi qaltirab chiqdi:

— O'la-o'lgunimcha sizga qulluq qilib o'taman, mana ko'rasiz, — dedi.

— Unday demang-ye, nima karomat ko'rsatdimki, menga qulluq qilasiz, — dedim.

Kapitan katta ishlarini aytib berdi. Ishlar deyarli hal bo'libdi. Bezorilarni ushlab, Rahmonboyga yuzma-yuz qilibdi. Rahmonboy shular edi, debdi. Lekin bezorilar tonibdi, aybini bo'yniga olmabdi.

Gap menda qolibdi.

— Hozir olib keladi, — dedi kapitan katta.

Aytganiday, bir militsioner bo'zbolalarni haydab keldi. Birovi o'tirmoqchi bo'ldi.

Kapitan katta:

— Tur, tur deyman! — deya baqirib berdi.

Bo'zbola qo'llarini qovushtirib qotib qoldi.

— Manavi odamni taniysanmi?! — dedi kapitan katta.

Bo'zbolalar men tarafga sigir qarash qildi.

— Tanimaymiz, — dedi.

Kapitan katta menga yuzlandi.

— Shularmi? — dedi.

— Shular, ha, shular, — dedim.

— Olib keting bularni! — dedi kapitan katta.

Militsioner bo'zbolalarni haydab ketdi.

Kapitan katta menga javob berib yubordi.

— Xo'sh, sizga katta rahmat, aka. Tergov tugagach, deloni sudga oshiramiz. Sud kuni bordi-yu chaqirsalar, bir kelib keting.

— Men sizga aytsam, kapitan katta, shuncha kun ma-

zam bo'lmadi. Sherigim mening navbatimda-da qo'y boqdi. Odamning yuzi chidamayapti...

— Xo'sh, tushunaman, aka, tushunaman. Siz sudda bo'lmasangiz ham bo'ladi. Lekin anavi tirriqlar ko'p ishlarini bo'yniga olmasligi mumkin. Ish yana lanj bo'ladi. Siz sudda savol tug'ilganda ha yo yo'q, deb tursangiz bo'ldi. Sizdan boshqa jonli guvoh yo'q. Mana shu birodaringiz uchun yana bir kelasiz, endi.

Birodarlar, kapitan katta jon joyimdan ushladi! Bilibmi, bilmaymi, ishqilib, birodaringiz uchun, dedi! Shu gap ko'nglimni oldi! Rahmonboy birodarimizni deb, yo'q demadim.

Rahmonboy birodarimiz meni uyiga yetakladi.

— Mazam yo'qroq, boshqa vaqt borarman, birodar, — dedim.

— Unda biror kun o'zim uyingizga boraman, to'n yopishib, og'a-ini bo'lamiz, — dedi.

— Shunday-da og'a-ini, birodarmiz, — dedim.

78

Militsiya mashinasi eshigimizga kelganini el bildi.

Birodarlar, elning qulog'i ellikta!

El ajablendi, el hadiksiradi...

Duv-duv gap bo'ldi...

Birodarlar, yomon gap, raketadan oldin yuradi, yaxshi gap, toshbaqadan keyin yuradi!

Xufton vaqti-xufton vaqti uzangi yo'ldoshlarim bilan hamsoyamiz Rixsiyev ko'ngil so'rab keldi.

Ayolimiz dasturxon yozdi.

Bo'lg'usi bojamiz Odina chavandoz ayolimizdan nam tortib, yerga qarab o'tirdi.

Uzangi yo'ldoshlarim gapni nimadan boshlashini bilmasdi. Istihola qildi.

Shunda, Rixsiyev gapni indallosidan boshladi:

— Sizni militsiya mashinasi uyingizdan olib ketibdimi, o'rtoq Qurbonov? — dedi.

— Bekor gap-e! — dedim.

— Ana, hamma shunday deyapti-yu?

— Olib ketgan yo'q, aytib ketdi. Men avtobusda bordim, — dedim.

Farosat etsam, el og'zida ko'p gap bo'libman. Elga bir gap tegmasin. Chibinday gapni tuyaday qilib gapiradi. El og'ziga elak tutib bo'lmaydi. Endi bor gapni aytayin...

Aytib-aytib berdim. Bir gapni-da qoldirmadim!
Uzangi yo'ldoshlarim dildo'z so'zlar aytdi, dildo'z gaplar aytdi.

— Xo'p juvonmardlik bo'пти-da! — dedi.

Rixsiyev bolishdan tirsagini oldi. Chavandozlarga sigir qarash qildi.

— Katalizatorlar! — dedi. — Bu sargardonlik-ku, sargardonlik!

— Sargardonligi bo'ptimi, shu bahona Tarlon ikkovimiz shaharni sayil qilib kelayapmiz, — dedim.

— Aha, u falsafangizni boshqalarga o'qing, o'rtoq Qurbonov. Sayil emish! Bunday ishlar turgan-bitgani g'alva, sargardonlik!

— Sayil-da — sayil, sargardonlik-da — sayil.

— Siz endi ko'rayotgandirsiz-da? Aha, men shaharda yashayotganimda bunday ishlarning bir nechtasiga duch kelganman. Sizdan yaxshi bilaman oqibati nima bo'lishini! Bir dam olishda bizni paxtaga olib bordi. O'zingiz bilasiz, bir kunlikka borgan hasharchilar paxta termaydi. Ichib, kayf-safo qilib qaytib keladi. Men ham tagimga qo'yish uchun ikki kilocha paxta terib, etagimdagi paxtaga yonbo-shladim, mudrab yotdim. Shunday pastimdan bir daryo loyqa suv oqayapti. Shunda, daryo bo'yida ikki-uchta qora ko'rindi. Ko'zimni kattaroq ochib qaradim. Bizning hasharchilar emas, shu yerning yigitlariga o'xshadi. O'zlaricha bir-birlarini turtkiladi. Hazillashayapti, deb o'yladim. Aslida urishayapti ekan. Ikkitasi bittasini o'rtağa olib urdi. Tayoq yeyayotgani daryo yoqalab qochdi. Daryo ustidan bir ingichkagana truba o'tar edi, shu trubadan qochdi. Truba o'rtalarida muvozanatini yo'qotdi. Goh o'ng, goh chap qo'lini ko'tarib-ko'tarib, suvga tushib ketdi. Boshqalari qochdi. Bola suv yuzida goh ko'rinib, goh yo'qolib oqdi. Boshi ko'ringanda dodlab baqirdi.

— Siz ko'rib turdingizmi? — dedim.

— Bo'lmasam-chi! Shunday oyog'im ostidan oqib o'tdi! Suzishni bilmas ekan-da, bo'lmasa, suv sekin edi, bemalol suzib chiqsa bo'lardi. A? Yo'q, pastroqda bir operator yigitimiz ovozi eshitib qolib, o'zini suvga tashladi. Sudrab olib chiqib, oyog'ini osmonga ko'tardi. Baribir kech bo'ldi, bola o'lib qoldi... Ishonasizmi, shu operator yigitimiz bir oydan ortiq organga qatnab, so'roq berdi! Ona suti og'ziga keldi! Ko'r bo'l, dedim, o'zini bilmaganning kuni — shunday bo'ladi, dedim.

Dunyo shunday, o'rtiq Qurbonov, o'zingizni biling, o'zgalarni qo'ying!

— Ha-ye, taqdir-pehona ekan-da. Olamda nima gap?

— Olamda gap ko'p, o'rtiq Qurbonov. Xalqaro vaziyat tobora keskinlashib borayapti. Tinchlik xavf ostida...

— Kim xavf solayapti?

— AQSH imperialistlari! Buni «Xalqaro panorama»da o'rtiq Zorin ham aytib o'tdi, Aha, «Za rubejom»da ham yozibdi. Mana, faktlarga murojaat qilamiz. AQSH ma'muriyati 1983-yilda 810 million dollar miqdorida ximiya-bakteriologiya quroli ishlab chiqarishni planlashtiribdi.

— U qanday miltiq?

— Aha, miltiq emas, zaharli ingrediyent.

— O'zimizning dehqonchasiga gapiring. Biz bir iyig'i chiqqan kal bo'lsak, unday gaplarni qayerdan bilamiz.

— Aha, ingrediyent bu, ikki xil suyuq moddadan tashkil topgan zaharli dori. Miyani shol qilib tashlaydi. Aha, o'n-o'n besh daqiqa ichida vafot etasiz!

— Shuni inson o'ylab topdimi? Odamzodni qirish uchunmi? Yo, tavba! Biznikilar nima deyapti?

— Aha, bizning hukumatimiz tinchlik posboni bo'lib keldi, bundan keyin ham shunday bo'lib qoladi!

79

Uzangi yo'ldoshlarim uy-uyiga ketdi.

Ayolimiz dasturxon yig'ishtirdi.

Kenjamizni qo'linga berdi.

— Manavini picha ushlab tursin, qozon-tobog'imni yuvib olayin, — dedi.

Kenjamizni tizzamga oldim.

Kenjamiz dasturxon olib ketayotgan onasiga jimit qo'llarini cho'zib ingilladi.

— Ing-ing-ing!.. — dedi.

— Bo'ldi, ena hozir keladi! — dedim. — Hay, anavi suratdagi kim? Aka-ya? Aka de, aka!

Kenjamiz ovunmadi. Ingillay berdi.

Shunda kenjamizni tizzamda tebratib suydim:

*Kelgin, bolam, tizzamga
Yol bo'larsan o'zimga.
Quloq solgin so'zimga
Huyo, bolam, huyyo!..*

Birodarlar, kuygan – o‘lanchi bo‘ladi, suygan – lapar-chi bo‘ladi!

O‘z-o‘zimdanda kuyib-kuyib, ich-ichimdanda kuyib-kuyib, kenjamizni suyib-suyib, o‘lanimni aytib qo‘ya berdim:

*Jonim bolam ot chopsin,
Otiga baxmal yopsin.
Huyya solsin otasi,
Orqasidan yol topsin
Huyyo, bolam, huyyo!..*

– Ay, enasi-ya, kel, ulimga mamma ber! Ulim mamma-sirab qopti. Ana, aytdim, ena hozir keladi, mamma beradi!

*Bolam, sen ham botirim
Chopib kelayotirim.
Cho‘pon bo‘lsang qo‘ylarga,
Boqarsan o‘tloq, soylarga
Huyyo, bolam, huyyo!..*

– Bo‘ldi-ye, enag‘ar! Og‘zim bor deb ingillay berasanmi! Og‘iz bir senda bormi? Mana, bizda-da bor! Nimaga biz ingillamaymiz? Izzatingni bil-da! Yo, o‘zingdan ketayapsanmi? Qani o‘sha otlaring, qo‘ylaring? Hovlidagilarni aytayapsanmi? Eb-ey, eb-ey, ular sening bovangdan qoldimi? Ular mening otamdan qoldi! Ular meniki, bildingmi?

*Huyyo-huyyo, huyyong qani?
Bovang bergan tuyang qani?
Bovang bergan tuyang bo‘lsa,
Boqib yurganlaring qani?
Boqib yurgan tuyang bo‘lsa,
Adir ham cho‘llaring qani?*

– Ana, bo‘lmasa, ukkag‘arning kenjasi! Mard bo‘lsang javob ber, ukkag‘arning kenjasi! Ana sasing chiqmay qoldi-ku! Ingillaysan-a, ingillaysan! Ha? Xa-xa-xa! Sho‘xlashdim, ukkag‘arning kenjasi, sho‘xlashdim! Sho‘xlashishni-da bilmaysanmi. Ulim, manavi uylar-da, qo‘tondagi qo‘ylar-da, osmondagi oylar-da, ko‘pchib yotgan yerlar-da, bari-bari seniki! Bor-e, Tarlonni-da berdim, bor-e! Ol-e, ukkag‘arning kenjasi-e, ol-e!..

*Huyyo qilay, huydada
Oting solgin to‘daga
Huyyo qilsam uxlagin,
Otang sendan sadag‘a
Huyyo, bolam, huyyo-i-i-i!..*

— Ulim, bir nima esingda bo'lsin. Gagarinday boshing osmonga yetsa-da, olim bo'lib yetti iqlimni so'rasang-da, sen avvalambor Ziyodulla chavandozning uli bo'!! Mening ulim bo'!! Menday bo'l, menday! Menday bo'lasan-a, ayt, menday bo'lasan-a?

80

Suddan qog'oz keldi.

Oyog'im tag'in uzangida bo'ldi, organ yo'lida bo'ldi.

Bora-borgunimcha Yaratganning o'ziga sig'inib bordim. Shu yurishimni bo'ldi qil endi, meni bunchalar jonhalak qilma endi, deb bordim.

Sudda odam serob bo'ldi.

Bir tarafda urgan bo'zbolalar, bir tarafda Rahmon birodarimiz o'tirdi.

Kattalar yuqorida bo'ldi.

Bo'ldi so'roq, bo'ldi javob!

Urgan bo'zbolalar aybini bo'yniga olmadi. Bir-birlariga to'nkab turib oldi.

Shunda, yuqorida o'tirgan kattalar mendan so'radi. Da'volarini mendan ma'qullatib oldi. Men asqotib turdim.

Bir katta Rahmon birodarimizni so'roqqa tutdi:

— Ayting-chi, nega voyaga yetmagan bolani urdingiz? — dedi.

— Urganim yo'q, kalla qildim, — dedi Rahmon birodarimiz.

— Baribir, urgan hisoblanadi. Yuzida jarohat bor. Pulingizni o'g'irlagan ekan, yana-tag'in ushlab olibsiz ekan, militsiyaga topshirish kerak edi!

— Kuchim yetmadi.

— Urishga yetgan kuchingiz, militsiyaga yetaklab borishga yetmadimi?

— Uch birday yigitga qanday qilib kuchim yetadi?

— Unda militsiyaga telefon qiling edi. Yoki odamlarni yordamga chaqiring edi. Ana, ko'cha to'la odam!

— Odam? Qanday odam? Qani odam...

Rahmon birodarimiz gapirolmadi. Dimog'i to'lib keldi. Ovozi ichiga tushib ketdi. Yengi bilan ko'zlarini artib-artib oldi.

— Bir soat tanaffus! — dedi kattalar.

O'tirib-o'tirib, qornim ochqadi. Choyxonaga qarab yurdim.

Men choy ichib qayta berdim, odamlar suddan chiqib kela berdi.

Demak, sud sob bo'пти, endi sud oqibatini so'rayin, dedim. Rahmon birodarimizni qidirdim.

Shunda, bir to'da momolar bilan ayollarga ro'paro' keldim. Momolar sel-sebor yig'ladi. Peshonalariga urib-urib yig'ladi. Tizzalariga mushtlab-mushtlab yig'ladi...

Bildim, bular ana shu bo'zbolalar momosi bo'ldi, ana shu bo'zbolalar onasi bo'ldi.

Men ana shu ko'z yoshlar oqishi uchun o'zimni aybdor deb bildim. Yoshlar to'la ko'zlarga, yoshlarga belangan yuzlarga qarab turolmadim...

Birodarlar, barmog'imning qaysi birini tishlasam-da, og'riydi!

Ohista-ohista ketimga qayrildim.

Tarlonimiz oldiga bordim. Otlanib, qishloqqa qaytdim. «8-Mart» kolxozidan o'tib, Hayrondaraga doxil bo'ldim.

Tevarak mayda-mayda adirlar bo'ldi. Arg'amchiday yo'l bir yuqoriladi, bir adoqladi.

81

Oqshom vaqti bo'ldi.

Olamga-da oqshom qo'ndi, ko'nglimga-da oqshom qo'ndi. Ko'nglim oqshomday mahzun bo'ldi.

Beixtiyor ketimga qayrilib qaradim. Bir qizil mashinani ko'rdim. E'tibor bermadim.

Adirga o'rladim. Adir qoq ustida tag'in ketimga qayrilib qaradim. Mashina qorama-qora keldi.

Adirdan enib boshladim. Adir tikkaligidan Tarlon o'zini ketiga tashlab-tashlab yurdi. Old oyoqlarini og'ir-og'ir bosdi.

Adir adog'iga tushdim. Mashina adir ustida imillab qoldi. Hayron bo'ldim. Mashina degani tezyurar bo'lardi, bu mashina xiyladan buyon bir otdan o'tolmaydi. Yo, biron yeri nosozmikin?

Yo'lni kesib o'tadigan ariqqa keldim. Ariqdan loyqa suv oqibdi. Ichi qip-qizil loy bo'libdi. Loy ot tizzasiga keladi.

Shu bois, Tarlonni ariqqa solmadim. Ariqdan hatlattirmoqchi bo'ldim. Ammo bu niyatimdan-da qaytdim. Vaji, ariq yoqalari-da loy. Tarlon toyib ketadi.

Ariq yoqalab, yuqoriladim. Sayozroq yer qidirdim.

Mashina-da quyiga endi. Ariq bo'yida oyoq ildi. O'tolmasligini bildi shekilli, bizning izimizdan yurdi.

Bizning Tarlon torroq bir yerdan cho'chib o'tdi.

Mashina Tarlon hatlagan yerda oyoq ildi.

Mashinadagilarga qamchi sopi bilan yuqorini ko'rsatdim.

— Yana sag'al yursalaring yuqorida yoyilma bor! O'shandan mashina o'tadi!

Shunday deya yo'limga burildim.

Shunda, ketimdan ovoz keldi:

— O', shef! Tormoz!

Ovozni tanimadim. Nima deyapti, tushunmadim. Kim bo'lsa-da, bir inson ovoz berayapti, borayin, dedim. Ariq yoqalab bordim.

Mashinadan to'rt odam tushdi. Ikkovi olisroqdan chopib kelib, ariqdan hatlab o'tdi.

Tarlon hurkib, keyiniga tisarildi.

Keyin, qolgan ikkovi-da keldi. Barining ko'zida qora ko'zoynagi bo'ldi. Ko'zlari ko'rinmadi. Sochlari yelkasiga tushdi, quloqlari sochi ostida bo'ldi. Kiyimlari ajabtovur bo'ldi. Birovining soqoli-da bo'ldi. O'zimizday o'rta yoshli odammikin, deya sinchiklab qaradim. Yo'q; u o'ttizlarda bo'ldi.

— Chaqirganday bo'ldilaringizmi, birodarlar? — dedim.

Ular miq etmadi. Soqoldori oldin yurdi.

— Otdan tushing-chi, shef! — dedi.

— Ayta beringlar, qulog'im kar emas, — dedim.

— Tush degandan keyin, tush!

Ularning sensirashi ko'nglimga tegdi. Tusha-tusha, ko'nglimni aytdim.

— Sensiramang, birodar, salkam otangiz qatoriman-a, — dedim.

— He, senday otam qatorining...

Qo'limda jilov, serrayib qoldim. Qahrim keldi. Qamchi sopini mahkam ushladim.

— Otingni bog'lab, buyoqqa yur!

— Nima gapingiz bor, birodar, shu yerda ayta bering.

— Yur, degandan keyin, yur!

Ular ariq yoqalab yuqoriladi. Birovi-da ko'zoynagini olmadi.

Jilovni egar qoshiga qistirdim.

Tarlonni bo'sh qoldirdim.

Keyin, ular oldiga bordim.

– O'zi kimsizlar? Kimning bolasi bo'lasizlar? O'zlarini tanitinglar-da axir, birodarlar, – dedim.

Ular meni o'rab oldi. Go'yo yovvoyi odamni tomosha qilayotganday bo'ldi. Birovi o'z-o'zidan to'ng'illadi.

– Hali tanishib qo'yamiz! – dedi.

Tavba, bularning menda nima ishi bor ekan? Ertaroq aytmaydimi, kech bo'layapti...

– Ay, birodarlar, zaril gaplaring bo'lsa aytinglar. Bo'lmasa ketayin, bola-baqra alag'da bo'ladi, – dedim.

– Ketasan, ketasan, shoshilma. Qaytmaydigan bo'lib ketasan...

Zardam qaynadi, ketimga burildim.

Shunda, ulardan birovi yo'limga g'ov bo'ldi. Birovi chapimga o'tdi. Ikkovi oralig'idan o'tib ketmoqchi bo'ldim.

Shunda, o'ngimdagisi yelkamdan g'ijimlab ushlab oldi.

Men qo'lini shartillatib urib tashladim.

– Qo'lingizni oling, birodar! – dedim.

Shunda, u iyagim ostiga o'xshatib-da bir urdi!

Ketimga gandiraklab-gandiraklab borib, o'tirib qoldim.

Nogiron qo'lim zirqirab og'ridi.

Qamchi o'rimini qo'limga o'rab-o'rab joyimdan qo'zg'oldim. Shu urganning bo'yin tomirini mo'ljallab qulochkashladim.

Ketimdagisi qamchini ushlab qoldi.

Yana o'tirib qoldim. Endi qamchini ushlab qolganiga qarab, qo'zg'oldim.

Shunda birovi ketimdan keldi, belimga tepdi.

Men yuztuban yiqildim. Nogiron qo'lim zirqirab-zirqirab og'ridi. Turib o'tirdim. Tevarakka alangladim. Rayon o'ng yog'imdagi adir ortida bo'ldi. Ko'rinmadi. Qishloq chap yog'imdagi adir ortida bo'ldi. Qishloq-da ko'rinmadi. Osmon boshimda bo'ldi. Bari-bari olisda bo'ldi.

Xo'rligim keldi: ay, yolg'izligi qursin-a!

Ko'nglim buzildi: ay, nogironligi qursin-a!

O'pkam to'lib keldi. Qo'yinimdagi nogiron qo'limni tashqari chiqardim.

– Birodarlar, Jo'ra boboning otidan yiqilib, qo'lim chiqib edi, mana... mana... – dedim.

Ular xoxolab-xoxolab kuldi. O'zaro gapirishdi:

– Bu o'zi unga kim bo'ladi?

– Hech kim!

– Hech kim? Yo'g'-e?

– Demak, bu o'zicha ritsarlik qilmoqchi bo'libdi-da?

– O, ritsar! XX asr ritsari!

– Don Kixot!

– Don Kixot! XX asr Don Kixoti!

Men shundagina ular kimligini bildim. Qo'lim nogironligini aytib, yig'lamsiraganlarimga ming-ming pushaymon bo'ldim...

Yerga qaradim. Qo'limni qo'ynimga solmadim. Sog'lom qo'limdayin yerga tiradim.

Nogiron qo'lim zirqillab og'ridi. Tishimni tishimga bosdim. Yuzlarim lovullab yondi...

Bir balo qilib, joyimdan turdim. Oyoqlarimda tik turdim.

Shunda birovi jag'imga urdi.

Men ketimga tisarilib-tisarilib, bunisiga borib urildim.

Bunisi yelkamdan suyab qolib, harommag'izimga urdi.

Gandiraklab-gandiraklab, unisiga bordim.

Unisidan iyagimga yedim.

Bir aylanib tushdim. Osmon gir-gir aylandi. Osmon qop-qora bo'ldi.

Tag'in turdim. Dalbanglab-dalbanglab bordim. Birovining bo'yniga osildim.

– Birodarlar, men sizlarga nima qildim... – dedim.

Uni jonimning boricha quchoqlab turdim.

U, ichimga ko'r musht urdi.

Nafasim hiqillab bo'lindi. Ichimda bir nima ezildi.

Qo'llarim bo'shashib, yelkasidan sidirilib tushdi.

Oyog'imda majolim qolmadi. O'zimni yerga chalqancha tashladim...

– Birodarlar, aybimni ayting, aybimni... – deya ingrandim.

Belimga uchli bir nima zarb bilan tegdi. Keyin biqinimga tegdi. Zarb har tekkanda jonim halqumimga kelib ketdi.

– Birodarlar, men ham odam-ku... – deya ingrandim.

Shunda... shunda, ot kishnadi.

Umrim ot bilan o'tdi. Hay bir otlarni ko'rdim, hay bir kishnashlarni eshitdim.

Ot suvsab kishnadi, ot ochqab kishnadi. Shunda ot ko'nglini suv berib oldim, ot ko'nglini yem berib oldim.

Ot avlod-ajdodlarini qo'msab kishnadi, ot ulpi-tomirlarini yo'qlab kishnadi. Otlar ovozini eshitib kishnadi, baytallar havosini olib kishnadi.

Shunda, otni egarladim, dashtu dalalarni aylantirdim, ot oyog'ini yozdim. Otni sovutdim, otni yupatdim.

Ot ilon sharpasini olib kishnadi. Uydan otilib keldim. Ot yonini oldim, bo'yinlarini uqaladim. Otga yo'ldosh bo'ldim.

Ot bo'ri hidini olib kishnadi. Ha, jonivor, ha, deya ovoz berib chopdim. Ot bo'yniga qo'limni qo'ydim, ot yollarini siladim. Ot oldida bo'ldim. Otga gapirib-gapirib turdim, birodar bo'lib-bo'lib turdim.

Kishnash ko'rdim, kishnashlar ko'rdim, ammo ushbu oqshomdagidayini ko'rmadim.

Vo darig'o, bu qandaychikin kishnash bo'ldi? Kishnash ko'ngil-ko'nglimni o'yib yubordi, vujud-vujudimni qaqshatib yubordi. Tanamdagi og'riqlar-da bilinmay qoldi.

Bizning Tarlonga nima bo'ldi, birodarlar? Nima bo'lsa-da, yomon bo'ldi! Bizning Tarlon nima ko'rdi, birodarlar? Nima ko'rsa-da, yomon ko'rdi!

Bizning Tarlon ilon ko'rdimikin? Yo'q, bizning Tarlon ilon ko'rsa bundayin kishnamaydi. Bizning Tarlon bo'ri ko'rdimikin? Yo'q, bizning Tarlon bo'ri ko'rsa-da, bundayin kishnamaydi.

Bizning Tarlon ilondan-da yomonini ko'rdi, bizning Tarlon bo'ridan-da yomonini ko'rdi!

Tarlonni yo'qlab qarayin dedim. Boshimni ko'tarayin dedim. Bo'lmadi, bo'lmadi!

Ko'zim osmondaligicha qoldi. Osmon olis, yer qattiq bo'ldi...

Ot uzib-uzib kishnadi.

Ko'zlarim tindi. Bepoyon osmon, beg'ubor osmon qopqora qozon bo'ldi!

Yuzimni chapimga burdim. Avval-avval bir nima-da ko'rmadim. Keyin-keyin oq bilan qorani fahmladim. Ana shunda Tarlonni ko'rdim.

Tarlon bo'ynini gajak-gajak qildi.
 Tog'larga qaradi, zorlanib-zorlanib kishnadi.
 Tarlon dumlari yoyilib-yoyilib kishnadi, yollari hurpayib-hurpayib kishnadi.
 Adirlarga qaradi, chorlab-chorlab kishnadi.
 Tarlon quloqlari chimirilib-chimirilib kishnadi, pishqirib-pishqirib kishnadi.
 Qishloqqa qaradi, yolvorib-yolvorib kishnadi, zor-zor kishnadi.
 Tarlon jilovini silkib-silkib kishnadi, yulqib-yulqib kishnadi.
 Keyin, men sari yuzlandi. Oyoqlarini katta-katta yoydi. Bo'ynini cho'zdi, tumshug'ini cho'zdi. Quloqlarini chimirdi.
 Tarlon zinkiydi!
 Old tuyoqlari bilan tarsillatib-tarsillatib yer tirnadi. Kesaklab-kesaklab yer otdi. Tuyoqlari osti changidi.
 Tarlon qahr ham iztirob bilan kishnadi. Oqshom, kishnashdan zir titradi.
 Oqshom, Tarlon kishnashidan, Tarlon kishnashi, oqshomdan-da mungli bo'ldi, oqshomdan-da ayanchli bo'ldi.
 Uchli zarb, chap tizzam ko'ziga kelib tegdi.
 Chinqirib yubordim. Ko'z oldim qop-qora bo'ldi...
 – Tepib o'tirasanmi, biqiniga tiqib ol!..
 – E-e-e, ot!
 – Qoch, ot kelayapti!
 Shunda, tag'in hushimga keldim. Ohista ko'zimni ochdim.
 Tarlon tumshug'ini cho'zib zinkiyib, ularni quvdi. Birini qo'yib, birini quvdi.
 Ular ariqdan hatlab qochdi. Birin-ketin mashinasiga kirdi.
 Ammo birovi Tarlondan qochib qutulolmadi. U yoqqa burib soldi, bo'lmadi, bu yoqqa burib soldi, bo'lmadi. Nima qilishini bilmadi. Oxiri yerdan nimadir bir nima olib, Tarlonni boshiga bir urdi.
 Tarlon boshini silkib-silkib ohistaladi.
 Unisi-da ariqdan hatlab o'tdi.
 Tarlon-da ariqdan o'tdi. Mashina oldiga keldi. Old tuyoqlari bilan yer tirnab-yer tirnab kishnadi.
 Mashina g'izillab jo'nadi.
 Tarlon mashina ketidan xiyla yo'lgacha chopib bordi. Keyin, iziga qaytib keldi.

Ariqdan o'tib, boshimga keldi. Yuzlarimga tumshug'ini tekkizib-tekkizib ko'rdi. Yuzlarimni iskab-iskab ko'rdi.

Men Tarlon nafasini tuydim. Tumshug'ini qo'shqo'llab quchoqladim. Jag'lari, peshonasini siladim.

Shunda, kaftim ho'l bo'ldi. Ter, ot teri deb o'yladim. Kaftimni ko'zlarimga olib kelib qaradim. Keyin, Tarlonga tikilibroq qaradim.

Tarlon peshonasidan qon sizdi...

Ho'ngrab yig'lab yubordim. O'pkamni bosayin dedim, bosolmadim...

84

Qosh qoraydi.

Odam odamni tanimaydigan bo'ldi.

Bir amallab chap yonbosh bo'ldim. Tarlon oyog'ini quchoqladim. Tizzasiga peshonamni qo'ydim. Uzalib, old qopqog'iga shapatiladim.

Tarlon yelkalarimni iskadi. Keyin, old oyoqlarini asta-asta bukdi. Tarlon tizzaladi!

Men chap qo'lim bilan egar qoshidan oldim. Egarga ko'kragimni berdim. Timtalanib-timtalanib egarga bel bo'lib yotdim. Nafasimni roslab oldim. Tag'in qimtinib, oyog'imni egardan oshirdim. Tarlonni quchoqlab oldim. Tarlon qaddini rostladi.

Shamol boshimni yalab o'tdi. Shunda, bosh yalanglimni bildim. Telpagim yerda qolibdi.

Tushayin dedim, tag'in, minishimni o'yladim. Telpagimga qo'l siltadim. Belbog'imni yechib, boshimni tang'ib bog'lab oldim.

Katta yo'l chetidan yurdim.

Bor bo'yicha qorong'i tushdi. Adirlar qop-qora soyaday bo'ldi.

Egarda chayqalib-chayqalib, ko'nglim shu kechaday zim-ziyo bo'lib-bo'lib, o'ksib-o'ksib bordim...

85

Tarlon-ay, nima kunlarga qoldig-a?..

Tushda bo'layaptimi yo o'ngda bo'layaptimi?

Sen farqlamasang, men farqlay olmay qoldim, Tarlon...

Haligilar qanday jonzot edi, Tarlon? Sin-simbati odamga kelbat beradi. Ust-boshlari-da bor. Odamga mayzab gapiradi, odamga mayzab kuladi...

Bilmadim, Tarlon, bilmadim. Sen bilmasang, men bilmadim. Men seni bilaman, Tarlon. Ular men uchun begona, Tarlon...

Ayo Tarlon, sen mening ukamsan, ukam.

Bo'ldi, men endi ularni ukam demayman. Mening ukam sensan. Sen mening ukamsan, Tarlon. O'zi menga o'xshaysan, Tarlon, menga. Ukasi akasiga o'xshaydi-da, Tarlon...

Tarlon ukam-ov, endi nima qilamiz? Endi, bola-chaqaga borib nima deymiz? El so'rasa nima deymiz?..

Ayo Tarlon, sen mening jiyanim, jiyanim.

Bo'ldi, men endi ularni jiyanim demayman. Mening jiyanim sensan, Tarlon. Sen menga tortding, Tarlon. Jiyani tog'asiga tortmasa, kimga tortadi, Tarlon...

Tarlon jiyanim-ov, yo yo'lda yiqildik, deymizmi? Ko'zlaring bor edi-ku, desalar-chi? Ariq, loy ekan, toyib ketdik, deymiz. Binoyimi, Tarlon jiyanim? Bo'lmasa, elga ermak, xalqqa shaloq bo'lamiz...

Ayo Tarlon, sen mening akamsan, akam. Bo'ldi, men endi ularni akam demayman. Mening akam sensan, Tarlon. Uka desa degulik, mendayin ukang bor, aka desa degulik, sendayin akam bor, nima g'amim bor, Tarlon...

Ayo Tarlon, sen mening birodarimsan, birodarim.

Bo'ldi, men endi ularni birodarim demayman. Mening birodarim sensan, Tarlon...

Ayo Tarlon, sen mening qiyomatlik birodarimsan, qiyomatlik birodarim...

1979

MOMO YER QO'SHIG'I

Xumor momoga kun tug'di.

Yolg'iz o'g'il askardan kelar bo'ldi.

Ostonasidan suyunchixo'r arimadi.

Xushxabar olib kelguvchilar biroviga to'n yopdi, biroviga belbog' o'radi, biroviga do'ppi kiygizdi.

Yolg'iz o'g'ildan borini ayamadi.

Qo'li sandiqda bo'ldi.

Ko'zi ostonada bo'ldi.

Askardan qaytmish o'g'ildan darak bo'la bermadi.

Shunda, momo ko'ngliga tahlika tushdi. Chin-da, yo'l azobi — go'r azobi. Yo'lda nimalar bo'lmaydi.

Cholini otlantirib, yo'lga chiqarayin, dedi.

Choli qirda yotib arpa o'radi. Ikki-uch kunda o'roqchilarga suv olib borish uchun bir kelib ketadi.

Bechora choli hali eshitmadi. Eshitsa, ot qo'yib keladi.

Xumor momo qo'lini qoshi uzra soyabon qildi. Choli arpa o'rmish qirga qaradi. O'g'li kelmish Denov yo'liga qaradi.

Intiho, askar keldi.

Xumor momo ko'chaga chiqar bo'ldi. Kalishini izladi. Tegrasiga alangladi. Topolmadi. Yalang oyoq chiqqani ep bo'lmadi.

Bu, suyunchixo'rlar ishi ekanini bildi. Kulib tura berdi. Kalishini so'rovchi bo'ldi.

Tevarakda yurmish hamsoya-qo'llar, xesh-taborlar yelka qisdi.

Hovli darvozasi oldida turmish Mardon juvozkash aytdi:

— Suyunchisiga biror nima atamasangiz, kalishingizni-da bermayman, darvozani-da ochmayman. A? Yo'q, Mardon juvozkash borning bolasi, mayda-chuydalarga uzatgan oyog'ini-da yig'maydi, ha!

Juvozkash darvozani ichidan zanjirlab oldi. Darvoza tir-qishidan odamlar qora berdi.

O'g'li ostonadaligini ko'rmish momo, endigi ataydigani oxirgi suyunchi ekanini bilmish momo, uch yildan buyon o'g'lini sog'ina berib, yurak-bag'ri ezilib yurmish momo,

yo'qchiligini-da esidan chiqarib qo'ydi. Qisir qolmish moli-
ni atab yubordi:

— Anavi molimni atadim, bor-ye! — dedi.

Shundan keyin juvozkash qo'ynidagi kalishni momo
poyiga olib kelib qo'ydi.

Momo kalishni oyog'iga yo'l-yo'lakay ildi. Darvozaga
talpindi.

Juvozkash darvozani ochdi.

Ostonada askar turdi.

Momo o'zini o'g'li bag'riga tashladi. Yuzini o'g'li
bag'riga bosdi.

Askar momoni quchoqlab oldi. Bir-ikki marta yerdan
ko'tarib oldi.

— Raz-raz-raz! Ti poxudela, mamashka, da! Nu, sta-
rost — ne radost! — dedi.

Momo beli zirqirab ketdi. Ammo tevarakdagilarga sir
bermadi. Dardi ichida bo'ldi.

O'g'li qilig'ini sog'inishga yo'ydi.

Yuzlarini o'g'li ko'kragidagi nishonlarga suykadi,
ho'ngrab yig'ladi.

Askar onasini yupatdi:

— Nu, mamasha, nu, xvatit! — dedi.

Askar, boshi uzra sochqilar sochildi.

Bolalar sochqi terdi.

Askar sochqilar ostida ichkariladi.

Odamlar davra bo'ldi. Hol-ahvol so'ra-so'ra bo'ldi.

Askar bosh irg'adi. Lo'nda-lo'nda javob berdi:

— Da! Nichego! Spasibo!

Askar davraga alangladi. Onasidan so'radi:

— Mamasha, gde papasha?

Xumor momo davraga javdirab qaradi.

O'rischani chala-chulpa bilong'ich juvozkash tilmoch
bo'ldi.

— Otasini so'rayapti, xola, — dedi.

— Ha-a, otangmi? Qirga arpa o'roqqa ketib edi. Hali-
zamon kelib qoladi.

Askar bosh irg'adi:

— Arpa o'rganskiy-da? Nichego, pridyot! — dedi.

Xumor momo o'g'li poyqadamiga osh berdi.

— To'y otasi qirdan qaytganda bo'ladi, — dedi.

Askar ertalab badantarbiya qildi.

Beligacha yalang'och bo'ldi. Hovlini aylanib chopdi.

Oyog'ini ko'tardi, bebilchagini peshonasiga tekkizdi.

Qo'llarini yerga tiradi. Yotdi-turdi, yotdi-turdi.

— Raz-dva-tri!.. Jivo, serjant Orziqulov! — dedi.

Kun terak bo'yi bo'ldi.

Askar xolasi do'pposday o'g'lini ergashtirib keldi.

Askar xolasiga peshvoz yurdi. O'ng qo'lini chakkasiga qo'ydi.

— Serjant Orziqulov! — dedi.

Ko'rishish uchun xolasiga qo'l uzatdi.

Xolasi askar qo'lini emas, o'zini bag'riga oldi.

Askar jiyaniga qarab qo'lini chakkasiga qo'ydi.

— Serjant Orziqulov! Kak tvoya imya? Bahrom? Znachit, Borya, da? — dedi.

— Yo'q, Bahrom, — dedi jiyan.

— Net, Borya! Bahrom, otstaloye imya! Borya sovremennaya! Ryadovoy Borya!

Jiyan, tog'a bo'lmish gapiga tushunmadi. Onasiga javdirab qaradi.

Onasi oraga tushdi.

— Jiyaningiz hali askar bo'lmadi. O'zbekcha gapirma-sangiz, tushunmaydi, — dedi.

— Nu-nu, pora znat, pora!

Askar chalqancha yotdi. Oyoqlarini chalishtirdi. Barmoqlari bilan ko'kragiga chertdi. O'zicha xirgoyi qildi:

— Ay lavyu, ay lavyu... Ya vas lyublyu, ya vas lyublyu...

Kun oqqanda askar otasi qirdan enib keldi.

Otini darvoza oldida qoldirdi. Qamchini belbog'iga qistirdi.

Ichkari ravona bo'ldi. Kulimsib-kulimsib qadamladi, quchog'ini ochib-ochib qadamladi. O'zicha gapirib-gapirib qadamladi.

— Qani, askar kelibdi-da, qani...

Askar otasiga peshvoz yurdi. Qo'llarini boshi uzra yoydi.

— O, papasha, zavorovo! — dedi. — Skolko zima, skolko vesna!

Otasi quchoqlashib-quchoqlashib ko'rishdi. Shu o'zining o'g'limmi, demishday, askarga qarab-qarab qo'ydi.

Otasi jonliq so'ydi.

Qarindosh-urug'lar, gapga yetarlar uchun to'y qilib berdi.

O'g'li oyoq olishi bilan gaplaridan ulay-bulay izza bo'lmadi.

Mayli, hali-hozir askarlik havosi bor. Keyin-keyin o'ziga keladi, deya o'yladi.

Ammo askar o'ziga kelmadi.

Mo'ysafid otasi toqati toq bo'ldi, otasi yorildi:

— Ulim, erta birov aytgan ekan, otangni ko'rdim — ahmadi forig', enangni ko'rdim — tovonni yoriq, deb. Otang shul, enang shul, qo'y endi, o'z tilingda gapir.

— Nu, dayosh, papasha, dayosh!

— Men-ku, chala-chulpa bilaman. Qizil askar bo'lib, o'ris oshnalarim bilan tillasha berib, picha bilib olib edim. Lekin enang bechora manavi qishloqdan narini bilmaydi. Tilingga tushunolmay qiynalyapti.

— Nu, papasha, pora znat!

Otasi nima qilishini bilmadi. O'y surib qoldi.

Otasi bir vaqtlar Denov, Termizlarda qizil askarlik mashqini olib edi. Mana shu yerlarda Sovet hokimiyatini barpo etish uchun qo'ltig'iga to'pponcha osib edi.

Unda manavi mishiqli po'rim onasi qornida yo bor edi, yo yo'q edi. Bu o'zi, kimga po'rimlik qilyapti?

Otasi zardasi qaynadi. Ko'ylagini ko'tardi. Chap biqini-da hamon saqlanib turmish ajabtovur izlarni ochdi.

— Ay serjant, sen o'zi kim bilan gaplashayotganingni bilyapsanmi? — dedi. — Men nagan taqib, Sovet hokimiyatini o'rnatganimda qayerda eding? Enangning qornida, otangning belida eding! Ishonmasang, mana, nagan izi haliyam turibdi, mana!

— Ya uzbekskiy yazik ne ponimayu!

Otasi u dedi, bo'lmadi, bu dedi, bo'lmadi.

Askar gap korlamadi.

Otasi, shu chindan o'z o'g'limmi, yo, boshqa birovmi, demishday askar u yog'idan qaradi, askar bu yog'idan qaradi. Aniq bir gapga kelolmadi.

Keyin, shu o'z o'g'lim ekani yo haqqost chin bo'lsin, yo

yolg'on bo'lsin, deya askar quloq-chakkasiga tars etkizib bir soldi.

Askar bunday zarbni kutmab edimi, yo, eski qizil askar mushti o'zi shunday bo'ladimi, ishqilib, yonboshiga gup etib tushdi. Unsiz, jingak bo'lib yotdi.

Otasi askarni yoqasidan ushlab turg'izdi. Endi bu chakkasiga solmoqchi bo'ldi.

Askar otasi niyatini payqadi shekilli, hovlini aylanib qochdi.

— Voy enajon, o'ldim-e! — deya baqirdi.

Otasi belbog'idagi qamchini oldi. Yalang oyoq bo'lib askar quvdi.

— Enag'arning bolasi, to'xta deyman! — deya zug'um qildi.

Askar o'qday uchdi. Oshxonaga kirib bordi. Qozonni aylanib chopdi. Onasi ketiga panaladi.

— Enajon, otamni ushlang! Jon ena, ushlang! — deya yolvord.

— Qo'rqma-ye, indamaydi!

— Indaydi, siz ko'rmadingiz, uje bitta yedim! Qo'lida-gi qamchini oling, enajon!

Otasi zug'um qildi:

— Ushlama meni, enasi, ushlama! — dedi. — Enag'arni bir qamchi ostiga olayin!

Onasi oracha qildi.

— Qo'ying, endi qobil askar bo'ladi, — dedi. — Ayt, qobil askar bo'laman, de.

— Endi qobil bo'laman, jon ota!

— Ha-a, enag'arning askari, tiling bor ekan-ku!

— Bor, mana, bor!

4

Shunday qilib, askarga til bitdi.

Askarlik kiyimlarini tashladi. O'z kiyimlarini kiydi.

Bir erta otasi ovozidan uyg'ondi.

— Serjant Orziqulov, bu yoqqa bir qarang! — dedi otasi.

Askar hadahalab kiyindi. Otilib bordi. Uyqu ko'zlari-ni uqaladi. Otasiga javdirab qaradi.

— Serjant Orziqulov, bet-qo'lni yuvib farishtali bo'lib keling, muhim topshiriq bor!

Askar chopqillab borib, chopqillab keldi.

Otasi askarni og'ilxonaga ergashtirib bordi.

Mol tappilarni ko'rsatdi.

— Manavilar nima, serjant Orziqulov? — dedi. — Ha, yashang, tappi! Endi, o'zingizdan qolar gap yo'q, serjant, tirikchilik, ha, tirikchilik! Bilasiz, tappi qishda ko'p yaxshi o'tin bo'ladi. Qishning g'amini yozda ye, degan! Endi, yengni bilakkacha turib, tappi yopganskiy, ha!

Askar tappilarga qaradi. Ko'ngli o'ynadi. Bir, tappiga qaradi, bir, otasi qo'lidagi qamchiga qaradi.

O'lmayinning kunidan bilaklarini turdi. Avaylabgina enkaydi. Tappiga qo'l urdi.

Ko'ngli o'ynagandan o'ynadi. Ko'zlarini chirt yumdi. Tag'in ochdi. Yelkasi osha otasiga qaradi.

Otasi qaqqayib qarab turdi. Otasi qamchi o'ynatdi.

Askar taqdirga tan berdi. Tag'in ko'zlarini yumdi. Tappini kaftlariga oldi. Devorga qulochkashlab tappi yopdi.

Shunda, devordagi qator tappilarda botib yotmish onasi panja izlariga ko'zi tushdi.

— Ha, balli, serjant Orziqulov, gap bunday bo'ptida! — dedi otasi. — Enangizning qo'lidan bir ishni oladigan bo'ldingiz!

Bir oqshom otasi masalani ko'ndalang qo'ydi:

— Mana, mehmonligingiz-da qaridi, serjant Orziqulov. Keldi-ketdilar-da siyraklab qoldi. So'ramoqdan ayb yo'q, endi kim bo'lmoqchisiz?

Askar harbiy xizmatdan qaytib, ijroqo'm raisi bo'laman, deya niyat qilib edi. Ana shu niyatini aytish uchun tili aylanmadi, yelka qisib qo'ya qoldi.

Otasi bo'lari gapni aytdi:

— Bilmaganskiy-da? Unda, bizniki bilganskiy! Manavi zarang tayoqni olib, orqamdan yurganskiy! Serjant Orziqulov poda boqqanskiy!

Askar angrayib qoldi. Og'zi ochilib qoldi.

Otasi bir o'qraydi.

Askar dirk etib joyidan turdi.

— Yest, poda boqqanskiy! — dedi.

Shu kundan e'tiboran askar chakana cho'pon bo'ldi.

Adirda uzun kun chakana mol boqdi.

Avval-avval ko'nika olmadi. Qayerlargadir, xususan, askar bo'lmish joylariga ketib qolgilari keldi.

Keyin-keyin adirlarga o'rgana bordi. Adirlarsiz zerikdi. Adirlarsiz kuni o'tmadi.

Oqshomlari uyma-uy yurdi. Oshi halol yig'di.
Boshi ikkita bo'ldi.
Ketma-ket ikkita qiz ko'rdi.

5

El askarni serjant Orziqulov deyishini qo'ymadi.
Hazil-mutoyibachilar to'y-gashtaklarda serjant Orziqulov askardan qaytib kelib gapirmish gaplarini gapirib berdi. Qiliqlarini qilib ko'rsatdi.
El xandon otib kuldi.
Bolalar serjant Orziqulov bo'lib gapirishdi, serjant Orziqulov bo'lib ko'rishib-so'rashdi, serjant Orziqulov bo'lib tappi yopdi.
El qah-qah urib kuldi.
U, serjant Orziqulov bo'lib qoldi.

6

Shunda... shunda, urush boshlandi.
Serjant Orziqulov urushga ketdi.
Urushdan eson-omon qaytdi.
Tevarakka olazarak boqdi.
Otasi bechora rahmatlik bo'libdi.
Gul deb atalmish bir dard ikkita qizini-da olib ketibdi.
Cholidan ayrilmish onasi bilan farzandlaridan judo bo'lmish ayoli mung'ayib qolibdi, g'arib bo'lib qolibdi.
U urushdan ajabtovur bo'lib keldi.
Miq etmadi. Olis-olislarga termuldi.
Qarindosh-urug' bolalari ko'ksidagi orden-medallarga qo'l tekkizib ko'rdi.
— Bularni qayerdan oldingiz? — deya surishtirdi. — Urushga borsak, biz ham orden olib kelardik, — dedi.
Shunda, serjant Orziqulov qirg'inbarot kunlardan bor-yo'g'i bir marta gap ochdi:
— Urushning oti o'chsin, bolam, — dedi. — Sizlar so'ramanglar, men aytmayin. Bundaychikin ohangjamolar-ni men taqdim, sizlarga taqish nasib etmasin...
Kolxoz raisi serjant Orziqulovni yaxshi-yaxshi ishlarga qo'ymoqchi bo'ldi.
Ammo serjant Orziqulov rad etdi. Tag'in o'z podasini so'radi.

Ikki yilda farzand ko'rdi.
Bunisi-da qiz bo'ldi.
Qiz bo'lsa-da umri bilan bo'lsin edi, bunisi-da ketdi.
To'rtinchisi o'g'il bo'ldi.
Xumor momo nevarasi uchun ism o'yladi.
Aqllarga maslahat soldi, Oq-qorani taniganlarga kitob ko'rdirdi.
Olis o'yladilar.
O'ylamay bo'ladimi, ketma-ket uchta farzand ketdi!
Oxir-oqibat, hayot sohibi bo'lsin, hayotda tursin, deya Tursun deb ism qo'ydilar.
Ota-ona orzusi bajo bo'ldi.
Tursun hayotda turdi.

7

Yolg'iz o'g'il Tursun bir oyog'i maktabda bo'ldi, bir oyog'i adirda bo'ldi.
Maktabdan keyin bir qo'yniga non soldi, bir qo'yniga kitob soldi. Otasi oldiga bordi.
Toshga cho'nqayib kitob o'qidi. Ovoz qo'yib kitob o'qidi.
El ta'biri bilan aytmish, Tursun g'azalxon bo'ldi.
Bayram, to'y-ma'rakalarda she'r o'qidi.
Maktab kutubxonasi kamlik qildi. Tumandan dasta-dasta kitob olib kelib o'qidi.
Sandiq osti bilan deraza tokchalari kitobga to'ldi.
Adabiyot muallimi Tursunning she'riy daftarini ko'rib berdi. Bir-ikkitasini tuman ro'znomasida chiqarib berdi.
Yolg'iz o'g'il dovrug'i dong taratdi.
El o'ylab qoldi: otasi bor-yo'g'i podachi bo'lsa, o'g'li qanday qilib bayt yozadi?
Javobini otasidan so'radi:
— Serjant Orziqulov, ulingizga nima berib boqyapsiz?
— Shu, biz nima yesak, uyam shuni yeydi.
— Unda, qanday qilib bayt bityapti?
— Shunga hayronman. Shuncha bo'y-bastim bilan men bayt bitolmayman, bu enag'ar bityapti.
Bir oqshom serjant Orziqulov o'g'li yotajak uyga ohista kirib oldi.
Devorda rangtasvirlar ilig'lik bo'ldi, qalamtasvirlar ilig'lik bo'ldi.
Tasvirlarda turfa gullar, qorli tog'lar, jonivorlar bo'ldi.

Bir saman yo'rg'alab yurdi. Bir bo'z yollari hilpirab-hilpirab yeldi. Bir jiyron olis-olislarga termulib kishnadi. Ikkita qora to'riq old oyoqlarini ko'tarib, tumshuqlarini tumshuqlariga tekkizib iscashdi...

«Otga moyilli bo'libdi. Esaysin, ot olib beraman».

Serjant Orziqulov shunday niyat qildi.

Derazada taxloqliq daftarlarni varaqladi.

O'g'li shularni o'z ichidan chiqarib bitdimi, yo, biror kitobdan olib bitdimi, bilolmadi.

Daftarni varaqladi-varaqladi, tag'in-da ajablandi...

Daftarda bir qiz rasmi bo'ldi. Qiz xushro'ygina bo'ldi.

Yelkasida guldor ro'mol bo'ldi.

Rasm ostida husnixat bo'ldi.

«Shu qiz uchun bitilmish bayt bo'lsa ajab emas».

Serjant Orziqulov shunday o'yladi.

Ayolini chaqirdi. Qizni ko'rsatdi.

Ayoli qizga bot-bot tikildi.

— Tanimadim, — deya yelka uchirdi.

Ayoli o'zida yo'q xushvaqt bo'ldi.

Yolg'iz o'g'li uyg'onibdi! Bir qizga, kim bo'lsa-da, bir qizga ko'ngil qo'yibdi! Bir qiz bilan ko'ngil olib, ko'ngil beribdi! Yolg'iz o'g'li suyukli bo'libdi!

O'g'li maktabni bitirsin. Nasib bo'lsa, shu qizni kelin qiladi!

Uch birday qizni qora yerga berdi. Nasib bo'lsa, shu qiz kelin-da bo'ladi, qiz-da bo'ladi!

Serjant Orziqulovning-da bir quvonchi ikki bo'ldi. Orzusi ezgu bo'ldi.

Nasib bo'lsa, o'g'lini vaqtli uylantiradi. Yolg'iz o'g'il erta uylansa, erta farzandli bo'ladi. O'zidan-o'zi ko'payadi, o'zidan-o'zi unib-o'sadi. Farzandlari otasiga yo'ldosh bo'ladi, bobosiga nevara bo'ladi.

Ota-ona orzu-havasi hamisha ezgu bo'ladi.

Ammo hayot hamisha-da ota-ona orzu-havasiga esh bo'la bermaydi.

Hayot boshqa, orzu-havas boshqa.

8

Tursun maktabni bitirdi.

Kiyimlarini jomadon joyladi.

Gap yo'q, so'z yo'q, o'qishga jo'nadi.

Onasi og'rindi.

Urushda qon kechmish otasi o'g'lini qo'llab-quvvatladi.
Qo'liga pul berdi. Xush-xushvaqt o'qishga jo'natdi.

Bot-bot tayinladi:

— Ulim, biz o'qiyolmadik, endi, sen o'qi. Zamon o'qiganniki bo'lib qoldi. Birdan-bir tilagim, otang kim, enang kim, shuni unutmang bo'ldi...

Tursun o'qishga kirib keldi.

Ta'til ketidan ta'til o'tdi.

Tursun o'sib-ulg'aydi.

Yuzlarida uchli nimalar toshib yotib edi. Yonoqlarini g'adir-budur nimalar bosib yotib edi. Yonoqlari qo'ng'irtob qora edi.

Bir g'animi yonoqlarini qotib yotmish tappiga qiyosladi. Bir g'animi yonoqlarini chalmaga qiyosladi.

O'zi oynaga qaradi-qaradi-da:

— Yo'q, bular shunchaki kirlar, — dedi.

Tursunqul yuvina berdi-yuvina berdi. Yonoqlaridagilar ketdi. Yuzlari silliqqina bo'ldi.

Ajabtovur kiyimlar kiyadigan bo'ldi.

Papirosni lablari chetiga qistirib yuradigan bo'ldi.

Gugurtni tashladi, yondirgich tutdi.

Juzdoni betiga ayollar tasvirini yopishtirib oldi.

Oyoq liboslari tovoni ko'tarildi.

Sochiga soch qo'shildi. Quloqlarini yopdi.

Palovni qoshiqda yeydigan bo'ldi.

Bir to'yda »Modern toking» deya atalmish guruh ashulasini xirgoyi qilib o'ynadi.

Ko'pni ko'rganlar miyig'ida kuldi.

— Otasiga tortibdi, — dedi.

9

Tursun tong saharlab uyg'ondi.

Bet-qo'lini yuvmasdan do'konchaga chopdi.

Ammo do'koncha hali yopiq bo'ldi.

U do'koncha oldini olib turdi.

She'ri chop etilmish ro'znomadan o'nta oldi!

Qaytimiga qaramadi. Ro'znomalarni qo'ltig'iga qisib chopdi.

Bir ro'znomani qo'liga oldi. Tag'in, biror misram tushib qolmadimikin, degan tashvishda she'rini yo'l-yo'lakay o'qidi. Hijjalab o'qidi.

Xayriyat, misralari tugal bo'ldi.
Ijarasida eshikni ichkaridan qulfladi.
She'rlarini chalqancha yotib o'qidi, tik turib o'qidi,
o'tirib o'qidi.

Tursun o'zini katta shoir his etdi.

Ro'znomadagi rasmiga tikildi. O'zini... XIX asr buyuk
shoirlariga qiyosladi.

«Yo'q, o'xshamaydi. Buyuklar soqol qo'yadi. Buyuklar
sarxonali mundshtuk chekadi».

Chin, qadimgi ulug'lar soqoli bor, sarxonali mundshtu-
gi bor.

Nimaga endi Tursun soqol qo'ymaydi? Mundshtuk
chekmaydi?

Odamlar soqolini qirtishlab yuradi. Odamlar papiros
chekib yuradi. Yura bersin! Odamlar kim bo'libdi? Jaydari
xalq-da!

Yo'q, jaydari xalqdan farq qilmoq lozim...

Tursun soqol qo'ydi. Tursun sarxonali mundshtuk oldi.

Tursun ism-sharifini pichirlab aytdi: Tursun Orziqulov!

Ismi sharif degani-da shuncha uzun bo'ladimi! Yana-
tag'in jaranglamaydi! Shoirilar ismi sharifiga o'xshamaydi!

O'zi, ismi ma'nosi nima? Tursun, o'tirsin, yotsin...
Shuyam gap bo'ldi-yu!

Tursun o'z ismi sharifidan... oriyati keldi. Ota-bobosi
otidan... uyaldi!

O'ziga shoirona nom topishni o'yladi.

Necha-necha taxalluslar topdi. O'ziga yoqmadi.

Oxiri, tarixdan kelib chiqdi. O'zini Pahlavon Daho deb
atadi.

Pahlavon Daho!

10

Bir ta'tilda ota-onasi Paxlavon Dahoni uylantirmoqchi
bo'ldi.

Daho oyoq tiradi. O'qishni o'rtaga soldi.

— Hali yoshman, — dedi.

Ammo asl boisini aytmadi.

Ota-ona niyati qat'iy bo'ldi.

Onasi ko'ziga yosh oldi. Tavallo qildi.

Oxiri Daho ko'ndi.

«Mendan nima ketdi, bir o'ynab qolay. O'qish bitgun-
cha kim bor, kim yo'q», dedi.

Ota-ona qarindoshlari qizini kelin qilmoqchi bo'ldi:
— O'zimizniki yaxshi-da, yolg'izgina bolamiz bo'lsa...

Daho o'sha daftardagi qizni aytdi:

— Olsam, o'shani olaman, bo'lmasa yo'q! — dedi.

Ota-ona yolg'iz o'g'il ko'ngliga qaradi.

To'y bo'ldi.

Kelin ota-ona oldida qoldi.

Kuyov boshoqoyda o'qishiga qaytdi.

Bayram, ta'tillarda kelib-ketib turdi.

Bir o'g'il, bir qiz ko'rdi.

O'qishlar bitdi.

Daho o'z viloyatiga ishga yuborildi.

Daho shaharda qolmoqchi bo'ldi. Shaharda qolish uchun pinhona urinib ko'rdi.

Ammo ish masalasi qiyin bo'ldi.

Daho ichini it tirnadi.

Ongsiz qoldi. Qishlog'iga qaytib bordi.

O'zi o'qib-ulg'aymish maktabda o'qituvchi bo'ldi.

11

Pahlavon Daho maktabda osmondan tushganday yurdi.

Tevarak-atrofga, jamiki olamga osmondan qarab yashadi.

O'qituvchilar:

— O'zimizga qaytib kelibsiz-da, — deya hol so'radi.

Ana shunda Daho o'zini kamsitilgan his etdi.

Ushbu gapni: »Holing shu ekan, nima qilarding kek-kayib, o'zimiz qatori odam ekansan-ku«, degan ma'noda tushundi.

Yerga tushmaslik uchun turli-tuman havoyi gaplarni to'qib gapirdi:

— Dorilfununda qoldirmoqchi edi, qolmadim. Shaharda katta ishlarga qo'ymoqchi bo'ldi, ko'nmadim, — dedi.

Otdan tushsa-da, uzangidan tushmadi.

Jamoatdan o'zini chetga oldi.

O'ziga-o'zi bino qo'ydi.

Uyda-da, ishda-da, ko'cha-ko'ylarda-da o'zini eldan xolis oldi.

Uyda-da, ishda-da tevarakka begona ko'z bilan qaradi.

Tevarakdagilar-da Dahoga begona ko'z bilan qaradi.

O'z pushtikamaridan bo'lmish bolalari-da Dahoga bego-
nasirab qaradi.

Daho kulsa, bolalari-da kuldi.

Daho xo'mraysa, bolalari-da xo'mraydi.

12

Daho o'zini-o'zi qafasga soldi.

Yuragi siqilgandan-siqildi.

Yuragi cholvori balog'iday g'ijim-g'ijim bo'ldi.

Oqshomlari ichini it tataladi.

Tizzasiga shapillatib urdi. Sapchib turdi. Ko'chaga yo'l
oldi.

O'yladi-o'yladi, kolxoz kutubxonasiga yo'l oldi.

Kutubxona eshigida qulf ko'rdi. Lo'mbozday qulfni
chang bosdi. Qulf yerrang bo'ldi.

Daho qulfga tikilib qoldi.

Qayerdandir idora qorovuli keldi. Entikib nafas oldi.
Dahoning yuziga engashib qaradi.

— Sizmisiz, shoir uka, — dedi. — Men, kutubxonaga
biror mast-alast o'g'irlikka keldimi deb o'ylab, chopib
kelibman.

— Og'zingizga qarab gapiring.

— Gapning to'g'risi-da, uka, odamning ko'ngliga nima-
lar kelmaydi deysiz. Kutubxona ostonasiga oylab inson zoti
qadam qo'ymay-qo'ymay birdan odam paydo bo'lib qolsa,
ko'ngil xavfsiraydi-da.

— Kutubxonachi bormi?

— Ha, bor. Kutubxonachi anavi Samiyevning kelini
bo'ladi. Hozir o'toqda.

— Keladimi?

— Endi, u yog'ini bilmadim, shoir uka. Hozir o'toq,
keyin uzum uzish bo'ladi. Undan keyin hammani paxtaga
haydaydi. Shu bilan qish keladi. Qishda haftada bir ochsa
ochadi, ochmasa yo'q. Nima, biron zaril ish bormidi?

— Shunday, bir qaragam deb edim.

— Kelin yo'q-da. Kelin yo'q vaqtlari xabarchi gazeta-
jurnallarni bir haftalik qilib qassob qaynotasiga tashlab
ketadi. Qaynotasi ro'znoma uvol bo'lmasin deb, el-xalqqa
go'sht o'rab beradi. Astagina borib so'rasangiz, bir-ikkita
ro'znoma beradi. Yaxshi odam, qo'li ochiq.

Daho maktabga qarab yurdi. Maktabni bir aylandi.
Qorovuldan boshqa jon ko'rmadi.

Bekatdagi temir o'rindiqqa o'tirdi. Hafsalasi pir bo'ldi.
— Uf-f, — dedi.

Ko'cha yuzidagi simyog'ochda osilmish radiokarnay uzuq-yuluq ovoz berdi:

— E'lon, o'rtoqlar, e'lon eshittiramiz! — dedi. — Kecha kechasi Said chavandozning saman oti qochdi! Kimda-kim daragini aytsa bir echki, ushlab kelsa bir qo'y suyunchisi bor! Yana bir e'lon! Bugun kolxoz klubida ikki seriyali indiyanskiy kino bo'ladi! Qaytaraman, indiyanskiy! Bosh rolda Raj Kapur! Eshityapsizmi, Kapur, Kapur! Bilet narxi har seriyasi yigirma tiyindan qirq tiyin! Kino qorong'i tushganda boshlanadi!

Daho ensasi-da qotdi, kulgisi-da keldi.

Qosh qoraydi. Havo fayziyob bo'ldi.

Daho joyidan qo'zg'oldi. Cholvori ketini tortib-tortib qo'ydi.

Uyga yo'l oldi. Yo'lda oyoq ildi. O'ylab qoldi.

«Uyga borib nima qilaman?»

Ko'ngli nimanidir istadi, nimanidir qo'msadi. Ko'ngli nimagadir tashna bo'ldi, nimagadir talpindi.

Nimaligini o'zi-da bilmadi.

Uyi tarafga qo'l siltadi. Tag'in iziga qaytdi.

Boyagina radiokarnay barchani kinoga taklif etdi. Nimaga endi u kinoga bormaydi?.. Aytilgan joydan qolma, deydi.

Chin, hind kinolarini yomon ko'radi. Shunday bo'lsa-da, boradi.

13

Madaniyat saroyi chiroqlari hali yonmadi. Tevarak nim-qorong'i bo'ldi. Odam odamni zo'rg'a tanidi.

Bolalar quvishib o'ynadi.

Daho saroy pattaxonasi oldiga keldi. Pattaxona dari-chasidan mo'ralamoq bo'lib engashdi. Birdan ketiga tis bo'ldi.

Bir it darichadan tumshug'ini chiqardi.

«Qorovul pattaxonani itxona qilibdi», deya o'yladi.

Daho darvoza oldida turmish kinochi qo'liga tanga tashlab kirdi.

Ichkari yarmi bo'm-bo'sh, yarmida o'tirg'ichlar bo'ldi. O'tirg'ichlar birovi qiyshayib yotdi. Yana birovida orqa

suyanchig'i yo'q. Tag'in birovida o'tirg'ich dastalari sinib yotdi. Bus-butuni kam bo'ldi.

Daho bir mayib o'tirg'ichga qo'lro'molini to'shab o'tirdi.

Kinochi klub chirog'ini yoqdi.

Daho sahnaga qaradi, mahliyo bo'lib qoldi.

Sahna shiftida qaldirg'ochlar uya qurdi. Uyalarda pat-xaslar osilib yotdi.

Olapat qaldirg'ochlar sahna uzra charx urib uchdi.

U qaldirg'ochlarga mahliyo bo'lib, bilmadi.

O'tirg'ichlar liq to'ldi. Joy yetmay qoldi.

Birovlar tashqaridan tosh olib keldi, birovlar g'o'la olib keldi. Uyi yaqinlar uyidan ko'rpacha olib keldi.

Taglariga qo'yib o'tirdi.

Bolalar yerda tizilishib o'tirdi.

«Sangam» deb atalmish kino bo'ldi.

Bolalar:

— Ura-a-a! — deya qiyqirib chapak chaldi.

Kattalar kinochiga qarab baqirdi:

— Yigirma yildan buyon shu kinoni olib kelasan, insofing bormi, o'zi?!

— O'tgan bozor kuni qanday kino olib kelayin deganimda indiyский bo'lsin, dedilaringiz-ku! — dedi kinochi.

— Indiyский kino bitta emas-ku, axir!

— Boshqalarini kolxozlarga olib ketib qolibdi. Shuniyam zo'rg'a oldim, xalq talab qilyapti, deb!

— Bo'ldi qilinglar endi, kinoni ko'raylik!

Saroy bozorday g'uvilladi.

Odamlar xaxolab kuldi, qiyqirib kuldi, hushtak chalib kuldi.

Og'izlariga kelmish gapni gapirib kino ko'rdi.

— Qaranglar, hozir qizning kiyimlarini olib qo'yadi, ana oidi!

— Hozir qiz bilib qoladi!

— Endi qiz qo'shiq aytadi!

— Ay, ohu ko'zlaringdan!

— O'ziyam huriliqo-da, oh-oh!

— Shu qiz qishlog'imizdagi Toshmirza brigadirning qiziga kelbat beradi!

— Toshmirza brigadirning qizi qorachadan kelgan, bu oqdan kelgan!

— Kinoda shunday ko'rinadi-da, aslida yuzidagilar upasurma!

— Ha, ko'zingdan Raj Kapur! O'zimizning Kapur-da bu!

Kino uzilib qoldi.

Odamlar hushtak chaldi.

— Ay, sapojnik! — dedi.

Sahnada tag'in kino ko'rindi.

Odamlar bu safar baravariga hoy-hoyladi:

— Ay, sapojnik, o'tkazib yubording!

— Qiz suvda baliqdayin balqib suzishini qoldirib ketdi-ya!

— Bas qil, ashqol-dashqolingni!

— Oladigan qirq tiyining burningdan chiqsin!

Hushtak tinmadi.

Kinochi kinoni to'xtatdi. Odamlar aytgan joyidan qaytarib qo'ydi.

Kino yarim soat mobaynida to'rt marta uzildi.

Uzilgan vaqtlari Daho yerga qaradi. Ko'zlarini yumib o'tirdi.

Kino davom etdi.

Ko'chma kino yaqinida o'tirmish bir odam joyidan turdi.

— Ay, bog'brigada qizlari! — dedi. — Eshitmadim demanglar, ertaga o'toqqa bormaymiz! Sangloqqa ariq tozalagani boramiz, eshitdilaringmi?

— Ay, Abil hisobchi, ko'p karillama!

— Nimaga karillamayman? Ish zarilmi, kino zarilmi? Kino ko'rasan-a, kino ko'rasan! Mana ko'rasan, mana bo'lmasa, mana! — Abil hisobchi shunday deya, sahnaga tushmish nurga qo'shq'olini tutdi. Barmoqlarini bir-biriga kiydirdi.

Barmoqlarini tuya o'rkach qildi, xo'rozqand qildi, be-shiktebratar qilib o'ynatdi.

— Kino ko'rasan-a, kino ko'rasan! Mana ko'rasan, mana!

Barcha qilig'i sahnada aks etdi.

Odamlar qiyqirib kuldi.

Daho yerga tupurdi. Kinoga qo'l siltadi.

14

Uzum uzish sob bo'ldi.
Paxta terim boshlandi.
Daho maktab ahli safida »Hazorbog'» sovxozida has-
harda bo'lib keldi.

15

Darslar boshlanishi bilan sovuq-da boshlandi.
Maktabga ko'mir keldi.
Daho ko'mir oldi. Darvoza oldiga tushirdi.
Qosh qorayguncha ko'mir tashidi. Qop-qora ko'mirga
botdi.
Yaxshilab cho'milmoqchi bo'ldi.
Ammo ayoli qo'ymadi:
— Avval ovqatini yeb olsin, keyin cho'miladi, — dedi.
Daho bet-boshini chaydi.
Taomini yedi.
Bolishga yonboshladi. Ko'zi ilindi.

16

Bir mahal uyg'ondi. Tevarakka ser soldi.
Qabatida o'g'il-qizi, undan narida ayoli uxladi.
Oy derazadan boqdi.
Daho ko'zlarini bir yumdi-bir ochdi. Zim-ziyoga el
bo'ldi.
O'g'il-qizi dimog'iga qulog'ini tutdi.
O'g'il-qizi bir me'yorda pishillab uxladi.
Daho yerga siljib tushmish ko'rpani o'g'il-qizi ustiga
yopib qo'ydi. O'zi ko'rpasini-da o'g'il-qizi oyoqlariga tash-
ladi.
Avaylabgina ayoli oldiga o'tdi.
Daho ko'ngli talpindi, Daho ko'ngli entikdi, Daho
ko'ngli tin oldi, orom oldi...
Daho qorni ochdi. Ko'ngli ozdi.
Oyoq uchida tashqariladi.
Ayoli shivirlab ovoz berdi:
— Ovqat oshxonada, ustida toboq to'ntariqlik.
Daho dahlizda oyog'i uchida turdi.
Ota-onasi yotmish uy eshigi tarafga quloq soldi. Jon
nishonasi sezmedi.

Xotiri jam bo'ldi.

Dahliz eshigini avaylab ochdi. Qanday avaylab ochdi, shunday avaylab yopdi.

Oy oydin bo'ldi.

Tun ayoz bo'ldi.

Daho oyoq uchida odimladi, omonat odimladi.

Oyoqlari ostida bir nima chirs-chirs etdi.

Daho seskanib ketdi. Etlari uvishib-uvishib ketdi.

Enkaydi, oyoqlari ostiga qaradi.

Xalqob suvlar muzlabdi.

Omborxonada chirog'ini yoqdi, ichkariladi.

Bir sichqon shitirlab qochdi. Burchakdagi kovakka o'zini urdi.

Omborxonaga ser soldi. O'zga jonivorlarga ko'zi tushmadi.

Ko'ngli tinchidi.

Yog'och qoziqda ilinmish no'xtani oldi. Sichqon g'oyib bo'lmish burchakka tashladi.

Kiyimlarini birin-ketin shu qoziqqa ildi.

Tog'oraga kirdi. Joylashib o'tirib oldi.

Qorakuya badaniga ser soldi.

Tog'ora oldida turmish satilga qo'l soldi. Suv sovibdi.

Nima qilishini bilmadi. Oshxonaga olib borib isitib kelmoqchi-da bo'ldi. Sovuqda erindi.

Cho'mich bilan boshidan, yelkalaridan suv quydi. Badanini uqaladi. Tag'in cho'michlab quydi.

Badanidan oqmish suv, qop-qora bo'lib tog'oraga tushdi.

Yuzini kafti bilan artadi. Satil oldida turmish yumaloq kirsovunni oldi.

Shunda, badani uchdi. Dir-dir qaltiradi. Boshi sarak-sarak bo'ldi.

Sovunni joyiga tashladi. Cho'michni ro'znomaga qo'ydi.

Satilni qo'shqo'llab ko'tardi. Boshidan sharillatib suv quydi.

Oyog'i ostiga ro'znoma to'shab artindi.

Etlari dir-dir uchdi. Qo'llari qalt-qalt etdi. Tishlari tik-tik etdi.

Boshini jiqqa ho'l sochiq bilan o'radi.

Yog'och so'ri ustida turmish bir xalta un ho'l bo'ldi.

Boya boshidan satillab suv quyishda ho'llandi.

Endi, un yarmi xamir bo'ladigan bo'ldi.
Omborxonadan oshxonaga chopqillab bordi.
Zim-ziyoda qidirdi-qidirdi, gugurt topdi.
Primusni yoqdi. Pilik bir yonib qizardi.
Daho primus ichini ochib qaradi. Ichida yermoyi
bo'lmadi.
O'choqqa o't yoqish it azob bo'ladi.
Daho sho'rvani muzdayligicha yedi.
Choynak jo'mragidan og'iz qo'yib suv ichdi.
Daho dildiradi.

17

Ertasi tanasi qaqshadi. Badani qichidi.
Hammomga yo'l oldi.
Oldin sartaroshxonaga bordi. Qutiday yog'och kulbaga
kirdi. O'rindiqqa cho'kdi. Oynaga qaradi, sochlarini siladi.
Sartarosh oynaga qarab bosh chayqadi.
Daho tushunmadi. Yelkasi uzra qayrilib qaradi.
Sartarosh Daho yelkalariga qo'lini qo'ydi. Oynaga
qarab:
— Sochingizni ololmayman, — dedi.
— Nega?
— Chinimni aytsam, biz bir xashaki sartaroshmiz! Soch
oladigan bo'lsak, ustara bilan qatron qilib olamiz!
— Yo'q-yo'q!
Daho joyidan lik etib turdi.
— Ana, tayyor avtobus, shaharga boring. Madaniyatli
odamlar shaharga boradi.
Shunda, qishloqda hammom yo'qligi yodiga tushdi.
Nima qilishini bilmadi. Kallasini qirt-qirt qashidi.
Shu yakshanbada tuman hammomiga borishga ahd qildi.
Sochlari orasi qichigandan-qichidi.
Sochsovun olmoqchi bo'ldi. Sochini sochsovun bilan
yuvmoqchi bo'ldi.
Shu niyatda do'konga kirdi.
Do'kondan sichqon hidi keldi.
Do'kon bir tarafi xo'jalik mollar bo'ldi, bir tarafi sano-
at mollari bo'ldi.
Daho sanoat mollarini tomosha qilib boshladi.
Qator-qator kamzul-cholvorlar osilib yotdi. Turli-tuman
kiyim-kechaklar taxlanib yotdi.

Daho kiyim-kechaklarga qaradi, o'yladi, qaradi — o'yladi.

U endi maktabga qatnab boshlagan vaqtlariyam shular bor edi.

Daho o'shanda kiyim-kechaklarga suqlanib qarab edi, katta bo'lsam olib kiyaman, deya orzu qilib edi.

Ana, katta bo'ldi.

Kiyim-kechaklar hamon turibdi.

«Endi bularni kim oladi, kim kiyadi? Jandafurushga topshirib bo'lmaydi. Barcha-barchasi qimmatbaho narsa. Hech kimga kerak emas narsani chiqarib nima qiladi».

Daho shunday o'yladi.

Xo'jalik mollariga qaragisi kelmadi. Boisi, sichqon hidi ko'nglini o'ynatdi. Cho'ntagini kovladi.

— Ikkita yaxshi sochsovun bering, — dedi.

Sotuvchi pinagini buzmadi.

Daho hayron bo'ldi. Sotuvchi yuziga qaradi.

Sotuvchi iljaydi.

— Hazillashyapsizmi, shoir aka? — dedi.

— Yo'q.

— Bizda sochsovun bo'lmaydi.

— Unda, ikkita sovun bering.

— Ha, sovun boshqa gap. Sovun bor, mana.

Sotuvchi shunday deya peshtaxta ustiga ikkita kirsovun qo'ydi.

— Yo'q, atirsovun, deyaqman.

— Atirsovun yo'q. Bir bo'lib edi, tamom bo'ldi. Atirsovundan olqindi yaxshi, kirni yaxshi oladi.

— Kirga emas...

— Unda, ana, tayyor avtobus, shaharga boring. Madaniyatli odamlar shaharga boradi.

Daho do'kondan peshonasi tirishib chiqdi.

Maktabga jo'nadi.

Dam olish kuni tuman yo'l oldi.

Tuman hammomi sassiq bo'ldi. Bug'i yo'q bo'ldi, faqat issiq suvi bor bo'ldi.

Daho issiq suvga yaxshilab yuvinib oldi.

Oxirgi avtobusda qishloqqa qaytdi. Yo'lda chanqadi. Yuragi kuydi.

Qishloq markazida tushdi. Hovuzga qarab yurdi.

Bir hovuch suvni labiga olib borib qaradi. Suvda mayda-mayda qurtlar o'ynadi.

Daho afti bujmaydi. Suvni to'kib tashladi.

Ko'ngil tashnaligi bosilmadi. Yuragi kuygandan kuydi.

Oshxonadan suv so'radi, qatiq so'radi.

Nimaiki so'radi, mo'ylovli oshpaz yo'q, deya bosh irg'adi.

Dahoning zardasi qaynadi.

– Nima bor o'zi? Bu oshxonami, yo, bir cho'l-biyobonmi? – dedi.

– Zarda qilmang, shoir aka, zarda qilmang. Mana, sho'rva bor. Bizda sho'rvadan boshqa hech narsa bo'lmaydi. Sizga o'zi nima kerak?

– Hech nima! Bir dam olib o'tirsam deb edim!

– Unda, ana, tayyor avtobus, shaharga boring! Madaniyatli odamlar shaharga boradi!

Daho oshpazga qaradi, oshpaz Dahoga qaradi.

Daho qo'l siltab jo'nadi.

Yo'lda o'ylab yurdi: «Madaniyatli odamlar shaharga boradi. Ajab, bari shunday deydi.

Shoirligimga shama qilyaptimi deyman».

18

Yo'lda xabarchi ushladi. Qo'liga ikkita xat berdi.

– Kallamni qashib o'ylayman. Pahlavon Daho kim bo'ldi ekan deyman, bilsam, siz ekansiz, – dedi.

Saxiylik qilgisi keldi. Bitta ro'znoma-da uzatdi.

– Keling, bitta gazeta berayin, ana, – dedi.

– Chekkasiga Mamatov deb yozilibdi.

– Anavi Mardon traktorchi-da. U adirda yer haydab yuribdi. Ola bering, shoir odamsiz, o'qiysiz. Endi, ko'nglingizga olmang-u, shu, ota-bobongiz ismi sharifidan qolmang. Ota-bobolarimiz ismi sharifida gap ko'p. Ota-bobolarimiz yetti o'lchab bir kesib, ismi sharif qo'yadi. Hech bandani ota-bobosi ismi sharifidan judo etmasin!

Daho ro'znomani xabarchi ketidan otib yuborayin dedi.

– T-fu, provinsiya! – deya pichirladi.

Ro'znomani qo'ltig'iga qisib oldi. Yo'l-yo'lakay xatlarini ochib o'qidi.

Bir ro'znoma nazmlarini badiiy zaif, deya chop etmadi.

Bir oynoma Pahlavon Daho G'arb soyasi, dedi.

Xat oxirida shunday maslahat berdi.

«G'arb ohanglariga o'ynamang. O'zingiznikini yarat-ing».

Shunday-da kuymish Daho, tag'in-da beshbattar kuydi.

— Uh, savodsiz, to'nkalar! — dedi.

19

Daho qishni bir amallab o'tkazdi, bahorni ikki amallab o'tkazdi.

Maktabda yozgi ta'til boshlandi. Daho jomadon ko'tarib yo'lga tushdi.

— Yo'l bo'lsin? — dedi ayoli.

— Dam olib kelaman, — dedi. — Bir oy!

20

Bekatda tagiga jomadon qo'yib o'tirdi.

Shunda, yo'l chetida bir traktor pat-patlab o'chdi.

O'quvchi qizlar daladan keldi. Traktordan tap-tap tashladi. Muallimiga salom berdi, uy-uylariga tarqaldi.

Nazar hisobchi Dahoni ko'rishi bilan bekatga qarab yurdi.

Bir-birlaridan hol so'radi.

— Chinimni aytsam, Tursun oshna, shaharga tag'in qaytib ketgim kelyapti. Ertadan kechgacha ish, ish! Odamning jonlariga tegib ketdi!

— Qishi bilan dam olasizlar.

— Dam olish qayoqda deysiz. Qishda kolxoz sut topshirig'ini bajarolmay qoladi. Keyin biz bechoralar qo'limizda darang-durung idish-ovoq, uyma-uy yuramiz, xo'jaliklardan sut yig'amiz. Xalq sut bergisi kelmaydi. Qanchadan qancha ko'ngil qorong'ichiliklar bo'ladi. Xalqqa ham qiyinda. Kim qahraton qishda bola-chaqasi og'zidagi oqini berib qo'yadi? Ha, Sora, qarab qoldingmi? Kel, singil, o'tirib tur. Mualliming bilan gurung qizib ketdi.

Daho ketiga qaradi.

Bir yoshgina qiz tortinib-turtinib keldi. Nazar brigadir qabatida o'tirdi. Yerga qaradi. Ro'moli uchini buklab o'ynadi.

— Bu bizning kenja singil bo'ladi, Tursun oshna. Oltinchi sinfda o'qiydi. O'ziyam a'lochi.

— Ha-a. Sodiqovning sinfidanmisan?

— Ha.

— Qalay, dam olishlar yaxshi o'tyaptimi?

– Ko‘rib turibsiz-ku.
– Yo‘q, ish qiyin emasmi deyman?
– Ish bo‘ladi-yu, oson bo‘ladimi, muallim.
– Ha endi, dam olish vaqtlari ota-onalarga yordam berish ham kerak-da.

– Bir dam olishda emas, yil – o‘n ikki oy shunday.

Daho ust-boshlari kir Soraga tikildi.

»Ana, bo‘lajak chala-chulpa xalq! Soni bor-u, salmog‘i yo‘q xalq! Bu xalq hali voyaga yetmasdanoq pachoq bo‘lib qoladi».

Daho ko‘nglidan shunday gaplar o‘tdi.

Nazar hisobchi Daho bilan xayr-xo‘shlashdi. Singlisini ergashtirib ketdi.

Daho radiokarnayga quloq soldi.

– Muhtaram radiotinglovchilar! – dedi muxbir. – Ma‘lumingizki, shu kunlarda quyoshli ona yurtimizda yoz fasli kezmoqda! Dono xalqimiz bu faslni oltin yoz, deb ataydi. Bu atama bejiz emas, albatta. Darhaqiqat, oltin yoz fasli to‘kin-sochinchilik, pishiqchilik fasli, ezgulik fasli! Tilimi tilni yoradigan ananas qovunlari-yu, ishkohlarda g‘uj-g‘uj osilib turgan uzumlari-yu, shoxlarida ona quyosh nurida oltinday tovlanib turgan shirin-shakar mevalari-yu, qo‘yingki, barcha-barchasi ko‘zni oladi, ko‘zni quvontiradi, ko‘zni yashnatadi! Barakalla, saxiy quyosh, qandingni ur, oltin yoz, oltin yoz – o‘tadi soz, deging keladi! Xo‘sh, ana shu oltin faslda qishloq mehnatkashlari ishdan bo‘sh vaqtlarida qanday dam olmoqdalar? Biz nurafshon qishloqlarimizdan birida bo‘lib, endigina ellik bahorni qarshilagan, o‘n gulidan bir guli ham ochilmagan ilg‘or kolxozchi Mo‘min aka Qo‘yboqarovga ana shunday savol bilan murojaat qildik. U kishi qalb so‘zlarini mana bunday to‘lqinlanib izhor qildi:

– Ishdan bo‘sh vaqtlarimizni juda ko‘ngilli o‘tkazamiz. Madaniy-maishiy hordiq chiqarishimiz uchun hamma narsa muhayyo. Qishloqlarimiz shahar tusini olgan. Qishloq bilan shahar o‘rtasida tafovut qolmadi, desak ham bo‘ladi. Bugun biz qishloqlarimiz jamoliga boqib, jannatmakon nurafshon qishloq, qishloqlarim – gulbog‘larim, deb baralla ayta olamiz...

Daho bildi: muharrir yozib berdi, ilg‘or kolxozchi o‘qib berdi.

Burilishda avtobus qora berdi.

Daho joyidan qo‘zg‘oldi. Jomadonini oldi.

Yo'lda avtobus derazasidan yuzini chiqardi. Daqiqa sayin keyinda qolib bormish qishlog'iga istehzo bilan iljayib qaradi.

— Xayr, jannatmakon nurafshon qishloq! Xayr, qishloqlarim — gulbog'larim! — deya pichirladi.

21

Daho bugun bu yoroni, ertaga u yoroni ijarasida kun ko'rdi.

O'ziga alohida ijara qidirdi. Izladi-izladi, bir g'arib ijara topdi.

Endi, o'ziga ish izladi. Yaltoq bo'ldi. Yelptak bo'ldi. Shoirman, deyishi bilan rad javobini ola berdi:

— Shoir? Yo'q-yo'q...

Eshiklar ichkaridan yopildi.

Shoirman, deya ko'krak urib yurmish Daho o'ylab o'yiga yetolmadi.

Shoirman desa, muharrirlar peshonasi tirishadi. Shoir emasman desa, shoirligidan boshqa maqtanadigan yeri bo'lmadi.

Daho yurdi-yurdi, shahar madaniyat uyidan panohtopdi.

22

Qishloqqa kelib, maktabdan bo'shadi.

Ayoli yig'ib yurmish bor pulni oldi.

Ayoli mo'ltiradi. Bir o'g'il-qiziga qaradi. Bir eriga qaradi.

— Endi biz nima yeymiz? — dedi.

— Qo'rqma, ochdan o'lmaysan. Ana, ota-onam boqadi...

— Endi men nima qilaman?

— Uy olay, seniyam olib ketaman.

Ayoli xayr deya, eri yuzidan o'pdi.

Daho ayoli o'ng qulog'i solinchagidan ko'ngli o'ynadi!

Ayoli o'ng qulog'i solinchagidagi sirg'a teshigi qo'tir yara bo'ldi!

Daho ayoli bet-boshidan-da ko'ngli o'ynadi!

Ayoli sochlari qazg'oq bo'ldi, yonoqlari kir bo'ldi, og'zi sassiq bo'ldi!

Daho adirda poda boqib yurmish otasi bilan xayrxo'shni nasiya qildi.

Ostonada onasi bilan ayoli termulib qoldi.

23

Daho birinchi maoshini oldi. So'lim suv bo'yida maoshini yuvdi. Hamkasblari bilan shahar ko'chalarini sayr qildi. Kaftlarini ishqab zavqlandi.

— Shahar qanday yaxshi! Hamma narsa bor... — dedi.

Madaniyat uyida bir katta shoir boshida gardishsiz yalpoq kiyim ko'rdi.

— U nima? — deya surishtirdi.

— Beret! — dedi bilag'onlar.

Daho, katta shoirlar beret kiyar ekan, deya o'yladi. Shu kuniyoq olib kiydi.

Gardishsiz yalpoq kiyim Dahoga yarashmadi. Beti taypoq toboqqa o'xshab qoldi.

Shunday bo'lsa-da, kiyib yurdi. O'zini katta shoir his etdi.

24

Ayoli ketma-ket maktublar yo'lladi.

Maktublarida yalinib-yolvordi. Qorako'zlari tilidan tavallo qildi.

Daho maktublarga ko'z yugurtirib-yugurtirib yirtib tashladi.

Ayoli qorako'zlari bilan tag'in maktub bitdi.

Kenjasi sochlarini changallab yerga bosdi.

Kenjasi:

— Voy sochim! — deya chinqirib yig'ladi.

Ayoli yonib-yonib yolvordi, ayoli kuyib-kuyib yolvordi:

— Egil deyman, sho'rpeshona! — dedi. — Egil deyman, sag'ir!

Kenjasi og'riq zo'ridan maktubga egildi. Ko'z yoshlari maktubga tomdi.

Tomchilar qurib dog' bo'ldi.

«Jigarporalaringiz ko'z yoshlari!»

Ayoli tomchilar ostiga ana shunday bitik bitib jo'natdi.

Daho maktubda tomchilarni ko'rdi. Bosh irg'adi-irg'adi, dimog'ida kuldi.

«O, xuddi kitobdagiday! — dedi. — Eh, ovsar Sharq, soddadil Sharq! Bular hamon kitobdagi gaplarga ishonib yuribdi!»

25

Qo'ydi-chiqdi o'zi bo'lmaydi. Tag-zaminli bahonai sabab lozim bo'ladi.

Boisi, o'rtada bir juft qorako'z bor.

Ayolimni suymayman, desinmi?

Bo'lmaydi! Ayoliga ko'ngil qo'yib uylanib edi, she'rlar bag'ishlab uylanib edi!

Ayolim kasal, desinmi?

Bo'lmaydi! Yigit bo'lsang davolat, deydi!

Savodsiz, desinmi?

Bu-da bo'lmaydi! Shoir bo'lsang, sirtidan o'qit, deydi!

Ayolim...xiyonat qildi, desinmi?

Yo'q-yo'q, ayoli halol ayol!

Daho bir varaq qog'ozni aji-buji chizib o'yladi.

O'ylari ana shu chiziqdarday ayqashib chuvalashdi.

Varaq orqa tarafini o'ngardi. Qo'li ixtiyor etmish yo'sinda maqsadsiz chizib o'yladi.

Oxiri o'ylab o'yiga yetdi. O'zini-o'zi oqlayajak gap topdi.

Uylanganimda ayolim... bokira emas edi, deydi!

Nimaga shuni o'shanda aytmading, desalar-chi?

Yigitlik g'ururim yo'l qo'ymadi, deydi!

Chindan-da, Daho o'z osh-qatiqlari oldida shu gapni aytib, o'zini-o'zi oqladi.

Gap og'izma-og'iz yurib-yurib, ayoli qulog'iga yetdi.

Ayoli shunday maktub yo'lladi, o'z qalbini shunday bayon etdi!

U, ayolim ushbu so'zlarni biror kitobdan ko'chirib oldi, deya o'yladi.

Tag'in bir bor o'qidi. O'yladi-o'yladi, qaysi kitobdan ekanini bilolmadi.

«Jorj Sand bo'l-e, — dedi. — Agar o'qisa, zo'r adiba bo'lishi mumkin ekan».

Ayoli maktub oxirida debdi:

«Nima desangiz deng. O'lmagan jonim, chidayman. Lekin shu gapingizni qaytib oling. Men ko'z ochib, sizni ko'rib edim... Ayollik g'ururim bor».

Daho og'zi o'ng burchi bilan irjaydi. Maktubni to'rt bo'lib tashladi.

«Nu-u, — dedi, — o'zi bor-yo'g'i ayol-u, g'ururim bor deydi-ya! Ayolda g'urur nima qiladi?»

26

Daho kerishib esnadi.

Derazadan tashqari qaradi.

Daho bir qalqib tushdi!

Daho yuragini hovuchlab yurmish sinoat yuz berdi. Ayoli bolalarini ergashtirib kirib keldi! Ana, tashqarida qorovul chol bilan gaplashdi!

Ana, bolalari yo'lak bo'yi gullarga qo'l tekkizib ko'rdi.

Ana-ana, ayoli bolalari bilan idoraga qarab yurdi!

Daho ko'zlari ola-kula bo'ldi,

Joyidan sapchib turdi. Tashqari otildi.

Ort eshikdan hovliga o'tdi. Ziroat oralab chopdi. Devorga osildi. Ko'chaga oshib tushdi.

Ketiga qaramay chopdi!

Duch kelmish avtobusga chiqib oldi. Yelkasidan nafas oldi.

«Yaxshi bo'ldi, yuzma-yuz bo'lmadim, — dedi. — Farzand farzand-da, ko'ngilni eritib yuboradi. Qosh-ko'z yomon-da, odamni darrov asir etadi».

Ijarasida eshikni ichkaridan qulfladi. Deraza pardalarini tushirdi.

Kir ko'rpaga burkandi. Ko'zlarini yumdi.

«Endi topolmaydi, — dedi. — Qarab-qarab ketadi. Ammo idoradagilar oldida sharmanda bo'ladigan bo'ldim».

27

Shu yotishda yotdi.

Yotmish ko'yi ohista deraza parda chetini qayirdi. Tashqari mo'raladi.

Olam oqshom bo'ldi.

Imillab tashqariladi. Hovlida chekib turdi.

Shu vaqt darvoza taqilladi.

Daho yuragi «shig'» etdi!

Papirosini chertib tashladi. Ichkari yugurgiladi. Eshikni ichkaridan qulfladi. Ostonada alang-jalang bo'lib turdi.

Uy bekasi eshikni taq-taq urdi.

– Jiyaningiz keldi! – dedi.

Daho yelkadan nafas oldi. Eshik ochib bordi.

Darvozada jiyan jilmayib turdi.

Daho jiyaniga qo'l berdi. Tevarakka alangladi. Boshqa birov yo'qligini bildi. Jiyanini ichkari boshladi.

Jiyan ijara uyda omonat o'tirdi. Tog'asidan hol-ahvol so'radi.

– Idorangizga bordik, yo'q ekansiz. Hali tushlikdan qaytmadi, deyishdi.

Daho bosh irg'adi. Oynomaga tikildi.

– Birga ishlaydigan odamlaringizdan uyingizni so'rab edik, bilmaymiz, u ijaradan ijaraga ko'chib yashaydi, deyishdi.

Daho ro'yixushlik bermadi.

– Qaradik-qaradik, bo'lmadi. Endi umid yo'q deb, vokzal bordik. Bir safar siz bilan qishloqqa borgan oshnangizni ko'rib qoldik. O'sha uyingizni bilar ekan, yozib berdi.

Daho ro'yixushlik bermadi.

– Ayolingizni bolalari bilan vokzal qo'yib keldim. Topamanmi-yo'qmi, ovora qilmayin dedim-da.

Daho oynomadan, oynoma Dahodan to'ymadi.

Jiyan Daho qo'yniga qo'l soldi:

– Uylaringizga ko'chib boradigan bo'ldim, tog'a, – dedi. – Ammam qo'ymayapti. Endi chol-kampirga o'zim qarayman. Besh kunligi bormi-yo'qmi...

Ana shunda Dahoga jon kirdi! Yer ostidan jiyaniga qaradi. Misoli ta'ziyali tarzda gap boshladi.

– Shunday qiling, jiyan, – dedi. – Bizning taqdirimiz – mana, ko'rib turibsiz. O'z ona yurtimizga to'g'ri kelmadik. Shart-sharoit deganday...

– Tog'a, men bir dehqonman. Siz o'qimishli odamsiz. Dunyoning kitobini o'qigansiz...

– Gap o'qishda emas...

– O'qishda, tog'a, o'qishda. Chol-kampirlar o'zi yemay-o'zi ichmay, sizlarni o'qitadi. Shular o'qib kelib, turmushimizni yaxshilasini, yerimizga qarasini, deydi. Sizlar esa tayyoriga – shaharga chopasizlar. Sharoit yomon bo'lsa, mana siz shoirsiz, yozing – u yoq-bu yoqqa!

– Gap bitta menda emas.

– Bilaman, gap bitta sizda emas. Bu azaldan bor gap. Ukkag'arlar o'qib, bittalab shaharga qochadi. Oqibat,

qishloqlarimiz avval qanday bo'lsa, shundayligacha qolib ketadi!

Daho ensasi qotdi. Tag'in oynomaga tikildi.

Jiyan boshqa gapga o'tdi:

– Tog'a, ayolingizni olib keldim, — dedi. — Yaxshimi-yomonmi, bir yostiqa bosh qo'yib edingizlar.

– Nu!

– Tog'a, bolalaringiz vokzalda qoldi...

– Nu!

– Ular pushtikamaringizdan bo'lgan bolalaringiz...

– Nu!

– Ularni borib olib kelsam, degan edim.

Daho xayolidan sochlari qazg'oq, yonoqlari kir, og'zi sassiq ayoli o'tdi!

– Da nu!.. — deya, tumshug'ini cho'zdi.

Jiyan egilib, Daho yuziga qaradi. Qaradi-qaradi, ko'ngli buzildi.

– Tog'a, qora ko'zning yoshi yomon, qora qoshning ohi yomon!

– Da nu!..

Jiyan o'pkasini bosolmadi. Ko'zlarida yosh halqalandi. Hiq-hiq yig'ladi...

Jiyan yonoqlarini arta-arta eshikka ravona bo'ldi.

28

Daho adabiy-badiiy davralarga qo'shildi.

Davra o'zlaridan o'zgalar fisq-fasodini qildi. Ko'ngillari orom oldi. Jag'lari toldi.

Birov derazaga qarab xayol surdi. Birov papiros tutuni ni shiftgacha kuzatib xayol surdi. Birov bo'sh shishaga qarab xayol surdi.

Shu vaqt, ostonada ulug' shoir qora berdi.

Ulug' shoir davrani ko'rib, ko'rmaslikka olib ketdi.

Davra tag'in jonlandi. Endi ulug' shoirni mazammat qildi:

– Nimasiga kekkayadi, hayronman.

– Tumshug'iga solsang.

– Shoir sifatida shoir, odam sifatida bir pul!

– Odam emas!

– Yashang, ichim ekansiz.

– Avvalo, odam bo'lish kerak, odam!

- Grajdan bo'lish kerak, grajdan!
 - Men uning asarlarini hurmat qilaman, o'zidan jirkanaman.
 - Asari boshqa, o'zi boshqa.
 - Basharasi sfinkslarga o'xshaydi.
 - O'zidan asari yaxshi.
 - Asarlariyam unday zo'r emas.
 - Ekzotika!
 - Etnografiya!
 - Qandaydir otlarni, atlaslarni yozadi.
 - Haligi, otning ruli bor-ku, oti nima edi?
 - Otning ruli?
 - Ha, otning ruli, otni mana bunday qilib boshqaradigan ruli bor-ku?
 - Yugan.
 - Ha-ha, yugan! Shu yuganga taqilgan taqinchoqlargacha tasvirlaydi.
 - Ot bir hayvon bo'lsa, mashina bo'lmasa.
 - Provinsial! O'z qishlog'i darajasida bo'lib qolgan!
 - Primitiv! O'zining milliy qobig'ini yorib chiqolmagan!
 - U xalqni o'zining go'zal tili bilan aldayapti!
 - Adabiyotda til yerunda!
 - Ulug' shoir emish... Dunduk!
 - Kim?
 - Dunduk!
- Shoirilar og'zidan tutun burqsitib-burqsitib kuldi.
 Bir shoir shisha olib kelish uchun qo'zg'oldi.
 Davra endi uni mazammatladi:
- Shuginayam birovg'a kuladi-ya?
 - Buning birovg'a kuladigan holi yo'q.
 - Nega unday deysiz?
 - Eshitganingiz yo'qmi? Siz toshkentliksiz-a? Toshkentda kelinoyi, degan gap bor. Kelin oyi degani ikkinchi oyi, degani, shundaymi? Ana shu iflos kelinoyisi bilan, ya'ni, ikkinchi onasi bilan zino qilgan.
 - Yo'g'-e?
 - Xudo ursin agar! Akasini harbiy askarlikka jo'natib, o'zi akasining ayoli bilan zino qilgan!
 - Keyin, Toshkentga kelib, bu muhabbat edi, deb asar yozgan!
 - Voy iflos-e!

- Ana shunday iflosning kulmagan odami yo‘q.
- Iflos, o‘ziga oyna olib qarasa bo‘lardi!
- Shoir bitta shisha olib keldi.
- Davra darhol gapni burdi.
- Keling, shoir, yashang!
- Zo‘rsiz, zo‘r!
- Davra qo‘zg‘oldi. Eshikka ravona bo‘ldi.
- Sotuvchi ayol qabatida turmish tanqidchi Xolboyevdan so‘radi:
- Bular kim, domulla? – dedi.
- Olomon! – dedi Xolboyev.

29

- Saraton sarg‘aydi.
- Sunbula bolaladi.
- Mezonlar arg‘amchi soldi.
- Yakkaxon bedana juftini chorlab bitbildadi.
- «Oq oltin» hasharga chorladi.
- Daho hasharda o‘zini kamsitilmish zot deb bildi, xo‘rlanmish zot deb bildi.
- Menday zotni paxtaga haydadi-ya, savodsizlar, menday zotni-ya! – dedi.
- Qabatida paxta termish hamkasbi Dahoni pufladi:
- Zo‘rsiz, shoir, zo‘rsiz! – dedi.
- Daho iyib ketdi. Shahodat barmog‘ini hamkasbiga bigiz qildi.
- Siz – tarixiy shaxssiz! – dedi.
- Hamkasbi dovdiradi. U yoq-bu yog‘iga alangladi. O‘zida biror-bir tarixiylik ko‘rmadi.
- Yo‘g‘-ye, biz hali u darajaga yetganimiz yo‘q, – dedi.
- Yo‘q, ortiqcha kamtarlik – manmanlik! Siz allaqachon tarixiy shaxssiz!
- Tushuntirib ayting, o‘zi nima gap?
- Siz men bilan ishlash sharafiga muyassar bo‘lmoqdasiz! Men bilan yelkama-yelka bo‘lib mehnat qilmoqdasiz! Bu – buyuk sharaf! Hali zamonlar keladi, nomingiz tarixlarga bitiladi!
- Qulluq, qulluq!
- Odamlar Dahoga buyuksiz, deya iltifot qildi, mulozamat qildi, marhamat qildi.

Faqat bir-ikkita qiz Dahoni ko'rib, ko'rmaslikka oldi.
Dahoga qarasa-da, burnini jiyirib qaradi.
Daho favqulodda shunday deb qoldi:
– Qizlar, tarixda qolishni istaysizlarmi?
Qizlar nima gap, deya, bir-biriga qaradi.
– Nima edi? – deya ajablanib so'radi.
– Mabodo tarixda qolishni istasalaring, men bilan rasmga tushinglar!
– Kim bilan?
– Men bilan! Rasm tanlangan asarlarimda beriladi!
Rasm tagiga: »Pahlavon Daho zamondoshlari davrasida« deb yozib qo'yiladi! Men bahona tarixda qolasizlar!
– Voy-vo-oy, qachon tushaylik!
– Xohlasalaring, mana, hozir tushinglar! Rasm tagiga: «Pahlavon Daho xalq bilan paxta terimida», deb yozib qo'yamiz!
Daho madaniyat uyidagilar joniga tegdi.
– Shu daf bo'lsa, idorada osh qilamiz! – deyishdi.

30

Dahoni ohlar urdi.
Bir vaqtlar madaniyat uyida ishlab, ro'znomaga o'tib ketmish odam bandalik qildi.
Madaniyat uyi ahli marhum bilan vidolashish uchun mozor yo'l oldi.
Daho turli-tuman vajlar aytib taysalladi.
Bo'lmadi, idora ahliga ergashdi.
Mozorda marhumni rasmidan tanidi.
Marhum bir vaqtlar Dahoni ro'znomaga ishga olmagan edi.
Daho yuzi yorishdi. Ko'ngli orom oldi.
«Sen ham o'lar ekansan-ku», dedi.
Marhumni lahadga qo'ydilar. Mozorga tuproq tortdilar.
– Xaloyiq, marhum qanday odam edi? – deya so'radilar.
Odamlar yoppasiga ovoz berdi:
– Yaxshi odam edi, rahmatli, yaxshi odam edi! – deya javob berdilar.
Madaniyat uyi ahli-da ovoz berdi:
– Yaxshi odam edi, bechora, yaxshi odam edi!

Daho tishlarini g'ijirlatdi. Tishlari orasidan vishillab aytdi:

— Iflos edi! — dedi.

Motam sukunati-da, gap baralla eshitildi.

Madaniyat uyi ahli yer yorilmadi, yerga kirib ketmadi!

Direktor idorada o'zini bosolmay entikdi. Entikib-entikib suv ichdi. Qult-qult suv ichdi.

O'rinbosarini chaqirdi.

— Anavi shimpanzeni ko'zimdan yo'qoting! — dedi.

— Kimni-kimni?

— Haligi, shimpanze bashara-chi? Taxallusi Darozmidi, Dahomidi...

— Ha endi, shoir-da, shoir...

— Men sizga aytyapman!

— Xo'p, bir og'iz so'zingiz!

Buyruq shu kuni tayyor bo'ldi.

— Aytaman! — dedi Daho. — Men — fazoga intilgan inson!

Direktor basharang qursin, demishday, derazaga qaradi.

— Hozir oshkoralik davri! — dedi Daho. — Men haqiqatni yuzingizga aytib, vijdonim oldida poklanib ketaman! Sizlar mana bundaysizlar!

Daho devor chertib ko'rsatdi.

Direktor esankirab muomala boshladi:

— Shoir...

— Sizlar haqiqat ko'ziga tik qaray olmaysiz! Haqiqatdan qo'rqasiz! Haqiqatni ayta bilmaysiz! She'riyat pichog'ini qalbga sanchib aytajaklarni esa nohaq ishdan haydaysiz!

— Shoir...

— Men — fazoga intilgan inson!

Daho dag'-dag' qaltiradi. Sochlari ot yollariday hurpaydi.

— Sizlar asrlar davomida chaynala berib, siyqasi chiqib ketgan «yaxshi odam edi» qabilidagi gaplarni takrorlashdan boshqani bilmaysizlar! Sizlar to'tiqushsizlar! Birov nima desa, to'tiqushlarcha qaytarasizlar! «Yaxshi odam edi» emish! U ablah edi! Meni bir oy sinab ko'rib, ishga olmagan! Mana, men she'riyat pichog'ini qalbinga sanchib, haqiqatni aytdim! Men — haqiqatman, haqiqat!

Daho «o'z arizasiga binoan» ketdi.

Daho yillab tentirab yurdi.

Besh-oltita dahonamo murid topib oldi.

Makondan oh-zor etdi:

— Bular o'tlab yurgan qo'ylar! Qo'ylar Pahlavon Dahoni tushunmaydi! Bu asrda hech kim Pahlavon Dahoni tushunmaydi!

Taqdirdan oh-zor etdi:

— Qo'ylar ijodimni bo'g'dilar! Qo'ylar she'rlarimni taqiqlab qo'ydilar!..

Daho nonko'r-nonko'r she'rlar yozdi. Daho g'alamis-g'alamis she'rlar yozdi.

Yurdi-yurdi, bir ro'znomadan ish topdi.

— Mayli, ishga olaman, — dedi muharrir. — Faqat, soqolni olib keling!

Muhtojlik oldida g'urur-da ojiz bo'ldi, sharaf-da ojiz bo'ldi!

Daho soqolini qirib tashladi.

«Tag'in, mundshtugim-da yoqmay qolsa-ya?» deya o'yladi.

Daho sarxonali mundshtuk bahridan o'tdi.

Daho ro'znomaga el bo'ldi.

Ro'znoma uy va'da berdi.

Ayollar qayliq tavsiya etdi.

Daho qayliq sayladi.

«O, ana qizlar, mana qizlar! — dedi Daho. — Sochlar tovlanadi, tishlar yaltiraydi! Bo'ylaridan fransuz atiri isi keladi...»

32

Daho nazmdan ko'ngli qoldi.

Kishi bilmas, nasrga o'tdi. O'zicha nasrni oson o'yladi.

«Barcha nasrchilarni yer bilan tep-tekis qilib tashlayman!» — deya niyat qildi.

Bir-ikkita Marsel Prustcha hikoya yozdi. Hikoyalari g'oyat g'arib bo'ldi. G'oyat xashaki bo'ldi. Zafar qozonishi amrimahol bo'ldi.

Daho nasrni yig'ishtirdi.

Yurdi-yurdi... Tanqidga o'tdi. Telba-teskari gaplardan iborat maqolalar yozdi.

Bilmovchilar chapak chaldi. Maqolalarni o'ziga xoslik, dedi, yangilik, dedi.

Bilag'onlar ichidan kuldi. Dahoga chittak ijodkor, deya qaradi.

Daho ushbu qarashlar mazmunini ich-ichidan his etdi. Tanqidni-da yig'ishtirdi!

Adabiyot deya atalmish boqiy qasrni qanday olsa bo'ladi? Adabiyot deya atalmish ko'hna qasrga qanday kirsra bo'ladi? O'zi, Adabiyot deya atalmish qasr darvozasi bormi? Bo'lsa, qayerda?

Daho o'yladi-o'yladi, Adabiyot ostonasi qayerdaligini bilolmadi.

Shunda, Daho Adabiyotni guruh-guruh bo'lib olishga ahd qildi.

Odamgarchilik niqobi ostida guruh yig'di. Do'stlik niqobi ostida guruh yig'di.

— Avvalo odam bo'lish kerak, odam! — dedi.

Guruh o'nlar qo'mitasi, deya ataldi. Qo'mita orzu-havasi yuksak bo'ldi:

— Bu adabiyot bo'lmaydi!

— Navoiydan boshlab bo'lmaydi!

— Qodiriy ham bo'lmaydi!

— Primitiv, primitiv!

— Haqiqiy adabiyotni biz yaratamiz, biz!

— Yana o'n-o'n besh yillardan keyin anavi ulug' shoir she'rini hech kim o'qimaydi!

— Xalq o'n yildan keyin bizni o'qiydi!

— Mana shu o'ntamizni o'qiydi!

— Shunday ekan, kelinglar, adabiyotni o'z qo'limizga olamiz!

— Siz kotib bo'lasiz!

— Siz muharrir bo'lasiz!

— Siz direktor bo'lasiz!

— Anavi ulug' shoirni esa adabiyotdan haydab yuboramiz!

— Qani, do'stlar, adabiyotni qo'lga olish uchun cho'qishtiraylik!

O'nlar qo'mitasi ana shunday shiorlar bilan ish ko'rdi.

Qo'mitada o'z nasrbozi bo'ldi, o'z nazmbozi bo'ldi. Tanqidchi Shuhrat Umiraliyev otli o'z maqtoovbozi bo'ldi.

Shuhrat Umiraliyev o'z maqolalarida o'nlar qo'mitasi uchun yot ijodkorlarga tosh otish bilan mashg'ul bo'ldi.

O'nlarni qo'mitasi uchun yot ijodkorlarni yo'qqa chiqarish payida bo'ldi.

O'nlarni qo'mitasi bandalarini bo'lsa, oyog'ini osmondan keltirib maqtadi.

33

Shuhrat Umiraliyev bir ro'znomada «Ona tuproq obrazi» deya atalmish maqola chop etdi.

Ushbu maqolasida Pahlavon Dahoni ko'klarga ko'tarib ulug'ladi:

«Ona-Yer — tuproq demakdir. Tuproq esa ona yurt demakdir. Qator asrlarki, ana shu ona-Yer buyuk o'g'illarini bag'riga bosib allalab keladi. Shu sababdan oddiy tuproqni peshonamizga surtamiz. Ona-Yer, deya ardoqlaymiz. Ona-Yer — onamiz!

Ulug' Navoiy bu borada mana bunday yozadi:

O'zini tutquvchi tufroq ila hamvor qani?

Hazrat Yassaviy esa bunday yozadi:

Boshim tufroq, o'zim tufroq, jismim tufroq...

Endi, yorqin yulduzimiz Pahlavon Daho bunday yozadi:

Hayqiraman Sezardek — hayqirig'im tufroq...

Pahlavon Daho Navoiy bilan Yassaviydan keyin uchinchi bo'lib she'riyatga «tufroq» obrazini olib kirdi.

Navoiy — Yassaviy — Pahlavon Daho!»

Daho maqolaga tikilib o'tirdi-o'tirdi... o'z-o'zidan uyaldi! O'z-o'zidan qizardi!

Ich-ichidan tanqidchi, deya atalmish zotga achindi.

«Bechora tanqidchilar, — dedi. — Bular maqtashniyam eplay olmaydi! Navoiy bilan Yassaviydan keyin minglab shoir bor, minglab she'r bor, minglab «tufroq» so'zi bor! O'zi, bu yerda qanaqa «tufroq» obrazi bor? «Tufroq» so'zi bo'lsa, obraz bo'la beradimi?»

Shunday bo'lsa-da, Daho Shuhrat Umiraliyev bilan qo'shqo'llab ko'rishdi.

— Rahmat, do'stim, rahmat! — dedi. — Siz Belinskiy ekansiz!

Pahlavon Daho hayitlari olis bo'lmadi.

Tanqidchi Xolboyev bir ro'znomada Shuhrat Umiraliyevni urib chiqdi. Umiraliyevni yer bilan barobar qildi.

«Biri o'lib, biri qolsin!» dedi Daho.

Maqolani bot-bot o'qidi. Favqulodda ich-ichidan yondi. Boisi, tanqidchi Xolboyev maqolada Shuhrat Umiraliyev bahona Dahoni yo'q qildi! Pahlavon Daho shoir emas, de-yishi qoldi!

Daho payt poyladi. Shunday payt topdi.

O'sha ro'znoma dahliziga borib chekib turdi.

Ichkaridan tanqidchi Xolboyev chiqib keldi. Papiros tutata-tutata, hojatxonaga kirdi.

Daho dahliz bosh-adog'iga qaradi. O'zidan o'zga odam yo'qligini bildi. Ohista Xolboyev ketidan kirdi.

Xolboyev yerga boqib o'tirdi.

Daho-da ohista Xolboyev qabatidan o'tirdi.

Oralarida bir simpanjara bo'ldi.

Daho yerga qarab gap ochdi.

— Tanqidchi — olatayoq! — dedi Daho. — Melisalar qo'lidagi olatayoq!

Shunda, Xolboyev bosh ko'tarib qaradi. Qabatida o'tirmish kimsani tanidi. Lekin miq etmadi. Tag'in yerga qaradi.

— Tanqidchi — tug'mas xotin, pushti kuyib ketgan ijodkor! — dedi Daho. — Shunday ekan, nega endi pushti kuyib ketgan tug'mas ijodkor, tug'ib yurgan ijodkorga tug'ish qanday bo'lishini o'rgatadi? Axir, tanqidchi tug'ish nimaligini bilmaydi-ku? Siz mening bitta she'rimniyam yozolmaysiz! Lekin men sizning maqolalaringizni oyog'im bilan yozib tashlayman! Shunday ekan, nega endi adabiyotga tumshug'ingizni tiqasiz?

Xolboyev tag'in miq etmadi. Papiros burqsitib o'tira berdi.

— Tanqidchi — it! — dedi Daho. — Bir nimani bilsa-bilmasa akillay beradi! Akillama, desa, battar akillaydi!

Xolboyev o'tirib-o'tirolmadi. Apil-tapil turdi. Keta-keta:

— Palpis! — dedi.

Ulug' shoir nazmi Daho ko'ksida o'q misol qadaldi.

Daho ko'ksini ushlab kun ko'rdi.

Yeganida-da halovat bo'lmadi, ichganida-da halovat bo'lmadi.

Ulug' shoirni ko'rsa, ichini it tirnadi. Ich-ichidan g'ashlandi.

Ulug' shoir bo'lsa, Dahoni ko'rib, ko'rmadi. Tevarakka ulug'ona nazar soldi.

Daho afti burishdi, Daho peshonasi tirishdi.

— Tfu-u, — deya, chetga tupurdi.

Qabatida turmish shishadoshi kinoya bilan so'radi:

— Qalaysiz endi, shoir?

— Basharasiga tupursang! — dedi Daho. — Yurishini qarang, asariga tirnoqcha o'xshasa o'lsin agar!

— Siz bilan biz-ku, yomon bo'lsayam, ikki martadan uylandik.

— Bu, uylanmaydियam!

— Nimasiga uylanadi?

— Bunga kim ham tegardi?

— Yo...

Daho shunday deya, shishadoshi qulog'iga pichirladi.

Shishadoshi boshini chapga qiyshaytirib kuldi. Tizzasiga shapatilab kuldi.

— Ammo-lekin topdingiz, do'stim, — dedi. — Yoshi o'ttizdan oshib ketdi, hamon so'ppayib yuribdi. Bir balosi bo'lmasa shudgorda quyruq na qilur, deydilar.

— So'raganlarga, hali-hozir izlanyapman, deb bahona qilarmish.

— Topgan bahonasini qarang... arpa uni bahona, deganlari shu-da!

— Yigit uylanadi, do'stim, yigit uylanadi!

— Mana, yigit bizday bo'ladi! Allaqachon uch marta uylanib qo'ydik! Nasib bo'lsa hali yana uylanamiz!

— Ammo-lekin topdingiz, qoyilman. Men bu gapni o'rtoqlargayam aytib chiqaman.

— Aytish kerak, haqiqatni targ'ibot qilish kerak.

Daho lablarini cho'chchaytirdi. Shahodat barmog'ini lablariga bosdi.

— Tag'in, meni aytdi demang, — dedi. — Bir avlod degan nomimiz bor...

— O'ldimmi, sizni aytib. Sizgayam, o'zimgayam gard yuqmaydigan qilib aytaman.

Daho miyig'ida kuldi. Ko'zlari o'ynadi.

«Ana endi ulug' shoirga birortayam qiz tegmaydi! — dedi. — Ko'chama-ko'cha ichib, daydi bo'lib yuradi. Ochnahor, isqirtlarcha tentirab kuni o'tadi. Keyin, ijodidayam tayin bo'lmaydi. Oxir-oqibat, yolg'izlik joniga tegadi. O'z-o'zidan qishlog'iga ketib qoladi».

36

Ulug' shoir uylanar emish!

Daho ushbu gapni eshitib rangi o'chdi. Sergak tortdi. Bir nuqtaga tikildi.

«Yigit boshi ikkita bo'lmaguncha, moli ikkita bo'lmaydi, — dedi. — Ana endi u uylanadi. Ro'zg'orlik bo'ladi. Birdan songa kiradi».

Daho chirsillatib gugurt chaqdi. Qo'llari titrab, papiros tutatdi.

Bosib-bosib papiros tortdi. Po'k-po'k yo'taldi. Ko'zlari yoshlandi.

Papirosli qo'lini tumshug'iga qo'yib o'ylandi.

«Yo'q, qanday qilib bo'lsa ham bunday baxtning oldini olish kerak! Ammo qanday qilib baxtning oldini oladi? Bo'lajak kelinni tanimasa, ulug' shoir u bilan maslahatlashmasa? Bir og'iz maslahat so'rasa edi, o'zi bilardi, to'yni qanday qilib buzishni».

Daho ko'p o'yladi. O'zicha turli-tuman hiyla-nayrang, g'iybat-ig'volarni o'yladi. Oxiri bir qarorga keldi.

Shu kuniyoq bo'lajak kelin bo'lmish idorasidan bir-ikkita ayol bilan gapirishdi. Ta'ziya bildirmishday, yuzlariga g'amgin tus berdi.

— Hay bechora qiz-e, peshonasi sho'r ekan-da, — deya bosh irg'adi.

— Unday demang-e, — dedi ayollar.

— Peshonasi sho'r bo'lmasa, kelib-kelib shu bolaga tegadimi?

— Qo'ying, baxti ochilib ketsin.

— Bechora hech kimi yo'q, yetim qiz bo'lsa kerak-da?

— Nega endi, tuppa-tuzuk ota-onasi, aka-ukalari bor, tag-tugli qiz!

— Unda, nega bir isqirt alkashga tegadi?

- Voy, alkashmi?
- Bo'lmasam-chi, hali eshitganlaringiz yo'qmi?
- Yo'q.
- G'irt alkash! Qo'li mana bunday qaltiraydi!
- Voy, qo'li qaltiraydimi?

Ayollar bir-biriga savol nazari bilan qaradi.

Daho otni qamchiladi.

— Nafaqat alkash, — dedi. — U bir daydi bola. Dayerda qorni to'ysa, qayerda kuni o'tsa, o'sha yerda yotib oladi. Singlimizga.... kelin bo'lmishning oti nima edi? Kelin bo'lmish singlimizga esa uyim-joyim deydigan inson erak, shundaymi? U esa inson emas! Shunday qo'pol, hunday qo'pol! Uni odam qilib bo'lmaydi!

— Yo'g'-e, unchalik emasdir.

— Yigit so'zim! Biz u bilan do'stmiz! Bir-birimizni besh o'lday bilamiz! Yigit so'zim, shu qiz to'ydan uch kundan eyin ko'zida yosh bilan qaytib kelmasa, otimni boshqa o'yaman!

— Bo'yingizdan opangiz qoqindiq, agar shuncha aytasangiz, bir bechora qiz oyoqosti bo'larkan.

Daho bildi, gapi ijobat bo'la berdi.

— Agar shu singlimiz o'sha bola bilan ikki oydan ortiq ashasa... yigit emasman! — dedi.

— Bo'ldi, bo'ldi, gap yo'q!

— Tag'in, meni aytdi demanglar.

— Ha, yo'g'-e...

Ayollar shunday deya, qiz oldiga yo'l oldi.

Daho yelkadan nafas oldi. Kaftini kaftiga mamnun ishqadi.

«Buyog'iniyam qotirdim! — dedi. — Qiz boshqa gaplarimga ishonmasayam, qasamimni eshitib ishonadi. Do'sti qasam ichib aytibdi, chin, deya o'ylaydi. Ajoyib xalqimiz bor-da! Ko'zni chirt yumib qasam ichasan, xalq laqqa ishonadi-qo'yadi! Karnaychidan puf ketdi, qasam-xo'rdan nima ketdi? Malades Sharq, malades! O, Sharq, Sharq!»

Ayollar qizni o'rtaga oldi. Bor gapni aytdi.

— Yomon bola bunday yaxshi asarlar yozolmaydi, — dedi qiz. — Ko'p icharmish? Menimcha, kayfiyati buzilib ichadi, yolg'izlikdan ichadi. Uyli-joyli bo'lsa yaxshi bo'p ketadi. Bordi-yu, sizlar aytganday bo'lsa, mayli, peshonamdan ko'raman...

Ayollar battar bo'l, deya qo'l siltadi.

To'ydan keyin uch kun-da o'tdi, uch oy-da o'tdi, uch yil-da o'tdi!

Kelin bilan kuyov binoyiday bo'ldi.

Kuyov uchun kelindan yaxshi bo'lmadi, kelin uchun kuyovdan yaxshi bo'lmadi.

Ulug' shoir unib-o'sdi!

Daho o'zini qo'yarga joy topolmadi. Dardi ichida bo'ldi.

«Voy ablah-e, yashab ketdi-ya! — dedi. — Men uni faqat iste'dodmikan desam, bu iflos yaxshi odam ham ekan!»

Daho o'z ko'nglini o'zi ko'tardi.

«Bir hisobga yaxshi bo'ldi, — dedi. — Ro'zg'or tashvishlari bilan bo'lib, asarlariyam o'zimiz qatori bo'lib qoladi».

Daho o'yladi-o'yladi, ulug' shoir bilan ayoli orasiga nizo solishni mo'ljalladi.

«Ammo qanday qilib nizo soladi? U iflos salomni olmasa. Ko'rib ko'rmaslikka olsa».

Daho endi raqqos bo'ldi.

O'zini ulug' shoirga do'st qilib ko'rsatdi.

Bir-ikkita she'r o'qitdi. Maslahat so'radi.

Ikkita yarimta olib uyiga bordi.

Ulug' shoir Daho bilan ostonada gaplashdi.

Daho ichida so'kib-so'kib qaytdi.

«Uh, ablah! — dedi. — Bir og'iz ichkari kir, demadi-ya! Qarab tur, ayoling bilan ajralmaganingniyam ko'raman! Bu dunyoda oilasi bilan ajralgan erkakni el ham, siyosat ham ko'tarmaydi. Dunyodan xor-zor bo'lib o'tmaganingniyam ko'raman».

Daho ulug' shoir zaif joyidan foydalanishni maqsadladi. Ko'cha-ko'ylarda ulug' shoir bilan shishadosh bo'ldi. Qadah cho'qishtirdi. Alyor aytdi.

— Do'stim! — dedi. — Bizning taqdirimiz ham bir, mozorimiz ham bir! Keling, umrbod do'st bo'lib qolaylik!

— Aytganingiz kelsin!

— Betingizni tuting, bir o'pay!

Daho ulug' shoirni mast qildi. Serqatnov ko'cha bo'ylab uyiga jo'natdi.

O'zi burchakda panalab turdi.

Ulug' shoir chayqala-chayqala yo'l oldi.

«Bo'ldi! — dedi Daho. — Iflosni mashina turtib ketadi yo o'zi kayf bilan yumalab tushadi».

Ammo, ulug' shoir ertalab otday o'ynoqlab keldi.

— Qalay, kecha yaxshi bordingizmi, do'stim? — dedi Daho. — Juda xavotir oldim, do'stim uyiga yaxshi bordimikin deb?

— Rahmat, do'stim, rahmat. Uyga qanday borganimni bilmayman. Ertalab ko'zimni ochsam, uyda yotibman.

— Biz ham shu! Yuring, uyga eson-omon borganimiz uchun bir olaylik!

Ular o'zlari xonaki bo'lmish xilvat qahvaxonaga bordi. Xiyla vaqt otamlashib o'tirdi.

Daho ulug' shoirni ko'klarga ko'tarib maqtadi. Qahvaxonadan bir-birini suyab chiqdi. Ulug' shoir ulov to'xtatmoqchi bo'ldi.

— Tevarakni qarang, do'stim, tevarakni! — deya avradi Daho. — O, bahor, o'z oti o'zi bilan bahor! Sof havoda yurishga nima yetsin!

— To'ppa-to'g'ri! — dedi ulug' shoir. — Haqiqiy do'stim ekansiz!

— Keling, mana shu yerda xayrlashamiz. Siz mana bu ko'chadan yurasiz, to'g'ri uyingiz oldidan chiqasiz! Men bu yoqdan ketdim. Qani, bir o'pib qo'yay!

Daho ulug' shoirni hushyorxona joylashmish ko'chaga solib yubordi. O'n besh kunlikka tushadi, deya umid qildi.

Ertasi ulug' shoir tag'in otday o'ynoqlab keldi.

Daho uf-f, deya tizzasiga urdi.

U endi ulug' shoirni ichirib, birovlariga qayrab ko'rdi.

— Muharriringiz sizni shoir emas, mening bir satrimga arzimaydi, deb aytdi, — dedi. — Juda xafa bo'lib ketdim, do'stim. Agar kuchim bo'lsa, tumshug'iga solardim.

— Kuch? Qancha kuch kerak? Qani, o'sha quruq?

Ulug' shoir muharrir huzuriga sher bo'lib yo'l oldi.

Daho pisibgina jo'nab qoldi.

«Nihoyat, uyi kuyadigan bo'ldi! — dedi. — Iflos ana endi javobgarlikka tortilib ketadi».

Ulug' shoir muharrirni chaparasta qilib so'kdi. Yoqasidan ushlab silkiladi.

— Yaxshilikcha ket! — dedi muharrir. — Bo'lmasa qamataman!

Ulug' shoir sherdan-sher bo'ldi. Yoqasini ochib baqirdi:

— Qamat, mana, qamat! Meni qamatsang, tarixda qolasan!

Muharrir ulug' shoir yelkasiga qoqdi.

— Mastlikda bo'ladi, — dedi.

Ulug' shoir shu kundan e'tiboran o'zini Dahodan xolis oldi.

39

O'nlar qo'mitasi jamuljam bo'ldi.

Daho ulug' shoirdan yorildi:

— Haqiqiy iflos ekan! — dedi. — Bir kunda tupurdi-ketdi!

Adabiy-badiiy davra ulug' shoirni mazammatladi:

— Endi bildingizmi, u bir mol-ku!

— U iflos xohlagan vaqtda tuzingizni yeb, tuzlig'ingizga tupurib ketadi.

— Do'stlar, menda bir g'oya bor. Kelinglar, shu ulug' iflosni ihota qilib tashlaymiz!

— Ihota? Qanday qilib?

— Ulug' iflosni besh-oltita e'tiborli odam e'zozlaydi, qo'llab-quvvatlaydi. Ana shu odamlar bilan bordi-keldisini uzib tashlaymiz.

— Qiyin, iflosni juda qadrlashadi.

— Oson! Masalan, biror gap to'qib, o'sha martabali odamlar e'tiborini yo'q qilib tashlaymiz. Keyin hamma yerdan qadami uziladi, yakkamoxov bo'lib qoladi!

— Siz aytgan ihotani qilib ko'rdik. Ammo iflosning ko'nglidagiday bo'ldi.

— Shunday, ko'nglidagiday bo'ldi. Biz iflosni yakkamoxov qilib qo'yamiz deb yursak, iflosning o'zi tanholikka talpinib yurar ekan. Bilmasdan, qo'llab qo'yibmiz. Oqibat, iflos tamomila yolg'iz bo'lib oldi.

— Bu iflos nega bunday qiladi-a?

— Ulug' iflos o'zini sodda olib yurgan bilan aslida juda ayyor! U yaxshi biladi, ijodkor uchun eng muhimi qalb erkinligi. Qalb erkinligi esa qalb xotirjamligi demakdir, qalb sokinligi demakdir. O'zini chetga olishidan maqsad, o'z qalbini sokin saqlamoqdir. Qachonki, ijodkor qalbi

sokin bo'lsa, undan yetti uxlab tushga kirmagan satrlar buloqdek otilib chiqadi.

— Shu gapda jon bor.

— Siz bilan biz esa halloslab yashaymiz, vosvos kunda yashaymiz. Bironta yaxshiroq asar o'qisak, bir kuyamiz! Birov biron martabaga ko'tarilgan bo'lsa, ikki kuyamiz! Birov mashina olsa, yo, noyobroq kiyim kiysa, uch kuyamiz! Asariga mukofot olsa-ku, kuyib-yonamiz! Qarabsizki, zarra boshidan oshqozoni yara bo'lgan ham biz, yurak o'ynog'i ham biz, qon bosimi ham biz, asabi shalviragan ham biz!

— Ulug' iflos esa, o'ziyam otday, asarlariyam otday!

— Xo'sh, nima demoqchi bo'lasiz?

— Demoqchimanki, iflos bizdan o'zini olib qochyaptimi, qalbini avaylayaptimi, demak, biz iflosga tinchlik bermasligimiz kerak.

— Ana, asarlarini yomonlaymiz. O'z-o'zidan asabi junbishga keladi-qo'yadi.

— Yo'q, bu bilan muvaffaqiyatga erishib bo'lmaydi. Ulug' iflos o'z asarlari go'zal ekanini yaxshi biladi. Gaplaringizga parvo ham qilmaydi. Boshqa bir yo'lini topamiz.

— Masalan?

— Masalan, iflosni orqavoratdan badnom qilamiz. Hali aytganingizday, iflosning besh-o'nta juda e'tiborli odamlar bilan salom-aligi bor, bordi-keldisi bor.

— O'shalar ulug' iflosni »bu bola bizning baxtimiz«, deb ardoqlaydi.

— Iflosning nimasi baxt, t-fu!

— O'shalarga biz salom bersak, salomimizni zo'rg'a oladi.

— Biz bilan qo'l uchida ko'rishadi.

— Iflosni esa peshonasidan o'pib kutib oladi.

— Oy bitsayam, kun bitsayam, shu iflosga bitib qoldi.

— Siz bilan biz itning orqa oyog'i bo'lib qoldik. Iflos esa oppoqqina bo'lib yuribdi.

— O'lmang, shuning uchun iflosni badnom qilib tashlashimiz kerak. Masalan? Masalan, iflos e'tiborli odamlar oldiga kirib-chiqib turadi, salom-alik qilib turadi. Kirib nima qiladi? Siz bilan bizni sotib chiqadi! Evaziga yelkasi-ga qoqtiradi, taqdirlanadi, ardoqlanadi. Ana, tayyor badnom!

- Xalq ishonmas-ov.
- Soddasiz, shoir, soddasiz. Xalqingiz olomon! Olomon! Olomon esa, oyog'i bilan emas, og'zi bilan yuradi! Qarabsizki, gap yashin tezligida tarqaladi! Oxir-odoq, ulug' shoir asabiylashadi, jig'ibiyron bo'ladi. Sokin qalbi larzaga keladi.
- Infarkt bo'ladi!
- O'lmang, ichim ekansiz! Oxir-odoq, o'zimiz qatori bo'ladi-qoladi.
- Kallangizga qoyilman! Keling, bir o'pib qo'yay!

40

- Saroy odamga liq to'ldi.
- Hayallab kelmishlar deraza tokchalarida o'tirdi, devor bo'ylab tizildi, ostonada tik turdi.
- Davra ikki ko'zi to'rda bo'ldi.
- Shoirlar birin-ketin minbarladi.
- Daho gali keldi. Daho avval-avval dovdirdi. Keyin-keyin o'zini o'nglab oldi.
- O'zini sipo tutdi. Qulochlarini katta ochdi.
- Ko'zlarini yumib she'r aytdi:

Menga qarab
Titraysan, daraxt
Izg'irin o'ramish
Sening-da
Bargingni.
Mening ham kurtaklarim
Ichimda o'rtanar
Ko'ksimda to'lg'anar
Teshib yuborguday bag'rimni!

- Daho ko'zlarini ochdi. Davraga nazar soldi.
- Davrada birov yelka qisdi. Birov lab burdi.
- Birov eshikka ravona bo'ldi!
- Daho barini ko'rib-bilib turdi. Alam bilan tag'in she'r boshladi.
- Bu safar bir shivirladi, bir baqirdi, bir hayqirdi:

Seni ko'p esladim — kelmading
Men seni unutdim — kelmading
Men o'zimni unutdim.

*Mening umrim bir kukun
Kukunga aylangan bu kun
Men seni unutdim.*

Birov ovoz berib kuldi. Birov hiring-hiring kuldi. Birov piq-piq kuldi.

Davra pichir-pichir bo'ldi.

Old qatorda o'tirmish bir oriq yigit zaharxanda bilan kuldi. Qabatidagilarga:

– Modernizm! – dedi.

Daho chidab turolmadi.

– Nega kulasiz? – deya o'shshaydi. – Siz o'zi kimsiz?

Oriq yigit dovdirab qoldi. Birdan jiddiy bo'ldi. Chalkashtirmish oyog'ini darhol yerga oldi. Joyidan ohista turdi.

– Meni Ibrohim, deydi. Moskvada sirtidan o'qiyman, – dedi. – Kulishim boisi... she'ringizni tushuntirib bering!

– Men she'rimni savodsizlar uchun yozmayman!

– Men o'zimni savodsiz deb bilmayman! She'ringizni tushuntirib bering!

– Men she'rimni Moskvada sirtidan o'qiyotgan savodsizlar uchun yozmayman, deyapman!

– Xo'p, biz savodsiz, deylik! Unda, she'ringizni yoqtirib bering! Savodsiz odam ham she'riyatni yoqtirishga haqqi bormi? Bor! Savodsiz odam ham nafasatdan zavq olishga haqqi bormi? Bor! Shunday ekan, she'ringizni yoqtirib bering!

Daho joyiga borib o'tirdi.

Endi ulug' shoir minbarladi.

Davra gurr-gurr qarsak chaldi.

Ulug' shoir qarsaklar ado bo'lishini qaradi. Bir nuqtaga tikilib qaradi.

Olqish qarsak ado bo'la bermadi.

Daho... bit ko'zlari paxtasi chiqdi! Daho ko'zlari kuydi! Daho ko'zlari yondi!

Daho tashqariladi. Entikib-entikib nafas oldi. Labiga papiros qistirdi.

Izidan tag'in bir shoir chiqib keldi. Dahoga gugurt chaqib tutdi.

– Qalay? – dedi.

– Chidasa bo'ladi, – dedi Daho.

– O'ziyam, xalq yig'ilibdi-da.

Saroyda nazm ulug' shoirdan, olqish xalqdan bo'la berdi.

— Nu-nu, sodda ekansiz, shoir! — dedi Daho. — Siz hali, xalqqa ishonib yuribsizmi? Xalq deganingiz poda-ku!

— Nega endi, ichida ziyolilar ham bor.

— Qat'iy nazar! Xalq — poda!

41

Uchrashuvdan keyin tor doirada o'tirish bo'ldi.

Daho o'zi quyib, o'zi ichdi. Kayfi bir joyga bordi.

Shu vaqt, bir sichqon shoirlar oyog'i oralab chopdi.

Chiy-chiy, deya chopdi.

Xudo berdi, Dahoga berdi!

— Ustoz she'r o'qiyapti, desam, sichqon chiyillayapti ekan-da! — deya tirjaydi. — Ustoz... sichqon... poeziya...

Daho xoxolab kuldi. Yuzlari kuydirmish kalla bo'lib kuldi.

Shoirlar yerga qaradi. Shoirlar lab tishladi. Daho yomon vaziyatda qoldi.

— Hazil-da bu, hazil... — dedi.

Ulug' shoir sodda-mug'ambir bo'ldi. Sassiqlikni bilib-bilmaslikka oldi. Sening gaping... demishday, Daho tarafga qo'l siltadi.

Daho imo gapga chiday olmadi. Lik etib jo'nadi. Mashinada chekib o'tirdi.

Yo'lda miq etmadi.

Manzilda xayr-ma'zurni nasiya qildi.

Uyida eshikni ichkaridan qulfladi. Chiroqni yoqdi. O'zini to'shakka tashladi. Oyoqlarini silkib-silkib, liboslari otdi. Bir poyi eshikka tarsillab tegdi. Bir poyi devorga tapillab tegdi. Liboslari yerda chappa bo'lib qoldi.

Burchakdan yarim shisha aroqni oldi. Tiqinini tishi bilan ochdi. Burchakka tuflab tashladi.

Shisha og'zidan qult-qult yutdi.

Tuyilib-tuyilib yo'taldi. Og'iz-burnini bilagi bilan artidi.

Mung'ayib o'tirdi. Ko'zlari suzildi. Ko'zlari ilindi...

Deraza qorayib keldi.

Daho seskanib ko'z ochdi. Ko'zlarini uqaladi. Tevaragiga alangladi. Deraza tokchasida taxloqlik kitoblarga nazar soldi: Gi Belle, G'rank Venay, Lionel Rey...

Qo'liga qalam olmishdan buyon ushbu kitoblarni qo'ldan qo'ymadi.

Daho yeyish uchun nonga zor bo'ldi. Ammo Jak Ruboni o'z narxidan yigirma barobar qimmat narxda sotib oldi.

Daho kiyish uchun ko'ylakka zor bo'ldi. Ammo Andre Dyu Busheni o'ttiz barobar qimmat narxda sotib oldi.

O'zini tashqi dunyodan xoli oldi. To'y-ma'rakalardan oyog'ini tiydi. Oshna-og'aynilar bilan borish-kelishni bas qildi. Radio-televizorni o'chirib qo'ydi.

Daho aql-hushi-da G'arb bo'ldi, ishonch-e'tiqodi-da G'arb bo'ldi.

Daho gandiraklab-gandiraklab qo'zg'oldi. Suyanmish suyanchiqlaridan bo'lmish Mark Deluz kitobini oldi. O'ng kelmish betini ochdi. Betda »Men qanday qichqira olaman« she'rini ko'rdi.

Endi o'z kitobini oldi. Birinchi betini ochdi. Mark Deluz she'ri bilan Pahlavon Daho she'rini solishtirdi.

O'zini... o'zini Mark Deluzdan kam ko'rmadi!

«Mark Deluzdan qayerim kam? — dedi. — Satrma-satr olib qaralsa, Deluzdan yuksak bo'lsam yuksakdirman, lekin kam emasdirman. Mana... bir-birovimizga juda o'xshaymiz. Aynan o'xshaymiz! Mark Deluz kim, Pahlavon Daho kim, bilib bo'lmaydi! Farqimiz, Deluz fransuz, men o'zbekman».

Daho tobora qorayib bormish derazaga tikilib o'yladi-o'yladi... qo'liga qalam olmishdan buyon ich-ichidan his etib yurmish haqiqatni idrok etdi.

Daho ushbu haqiqatni tiliga chiqarmay keldi. Tiliga chiqarish tugul, tan olmay keldi. Tan olishni istamay keldi.

Ushbu haqiqatni ko'ngli bir burchida yashirib yurdi. O'zgalardan sir saqladi. Hatto, o'zidan sir saqladi.

Boisi, ushbu haqiqat achchiq haqiqat bo'ldi.

Ushbu haqiqat — Pahlavon Daho badanida yo'q bo'ldi!

Ushbu haqiqat Pahlavon Daho ko'nglida yo'q bo'ldi!

Badanda bo'lmasa, modernizm, futurizm, deya atalmish oqimlar o'ta bersin!

Ko'ngilda bo'lmasa, syurrealizm, dadaizm, deya atalmish oqimlar o'ta bersin!

Bari-bari oqimlar badanda yo'qlikdan bino bo'ldi!

Bari-bari maktablar ko'ngilda yo'qlikdan bino bo'ldi!

Badiiy san'at yaratilmishdan buyon yuzlab oqimlar yaratildi, yuzlab maktablar yaratildi. Barchasi-da o'z vaqti-da bir dovrug' soldi. Barchasi-da o'z davrida bir shov-shuv bo'ldi.

Barcha oqimlar o'tdi-ketdi, barcha maktablar o'tdi-ketdi! Faqat nomlari qoldi!

Ammo asl badiiyat qoldi! Asl san'at qoldi!

Ajabo, badan uchun ushbu badiiy quvvatni kim beradi?

Daho o'yladi-o'yladi...

Tabiat beradi! Qani, shu tabiat? O'zi, tabiat degani nimadir? Tog'larmi? Bog'-rog'larmi? Daryo-ko'llarmi?

Daho peshonasiga tupurdi, Daho o'ngiga tupurdi, Daho chapiga tupurdi!

Daho tabiatga tupurdi!

Ko'ngil uchun ushbu badiiy quvvatni kim beradi?

Xudo beradi! O'zi, xudo bormi? Bo'lsa, qayerda? Inson xudo-xudo, deydi. Xudodan so'raydi. Qani o'sha... xudo?

Daho... xudodan nafratlandi!

«Tupurdim, senday xudoga tupurdim! — dedi. — Ulug' shoirga berding, menga bermading!»

Daho... xudodan jirkandi!

«Bir sichqon misol kimsani ulug' shoir qilib yaratding, meni nortuya misol qilib yaratding».

Daho qo'llarini musht qilib olazarak bo'ldi. Shunda, kitoblar orasida turmish Qur'onni ko'rib qoldi.

«Ana, xudoning kitobi! — dedi. — Inson Qur'onni tilga olib qasam ichadi. Inson Qur'onni ushlab ont ichadi. Demak, xudoning kitobi-da!»

Daho Qur'onga qarab turdi-turdi... Ko'ziga Qur'on xudo bo'lib tuyuldi! Qur'onni xudo deya o'yladi!

Daho Qur'onni yerga olib urdi! Qur'onni tovoni bilan ezg'iladi!

Pechkani sharaqlatib ochdi. Qur'onni qulochkashlab pechka ichiga otdi.

Pechkadan kul gupilladi. Daho bet-boshiga urdi.

Daho ko'zlarini yumdi. Yuzini teskari burdi. Cho'ntagidan gugurt oldi. Qur'onga olov tutdi.

Ammo Qur'on yona bermadi.

Daho tashqari otildi. Yermoyi olib keldi.

Pechka ust qopqog'ini ochdi. Qur'on uzra g'ulq-g'ulq yermoyi quydi.

Qur'on bu safar olov oldi.

Daho cho'nqayib o'tirdi. Qur'on yonishini tomosha qildi.

Qur'on lov-lov yondi!

Daho tizzalarini quchoqlab qaradi. Ko'zlari olovda qamashib-qamashib qaradi.

Qur'on gur-gur yondi!
Daho kosov bilan olov kovlab qaradi. Yuzlari olovda
lov-lov etib qaradi.
Qur'on hur-hur yondi!

42

Daho guruhbozlik bilan-da Adabiyotni ololmadi!

Xalq, oting nima, demadi!

«Uh, qo'ylar! — deya ijirg'andi Daho. — O'tlab yur-
gan qo'ylar! Qarab tur, hali hammangni ketimdan qo'yday
ergashtirmasam ko'rasan!»

Daho o'yladi-o'yladi, bir yumalab, vatanparvar bo'lib
oldi!

Avvalo, o'z maqsadi uchun vosita topdi. Ilk vositasi
Orol bahrikamoli bo'ldi. Tabiatni asrash qo'mitasi odamlari
bilan Orolga bordi.

Orol bo'yida sharshara sochlarini silab xayol surdi.

Poyida zangoridan-zangori bir olam chayqalib-chayqalib
turdi. Qadimdan qadim bir olam to'lqinlanib-to'lqinlanib
turdi.

Orol buyuk Amir Temurni ko'rdi. Orol jahongashta
Chingizxonni ko'rdi. Orol alloma Beruniyni ko'rdi...

Daho endi ana shu qadimdan-qadim Orol oti bilan jal-
loblik qiladi! Daho endi ana shu ko'hndan-ko'hna
bahrikamol nomi bilan jalloblik qiladi!

Daho yerga qaradi, Daho ko'zlarini yashirdi...

Amudaryo bilan Sirdaryo asrlar mobaynida o'z
qirg'og'idan toshib oqib yotdi. Bekordan-bekor Orolga
quyilib yotdi.

El-yurt podsholari o'zi bilan o'zi hamankara bo'ldi.
O'zga yurtlarni zabt etish bilan mashg'ul bo'ldi.

O'z yurtlari bo'lsa, shunday oyoqlari ostidan ikki bir-
day daryo oqib yotsa-da, biyobon bo'lib qaqrab qola berdi.

O'z ellari bo'lsa, shunday oyoqlari ostidan ikki birday
azim daryo oqib yotsa-da, suvga tashna bo'lib qolaberdi.

Nihoyat, el-yurti o'ylaydigan podsholar olamga keldi.
Amudaryo bilan Sirdaryo suvlaridan yobonlarni obod qildi.
Bog' qildi, qishloq qildi, shahar qildi.

Endi Orol bahrikamolini to'ldirish uchun Amudaryo
bilan Sirdaryoni tag'in bor bo'yicha oqizib bo'lmaydi.

Daho ushbu haqiqatni ich-ichidan his etdi. Ammo tiliga chiqarmadi.

«O'lib ketmaydimi! — dedi. — Orol to'ladimi, Orol quriydimi, mening necha pullik ishim bor».

Yig'ilish bo'ldi, Daho minbarga otilib chiqa berdi.

Minbarni mushtlab-mushtlab gapirdi. Hayqirib-hayqirib gapirdi. Xo'rsinib-xo'rsinib gapirdi.

Xalq qars-qars qarsak chaldi!

Daho vatanparvar shoir bo'lib tanildi!

Daho tag'in bir yumalab, xalqparvar bo'lib oldi.

Bo'stonliqda achchiqtosh zavodi quriladi, deya, emish-emish oralab qoldi.

Daho otilib minbarladi.

Shartakilarcha so'zladi, shakkoklarcha so'zladi!

Qo'li bilan Bo'stonliq tarafni ko'rsatib-ko'rsatib so'zladi.

Kafti bilan Bo'stonliq tarafga chorlab-chorlab so'zladi.

Xalq yerni tepib-tepib olqishladi!

Bo'stonliqda bo'lsa, achchiqtosh zavodi qurilmadi. Gap mish-mishligicha qoldi.

Daho yomon vaziyatda qoldi. Ammo sir boy bermadi.

«Zavod bilan nima ishim bor! — dedi. — Tupurdim, xalqigayam, tabiatigayam tupurdim! Menga zavod degan gap bo'lsa bo'ldi».

Daho xalq manfaatini ko'zlovchi shoir bo'lib tanildi!

43

Daho eshitdi: ayoli bolalari bilan uydan ketdi.

Daho eshitdi: uyga jiyani ko'chib keldi.

Shu-shu, Daho qishlog'iga borib kelar bo'ldi.

44

Mashina Daho mavlud topmish uy oldida oyoq ildi.

Ostonada onasi qora berdi.

Dahoni bag'riga bosib-bosib yig'ladi. Aytib-aytib yig'ladi.

Daho ichkariladi.

Daho mehmonxona eshigini ochiq qoldirdi. Pardalarini tushirib qo'ydi.

Daho jiyanlari parda orasidan mo'ralab-mo'ralab turdi.
Onasi dasturxon yoydi.

Deraza ortidan bir soya lopillab o'tdi.

Eshik pardasi ko'tarildi. Serjant Orziqulov yuzlandi.

— Assalomu alaykum! — dedi.

Daholar joyidan turdi. Serjant Orziqulov bilan ko'rishdi.

Serjant Orziqulov asfalnishin bo'ldi. Qo'li ko'ksida bo'ldi.

— Qani, kelinglar, xush ko'rdik! — dedi.

— Shunday... bir aylanib keldik, — dedi Daho.

— Binoyi-da, xo'p binoyi-da!

Daho boshi bilan mehmonlarni ko'rsatdi.

— Bu yigitlar mening do'stlarim, — dedi. — Shoirilar!

— Binoyi, binoyi!

Daho shoirlarga otasini tanishtirdi.

— Bu kishi bizning paxan bo'ladilar, — dedi.

Serjant Orziqulov shoirlarga bosh qimirlatdi. Keyin, dasturxonga qaradi.

— Enangga biron nima aytdingmi, ulim? — dedi.

— Bilmadim, qozon osildi shekilli.

— Unda, men qozondan xabar olayin, qani.

Serjant Orziqulov tashqariladi. Xiyoldan keyin parda orasidan mo'raladi.

— Bemalol o'tira beringlar, — dedi. — Quling o'rgilsin palov bo'layapti! Shunday.

Daho ma'qul, deya bosh irg'adi.

Serjant Orziqulov jelagini yechib keldi.

— Xush kelibsizlar, ularim, xush kelibsizlar, — dedi.

To'rdi o'tirmish shoir:

— Qahramon, o, qahramon! — dedi.

Daho bosh ko'tardi. Otasi ko'ksidagi orden-nishonlarga ko'zi tushdi. Qizarib-bo'zardi.

Serjant Orziqulov ko'ksidagi orden-nishonlariga nazar soldi. O'zicha jilmaydi. Bosh irg'ab-bosh irg'ab asfalnishin bo'ldi.

Bir shoir Dahodan o'pkaladi:

— Pahlavon Daho, shunday qahramon otangiz bor ekan, shu vaqtgacha aytmaganingizni qarang-a! — dedi. — Qayerlarda bo'lgansiz, boboy?

— Siz so'ramang, men aytmayin, ulim... — dedi serjant Orziqulov.

Serjant Orziqulov aftodahol bo'lib qoldi. Dasturxon burchini buklab ermakladi. Shoir darrov gapni boshqa yoqqa burdi.

– Bayramingiz muborak bo'lsin, boboy! – dedi.

– Qulluq, shunday qulluq!

– Mana, bugun 9-may bayrami. Ma'muriyat biror-bir tirikchilik qilib berdimi, boboy?

– Kim?

– Ma'muriyat! Kolxoz rahbarlari?

– Ha-a, kattalarmi? Ha, har yilgiday yig'ilish qildi. So'g'in bayram bilan qutladi.

– Quruq yig'ilish qildimi?

– Quruq? Yo'q, quruq emas. O'n so'mdan pul berdi, ikki kilodan go'sht berdi. Shunday!

– Shu bilan bo'ldimi?

– Ha-da, bundan ziyod siylov bo'ladimi?

– Shunday orden-nishon sohiblari-ya...

Shunda, Daho gap qo'shdi:

– Orden bo'lgan bilan, bittasiniyam tayini yo'q! Mayda-chuyda medallar! – dedi.

– Baribir, Daho, baribir.

– Buncha, sharabaradan bitta Yulduz afzal! – dedi Daho. – Masalan, manavi chetdaxisini olaylik. G'alaba medali! Buni urush tugaganda hammaga bergan!

– Unda, nimaga seniki yo'q? – dedi serjant Orziqulov.

– Biz unda tug'ilmaganmiz, bo'lmasa, bizgayam berardi!

– Ha, bali, shu sharabaralar bo'lmasa sen tug'ilmasding, dunyoga kelmasding! Shunday!

Serjant Orziqulov shunday deya chiqib ketdi.

Daho otasi ketidan tashqariladi. Hovlida uyoq-buyoqqa yurdi.

Onasi Daho diqqinafas bo'layotganini bildi. Hol so'radi.

– Anavi cholni qarang, mamasha, – deya kuyundi Daho. – Bizning shoirlar oldiga almisoqdan qolgan bor temir-taqasini taqib chiqibdi! Koshki ular temir-taqa nimaligini tushunmasa! Ular Kafkani o'qigan. Ular Joysni o'qigan!..

– Har yili 9-mayda shunday qiladi. Qo'y, ko'p diqqi-

nafas bo'lma. Boshqa kun o'lsayam taqmaydi. Xaltaga solib qo'yadi.

— Odam degan qayerda quruqlik qilishni bilsa-da! Paxan kelganlarni kim deb o'ylayapti? Axir, ular Marsel Prustni o'qigan! Garantiya beraman, bu qishloqda hech kim Prustni o'qimagan!

Daho oshxona bilan uy orasida borib keldi.

45

Bu vaqt serjant Orziqulov ichkari uyda yonboshlab yotdi. Ko'zi ilinib-ilinib yotdi.

Yotib yotolmadi. Imillab qo'zg'oldi.

«Borayin, manzirat qilib, gurung berib turayin, — dedi. — Tag'in, uy xo'jasi kelganimizni yomon ko'rib, boshqa uyga kirib yotib oldi, demasin. Mehmon otangdan ulug' degan».

Serjant Orziqulov qaytib keldi. Asfalnishin bo'ldi.

— Qanday, zerikmaygina o'tiribsizlarmi, ullarim? — dedi. — Hay, barakalla!

Shoirilar yonboshlab yotdi. Ashula eshitib yotdi.

Serjant Orziqulov gurung bergisi keldi.

— Biz ham baholi qudrat mol boqib yuribmiz, ullarim...

Serjant Orziqulov og'zidagi og'zida qoldi, bo'g'zidagi bo'g'zida qoldi.

Daho yer ostidan otasiga shunday o'qraydi, shunday o'qraydi!

Daho magnitofonga qarab gapni burdi.

— O, «Bitlz!» — dedi. — Liverpoollik buyuk to'rtlik! Jon Lennon, Pol Makkartni, Jorj Xarrison, Ringo Star! Bechoralar tarqalib ketdi!

— Iya, hali «Bitlz» yo'qmi?

— Ancha bo'ldi. Jon Lennon Amerikaga ketib qoldi. Boshqalari Londonda daydi bo'lib yuribdi. Yaqinda Xanter Devis «Bitlz» haqida kitob yozdi-yu...

Serjant Orziqulov yomon vaziyatda qoldi.

Yuzlari lov-lov qizardi.

Bo'sh piyolani o'ynab-o'ynab, o'zini-o'zi aybladi:

«O'zi, meniki noma'qul-da! Bular o'qimishli odamlar bo'lsa. Mening podam bilan necha pullik ishi bor? Hay, kalla-ye, kalla!»

Serjant Orziqulov ko'z qiri bilan o'g'liga qarab-qarab oldi.

Qo'llarini qovushtirdi. Shoirlar og'ziga qarab o'tirdi.
Kun qaytdi.

Serjant Orziqulov derazalarni ochdi. Pardalarni surdi.
Ichkariga ko'klam havosi ufurdi.

Qayerdandir chibin keldi. G'uj-g'uj bo'ldi. Dasturxon to'la qand-qursga yopishdi.

Serjant Orziqulov hovlidan bir dasta yalpiz terib keldi.
Dasturxon uzra sochib tashladi.

Uyni yalpiz isi oldi.

Chibinlar yalpiz isidan g'oyib bo'ldi.

Daho hayron bo'ldi.

Serjant Orziqulov piyolaga uzaldi.

Shunda, dasturxon uzra tag'in chibin parvozladi.

Daho bu gal chibinlar parvozini e'tibor bilan qaradi.

Chibinlar pastladi-pastladi, serjant Orziqulov chap oyog'i oldida ko'zdan yo'qoldi.

Daho yonboshlamish ko'yi otasi chap oyog'i panjalariga qaradi, bebilchagiga qaradi, tovoniga qaradi...

Birdan ko'zlarini yumdi. Tishini tishiga qo'ydi. Bilinar-bilinmas ingradi...

Otasining kalish urmish tovonni, kalish qoraytirmish tovonni... yoriq bo'ldi!

Yoriq qontalash bo'ldi!

Qontalash yoriq g'uj-g'uj chibin bo'ldi!

Daho tashqari otildi. Zinada beti burishib turdi.

— Fu-u! — deya tupurdi.

Parda orasidan ichkari mo'raladi.

— Paxan, sizni mamasha chaqiryapti! — dedi.

Serjant Orziqulov tashqariladi.

Daho lip etib ichkariladi. Eshik zulfinini tushirib oldi.

Tashqaridan serjant Orziqulov ovozi keldi:

— Ha, kampir, palov pishdimi? Tuzini ko'rib berayinmi?..

Qosh qoraydi.

Serjant Orziqulov bolishdan ko'krak oldi. Inqillab qo'zg'oldi. Kalishini yo'l-yo'lakay kiyib tashqariladi.

Olapar itini bo'shatdi.

Olapar dumini likillatdi. Serjant Orziqulov qo'lini iskadi.

Serjant Orziqulov mehmonxona derazasidan mo'raladi.

Mehmonxonada shishalar yumalab yotdi.

O'g'li oyoq-qo'lini yoyib yuztuban yotdi.

Shoirlar sandiqqa suyanib-suyanib yotdi.

Mehmonxona jimjit bo'ldi.

Serjant Orziqulov qarab turdi-turdi...

«Tor-mor bo'lgan lashkarga o'xshaydi», dedi.

Serjant Orziqulov qo'l siltab ketdi.

Ichkaridan ov miltig'ini olib keldi. Ko'chaga qarab yurdi.

Izidan Olapar ergashdi.

Ko'chada Ochil jiyan duch keldi.

— Tog'ang keldi, — dedi serjant Orziqulov. — Choy-poyiga qarash...

Serjant Orziqulov toshloq oralab yurdi.

O'ng oyoq boshmaldog'i zirq etdi.

Bir toshga o'tirdi. Zirqillamish boshmaldog'ini changaladi. Kaftlari ho'l bo'ldi. Kaftini ko'zlari oldiga olib keldi. Dimog'i qon hidini tuydi.

Qon boshmaldog'iga qum sepdi, oqsoqlanib-oqsoqlanib yo'lga tushdi.

Olapar qon tommish qumni iskab qoldi. Tag'in egasiga yetib oldi.

Serjant Orziqulov mozor oldidan o'tdi.

Mozor tarafdin boyo'g'li sayradi.

Serjant Orziqulov yoqalariga tufladi.

Bog'lar oralab yurdi. O'rkach-o'rkach adirlar bo'ylab yurdi.

Izmolisoyga keldi.

Buloq bo'yida oyoq ildi.

Hovuchlab-hovuchlab suv ichdi. Yuz chaydi.

Tag'in adirladi.

Bir tulki tosh shildiratib chopdi.

Serjant Orziqulov yelkasidan miltig'ini oldi. Toshga suyab qo'ydi. O'zi-da shu toshga suyanib o'tirdi.

Olapar egasi poyida yotdi.

Serjant Orziqulov olis-olislarga qaradi.

Olislar zim-ziyo bo'ldi. Olislarda chiroqlar milt-milt etdi. Chiroqlar Denov, Termiz... bo'ldi.

Esida, serjant Orziqulov urushdan ana shu shaharlardan o'tib keldi.

Poyezd Termizga kechasi yetib keldi.

Shunda, bir odam vagonga otilib kirdi.

«Xolliyev Alini ko'rgan bormi?» — dedi.

«Bor! — ovoz berdi serjant Orziqulov. — U xiyol hayallab keladigan bo'ldi!»

Aslida... termizlik Xolliyevni o'z qo'li bilan yerga berib keldi. Saken qozoq tuproq tashlab turdi...

— Ay, Saken og'a, omonmisan?..

Serjant Orziqulov beixtiyor shunday dedi. Poyida yotmish Olapar egasi gapidan sapchib oyoqladi. Dumini likilatib-likillatib turdi.

— Mendan so'rasang, Saken og'a, baholi qudrat elning xizmatini qilib yuribman. Podaniyam o'ziga yarasha tashvishlari ko'p, shunday. Ayniqsa ko'klam vaqti odamning yegani o'ziga tatimaydi. Shu erta ko'klamda de, bir yonimda zarang tayog'im, bir yonimda Olapar itim, qirda yonboshlab yotib, ko'zim ketibdi. Uyqumda de, bir ko'k mol bolalayotgan emish. Mol zorlanib, meni so'rar emish. Men bormas emishman. Nimaga bormas emishman, o'zim ham bilmas emishman. Birdan ko'zim yalt etib ochilib ketibdi. Qarasam, Hamidning targ'ili yuribdi, Berdiyevning sariq qashqasi yuribdi. Iqbol momoning oq moliyam bor, Said merganning olaoyog'i ham o'tlaypti. E'tibor bersam, Ortiqboyning qora qashqasi yo'q. Katta toshga chiqib, kaf-timni qoshim uzra soyabon qilib qaradim. Shunda, qir kungay betidan muttasil mo'ngragan ovoz eshitdim. Chopqillab borsam, qashqa oldida jajjigina bir buzoq yotibdi. Xuddi onasiday uniyam manglayida qashqasi bor. Qashqa go'dagini tinmay yalab-yulqadi, yuvib-taradi. Ko'nglim yorishib, farzand ko'ribsan-da, qulluq bo'lsin, dedim. Cho'kkalab, buzoqni bag'rimga bosdim, qashqasini silab-siypaladim. So'g'in, oqshom vaqti buzoqni bag'rimga bosib, Ortiq-

boynikiga bordim. Suyunchiga bir choponlik bo'ldim, shunday...

Serjant Orziqulov jim bo'lib qoldi. Quroldoshlari ko'z o'ngidan bir-bir o'tdi.

— Tengiz og'a, qanday, eson-omonmisan? Haliyam oyoqsiz yuribsanmi? Yo, yog'och oyoq qo'ydingmi? Yog'och — oyoq emas-da, Tengiz og'a. Esingdami, bir yerto'lada ikki kunlab och-nahor yotganimiz? Tuz totmab-miz! Tuzning o'zi bo'lmasa nimaniyam totardik. O'limni bo'ynimizga oldik, lekin yerto'ladan qo'l ko'tarib, omon-omon, deb chiqmadik. Qirg'inbarot kunlarning yuzi qursin, Tengiz og'a. Oynai jahonni ko'rgan bo'lsang, bizning hukumat shart qo'ydi. Ay, Bush, shu kundan e'tiboran atom bombasi portlatgan nomard, qani, qo'lni ber, dedi. Bush so'z berdi, qo'l berdi, lekin yana atom portlatdi. Ukka-g'arning kattasi nomard ekan, gapida turmadi, shunday. Ishqilib, endi qirg'inbarot kunlar bo'lmasin. Urushni oxir-gi ko'rgan biz bo'lib qolaylik, Tengiz og'a...

Serjant Orziqulov o'ylab qoldi: u yolg'iz bo'lmadi. Hali quroldoshlari ko'p bo'ldi.

Shunda, serjant Orziqulov kuchiga kuch qo'shildi. Joyidan dadil turdi. Kiyimlarini tuzatdi.

Qo'ynidan o'q oldi. Miltig'ini o'qladi.

— Lashkar, saflan! — deya buyruq berdi.

Serjant Orziqulov xayol qildi...

Quroldoshlar bo'ysira bo'ldi.

Qurol-yaroqlar jangir-jungur bo'ldi.

Serjant Orziqulov miltiq o'qtalib olg'a bosdi.

— Olg'a, lashkar, olg'a!

Serjant Orziqulov olis-olis chiroqlar sari mardona-mardona odimlar otdi. Ketidan Olapar ergashdi.

— *Вперёд, дивизия!*

Моя дивизия!

Твое оружие отточено в бою,

Вперёд, любимая! Неустрашимая!

Вперёд! За родину свою!

(Olg'a, lashkar!

Lashkarim mening!

Qirg'inda qayraldi yarog'ing sening!

Olg'a bos, ona yurt, tuprog'ing uchun!

Olg'a bos, botirim, qarog'im mening!)

Serjant Orziqulov olislarda miltiramish chiroqlarni mo'ljalga oldi. Nafas yutib tepki bosdi.

Adirlar larzaga keldi.

Serjant Orziqulov ko'rdi: mo'ljalga olmish chiroq lip etib o'chdi.

Serjant Orziqulov ko'rdi: o'g'li oyoq-qo'li yoyilib yuz-tuban yiqildi...

48

Daho bir kelishida tuman ro'znomasida bo'ldi.

Ikkita qalamkash yoronini ergashtirib keldi.

O'tirar-o'tirmas, qishloq yo'lidan yorildi.

— Shu, yo'l yomon-da, paxan, — dedi.

— Shunday, qishloq bo'ladi-yu, go'r bo'ladimi, shunday! — dedi serjant Orziqulov.

— Denovdan qishloqqacha mashina bir martayam lo'qimaydi. Katta yo'ldan uyimizga qarab burildi degandan mashina olib uradi.

Yoronlar biri qo'yib biri gapirdi:

— Men ikki marta boshimni mashina qirrasiga urib oldim. Xiyol bo'lmasa kalam yorilayin dedi.

— Kallayam gapmi, men mashina lo'qiganda mashinadan otilib ketayin dedim.

— Ayniqsa burilishdagi ariq yomon ekan. Mashina o'xshatib bir ko'tarib urdi.

— Yegan-ichganim ichimdan tushib ketdi.

— Tishimni tishimga qo'yaman deb, tilimni tishlab oldim.

— Endi, ularim, qishloq o'z oti o'zi bilan qishloqda, — dedi serjant Orziqulov.

— Bilamiz, bova, bilamiz. Qishloqlarda ko'p bo'lamiz. Yaqindayam gazeta topshirig'i bilan kelib-ketib edik. Qayerga borib edik, o'rtoq Hafizov?

— U borgan joyimiz yuqoriroqda edi. Katta tut oldidan chapga burilib edik. O'ziyam, uyi ostonasigacha tosh to'shalgan edi-da.

— Familiyasi Xoliqovmidi? Ha, endi, u Xoliqov-da! Urush qatnashchisi! Qo'sha-qo'sha orden-nishonlari bor!

Ana shunda serjant Orziqulov qulog'i ding bo'ldi.

— Nima bo'пти? — dedi. — Biz ham urush qatnashchisi!

— Iya, shundaymi?

— Shunday! Bizda-da bor, orden-nishon!

Daho sergak tortdi. Bir otasiga qaradi, bir yoronlariga qaradi. Keyin, yer singaladi. Xiyol qizardi.

— Qani, olib keling, qani? — dedi yoronlar.

— Qo'yinglar-e, ularim-e...

— Qo'yinglari bo'ptimi? Olib keling, bo'ling!

Serjant Orziqulov choynak qopqog'ini shiqirlatib o'ynadi. Bir o'g'liga qaradi, bir yoronlarga qaradi. Gap jiddiylikini bildi. Tizzasiga tayanib qo'zg'oldi.

— Yo, pirim! Olib kelsam, olib kelayin, ko'p qo'ymadilaring.

Serjant Orziqulov shunday deya ichkariladi.

49

Serjant Orziqulov orden-nishonlarini eski do'ppisida saqlab yurdi. Orden-nishonlar do'ppidan to'kilib keta berdi, sochilib keta berdi.

Orden-nishonlarini endi belbog'ida o'rab yurdi. Endi, orden-nishonlik tugunni topish qiyin bo'ldi. Orden-nishonni topish uchun sandiq to'la tugunlarni bittalab ushlab-ushlab ko'rar bo'ldi. Bittalab ko'tarib-ko'tarib ko'rar bo'ldi. Shunday qilmasa, qaysinisida orden-nishon borligini bilib bo'lmadi.

Tugun-da bo'lmadi.

Orden-nishon saqlayajak boshqa bir nima izladi. Izladi-izladi, oshxonaga kirdi. Qoziqda osig'lik tuzxaltaga ko'zi tushdi.

Shu tuzxalta orden-nishonbop idish ko'rindi!

Qoziqdan tuzxaltani oldi. Tuzini chinni kosaga to'kdi. To'ntarib-to'ntarib qoqdi.

Orden-nishonlarini ana shu tuzxaltaga ag'dardi. Og'zini o'rab-o'rab bog'ladi. Sandiqqa solib qo'ydi.

50

Serjant Orziqulov ana bu orden xaltani ko'tarib keldi!

— Ana! — dedi.

Yoronlar orden xaltani aylantirib-aylantirib ko'rdi.

Orden xalta og'zini ochdi. Ko'zi oldiga olib keldi. Orden xalta ichiga bir ko'zlab qaradi. Miyig'ida kuldi.

— Dasturxonga to‘king, ulim, dasturxonga! — dedi serjant Orziqulov. — Manavi qand-qursdayin to‘kib tashlang, so‘g‘in, bari ko‘rinadi!

Yoronlar orden xaltani dasturxonga to‘ntardi. Xaltadan jaraq-juruq orden-nishon to‘kildi.

— O-o-o! Eh-é-e! — dedi yoronlar.

Serjant Orziqulov qand-qurslarni dasturxon chetiga surdi. Xuddi qand-qurs yoymishday, kafti bilan orden-nishon yoydi.

— Ana, ana! — dedi.

— Shuncha orden-medalingiz bo‘laturib, nima qilib o‘tiribsiz, bova?

— Nima qilayin? — dedi serjant Orziqulov. — Orden-nishon ot bo‘lsa ekan, minib ko‘pkari chopsam!

— Kattalarga boring, yo‘lga tosh to‘shab ber, deng.

— Qaysi bir 9-mayda rais qanday xizmat bor, deb so‘rab edi. Shunda aytganday bo‘lib edim.

— Nima deb edingiz?

— Ko‘chamizga tosh to‘shab bering, deganday bo‘lib edim.

— Nima deb edi?

— Bo‘ladi-bo‘ladi, deb edi. Shu-shu, haliyam bo‘ladi-da. Shunday!

— Kolxoz kattalarini qo‘ying, tumanga boring, tumanga!

— Bari katta bir go‘r, ularim. Katta zoti borki, bizga qanday xizmat bor, deb so‘raydi. Siz dardingizni ayta-ayta qolasiz, katta zoti xo‘p-xo‘p, deya, bosh irg‘ab keta beradi.

Daho tizzasiga shapillatib urdi.

— Ay! — dedi. — O‘zim urushda bo‘lmadim-da, o‘zginam urushda bo‘lmadim-da!

— Nima qilarding? — pisdali dedi serjant Orziqulov.

— Talab qilardim! Ko‘chaga toshyo‘l olib kelardim, temir naycha bilan jo‘mrak olib kelardim! Ana, Xoliqov! Urush qatnashchisi deb uni aytadi!

— Ha, endi, Xoliqov yozuvchi-da, ulim, yozuvchi!

Yoronlar birdan sergak bo‘ldi...

— Kim-kim? — dedi.

— Yozuvchi! Shunday!

— Yozuvchi? Bu qishloqda Pahlavon Dahodan boshqayam yozuvchi bormi?

— E-e, qanaqa yozuvchi! — deya qo‘l siltadi Daho. —

Beshinchi sinf ma'lumoti bor! O'g'liga shikoyat yozdirib yozuvchilik qiladi!

Yoronlar qah-qah urib kuldi.

— O'g'liga yozdiradimi, nevarasiga yozdiradimi, ishqilib, yozuvchi degan nomi bor-da! — dedi serjant Orziqulov.

— Yozuvchi bo'lsa nima? — dedi Daho.

— Yozuvchidan el qo'rqadi, yozuvchidan katta qo'rqadi. Sen bilan bizdan kim qo'rqadi?

— Qo'rqmaydimi, qo'rqmaydimi?

Daho shunday deya, juzdonini ochdi. Ichidan qog'oz-qalam oldi.

— E, qo'y-ye, ulim-ye! — dedi serjant Orziqulov.

— Nima qo'y-ye, nima qo'y-ye? — dedi Daho. — Siz kimdan kam? Urushda qon to'kib keldingiz!

Serjant Orziqulov qaradi-qaradi, o'g'li qarori qat'iy-ligini bildi. Uzalib, o'g'lining qalamli qo'lini ushladi.

— Shoshma! — dedi. — Ahding behazil bo'lsa, mayli, yoz. Lekin boshqa masalada yoz.

— Masalan?

— Masalan, molning yemishi yo'q. Har yili uch-to'rt barobar ziyod narxda yemish sotib olaman. Zo'r bo'lsang, molga yemish ber, deb yoz!

— Bo'ldi, yemish bo'lsa, yemish-da!

— Barakalla. Avval iqtisod, keyin siyosat degan Lenin bova. Toshiy'ldan yurmay, chang yo'ldan yursak, oyog'imiz ochdan o'lmaydi. Lekin mol yemishsiz qolsa bo'lmaydi, shunday!

— Bo'пти, paxan, unda, uchta-to'rtta ariza yozaman. Bitta-bittadan olib borasiz.

— Qayoqqa olib boraman? — ajablanib so'radi serjant Orziqulov.

— Tumanga olib borasiz, qayoqqa olib borardingiz? Tumanda bitmasa, undan ham yuqoriga olib borasiz.

— Yo'q-yo'q! — deya qo'l siltadi serjant Orziqulov. — Molim ochdan o'lsayam bormayman! Shunday!

— Iya, unda kim boradi? Men boraymi?

— Borma, kim senga borsin deyapti? Borma-da, xatjildga solib, xabarqutiga shunday tashlab yubor, o'zi boradi. Faqat, xatjild betiga shunday-shunday manzilga yetib borsin, deb bitasan, bo'ldi.

Yoronlar tag'in qah-qah urib kuldi.

– E, bova, e, bova-ye! – dedi.

Daho qizardi. Qalam uchi bilan chakkasini qashidi. Ovozini bir parda ko'tarib aytdi:

– Paxan! O'rtoqlar oldida odamni uyaltirmang!

– Idora degani qayerda bo'ladi, bilmasam, – dedi serjant Orziqulov. – Idoralarda katta-katta odamlar o'tiradi. Borib nima deyman, bilmasam...

– O'zim o'rgataman, siz xo'p deng!

Serjant Orziqulov o'g'liga tikildi. O'g'li avzoyi yomon bo'ldi.

– Borishga bir amallab topib boraman, – dedi serjant Orziqulov. – Lekin dovdirab qolaman-da, gapimni yo'qotib qo'yaman-da.

– Gapingizni yo'qotmaysiz! Shoirning paxaniday bo'lib gaplashasiz! O'zim o'rgataman!

– Xo'p, mayling.

– Endi borib, velvet kostumingizni olib keling!

51

Chiyduxoba kamzul bir vaqtlar Dahoniki edi.

Daho kamzulni kiydi-kiydi, ohorini to'kdi.

Kiydi-kiydi, otasiga berdi.

Serjant Orziqulov chiyduxoba kamzulni yuzlik kiyim qilib oldi.

To'y-ma'rakalarda kiydi.

E'tiborli-e'tiborli joylarda kiydi.

Hayitlarda kiydi.

Begim kunlar bo'xchaga taxlab qo'ydi.

52

Serjant Orziqulov ichkaridan ana shu chiyduxoba kamzulini olib keldi.

Daho kamzul uyoq-buyog'ini qaradi.

– O-o-o, velvet! – dedi. – Velvet janobi oliylari!

Daho kamzulni bolishga yoydi. Orden-nishonlarni bir boshidan kamzul ko'kragiga taqdi.

Kamzul ko'kragi orden-nishonga to'ldi.

Daho kamzul yoqasidan ko'tarib qaradi, silkib-silkib qaradi. Orden-nishonlarni jaraq-juruqlatib qaradi.

Kamzulni kiyib o'tirdi. Ko'ksidagi orden-nishonlarni tomosha qilib o'tirdi.

— Qalay, yarashdimi? — dedi yoronlariga, — o‘zim urushda bo‘lmadim-da!..

Daho otasiga qayerga borish, nima qilish, nima deyishlikni o‘rgatdi.

Bot-bot o‘rgatdi.

53

Serjant Orziqulov bomdod namozini naridan-beri o‘qidi.

Orden-nishonlik kamzulini kiydi. Ustidan beqasam choponini ildi. Belbog‘ini bog‘ladi.

Zarang tayog‘ini sudrab, bekatga bordi. Avtobus yo‘lini qaradi.

Bobotog‘ uzra kun sariq berdi.

Shunda, ko‘z oldida bir nima yilt etdi.

Serjant Orziqulov seskanib tushdi.

E‘tibor bilan qaradi: choponi yoqasidan bir nishon chiqib turdi. Ana shu nishon kun sarig‘ida yilt-yilt etdi.

Serjant Orziqulov tuf-tuf, deya, ichiga tufladi. Tevarakboshga qaradi.

Tevarakda odam zoti yo‘q bo‘ldi.

Shunda, choponi yoqalarini ohista yonlariga surdi. Ko‘ksi to‘la orden-nishonlarni oftobga tutdi.

Ohista-ohista o‘ng tarafiga tebrandi.

Orden-nishonlar oftobda jaraq-jaraq etdi!

Ohista-ohista chap tarafiga tebrandi.

Orden-nishonlar oftobda yaraq-yaraq etdi!

Serjant Orziqulov orden-nishonlarini tomosha qildi. Bosh irg‘ab-bosh irg‘ab tomosha qildi. Kulimsib-kulimsib tomosha qildi!

Shu vaqt, olisdan avtobus ovoz berdi.

Serjant Orziqulov choponi yoqalarini apil-tapil yopdi. Orden-nishonlarini yashirdi.

Avtobus zinapoyasidan enkaya-enkaya chiqdi. Enkayishida choponi yoqalari xalta bo‘lib osildi.

Ana shunda tag‘in orden-nishonlari ko‘rinish berdi.

Orden-nishonlari shalvir-shalvir etdi. Orden-nishonlari jangir-jungur etdi.

Avtobusda bolalikdan billa o‘smish Sadir bo‘yinsasi bo‘ldi. Ana shu bo‘yinsasi joyidan lik etib turdi. Serjant Orziqulov askarlikdan qaytmish kunlardan olib hazillashdi.

Serjant Orziqulov askarlikdan qaytmish kunlardan olib, barmoqlarini chakkasiga qo'yib harbiycha salom berdi.

— Zdravstvuy, serjant Orziqulov! — dedi. — Skolko zima, skolko vesna!

Avtobusda o'tirmishlar piq-piq kuldi.

Bo'yinsasi yoshlarga qaradi.

— Qani, serjant Orziqulovga joy berganskiy! — dedi. — Serjant Orziqulov o'tirganskiy! Boisi, serjant Orziqulov qariganskiy!

— Yetmishdan oshib ham aqling kirmadi-kirmadi-da! — dedi serjant Orziqulov.

Serjant Orziqulov Sadir bo'yinsasi bilan yelkama-yelka o'tirdi.

— Qani, serjant oshna, shaharlabsan-da? — dedi — bo'yinsasi.

— Shunday, shunday!

— Menga aql kirmadi deysan, senga qachon aql kiradi, serjant oshna?

— Eb-ey, nima, aqlimiz yo'qmi?

— Aqling bo'lsa, ertamatandan orden-nishon taqasanmi? Nima, bir senda bormi, orden-medal?

— Taqsam, o'zimmiki!

— Bovujud, urushga boribsan ekan-da! Yoril-e, bachchag'ar, yoril-e! Bozor-o'changayam orden-medal taqib bor-e!

— Komissar chaqiribdi, oshna, komissar!

— Ha-a, shunday de! Sho'xlashamanda-ye, serjant oshna! Begim kunlar taqib yurmasding, shunga aytaman-da!

54

Serjant Orziqulov so'radi-so'radi, tuman ijroqo'mi binosini topib bordi.

Zinapoya ushlagichidan ushlab-ushlab, ikkinchi qavatga ko'tarildi.

Qavat nimqorong'iligidan ko'zi yaxshi o'tmadi. Shu bois, eshiklarga tikilib borib qaradi. Eshiklarni ushlab-ushlab ko'rib qaradi. Eshiklarga peshonasi tegayin-tegayin deb qaradi.

Qaradi-qaradi, o'g'li aytmish o'n oltinchi eshikni topdi. Adashmayapmanmi, qosh-kipriklari eshikka tegayin-tegayin deb qaradi.

Shu vaqt, eshik favqulodda ochildi. Serjant Orziqulov peshonasiga kelib tegdi.

Serjant Orziqulov peshonasini ushlay-ushlay ketiga tis bo'ldi.

Ichkaridan chiqmish ayol kechirim so'ray-so'ray ketdi.

Serjant Orziqulov ochiq qolmish eshikdan ichkariladi.

Zarang tayog'ini burchakka suyab qo'ydi.

Katta bilan ko'rishib-so'rashdi.

Katta serjant Orziqulovga deraza tarafdin joy ko'rsatdi.

Serjant Orziqulov katta aytmish joyga o'tirdi.

— Omin! — deya fотиha o'qidi.

Katta yuziga fотиha tortmadi. Bosh irg'ab qo'ya qoldi.

Qalam uchi bilan stol chertdi.

— Keling, bova? — dedi.

— Shukur, xudoga shukur! — deya bosh irg'adi serjant

Orziqulov.

— Nima gap?

— Tirikchilik, katta, tirikchilik.

— Tirikchilik ham har xil-da.

— Shu...

Serjant Orziqulov go'yo palov yeyayotganday, kaftini og'ziga yugurtirib-yugurtirib oldi.

— Nima, palovmi? — dedi katta.

— Yo'g'-e, katta, mol odamidiki, palov yeydi...

Serjant Orziqulov tag'in kaftini og'ziga yugurtirib-yugurtirib oldi.

— Haligi, mol, yeydi-ku, oti nima edi...

— Kombikorma.

— Yo'q, unday emas, yo'q...

— Sheluxa.

— Ha-ha, shulxa! Shunday, shulxa!

Katta qog'oz titkiladi.

— Endi, yemish masalasi chatoq, bova, juda chatoq, — dedi. — Mana, bozor yo'liga o'tayapmiz.

— Katta...

Serjant Orziqulov g'o'ldiradi.

«Katta, meni urushda bo'lib edim. Mana, orden-nishonlarim ham bor», demoqchi bo'ldi.

Ammo tili bormadi. Bir kattaga, bir ko'kragiga qaradi.

«Katta, ko'kragimga qarang, ko'kragimga», demoqchi bo'ldi.

Kattaning ko'zi ko'kragimga tushsa, o'zi tushunib oladi, deya o'yladi.

Katta qog'oz titkilash bilan mashg'ul bo'ldi.

Serjant Orziqulov ana shunda o'g'li dasturiga binoan emas, tamomila teskari tarafga o'tirib qolganini angladi.

«Miyam qursin, — deya afsuslandi. — O'g'lim bunday demab edi-ku».

Keyin, o'zini-o'zi oqladi:

«Kattaning o'zi joy ko'rsatdi-da, menda nima ayb».

Ohista joyidan qo'zg'oldi.

— Ha, bova? — dedi katta.

— Manavi deraza shamoli ko'p yomon ekan.

— Ha-a.

Serjant Orziqulov derazaga muqobil tarafga o'tdi. Derazaga ro'paro' bo'lib o'tirdi.

Choponi yoqalarini yonlariga surdi. Orden-nishonlarini derazadan tushmish yoruqqa soldi.

Orden-nishonlari yorug'da yaltiradi!

Katta ana shunda orden-nishonlarni ko'rib qoldi!

— Uh-u-u! — dedi. — Zo'rsiz-ku, bova?

Serjant Orziqulov jilmaydi. Bir ko'kragiga qaradi, bir kattaga qaradi.

— Shunday, shunday! — deya bosh irg'adi.

Serjant Orziqulov ana shunda o'g'li kallasiga qoyil bo'ldi!

«Ming qilsayam, shoir kalla-da, shoir kalla. Ha, kallangdan, o'g'lim».

— Bo'pti, bova, — dedi katta. — Bo'pti, bir kelib qolibsiz, sadqai suxaningiz. Biz Ulug' Vatan urushi qatnashchilarini e'zozlaymiz. Arizangiz bormi, yo, o'zim yozib berayinmi?

— E, ha, aytganday!

Serjant Orziqulov qo'yinlarini paypasladi-paypasladi, to'rt buklog'lik qog'oz oldi.

Katta qog'ozni stolga yoydi. Kaftlari bilan tekisladi.

— Xatingiz xushro'y ekan, bova, — dedi.

— Shunday, shunday!

— Bu, o'g'lingiz ham yordam berib turadimi, bova?

— Yo'q, katta, ulimiz shahardan beri kelmaydi. O'zi bilan o'zi bo'p ketdi.

— Ha-a, ishqilib, xushro'y yozar ekansiz. Birato'la kun-jarayam qo'shib bera qolay, bova?

Serjant Orziqulov ko'zlarini pirpiratib o'yladi. O'g'li kunjara deb edimi, yo'qmi, ana shuni o'yladi.

O'yladi-o'yladi, o'g'li kunjara demaganini esladi.

— Yo'q, katta, yo'q, — deya bosh chayqadi. — Bizga shu, haligi aytganingizdan bo'lsa bo'ladi. Boisi, uyda olam-jahon xashak bor. Adirdan gardi-gurd, bir tutam-ikki tutamdan tashib kelib, uyub tashlab edim. Bir qishni bemalol o'tkazadi. Bizga shu...

— Sheluxa!

— Shunday, shunday! Shulxa bo'lsa bo'ladi!

— Yashang, bova, ba'zi birovlar besh qo'liniyam og'ziga tiqib keladi. Birdaniga besh-olti narsa so'raydi.

— Yo'q-yo'q...

«O'g'limiz faqat shulxa deb edi», deb yuborayin, dedi.

55

Shoirlar tog'ladi.

Buloq boshini mavrid etdi.

Daho tollar ostidan qaynab chiqmish buloqqa qo'llarini uzatib lablariga bosdi.

O'zicha, buloqni cho'lp-cho'lp o'pdi. Kaftlarini tog' cho'qqilariga uzatib lablariga bosdi.

O'zicha, olachalpak tog'lar betidan o'pdi.

Shoirlar davra oldi.

Daho suvga bo'sh shisha otdi.

Shisha ko'rinib-ko'rinmay oqdi.

Bir kuchuk suv yoqalab chopdi. Shishani yetib oldi. Iskadi-iskadi, yuz o'girdi-ketdi.

Shisha oqib ketmish tarafdin bir odam buloq yoqalab keldi.

Shoirlar bilan qo'shqo'llab ko'rishdi.

Daho odamni davraga marhamat etdi.

Odam uzun-kalta shishalarga qaradi. Shishalardan buloqqa yuz burdi.

— Qulluq, osh bo'lsin! — dedi. — Xush-xushvaqt ket-salaringiz, biz o'tirganday gap. Bilsalaringiz, buloq tabiat karomati...

— Bilamiz, brat, bilamiz!

— Bilsangiz, yaxshi. Anavi kuni besh-oltitasi shahardan kelib... o'tirib ketdi! Keyin bilsam, artistlar ekan. Artist bo'lmay, qora yer bo'lgurlar, buloqqa cho'milgani kamday,

kir paypoqlarini suvga otib ketibdi. Ayollar suvga kelsa, satillariga paypoq ilashibdi. Tayoqni olib chopib keldim. Juvonmarg o'lgurlar ketib qolibdi...

Daho odam tirsagidan ushladi.

— Artist o'z nomi o'zi bilan artist, ha, artist! — deya g'iljaydi. — Men shoir! Eshityapsizmi, shoir! Men — fazoga intilgan inson! Men — ona-tabiatni ko'z qorachig'iday asrab-avaylaguvchi posbon!

Odam anoyi bo'ldi, gapi-da anoyi bo'ldi:

— O'zlaringiz shaharda yashab, tabiatni qanday qilib qo'riqlaysizlar? — dedi.

— Qo'riqlaymiz, ha, qo'riqlaymiz! She'rlar yozamiz, xalqni tabiatni asrashga chorlaymiz!

Odam buloq yoqalab ketdi.

Xiyoldan keyin soy o'ng betida ikkita bola qora berdi. Bolalar magnitofon qo'yib keldi.

Shoirlar bildi, odam o'g'illarini ko'z-quloq bo'lib turish uchun yubordi.

Davra qizidi.

Bir shoir Dahoning yelkalarini yopib turmish sochlarini silab xirgoyi qildi:

— Soch emas bu, sharshara-ye, sharshara!..

Shoirlar biri qo'yib biri Dahoni ulug'ladi:

— She'rlaringiz klassika!

— Potok soznaniya!

— Modernizm!

Shoirlar shu bahona o'zlarini ko'z-ko'z qilgisi keldi. Kimlarni o'qishlarini bildirgisi keldi.

— Kafka!

— Kamyu!

— Prust!

Shoirlar bir-birlari sog'ligi uchun qadah ko'tardi.

— Joze Mariya!

— Keyrosh!

— Iya, salomat bo'lsinlar, ikkovi bitta odam-ku!

— Yo'g'-e!

— Ha, Saltikov-Shchedrin deganday gap-da!

— Shundaymi? Uf-f, kayfim oshdi...

Daho o'zini mastlikka olib yonboshladi. Uyatdan ko'zlarini yumib mudradi.

Bir shoir nashriyotdan kuyib gapirdi:

– Muharrir...oti nima edi?.. O'sha g'irt to'nka ekan!
Kitobimni o'qib bo'lib, bu tarjimami, deydi.

– Qaysi, haligimi, u g'irt savodsiz!

– Anavimi, u yo'q odam!

– Birinchi jumladan boshlab yopishsa bo'ladimi!
«Sherobod adirlari Grenlandiya aysbergleri kabi oppoq yas-
tanib yotar edi», deb o'qib, o'xshatish bunday bo'lmaydi,
deydi. O'rtoq, savod degan narsa bormi o'zi, Steynbeklar
ko'p narsalarni Grenlandiya aysberglariga taqqoslab tasvir-
lagan, dedim. Eshakning qulog'iga tanbur chertding nima,
unga gapirding nima, vo-vo!

Shoir shahodat barmog'i bilan kesakni urib ko'rsatdi.

Daho yozilib kelish uchun ketdi.

Chaylada yonboshlab yotmish bolalar magnitofonni
ko'taribroq qo'ydi.

Buloq bo'ylarini ashula oldi:

*Kishi holimni bilmas, mehribonidin adashgonman,
Vatan ovoradurmen, do'stonidan adashgonman...*

Daho kela bermadi.

Shoiralar alag'da bo'ldi. Haydovchini yo'lladi.

– Shoir akangizdan bir xabar oling, uka, – dedi. –
Aytib bo'ladimi, begona joy...

Haydovchi xo'p, deya qo'zg'oldi. Suv yoqalab yurdi.

Suv burilib oqar yerda oyoq ildi. Ajab sinoat ko'rdi:

Kun qirlar ortida botay-botay dedi.

Buloq suvlari oftob nurida yilt-yilt etdi.

Daho quyoshga tabassum bilan boqib xayol surdi.

Bir nima suvga yilt-yilt etib tushdi, shitir-shitir etib
tushdi.

Daho quyoshga shoirona-shoirona boqib... suvga chop-
tirdi!

Haydovchi chappa burilib chopdi.

56

Daho buloq yoqalab keldi. Qo'llarini chaydi. Silkib-
silkib quritdi. Ashula kelmish tarafga o'ng qo'lini shop
qilib baqirdi:

– Anavini hangratmasalaring-chi!

Bolalar yo, Daho gapini eshitmadi, yo, eshitib eshit-
maslikka oldi.

Buloq bo'ylari ashula og'ushida qoldi:

*Vatansiz benavodurmen, makonidin adashgonman,
Faribi ko'yi g'urbat, xonumonidin adashgonman,
Va yo bir murg'i vahshiy oshyonidin adashgonman.*

Daho ashulaga qo'l siltab o'tirdi.

— Odam emas bular! — dedi. — Eshitsayam eshitmaslikka olib, molga o'xshab o'tira beradi!

Haydovchi yer boqib o'tirdi. Kalla qashidi. Tolcho'p bilan yer chizdi.

Ko'ngilxushlik davom etdi.

— O'zi, bu ashula kimniki? — dedi Daho.

— Kim biladi! Menimcha, matbuot shanba sonlari uchun g'azal yozib turadigan Kamtariy, Dehqoniy degan shoirlarniki bo'lsa kerak!

— Ha-a, aytdim-a, primitiv dialektikada yozilgan deb!

Ulug' Furqatning ulug' g'azali buloq bo'ylari uzra uchdi, yong'oq yaproqlari uzra uchdi.

*Tirikman zohirida, xalq bir odam gumon aylar,
Va lekin holi surat, tanda jonidin adashgonman.*

Daho bir olmani artdi-artdi, yegisi kelmadi. Haydovchiga uzatdi.

— Lutfan taqdim etaman! — dedi.

Haydovchi bir olmaga qaradi, bir Daho qo'liga qaradi. Olmadi!

Ashula poyonladi.

— Xayriyat-ye, ovozi o'chdi! — dedi Daho. — Endi, buyam san'atda-a? Nima deb bo'kirdi? Bunday ashulani biz ham ayta olamiz!

Daho quloch ochdi, dutor chalajak sozchi qiyofasini oldi. Ovozini yo'g'onlatib aytdi:

Tirikman zohirida, xalq bir odam gumon aylar...

57

Daho tog'dan eniboq so'radi:

— Nima bo'ldi, paxan?

— Binoyi bo'ldi, binoyi. Urush ishtirokchilariga o'zlari olib kelib beradigan bo'ldi.

— Ana, aytdim-ku, ana!

Daho so‘radi, serjant Orziqulov javob berdi.

Gap kunjaraga keldi.

Ana shunda Daho chidab turolmadi. Bolishdan lik etib turdi. Tarsillatib kaftiga mushtladi.

Serjant Orziqulov seskanib tushdi.

— Eh, paxan, eh, paxan! — dedi Daho. — Siz, kunjara kerak emas, dedingizmi?

— Shunday, shunday! O‘zing aytding-da, shulxadan yaxshisi yo‘q deb?

Daho tag‘in kaftiga mushtladi.

— Men aytgan bo‘lsam, sheluxa yaxshi yemish, shu sababli sheluxa so‘rang, deb edim! Kunjara sheluxadan ham yaxshi-ku?

— Bilaman, shulxa bilan kunjarani aralashtirib bersa, mol semiradi. Lekin sen, men nima desam, shuni qiling, deding-da.

Daho shahodat barmog‘ini chakkasiga nuqiladi.

— Bu kalla bilan Gitlarni qanday qilib tor-mor qilgan-siz, paxan? Tasavvur qilolmayman!

— Shu yog‘igayam shukur, ulim, shuyam yo‘q edi.

— Ha, mayli, bo‘lgan ish bo‘ldi, Shunday qilib, yemish masalasi bo‘ldimi, paxan?

— Bo‘ldi, ulim, bo‘ldi.

— Yana qanday kam-ko‘stingiz bor?

— Endi, shu molxonada... — ming‘illadi serjant Orziqulov.

— Molxonada? Nima molxonada? Qani, yuring-chi.

Daho otasi oldiga tushib molxonaga bordi. Molxonada og‘zidan qaradi.

Molxonada ikkita bolor yog‘ochi siniq bo‘ldi. Siniq joyi xiyol cho‘kib turdi. Shu bois, bolor sinig‘iga ikkita ustun tirog‘lik bo‘ldi.

— Shunday tura bersa bo‘lmaydimi? — dedi Daho.

— Bo‘ladi, besh-olti yildan buyon shunday turibdi. Tag‘in-da tura beradi.

— Bo‘lmasa nimaga molxonada, molxonada deysiz?

— Yomoni, qishda shu cho‘kkan joyidan tomchi tomadi.

— Unda bunday qiling, paxan. Ikkita ustunniyam olib tashlang.

— Yo‘g‘-e...

— Siz xo'p deng, bo'ling!

Serjant Orziqulov ikkita ustunni-da olib tashladi.

— Endi, tomga chiqing.

Serjant Orziqulov narvondan tomga chiqdi. O'g'li ayt-mish ishni qildi: siniq bololar ustidan bir oyoqlab tepdi.

Bololar cho'rt sinib, ichkari tushdi. Ustidan tom tuproq to'kildi.

Molxona usti o'ra bo'lib qoldi.

— Ana endi tuman borasiz-da, shifer bilan yog'och so'raysiz!

Daho otasi qo'liga ariza yozib berdi.

58

Serjant Orziqulov tag'in tuman yo'l oldi.

O'n oltinchi eshikni topib bordi.

— Hozir shifer bilan yog'och tugadi-ku, bova, — dedi katta.

— Bilmasam... — deya yelkasini qisdi serjant Orziqulov.

— Vaqtliroq aytsangiz bo'lardi, bova. Endi nima qilamiz? Picha sabr qilasizmi?

— O'zingiz bilasiz, katta. Ishonmasangiz borib ko'ring, tom teshilib yotibdi. Mana shunday teshik!

Serjant Orziqulov quchog'ini katta ochib ko'rsatdi.

— Mol-holingiz shu qishni o'tkazolmaydimi? — dedi katta.

— O'tkazolmas-ov. U teshikdan qor-yomg'ir tugul, xarsangtosh kirib ketadi, shunday.

— Unda, uyingizga taftish yuboramiz, bova. Bir-ikki kun sabr qilasiz endi. Sizday-sizday besh-oltita juda muhtojlar bor. Shularni ta'minlaymiz.

O'n kunlardan keyin qishloq sho'rosidan uchta odam keldi. Molxona ostidan qaradi, molxona ustidan qaradi. Yordam berajak bo'ldi.

Serjant Orziqulov tag'in bir bor o'g'li kallasiga qoyil bo'ldi.

«Molxona muqaddamgiday bo'lsa, yordam bermasdilar, — deya o'yladi. — O'g'limning kallasi shoir kalla-da».

Bu safar nazmboz o'g'il yolg'iz keldi.

– Qalay, paxan? – dedi.

– Bo'ldi, bari bo'ldi. Ana, og'ilxonamizgacha shipir bo'p ketdi.

– Ko'rdim, ko'chadanoq ko'rdim.

– Xudo martabasini ulug' qilsin, ko'p yaxshi katta ekan. Xo'p muruvvat qildi.

– Soddasiz, paxan, soddasiz! Mana, kim uchun qildi, mana!

Daho shunday deya ko'kragiga urdi.

– Orqangizda kim turganini bilib turibdi, ha, rahbarlar ham anoyi emas!

– Nima, katta seni taniydimi?

– Tanimasayam, ishqilib, biladi! Yozuvingiz chiroyli ekan, dedimi? Bo'ldi, bekorga bunday demaydi! Sizning bunday yozolmasligingizni yaxshi biladi!

– Ishqilib, gapimni yerda qoldirmadi-da.

– Qoldirib ko'rsin!

Daho joylashib o'tirib, tag'in bir nima yozdi. Bu, mashina arizasi bo'ldi.

Ana shunda serjant Orziqulov yorildi.

– Endi, shu arizabozlikni qo'y, ulim, – dedi. – Odamning beti chidamay qoldi. Bugun bu, ertaga u... Serjant Orziqulov qarigan chog'ida tilanchi bo'lib qolibdi, demaydimi? Deydi! Tilanchi demasayam, mo'ltoni deydi!

– E-e, paxan, siz foydangizni o'ylasangiz-chi, foydangizni! Tilanchi deydi, mo'ltoni deydi!.. Shuyam gapmi?

– Gap, ulim, gap. Yoshim yetmishdan oshdi. Urushda...

– Endi, paxan, hozir oshkoralik davri... Urushgan bo'lsangiz... o'zingiz uchun urushgansiz!

Serjant Orziqulov seskandi.

Piyolasidagi choy chayqaldi. O'ngiriga bir-ikki tomchi choy tomdi.

Piyolasini shoshib dasturxon qo'ydi. O'g'liga tikildi.

– Nima-nima? – dedi.

– Urushgan bo'lsangiz, o'zingiz uchun urushgansiz! Xafa bo'lmang, paxan, hozir oshkoralik davri! Siz otmaganingizda, nemis otar edi! Oqibat, urushdan qaytib kelmas edingiz! Xullas, o'z joningizni saqlash uchun urushgansiz!

— Tag'in gaping bormi?
— Qaltiramang, paxan, qaltiramang! Hozir oshkoralik davri!

— Bo'lsa, aytib qol, armonda qolma!

— Men sizga foydangizni gapirsam, darrov achchi-g'ingiz keladi, paxan! O'sha vaqtda tug'ilganimizda biz ham urushga borgan bo'lardik! Zamonangiz to'g'ri kelib, urushga boribsizmi, endi shundan foydalaning deyapman! Besh kunligingiz bormi-yo'qmi, bola-chaqangizni ta'minlab keting, deyapman! Ana, nima deyapman!

— Ta'minlamay, nima qilyapman? Ana, molxonagacha shipir bo'lib ketdi. Kimning molxonasi shipirli?

— E-e, bular bir tiyin, paxan, bir tiyin!

— Bo'lmasa, tag'in nima deysan?

Daho qo'lidagi qog'ozni ko'z-ko'z qildi.

— Mana, nima deyman! Mashina, mashina!

— Ota-bovam piyoda yurgan!..

— Chin, paxan, chin, otangiz mashina minmagan!

Sababi, u zamonda mashina bo'lmagan! Hozir esa bor!

— Mashina kerak bo'lsa, o'zing bor!

— Men borishim mumkin, paxan. Lekin menga mashina bermaydi, paxan, bermaydi! Mashina tugul, gugurt so'rab boray, bermaydi! Sizga esa beradi! Sababi, siz yaxshimi-yomonmi, urushda bo'lgansiz, orden-medal olgansiz!

— Kunim adirda o'tadi, men mashinani nima qilaman?

— To'porisiz, paxan, to'porisiz! Yana-tag'in, urushda bo'lganman, deysiz! Bu kalla bilan qanday qilib urushgan-siz, tasavvur qilolmayman! Sotamiz! Tushudingizmi? Sotamiz! Mashina qo'lda qirq ming turadi! Qirq ming! Davlat narxi esa bor-yo'g'i o'n ming!

Shunda, serjant Orziqulov shashtidan tushdi.

«Haqiqatan ham ko'p pul bo'lar ekan», deya o'yladi.

— Hali mana bu nevaralaringizni uylantirish kerak bo'ladi, joylantirish kerak bo'ladi! — dedi Daho. — Buning uchun pul kerak bo'ladi, paxan, pul!

«Bolaning kallasi ishlaydi, — deya o'yladi serjant Orziqulov. — Ming qilsayam, shoir kalla-da».

— Mayli, mashina arizaniyam olib boraman, — dedi serjant Orziqulov. — Lekin oldin tosh yo'l bilan jo'mrak hal bo'lsin. Besh qo'lni barobar og'izga tiqsak, yaxshi bo'lmas.

— Ha-a, yashang, paxan! O‘zinning paxanimdan-da, o‘zginamning paxanginamdan-da!..

Daho otasini cho‘lpillatib o‘pib oldi.

— Lekin buni og‘zingizdan chiqarmang, paxan...

60

Dasht osmonday bepoyon bo‘ldi.

Ufq alvon-alvon bo‘ldi.

Oqshom musaffo-musaffo bo‘ldi.

Bepoyon dasht uzra to‘rg‘aylar havoladi.

Charx urib chuldiradi, charx urib bo‘zladi.

Daho shoirona-shoirona boqib odimladi.

Izidan sakkiz yashar jiyani ergashdi. Qoqilib-surinib ergashdi. Burnini kovlab-kovlab ergashdi.

Daho bir xarsangtosh oldida oyoq ildi.

Kamzulini buklab-buklab toshga qo‘ydi. Tushib ketmasin deya, kamzul ko‘krak cho‘ntagidagi daftar-qalamni bosib-bosib qo‘ydi.

Daho tosh o‘ngida, jiyani tosh chapida o‘tirdi.

Daho papiros burqsitdi. Dashtga termulib xayol surdi.

Dasht uzra to‘rg‘aylar charxpalak bo‘ldi, to‘rg‘aylar yulduzday uchdi, to‘rg‘aylar joyida muallaq qotib qoldi.

To‘rg‘aylar sozi ko‘ngilni oromladi, to‘rg‘aylar sozi ko‘ngilni sozladi.

Besh-o‘n qadam oldin toshlar orasidan bir to‘rg‘ay o‘qday otilib uchdi. Toshlar uzra muallaq bo‘lib chuldiradi. Tag‘in toshlar aro sho‘ng‘idi, tag‘in samoda havolandi.

Jiyani ana shu toshlarga qarab chopdi. Qo‘llarini tiz-zalariga tirab enkaydi. Enkaydi-enkaydi, qomatini oldi.

— Tog‘a, manavinga qarang! — dedi.

Daho imillab qo‘zg‘oldi. Jiyani oldiga bordi.

Toshlar orasida xas-cho‘pdan bino bo‘lmish in bo‘ldi. Inda patlar to‘shog‘lik bo‘ldi.

Inda ikkita polapon qimir-qimir etdi...

Polaponlar pati bo‘lmadi, polaponlar qanoti bo‘lmadi.

Polaponlar hali jish bo‘ldi!

Polaponlar pitir-pitir etdi. Indan yerga tushgisi keldi.

Yo‘rg‘alab-yo‘rg‘alab yurgisi keldi. Havolanib-havolanib uchgisi keldi.

Ammo nachora, dard boru, darmon yo‘q bo‘ldi!

Polaponlar og'zini kappa-kappa ochdi. Norasta-norasta ovoz berdi:

— Chiy-chiy-chiy!..

Daho cho'kkaladi. Indan bir cho'p sug'urib oldi. Cho'p uchini polapon og'ziga olib bordi.

Polapon og'zini yumib oldi.

Daho cho'pni shaylab turdi.

Intiho, polapon tag'in og'zini ochdi.

— Chiy-chiy-chiy!.. — dedi.

Daho cho'p uchini polapon og'ziga tiqib yubordi.

— O, kirdi! — dedi.

Jiyan seskanib tushdi.

Polapon to'lg'ondi, polapon talpindi.

— Chiy-chiy-chiy... — degisi keldi.

Daho cho'p bilan polaponni turtdi.

Polaponda hayot nishon bermadi!

To'rg'ay boshlari uzra charx urib bo'zladn.

Shunda, toshlar orasidan haddan ziyod nimjon ovoz keldi.

Daho toshni ko'tarib qaradi.

Tosh ostida yong'oqday chipor moyak bo'ldi. Moyak yorig'idan bir tumshuq chiqib turdi. Tumshuq vaqti-vaqti bilan qimirladi. Hayotga talpindi.

— Bechora-ye, chiqolmayapsanmi? Hozir chiqaramiz, hozir. Avval bir suv ichib ol!

Daho shunday deya, og'zida tupuk to'pladi. Tupugini avaylab moyak yorig'iga to'kdi.

Moyak yorig'i balg'amga to'ldi.

Daho papirosini burqsitib-burqsitib tortdi. Cho'g'ini polapon tumshug'iga olib bordi. Cho'g' tupukda jiz-jiz etdi.

Jiyan ingrab yubordi.

To'rg'ay boshlari uzra charx urib bo'zlad.

Daho moyakni indan oldi. Aylantirib qaradi.

Polaponda jon asari bo'lmadi!

Daho moyakni otib yubordi.

Polapon bir yon bo'ldi, beshigi bir yon bo'ldi!

To'rg'ay boshlari uzra charx urib bo'zlad.

Jiyan chinqirib yubordi. Tog'asi tizzasiga yuzlarini yashirib yig'ladi.

— Nimaga yig'laysan? — dedi Daho. — Cho'qib oladi deb qo'rquapsanmi? Cho'qib ko'rsin, tosh bilan solaman!

Jiyan o'pkasini bosolmay yig'ladi. Ko'zi qiri bilan yerda sulayib yotmish polaponga qaradi. Tag'in yuzlarini yashirdi.

— Ketdik, jiyan, ketdik, — dedi Daho.

Jiyan ketiga qaray-qaray ergashdi.

Daho kamzuli oldiga keldi. Birdan afti burishdi.

— Tfu! — dedi.

Jiyan olg'a o'tib qaradi.

Kamzul ko'krak cho'ntagida turmish daftar-qalamga... qush o'tirib ketdi!

61

Katta bir serjant Orziqulovga qaradi, bir derazaga qaradi. Tashqari tikilib o'yladi.

Serjant Orziqulov qoshiga kelib o'tirdi. Barmoqlarini bir-biriga kiydirdi. Serjant Orziqulovga tikildi.

— Bova, — dedi, — bir gap aytсам, birovga aytmay-sizmi?

— Qandaychikin gap?

— Yo'q, siz oldin ayting-da. Masalan, o'g'limga aytmayman, deng-da.

«O'g'limdan qo'rqar ekan, — xayol qildi serjant Orziqulov. — O'g'limning ko'kragiga mushtlaganicha bor ekan».

— Ayta bering, aytmayman.

— Gap bunday, bova. Siz ana shu o'g'lingizni chaqaloqdan go'dak qildingiz, go'dakdan bola qildingiz, boladan yigit qildingiz. Xullas, bir parcha etni odam qildingiz. To'g'rimi gapim?

— Shunday, shunday!

— Keyin, o'qitdingiz, uylantirdingiz, joylantirdingiz. Buyam mayli, bu, har bir ota-ona burchi. Eng dahshatlisi, urushda bo'ldingiz! Jon olib, jon berib keldingiz, qon kechib keldingiz. Kim uchun qon kechib keldingiz? Avvalo, ana shu farzandlar uchun! Qola bersa, ana shu el-yurt uchun! Ana shu el-yurtning deb, ajdarho og'ziga qo'l tiqib keldingiz! Gitler ajdarho edi-da, to'g'rimi gapim?

— Shunday, shunday!

— Shunday ekan, farzandlardan qarzingiz qolmadi! El-yurtdan qarzingiz qolmadi! Jamiki burchingizni bajarib bo'ldingiz! Endi, oyoqni uzatib yoting! Farzandlar o'z kuni o'zi ko'rsin!

- Endi, katta, shu nevaralar...
- Kecha farzand tashvishi deb chopdingiz, bugun nevara tashvishi deb chopypsiz. Ertaga chevara tashvishi keladi, indinga evara tashvishi keladi. Dunyo shunday, bova! Endi siz qo‘ying, bova, damingizni oling! Nevaralar o‘z kunini o‘zi ko‘rsin!
- Shunday, katta, shunday!
- O‘lmang, bova! Mayli, bu aytganingizniyam bajarib beraman! Imkoniyat bo‘ldi degandan o‘zim xabar qilaman! Serjant Orziqulov qo‘yniga qo‘l soldi.
- Manavini...
- Yo‘q-yo‘q, bova, ariza o‘zingizda tursin. Bu yerda nima ko‘p, qog‘oz ko‘p, yo‘qolib qoladi. O‘zim xabar qilaman, o‘shanda olib kelasiz. Qani, qo‘lni bering. Xayr, omon bo‘ling.

62

- Daho oqshom vaqti keldi.
 Ko‘cha bosh-adog‘iga qaradi.
 Serjant Orziqulov o‘g‘li nimaga qarayotganini bildi.
- Ijobat bo‘lmadi, ulim, ijobat bo‘lmadi, – dedi.
 - Ko‘rib turibman, bo‘lmaganini.
 - Lekin o‘zim xabar qilaman, dedi.
 - Arizani olib qoldimi?
 - Yo‘q, ariza qo‘ynimda turibdi, mana.
 - Unda, bo‘lmaydi!
 - Yo‘q, bo‘ladi, dedi. So‘g‘in xabar beraman, dedi.
 - E-e, qachongacha xabar olasiz? To‘rt marta bordingizmi? To‘rt marta! Shu vaqtgacha bo‘lsa bo‘lardida! Men, xalqimni sarson qiladiganlarga ko‘rsatib qo‘yaman!
- Daho shunday deya ichkariladi.
 Izidan yoronlari yurdi.
 Yoronlar davra bo‘lib o‘tirdi.
 Serjant Orziqulov dasturxon yoydi. Choy olib keldi.
- O‘tiring, paxan, o‘tiring, – dedi Daho.
 - Bemalol choy ichib o‘tira beringlar. Men o‘choqqa o‘tin yorib berayin, – dedi serjant Orziqulov.
- Daho yoronlari bilan maslahatlashdi-maslahatlashdi, qog‘oz-qalam oldi. Ichkari uyga kirdi.
 Bu orada serjant Orziqulov keldi.
- Ay, yashanglar, ullarim, – dedi.

Choynakni qimirlatib-qimirlatib ko'rdi. Choyi tuga-ganini bildi. Choy damlab keldi.

Asfalnishin bo'lib o'tirdi. Choy qaytardi. Choy quyib berdi.

Xiyol o'tdi, Daho keldi. Yoronlariga bir qog'oz uzatdi. Yoronlar birin-birin o'qidi. Bosh irg'ab-irg'ab o'qidi.

— Go'zal! — dedi. — Lekin bu odamlar qayerda, Daho?

— Shu qishloqda, qayerda bo'ladi.

— Bular qo'l qo'yarmikin?

— Men aytaman-u, xalqim yo'q, deydimi? Jon deydi! Men elga og'iz solsam, el jon deydi-ya, paxan?

— Jon demasayam, ishqilib, yo'q demaydi. Ayniqsa, Orolni asraylik, deya ma'ruza qilayotganingdan buyon, el izzatingni qilib qoldi!

— Ana, eshitdingizmi? Xo'-o'sh, Ochil jiyan ko'rinmaydi, paxan?

— Jiyaning ulfatlari bilan yurgandir-da. Nima edi? Xizmat bormi? Bo'lsa, ayta ber. Mana, o'zim bor.

Daho bir qator ism-sharif o'qidi.

— Ana shularni uyga aytib keling, paxan!

— Nima, zaril ish bormi?

— Bor, zaril ish bor!

— Unda, enangga aytayin-da, xo'rakni mo'lroq qilsin?

— Boring, shunday qiling!

63

Serjant Orziqulov bir osh pishirimlar o'tib qaytib keldi.

— Aytdim, bari boramiz, dedi, — deya bosh irg'adi.

Yoronlar Dahoga qarab bosh irg'adi.

— Mabodo bu bilan ham bo'lmasa nima qilamiz-a? — dedi Daho.

Yoronlar pinak buzmadi.

— Unda, o'sha iflosning kavushini to'g'rilab qo'yamiz, — dedi.

— Qanday qilib kavushini to'g'rilaysiz?

— To'g'rilaymiz-da. Siz Toshkentda yurgan odamsiz, Daho. Biz tumanda ishlaymiz. Tumanda kim qanday, bari-ni bilamiz!

— Masalan, o'sha rahbar haqida nimani bilasiz?

— Umi? U... u, uchiga chiqqan buzuqi-ku!

— Buzuqi? Buzuqiligini qayerdan bilasiz?
— Butun tuman biladi!
— Bilishning o'zi bo'lmaydi-da. Dalil kerak, dalil! — dedi Daho.

— Dalil ko'p.
— Masalan?
— Masalan, bir ko'kko'z o'rinbosari bor. Paxtaday oppoqqina ayol. Ana shu ko'kko'z o'rinbosari bilan yuradi. Kuppa-kunduz kuni shu ko'kko'zni mana bunday qilib tizzasida olib o'tiradi...

Yoron tizzasida go'dak quchoqlab o'tirmishday qilib ko'rsatdi.

Serjant Orziqulov e'tibor bilan ko'rdi, qunt bilan eshitdi.

Daho kaftlarini bir-biriga ishqadi. Olma po'stlog'ini qulochkashlab dasturxonga urdi.

— Bo'ldi! — dedi. — Eshitdingiz-a, paxan, shikoyatni e'tiborga olsa oldi, olmasa, ustidan yuqoriga yozamiz! Maishiy buzuqlarga davlat idoralarida o'rin yo'q, deb yozamiz!

64

Birin-ketin urush ishtirokchilari kirib keldi.

Daho urush ishtirokchilariga bir-bir qarab oldi.

Go'yo majlisda so'zlamochiday tomog'ini qirdi. Ovozini atayin yo'g'onlatdi. Tantanali suratda so'z boshladi.

— Hammamiz uchun hurmatli va aziz urush qahramonlari! — dedi. — Biz qalam ahli haqiqatni barqaror etish uchun keldik! Toptalgan haqiqatni izlab topishga yordam berish uchun sizlarni chaqirdik!

Bir chol qulog'i og'ir shekilli, qabatida o'tirmish yigitdan so'radi:

— Nima deyapti? — dedi.

— Haqiqatni izlab topish kerak, deyapti! — dedi yigit.

Daho gapida davom etdi:

— Mana siz, Qulmat bova, oqsaysiz! Jabhalarda oyog'ingizdan yarador bo'lib keldingiz! Natijada Qulmat cho'loq, deb taxallus... yo'q, laqab oldingiz! Qulmat cho'loq! Ona-Vatan uchun cho'loq bo'lish! Ona-Vatan hurmat-e'tibori esa bu!

– Xudoga shukur, nevaram, to‘kin-sochinchilik, yeyish-ichishdan kamchiligimiz yo‘q.

– Kamchiligimiz yo‘q? Ay, otaxon-ye! Ko‘changizni qarang, ko‘changizni! Shu ko‘chadan yurib bo‘ladimi? Hatto, mashinada yurib bo‘lmaydi!

– Umrimiz shu ko‘chada o‘tdi, nevaram, endi, buyog‘iyam bir gap bo‘lar.

– Yo‘q, otaxon, yo‘q! Umringiz bunday o‘tmaydi! Mana, biz bor! Endi oynaday ravon yo‘lda yurasizlar! Sizlar bunga munosibdirlizlar! Ulug‘ Vatan urushi! Jabha! Moskva! Berlin!

– Yo‘q, men Berlingacha borganim yo‘q, nevaram. Men Bulg‘oriyani ozod qilishda tizzamdan o‘q yeb qaytib kelib edim.

– Baribir! Urushda bo‘lganmisiz? Bo‘lgansiz! Mayib-majruh bo‘lganmisiz? Bo‘lgansiz! Jaydari xalq aytganday, cho‘loqsiz! Qulmat cho‘loq!

– U-ku, chin, nevaram.

– Bo‘pti-da!

Daho yoronlariga qarab oldi.

– Eshityapsizlarmi, bular haliyam foyda-ziyonini bilmaydi! Bular bu to‘poriligi bilan qanday qilib urushgan, tasavvur qilolmayman. Eh, o‘zim urushda bo‘lmadim-da!..

Shunda, yosh yigit gap qo‘shdi:

– Endi, bovalar qaridi, shoir aka, qaridi, — dedi. — Birovi kar bo‘p qoldi, birovi shapko‘r bo‘p qoldi, birovi joyidan turolmay qoldi...

– Mana, siz, uka? — dedi Daho. — Otingiz nima edi? Ha, Avaz! Mana, siz urush qatnashchisiz...

– Biz urush qatnashchisi emas, shoir aka. Biz Afg‘onistonda bo‘lib keldik, xolos.

– Bo‘lmasa, unda sizni kim deydi?

– Bizni «afg‘on», deydi.

– Avazboy, Afg‘onistonga dam olish uchun borib keldingizmi? Albatta, urushga-da!

– Chin, lekin afg‘on boshqa, urush boshqa...

– Afg‘onistonda lola sayli bo‘lmadi, urush bo‘ldi, urush! Siz shu urushda baynalminal burchingizni bajarib keldingiz, baynalminal burchingizni!

– Chin, baynalminal burchimizni bajarib keldik, chin.

– O-o-o, baynalminal burchni bajarishning o‘zi

bo'lmaydi! O-o-o, dushman o'qi quloqlar ostidan viz-viz o'tib turadi! Goh o'ng tarafda, goh chap tarafda dushman bombalari paq-paq yorilib turadi! Har qadamda dushman minalari gumbur-gumbur portlab turadi! Dushman samolyotlari ajal urug'ini sohib turadi! Suv osti kemalari patirputur torpedo otib turadi!..

— Afg'onistonda ichgani suv yo'q, shoir aka, suv osti kemasi nima qiladi?

— Nega suv yo'q? Amudaryo-chi? Qadimiy Jayhun?

— Men Afg'onistonda bo'lganim bilan dushman yuzini ko'rganim yo'q, shoir aka.

— Unda, nima ish qildingiz?

— Oziq-ovqat omborxonasida ishladim.

— Ana, ana! Siz oziq-ovqat bermaganingizda lashkar och qolar edi, jangda mag'lub bo'lar edi! Orden-medallardan bormi?

— Sandiqda bir-ikkita bor edi shekilli.

— Iya, nimaga sandiqda yotadi? Taqish kerak, olib taqish kerak! Mana, otaxonlarimizni qarang, ko'kraklari yalt-yult qiladi! Ko'z quvonadi! Siz ham taqing-da!

— Qo'ying, shoir aka, qo'ying, uyalaman.

— Soddasiz, Avazboy, soddasiz. Uyalsangiz, bu dunyoda ochdan o'lasiz!

65

Daho urush ishtirokchilarini ruhan arbadi, qalban eladi.
Oxir-oqibat, chollar ma'qullab bosh irg'adi.

Birov tuzumni so'kdi, birov orden-nishonni so'kdi,
birov kattani so'kdi!

Daho ana shunda o'zi yozmish arizani o'qib berdi.

Urush ishtirokchilari bir ovozdanda rozilik berdi.

Daho arizani ohista bir chetga surdi. O'rniga oppoq qog'oz qo'ydi.

Urush ishtirokchilari Daho yuziga-da qaramay qo'l qo'yib berdi.

Faqat «afg'on» Daho yuziga qaradi.

— Ariza uyoqda qoldi-ku, shoir aka? — dedi.

— Endi, «afg'on» uka... — deya kalovlandi Daho. — Ha-ha, ariza oxirida imzo uchun bo'sh joy qolmadi, ha! Qo'l qo'ya bering, «afg'on» uka, hamma qog'oz, bir qog'oz!

«Afg'on» qo'lida qalam, o'yladi-o'yladi, shartta qo'l qo'yib yubordi.

Qulmat cho'loq achchiq bilan qayta-qayta qo'l qo'ydi.

— Mana bo'lmasa, mana! — dedi.

— Yashang, otaxon, yashang! — dedi Daho. — Qo'sh imzo bo'ldi, qo'sh imzo! Ziyoni yo'q! Qo'sh imzo, masalani qo'shqo'llab ma'qullash bo'ladi!

— Bo'ldimi, endi keta bersak, maylimi? — dedi urush ishtirokchilari.

— Yo'q, shoshmanglar, otaxonlar. Paxan, qozondan bir xabar oling, palov pishdimikin! Men vatan uchun qon to'kkan tabarruk xalqimni quruq og'iz jo'natmayman!

Serjant Orziqulov ikkita lalmi toboqda palov olib keldi.

Daho tomog'iga chertib-chertib aytdi:

— Endi, aybga buyurmaysizlar, haligidan yo'q, — dedi. — Hademay namoz o'qishni boshlamoqchiman. Toat-ibodatga berilmoqchiman.

— Bali, ulim, bali! — dedi urush ishtirokchilari.

— Asl musulmon farzandi shunday bo'ladi!

Daho qulochlarini katta ochdi. Og'zini to'ldirib-to'ldirib aytdi:

— Sizday tabarruk xalqim qon to'kib himoya qilgan vatan uchun munosib farzand bo'lmasam bo'lmaydi-da!

— O'zi, kolxozimizga o'zingiz rais bo'lsangiz bo'lar ekan! — dedi urush ishtirokchilari.

Daho qo'l siltadi.

— Yo'q, vaqtim yo'q! — dedi. — Ijod, ijod!

66

Serjant Orziqulov palovdan keyin to'qson besh choy suzdi.

O'g'liga choy uzatdi.

— E, yashang, paxan, yashang! — deya choyni oldi Daho. — Paxan, endi, qachon tuman jo'naysizlar?

— Bilmasam, — deya yelka qisdi serjant Orziqulov. — Qachon desang, shu.

Daho urush ishtirokchilariga qaradi.

— Xo'sh, qachon safar qilasizlar, tabarruk otaxonlar? — dedi.

Urush ishtirokchilari angraydi. Bir-biriga qaradi. Yelka qisdi.

Sukunatni «afg'on» buzdi.

— Men borolmayman, shoir aka, — dedi. — Maktabda darsim bor.

— Biz ham shu, — dedi urush ishtirokchilari. — Tirikchilik, ulim, tirikchilik!

Daho arizani ro'kach qildi.

— Bu tirikchilik emasmi? — dedi. — Bundan ortiq tirikchilik bormi?

— Siz shaharda yashaysiz-da, ulim, — dedi urush ishtirokchilari. — O'tin-cho'p demaysiz. Issiq-sovug'ingiz oldingizda, shu bois, orqayin bo'lib yurasiz. Bizda, mana, serjant Orziqulov biladi, bir kallada ming xil tashvish.

— Men aslo bormayman, — dedi Qulmat cho'loq. — Shaharlab kelguncha bir kun o'tadi. Shundayam, avtobus bo'lsa. Odam idoralarda ikki-uch osh pishiriblab o'tirib qoladi. Shundayam, kattalar qabul qilsa. Bo'lmasa, siz qabulida o'tirasiz, kattalar orqa eshigidan chiqib ketadi. Nafaqam masalasida boshimdan o'tib edi.

— Siz, otaxon, mana shunday orden-medallar taqib borasiz, birdan kirib ketasiz!

— Orden-medal taqib borishdan armon qolmadi, nevaram. Menga o'xshagan orden-medallilar to'lib yotibdi!

Urush ishtirokchilarini ko'ndirish qiyin bo'ldi. Shunda, serjant Orziqulov urush ishtirokchilari joniga ora kirdi.

— Unda, arizani olib, o'zim bir borayin qani, — dedi serjant Orziqulov. — Mabodo, qo'l qo'yganlar kelsin, desa, yoppa-baraka bir borib kelasizlar, binoyimi?

— Mayli, bir borishga borib kalamiz, mayli.

Urush ishtirokchilari shunday deya, uy-uylariga tarqaldi.

Daho otasini zim-ziyo hovli chetiga qo'ltiqlab bordi.

— Gap bunday, paxan, — dedi. — Ana, imzolar askar-day saf bo'ldi. Endi... shu, toshyo'l bilan jo'mrak tashvishini bo'ldi qilamiz, paxan.

Serjant Orziqulov xushhol bo'ldi.

— Men aytib edim-ku...

— Juda bilib aytgan ekansiz, paxan, juda! Ota-bobolarimiz chang yo'ldan yurgan, ariqdan suv ichgan! Bizniyam chang yo'l ko'taradi!

— Ana endi o'zingga kelyapsan!

— Endi, paxan... yuqoriga mashina arizani uzatasiz, kelishdikmi?

Serjant Orziqulov ana shunda o'g'li maqsadini bilib oldi.

— Uyat bo'ladi, ulim, uyat bo'ladi! — dedi.

— Nimasi uyat bo'ladi? Ana, qator-qator imzo. Men bekorga alohida qog'ozga imzo qo'ydirib olmadim! Jamoa bo'lib so'rasa, darrov beradi!

— Odamda tayin bo'lsa-da, ulim. Oldin toshyo'l deb, birdan mashina desam. Yo'l biryoqli bo'lsin qani. So'g'in, mashina bo'ladi.

— Ha, mayli... Unda, dadil-dadil gaplashing, paxan. Qo'rqmang, o'zim bor!

— Bundan ziyod qaytib gapirishayin?

— Sening aytganing boshqadir, deng! Boyagi gaplar yodingizda-ya? G'ing desang... yozaman deng!..

67

Serjant Orziqulov ostonada oyoq ildi.

Choponi yoqalarini ochdi. Orden-nishonlarini ko'rimli qildi.

Ammo... ichkarilash uchun beti bo'lmadi!

«Tag'in keldingmi, chol, desa, nima deyman?» deya o'yladi.

O'yladi-o'yladi, qo'ynidan buklog'lik qog'ozni oldi. Katta ochdi.

Olg'a uzatib ichkariladi.

Zarang tayog'ini burchakka suyab qo'ydi.

Arizani endi qo'shqo'llab ushladi. O'zidan bir qadamcha olg'a uzatdi. Katta sari yurdi.

«Qo'limda qog'oz ko'rib, rahm qiladi», deya umidlandi.

Chin, qulog'ida telefon ushlab o'tirmish katta serjant Orziqulov qo'shqo'llab uzatib kelmish qog'ozga tikilib qoldi.

— U nima? — dedi.

Serjant Orziqulov ariza deyishini-da bilmadi. Ushbu so'zlarni og'ziga ep ko'rmadi! Ushbu so'zlarga tili bormadi!

— Ana, ana! — dedi.

— Nima ana?

— Noma, noma!

— Noma? Qani, bering-chi.

Katta shunday deya, telefonni joyiga qo'ydi. Serjant Orziqulov uzatib turmish qog'ozni oldi. E'tibor bilan qaradi. Ketiga chalqaydi. Yelkasidan nafas oldi.

— Uf-f! — dedi. — Bilaman, to'rt marta o'qidim, bilaman!

— Yo'q, bu boshqa, bunda...

Serjant Orziqulov barmoqlari bilan havoda imzo qo'yib ko'rsatdi.

— Bunda qo'l bor, katta, qo'!

Katta arizani tag'in ochdi. Oxirini qaradi. Peshonasi tirishdi. Lablari cho'chchaydi.

— Uh-u-u! — dedi. — Doniyorov, Toshboyev, Zayniddinov... Zayniddinov Aliboy, Aliboy...

Katta derazaga qarab o'yladi. Keyin, serjant Orziqulovga qaradi.

— Bova, bu Zayniddinov Aliboy urushdan qaytib kelmas edi shekilli?

— Shunday, rahmatlik qaytib kelmadi, shunday.

— Unda, shikoyatga qanday qilib qo'l qo'ydi?

Ana shunda serjant Orziqulov nima gapligini angladi. Bir boshqa bo'lib qoldi.

«Hay, shum-a, shum shoir-a! — deya o'yladi serjant Orziqulov. — Senga tiriklarning imzosi yetmasmidi? Endi nima desam bo'ladi?»

— Endi, katta... — deya kalovlandi. — Aliboy el-yurt uchun urushda jon berdi, shunday. Endi, otasi uchun bola-chaqasi toshyo'ldan yursin, deymiz-da. Otasi uchun bola-baqراسi jo'mrakdan suv ichsin, deymiz-da.

— Tushundim, bova, tushundim. Urush qurbonlari yetim-yesirlariga albatta yordam beramiz. Ammo hali-hozircha ilojimiz yo'q. Iloji bo'lsin, darhol yordam beramiz.

— Nimaga iloji yo'q ekan? Shuncha nimaning iloji bo'ladi-yu, bir shu toshyo'l bilan jo'mrakning iloji bo'lmaydimi? Hali....

Serjant Orziqulov chap qo'ynini ushladi.

«Hali toshyo'l arizasi nima emish, qo'ynimda mashina arizasiyam bor, mana», deyayin-deyayin, dedi!

— Shunday bir katta rayon uchun besh-olti mashina tosh bilan, yosh bolaning chuldiriday keladigan manavinday jo'mrak nima degan gap? — dedi.

— Chin, hech gap emas, bova, chin. Bilasizmi-yo‘qmi, rayon ham ro‘zg‘orday gap, bova. Bugun bu yo‘q bo‘ladi, ertaga u yo‘q bo‘ladi. Kuni kelsa, bari bo‘ladi! Hozir bozor yo‘liga o‘tyapmiz. Shu sabab, ko‘p tanqischilik bo‘lyapti.

— Ulug‘ Vatan urushi eskirdi desalaring, ana, Afg‘onistonda...

Serjant Orziqulov shahodat barmog‘i bilan stol chertdi.

— Afg‘onistonda...

— Baynalminal! — dedi katta.

Serjant Orziqulov ketma-ket stol chertdi.

— Ha-ha, shunday! Afg‘onistonda ana shundaychikin burchini bajarib kelganlar bor! Bizni ikrom qilmasalaring ham, ana shu burchni bajarib kelganlar izzatini qilinglar!

— Biz Ulug‘ Vatan urushi qatnashchilariniyam, Afg‘onistonda baynalminal burchini bajarib kelganlarniyam hurmat qilamiz, bova.

— Afg‘onistonda haligidaychikin...

— Baynalminal!

— Ana shundaychikin burchni bajarib kelishning o‘zi bo‘lmaydi, shunday!

— Bo‘ladi, bova, bo‘ladi.

— Shu bilan beshinchi bor kelishim, qachon bo‘ladi? Bu idorami, nima o‘zi?

— Shunday deya bersangiz, meni xafa qilasiz, bova. So‘g‘in, ikkovimizniki bo‘lmaydi...

68

Ana shunda serjant Orziqulov joyidan lik etib turdi.

— Bo‘lmaydi? — dedi. — Nimaga bo‘lmaydi?

— Uf-f, o‘tiring, bova, o‘tiring! Gapga quloq solmasangiz, ikkovimizning oshnachiligimiz bo‘lmaydi, deyapman!

— Gapga quloq solmay nima qilyapman?

— Obro‘yingizni saqlang, deyapman-da, bova!

— Obro‘yimga nima qilibdi?! Men Maskovdan Berlingacha Gitler quvib borib edim! Men oltita «til» ushlab kelib edim! Men generallardan rahmatnomalar olib edim, generallardan! Men uch joyimdan o‘q yeb edim! Shunday!

— Tavba qildim, bova, tavba qildim!

— Men sendayin...

Serjant Orziqulov kaftini qulog‘iga tutib ko‘rsatdi.

– Idorada mana bunday qilib qulog‘imga telefon qo‘ndirib o‘tirmab edim! Shunday!

– Xo‘p, deyaqman-ku, bova, xo‘p!

– Xo‘p demay ko‘r qani! G‘ing desang...

Katta birdan o‘zgardi. Yuzlari qahrli tus oldi.

– Xo‘p demasam, nima qilasz? – dedi.

– G‘ing desang... yozaman!

– Nima qilasz?

Serjant Orziqulov barmoqlarini stol uzra yugurtirib ko‘rsatdi.

– G‘ing desang... mana bunday qilib yozaman! Sening aytganing boshqadir!

– Qayoqqa yozasz?

Serjant Orziqulov shahodat barmog‘i bilan shiftga ishora berdi.

– Gorbachyovga yozaman!

– Nima deb yozasz?

– Ana shu katta... ko‘kko‘z o‘rinbosari bilan... shunday-shunday, deb yozaman!.

– Nima-nima?

Katta ohista-ohista joyidan qo‘zg‘aldi. Ko‘zlari ola-ola bo‘ldi.

– Ana shu katta ish vaqtida...

Serjant Orziqulov tizzasida go‘dak quchoqlab turmishday qilib ko‘rsatdi.

– Ko‘kko‘z o‘rinbosarini mana bunday qilib tizzasida quchoqlab o‘tiradi, deb yozaman!

Katta yuzlaridan rang qochdi. Yuzlari birdan vajohatli tus oldi.

– He, beting qursin! – dedi.

Katta qalt-qalt qaltiradi.

Serjant Orziqulov nima qilishini bilmadi. Nima deyishini bilmadi. Joyidan dovdirab-dovdirab turdi.

Katta ovozi qalt-qalt etdi.

– Chiq idoradan! – dedi. – He, tiling kesilsin!

– Nima uchun chiqaman? Sening aytganing boshqadir!

– Chiq deyman, bo‘lmasa, hozir melisa chaqiraman!

Katta uzun stol o‘ngidan yonbosh bo‘lib yurdi.

Serjant Orziqulov stol chapidan yonbosh bo‘lib yurdi.

Katta serjant Orziqulovga yeguday-yeguday bo‘lib tikildi.

— Sen arizabozdan boshqa odam urushga borgan yo'qmi? Bir sen arizabozmi, urushga borgan?!

— Og'zingga qarab gapir, men vatan uchun jang qilib edim!

— Agar senga o'xshagan arizabozlar himoya qilgan vatanda yashashimni bilganimda, bu dunyoga kelmas edim!

— Kelib yuribsan-ku?

Katta o'ng cho'ntagi astarini ag'darib ko'rsatdi.

— Ey, inson, qani toshyo'l, qani?!

Katta chap cho'ntagi astarini ag'darib ko'rsatdi.

— Qani jo'mrak, qani?! Bo'lsa ko'rsat, qo'lingga berayin-da, sendan qutulayin?!

— Men urush qatnashchisiman, sening aytganing boshqadir!

— Sen urush qatnashchisi emas... sen — urush arizabozisan! Sen — urush ig'vogarisan!

— Meni qarib qoldi, deb so'kyapsanmi? Oramizda «afg'on» bo'zbolalar bor! Borib aytmaganimniyam ko'rasan!

— Urush-urush dedilaring, endi, Afg'oniston ham qo'shildimi?! Farg'onada o'q otildi, endi o'q otganlargayam qo'l qo'ydirib ol! O'shda qirg'in bo'ldi, endi qirg'inchilargayam qo'l qo'ydirib ol! Lenin maydonida «Birlik» namoyishi bo'ldi, endi namoyishchilargayam qo'l qo'ydirib ol!

Katta gapira-gapira burchakda suyog'lik zarang tayoqni oldi.

— Urush qatnashchisini so'kkaning uchun hali kallang bilan javob berasan! Sening aytganing boshqadir! — dedi serjant Orziqulov.

— Sen urush qatnashchisi emas! Sen — urush fisq-fasodchisidan! Sen — urush marazisan!

Katta zarang tayoqni eshikdan dahlizga otib yubordi. Shahodat barmog'i bilan dahlizni ko'rsatib zug'um qildi.

— Chiq! — dedi. — Qaytib qorangni ko'rmayin!

Serjant Orziqulov ostonadan hatladi.

Katta so'ka-so'ka, eshikni serjant Orziqulov yuziga qar-sillatib yopdi.

— He, soqoling ko'ksingga to'kilsin! — dedi. — Sen urush arizabozlari o'lmading, men qutulmadim!

Ana shunda... ana shunda, serjant Orziqulov tok urmish odam misol alpang-talpang bo'ldi.

— A?.. — dedi.

Ana shunda... ana shunda, serjant Orziqulov yarasiga tig' tegmish bemor misol qalqib-qalqib ketdi.

— A-a-a?.. — dedi.

Serjant Orziqulov eshikni mushtlayin dedi. Eshikni tepayin, dedi.

Ammo qo'lida quvvat bo'lmadi, oyog'ida darmon bo'lmadi.

69

Serjant Orziqulov dahlizda mo'ltayib-mo'ltayib turdi.

Turdi-turdi, yerda yotmish zarang tayog'ini oldi.

Ohista-ohista zinadan endi.

«Ay, o'layin-a, urushga bormay men o'layin-a!» deya inqilladi.

Ijroqo'm binosidan tashqariladi. Old-ketiga qaramadi. Avtobus bekatiga yo'l oldi.

Avtobus orqa eshigidan kirdi. Ichkarida odam siyrak bo'ldi. Joylar bo'sh bo'ldi.

Shunday bo'lsa-da, serjant Orziqulov... bo'sh joylardan uyaldi! Bo'sh joylarga qarashga beti bo'lmadi!

Avtobus oxirida cho'k tushdi. Yelkasidan nafas oldi.

«Ay, jonim-a, esizgina jonim-a», deya nolon etdi.

Old o'rindi qirrasiga bilaklarini to'shadi. Yuzini bilaklariga bosdi. Ko'zlarini yumdi.

«Urushda o'qqa uchsam bo'lmasmidi», deya nolon etdi.

Uyiga qanday yetib keldi, o'zi-da bilmadi.

Gap yo'q, so'z yo'q, ko'rpa-to'shak qilib yotib oldi.

Kampiri girdikapalak bo'ldi.

— Nima qildi, chol, nima qildi? — dedi.

Serjant Orziqulov yuzini teskari burdi.

— Shunday kunlarga qolgandan ko'ra, urushda bedarak yo'qolsam bo'lmasmidi... — deya inqilladi.

Serjant Orziqulov shu yotishda o'ngalmadi.

70

Qo'ng'iroq tunda jiringladi.

Daho eshitmaslikka oldi. Bolishdan bosh ko'tarmadi.

Kim bo'lsa-da, jiringlatib-jiringlatib ketadi, deya o'yladi.

Ammo qo'ng'iroq tinimsiz jiringladi.

Daho uyqusirab qo'zg'oldi. Eshik ochib, bo'sag'ada turmish jiyani ko'rdi.

Jiyani yuzida horg'inlik bo'ldi, tashvish bo'ldi.

— Shu... bovaning tobi qochib qoldi, — deya chaynaldi jiyani.

— Qaysi bova?

— Otangiz, serjant Orziqulov.

— Ha-a, bizning paxanmi? Endi, qarichilik shu-da...

— Xolam qattiq tayinladi, tez yetib kelsin, dedi.

— Nu-nu, kechasi-ya? Endi, men ertaga boraman-da.

— Bova og'ir yotibdi, tog'a. Boraman desangiz, ana, ko'chada mashina turibdi. Tong saharda yetib boramiz.

Daho o'ylab-o'ylab kiyindi.

Qishlog'iga uxlab-uxlab keldi.

Ko'zlarini ochib, mashina chirog'ida uylarini ko'rdi.

Mashinadan tushib ichkariladi.

71

Serjant Orziqulov uy to'rida uzala yotdi.

Kampiri boshida mung'ayib-mung'ayib o'tirdi. Ko'zi ilinib-ilinib o'tirdi. Mudrab-mudrab o'tirdi.

Daho ohista yo'taldi.

Onasi bosh ko'tardi, poygakda turmish o'g'ilni ko'rdi.

Tizzasiga suyalib qo'zg'oldi. Qulochini tor ochdi.

O'g'liga qarab yurdi.

O'g'lini bag'riga bosdi. Teskari qaradi. Ko'zlarini yengi bilan arttdi.

Tag'in joyiga qaytib o'tirdi.

Daho otasi boshiga bordi. Cho'kkalab o'tirdi.

Otasi o'sha chayir yuzli serjant Orziqulov bo'lmadi.

Yuzlari pajmurda bo'ldi.

Jag'lari, ko'zlari ich-ichiga cho'kib yotdi.

Boshlari go'dak boshlaridayin maydagina bo'ldi.

Serjant Orziqulov ko'zini ochmadi.

Daho atasidan hol so'radi:

— Qalay, paxan, o'zingizni yaxshi his qilyapsizmi?

Serjant Orziqulovdan sado chiqmadi.

Shunda, kampiri ora kirdi.

— Ay, otasi, ulingiz keldi, — dedi. — Sizdan ko'ngil so'rayapti, eshityapsizmi?

Serjant Orziqulov shundagina ko'zini ochdi. Boshida

turmish o'g'ilni ko'rdi. Bilinar-bilinmas bosh irg'adi. Qo'lini ko'rpa ostidan oldi. Ammo ko'tara olmadi. Gilam uzra siljitdi-siljitdi, o'g'li tarafga olib bordi.

— Tursun, otang ko'rishaman deyapti, ol, qo'llarini, — dedi onasi.

Daho otasi qo'lini qo'shqo'llab ushladi.

Daho bir seskandi. Etlari uvishdi, jimir-jimiri etdi.

Otasi qo'li jonsiz bo'ldi!

Xayolida, qurbaqa o'ligini ushlaganday bo'ldi.

Yuragi duk-duk urdi. Qo'llari qaltiradi.

Bo'g'zidan nimadir, nimadir bir nima otilib chiqayin-chiqayin, dedi.

Bir amallab joyidan qo'zg'oldi. Joyida tikka turdi. Chayqaldi-chayqaldi, ketiga burildi. Eshik tarafga yurdi.

Libosini oyog'iga ilib-ilmadi, kiyib-kiymadi. Tashqari otildi.

Zim-ziyoda entikib-entikib nafas oldi. Ko'ylagi yoqasini ochdi.

Tirsagi bilan qayrag'ochga suyandi. Qayrag'ochga-da og'irlik qildi. Qayrag'och qayishib ketdi.

Yurdi-yurdi, tutga suyandi. Chakkasini tut tanasiga qo'ydi. Ko'zlarini yumdi.

Ochiq derazadan onasi ovoz berdi.

— Ay, Tursun-uv, qayerdasan, otang chaqiryapti!

Daho ichkariladi.

— Otang, Tursun ulim oyog'imni uqalasin deyapti, — dedi onasi.

Daho bosh irg'ab cho'k tushdi.

Ko'rpa ostiga qo'l tiqib paypasladi. Otasi oyoqlarini topdi.

Zuvalasi pishiq otasi qoqsuyak bo'ldi-qoldi!

Daho, otasi oyoqlarini ohista-ohista uqaladi.

Baquvvat qo'llar muolajasi darmon bo'ldi shekilli, otasi ko'zlarini ochdi. Oyoqlari tarafda cho'kkalab o'tirmish o'g'ilga qaradi. Nimadir demoqchi bo'ldi. Ammo tomog'iga bir nima tiqildi. Ovozi ichiga tushib ketdi.

Zo'r berib og'iz juftladi. Tag'in bo'lmadi.

Kampiri og'ziga suv tomizdi.

Serjant Orziqulov bilinar-bilinmas yutindi. Ko'zlarini yumib ochdi. Gapirish uchun chog'landi. Lablarini qimirlata oldi, ammo ovozi ko'ksidan ko'tara olmadi.

Odam ovozi og'ir bo'ladi, zilday og'ir bo'ladi!

Serjant Orziqulov chiroq tegrasida aylanmish kapalakka termulib qoldi.

Onasi uzaldi. Deraza pardani surdi.

Serjant Orziqulov derazaga qaradi.

Osmon osti tobora oqarib keldi.

Xo'rozlar qichqirdi. Buzoqlar ma'radi.

Serjant Orziqulov jonlandi. Yuzlari xiyol yorishdi. Eshitilar-eshitilmas pichirladi:

– Poda vaqti bo'ldi shekilli...

Serjant Orziqulov o'g'liga termuldi.

Yolg'iz o'g'il qishloqdan ketib qoldi. Ota bag'ridan ketib qoldi. Farzand shu-da. Avval-avval, ota o'g'li bo'ladi. Keyin-keyin, el o'g'li bo'ladi. Yurt o'g'li bo'ladi. El-yurt tashvishlari bilan yuradi.

Yolg'iz o'g'il o'jar bo'ldi. Yolg'iz o'g'il chars bo'ldi.

Ana, o'sib-undi. Katta-matta odam bo'ldi. Oti nima edi... Ha-ha, shoiri zamon Pahlavon Daho bo'ldi.

Bordi-yu, ish buyursa, ota gapini olarmidi? Kim biladi, shoiru zamon...

Shunday bo'lsa-da, bir aytib ko'radi. Farzandga ish buyurishning otalik gashti bo'ladi.

Kim biladi, oxirgi marta ish buyurishi bo'ladi...

– Tursun ulim, mollarni podaga haydasang bo'lardi...

Daho bosh irg'adi.

– Xo'p, paxan, xo'p, – deya joyidan qo'zg'oldi.

72

Daho og'ilxona taraf yurdi.

Yog'och panjarali daricha oldiga keldi. Daricha uchiga qo'lini qo'ydi. Og'ilxonaga nazar soldi.

Xolasi cho'nqaydi. Dokadan sut suzdi.

Dimog'i endi sog'ilmish sut hidini tuydi.

Ketidan onasi keldi. Onasi daricha zulfinini oldi. Og'ilxonaga yurdi. Xolasi qo'lidan sutni oldi.

– Ha-a, darrov sog'ib bo'ldingizmi? Aylanayin-da, sizdan, – dedi.

– Anavi ola govmishingiz mol emas ekan, ostiga yo'latmadi.

– Aytdim-ku sizga, birovini sog'sangiz bo'ladi deb. Ola govmish podaga qo'shilmaydi, birday uyda yotadi. Mendan boshqani yaqiniga yo'latmaydi. Tursun ulim-a, xolang ayt-

gan anavi ola govmishni qoldir-da, manavisini podaga qo'shib kel. Ola govmishni hali o'zimga sog'ib olaman.

Daho tevarakka alangladi. Biron-bir xivich izladi.

Shunda, bostirma burchagida yotmish tayoqqa ko'zi tushdi. Borib oldi. Ko'zlariga olib keldi.

Serjant Orziqulov zarang tayog'i! Burchakda yota berib, chang bosibdi. Zarangligi-da bilinmay qolibdi.

Daho zarang tayoq changini kaftlari bilan sidirib tashladi. Kaftlarini bir-biriga urib qoqdi.

Zarang tayoqqa suyandi. Peshonasini qo'llari ustiga qo'ydi.

Daho arosatda qoldi. U podaga mol haydaydimi? Shoir Pahlavon Daho-ya? Ko'rganlar nima deydi? Pahlavon Daho kim degan odam bo'ladi?..

Daricha g'iyqillab ochildi.

Daho bosh ko'tarib qaradi. Jiyanini ko'rdi.

Jiyan, tog'asi podaga mol haydashiga ko'zi yetmadi shekilli, o'zi keldi.

Hovli darvozasini ochdi. Mol bo'ynidan arqonni oldi. Zarang tayoqqa qo'l uzatdi.

Daho tayoqni bermadi. O'rgimchak in qo'yimish yog'och ko'ziga tikildi. O'ylab qoldi. Yo, jiyaniga tayoqni bersinmi? Otasi bilib o'tiribdimi? Yo'q, yo'q...

— Yo'q, o'zimga boraman. Paxan... yo'q, otam aytdi, — dedi dimog'ida.

Daho darvoza sari yurmish molga ergashdi.

Vo ajab, tayoqni qanday ushlar edi? Otasi qanday ushlar edi?

Eslay olmadi.

Zarang tayoqni yerga sudrab yurdi. Yo'q, yarashmadi.

Xuddi ketmon ko'tarmishdayin yelkasiga qo'ydi. Bir uchidan qo'shqo'llab ushladi. Yelkasi osha tayoqqa qaradi.

Yo'q, bunisi-da ep bo'lmadi.

Endi, juzdon misol qo'ltiqlab oldi.

Ana shu ma'qulday bo'ldi.

Mol ketidan yurdi. Qadamidan chang o'rladi.

Yerdan suv sepilmish tuproq isi keldi.

Daho qishloq etagida tosh qalab o'rالمish podayotoqqa keldi. Bir chetda to'dalanib tortishmish odamlarni ko'rdi.

Daho iziga qayrildi.

Shunda, odamlar Dahoni ko'rib qoldi. Bari shu yoqqa qarab yurdi.

Daho dovdiradi-qoldi.

Qo'ltiqdamish tayoqni ketiga yashirdi.

Yuzlari lovv qizidi.

Serrayib qoldi.

Oldinda kelmish odam keskin qo'l siltab aytdi:

– Boqmayman dedimmi, boqmayman!

– Axir, o'zimiz kelishib edik-ku, serjant Orziqulov oyoqqa turguncha galma-gal boqamiz deb. Gaplaringda turinglar-da, endi!

– Qosim, sadag'ang ketayin, bugun sen boq!

– Tunov kuni ishga bormay poda boqqanim uchun hisobchi bir kunlik ish haqimni qirqib tashladi, bo'ldi-da!

– Nima gap? – dedi Daho.

– Siz so'ramang, biz aytmaylik!

– Otangizning boshlari yostiqqa tekkandan buyon kunimiz shu! Hozirning o'zidayoq yigirmadan oshiq odam molini bozorga sotib keldi!

– Joniga tekkandan keyin shu-da!

– Anavi Sodiqov muallim gali kelganda poda boqish-ga or qilib, sigirini so'yib sotdi!

– To'g'ri-da, diplomi bo'p turib poda boqadimi!

– Yaxshimi-yomonmi, bir ustalning egasi!

– O'zi, zamon biror ustalni egallaganniki bo'p qol-di!

– Ustallar ko'payib ketdi...

Daho ko'ngliga gap tugul, qil sig'madi. Tezroq iziga qaytgisi keldi.

– Raisga boringlar, raisga, – dedi.

– Raisga necha marta aytdik, podachi tayinlang deb! Rais odamlarda yig'iladigan puldan boshqa oylik-da tayinladi. Hech kim rozi bo'lmadi! O'zingiz bilasiz, zo'rlab ishlatishni zamon ko'tarmaydi!

– Rais Jonibek kalga aytibdi. Kal, bir kamim endi molga ergashib yurishmi, deпти!

– Ortiq soqovga-da aytibdi. Soqov, qo'lini mana bunday qilib ko'rsatibdi, men traktor haydayman, deпти!

– Xo'p, podani qayerda boqasan? Tevarak-boshing paxta, imorat...

– Chini bilan bir qarich bo'sh yer qolmabdi-e.

– Dala chetlari-chi?

– Paxta hasharotiga qarshi dori sepilgan, molingdan ajramoqchi bo'lsang boq!

- Yaxshisi, podani tarqatib yubora qolaylik!
- Og'zingga tosh-el..
- Yaxshisi, bunday qilaylik. Mana, hammamizning ulimiz bor, birortasining bo'yniga qo'yaylik, tamom!
- E, ular oyni ko'zlab turibdi!
- Mening ulim paylasup bo'lmoqchi! Manavi Jo'ravoyning uli boqmasa!
- Ulimni hozir Toshkentdan topasiz, u prokurorlikka hujjat topshirgani ketdi!
- Mening ulim, hech bo'lmasa oshpazlikka o'qiyman deb yuribdi!
- Xoliqboy, kenjangiz ikki yildan buyon o'qishga kirolmay kelyapti, shuni bir aldab ko'ring!
- Enag'arga aytdim, ko'nmayapti-da! Podachi bo'lsa, qizlar qaramas emish!
- Shunday dedimi? Chin-da, hozir diplom bo'lmasa, qizlar qaramaydi!
- E, bilmay qoldim bu farzandlarni! Maktabni bitiradi-yu, shahar jo'naydi!
- Ularni qo'ying, mening bir ulim hali ishton kiygan yo'q, fazogir bo'laman deydi!
- Shu, fazodayam poda bormikin?
- E-e, bo'lgan bilan bu farzandlar boqmaydi! O'sha yoqdayam biror ustalni oladi.
- Daho gangib qoldi.
- G'ala-g'ovurdan kishi bilmas sug'urildi. Ketiga qarab-qarab jo'nadi.
- «Nima bo'lyapti o'zi? Shu o'zimizning qishloqmi yo boshqa yermi?»

74

- Olam osmonrang bo'ldi.
- Tong yellari mushk-anbar taratdi.
- Daho darvoza bo'sag'asida oyoq ildi.
- Bir ko'ngli, ichkari kirayin, dedi. Ichkarida ota yotibdi, ko'ngil buziladi, dedi. Bir ko'ngli iziga qaytayin, dedi. Qaytib qayerga borayin, dedi.
- Daho o'yladi-o'yladi, ichkariladi.
- Ola govmish oxuriga oyoq qo'ydi. Devorga chiqib oldi. Devorda to'rt oyoqlab o'rmaladi. Undan bostirmaga o'tdi. Bostirmada yurmish babaq xo'roz qoqoqlab yerladi.

Daho cho'chib tushdi. Babaq xo'roz ketidan o'qrayib qaradi.

Bir siniq qutiga omonat o'tirdi. Tizzalarini quchoqladi. Ko'zlarini yumdi.

Badani qizidi. O'zini hammom bug'xonasida o'tirmish his etdi. Mayin havoni hammom bug'i deb tasavvur etdi. Qo'llarini yonlariga yoydi. Entikib-entikib nafas oldi. Oyoq-qo'llarini uqaladi. Ko'kraklarini ohista-ohista siladi. Barmoqlarini botirib-botirib uqaladi.

Boshidan suv quymoqchi bo'ldi. Tevaragini paypasladi. Tog'ora izladi. Ammo qo'lga tog'ora ilashmadi.

Ana shunda, ko'zlarini ochdi...

Daho entikdi. Ko'ngli tag'in-da kenglikni qo'msadi, tag'in-da yuksakni qo'msadi.

Ketiga o'girilib qaradi.

Bostirma usti yarmi sinch tom bo'ldi. Sinch tom ustida bir g'aram xashak bo'ldi.

Sinch tom ikki qavatli uyga kelbat berdi.

Daho ana shu tomdagi g'aramga chiqqisi keldi. Qanday qilib chiqishni o'yladi.

Yerga qaradi. Bostirmaga tiralmish narvonga ko'zi tushdi.

Yerga uzaldi-uzaldi, narvonni tortib oldi. Sinch tomga tiradi. Bosib-bosib ko'rdi.

Narvondan ohista-ohista yuqoriladi. Ikkinchi qavatga ko'tarildi.

Sinch tom usti yuksak bo'ldi, shamolgoh bo'ldi.

Daho g'aram bo'ylab o'rmaladi.

Shunda, chap oyog'ini bir nima tortib qoldi. Daho intildi, ammo oyog'ini tortib ololmadi.

Avaylab enkaydi, oyog'iga qaradi. Cholvori poychasi narvon mixiga ilashib qoldi.

Daho g'aramni quchoqladi. Oyog'ini siltab-siltab qoqdi. Bo'lmadi, cholvori poychasini mixdan tortib ololmadi.

— Tfu! — deya narvonni bir tepdi.

Narvon bostirmaga, undan yerga taraqlab tushdi.

Tovuqlar qoqoqladi. Olapar it hurdi.

Daho yerga qarab qo'l siltadi.

«O'lib ketmaydimi. Yuqori ko'tarilib oldim, bo'ldi-da», dedi.

Chalqancha uzalib yotdi. Oyoq-qo'llarini bor bo'yicha yoydi. Ko'zlarini yumdi.

Yerdan onasi ovozi eshitildi:

— Ha-a, taraqlagan nima ekan desam, narvon ag'nab ketibdi-da. Eb-e-eb-e, esimdan aylanayin-da, govmishim sog'usiz qolibdi-ku...

Qishloq uzra tovushlar taraldi.

. Xo'rozlar qichqirdi.

Qo'y-echkilar ma'radi.

Mollar mo'ngradi.

Otlar kishnadi.

75

Tong yonib ketdi.

Daricha g'iyqillab ochildi.

Daho yerga enkayib qaradi.

Onasi kadini daricha panjarasiga to'ntardi. Qoziqdagi buzoqni qo'yberdi.

Buzoq irg'ishlab-irg'ishlab o'ynadi. Govmish yeliniga chopdi. Tizzalab cho'kkaladi. Tirsillab turmish-tirsillab turmish yelinni sho'rpillatib-sho'rpillatib so'rdi.

Govmish, buzog'ini yalab-yulqidi.

Onasi vaqti-vaqti bilan buzoqni no'xtasidan tortib-tortib turdi. Sutdan ayirib-ayirib turdi.

Buzoqni tag'in qoziqqa qantardi.

Panjaradagi kadini olib keldi.

Tirsillab turmish yelin oldida cho'nqayib o'tirdi.

Govmish bekasi doka ro'molini iskab-iskab ko'rdi.

Bekasi govmishi yelinini kaftlariga olib siladi. Yelin uchlarini yerga bir-ikki tortdi.

Yelindan tizillab sut otildi.

Govmish bezovta bo'ldi. Bekasini dumi bilan turtdi.

— Bosh-bosh, jonivor, bosh deyman! Bo'lmasa, podaga qo'shib kelaman!

Bekasi avval-avval dimog'ida aytdi.

Aytib-aytib, govmishini sog'ib boshladi:

*Izmolida o'ting bor,
Oqar buloq suting bor,
Otli molim, xo'sh-xo'sh,
Zotli molim, xo'sh-xo'sh!*

Bekasi oriq barmoqlari govmish yelinini cho'zib-cho'zib tortdi.

Kadiga tizillab tushmish oppoq-oppoq sut sado berdi:
povv-povv-povv!..

*Seni haydab boqayin,
Ko'ztumorlar taqayin.
Targ'il molim, xo'sh-xo'sh,
Govmish molim, xo'sh-xo'sh.*

Bekasi govmishini qo'shiqqa soldi, govmishini olqishladi.

Bekasi govmishini suyib-suyib kuyladi, to'lib-to'lib kuyladi:

*Xo'sh-xo'sh deyman, olabosh,
Ko'zing o'tkir, qalamqosh.
Qalam qoshing suzilsin,
Suting yerga sizilsin.*

Govmishi vazmin-vazmin kavsh qaytardi. Quralay ko'zlari mudradi.

Yelinidan quyuq-quyuq, oppoq-oppoq sut tag'in-da tizillab oqdi: povv-povv-povv!..

*Zotdor ola oting bor,
Qozon-qozon suting bor.*

Govmish, sen ro'zg'orimiz obodi bo'lding, bolalarimiz rizq-ro'zi bo'lding, oqligi bo'lding.

Bolalarimiz uyqudan uyg'onadi. Sut, sut, deydi.

Shunda, bolalarimizga ko'kragimizni beramiz.

Bolalarimiz ko'kragimizni sho'lp-sho'lp emadi, cho'lp-cho'lp emadi.

Shunday bo'lsa-da, bolalarimiz baribir... baribir sening sutingni so'raydi, govmishim.

Sening suting bizning sutimizdan-da mazali-da, to'yimlida, govmishim.

Mayli, bizning sutimiz qurib qolsa qolsin, ammo sening suting qurib qolmasin, govmishim.

Iy, govmishim, iy!..

*Quralay ko'z, xohishim,
Tuyoqlari kumushim.*

Govmishim, bilaman, senga qiyin. Tun demayin, kunduz demayin, sut yig'asan, yeliningni to'ldirasan.

Yelin to'la sutingni biz sog'ib olamiz. Bizdan qolmishini buzog'ing emib oladi.

Senga bo'lsa, shalviramish yelin qoladi.

Shunday, govmishim, shunday, sen odamzod rizq-ro'zi uchun bino bo'lding, nasibasi uchun bino bo'lding, govmishim.

Iy, govmishim, iy!..

*Jonivor, meni ko'rgin,
Kavsh qaytar, jim turgin.
Xurmalarini to'ldirib
Iyib sutingni bergin.*

Govmishim, bolalarimiz ko'kraklarimizni hadeb ezg'ilab torta bersa, bizga malol keladi. Bo'lmasa, o'z bolamiz-a, pushtu kamarimiz-a!

Sening yeliningni bo'lsa biz-da so'ramiz, buzog'ing-da so'radi. Senga esa malol kelmaydi, govmishim.

Qulluq senga, govmishim, qulluq!

Ana, tirsillab turmish yelining so'lib qoldi. Yelinlaringni torta berib-torta berib, qo'llarim toldi.

Ana, buzog'ing tamshanyapti, senga talpinyapti...

Sen bezovtasan, sen alag'dasan...

Iy, govmishim, iy!..

*Kadimni to'ldirarman,
Bolangni kuldirarman.
Olaymagin, jonivor,
Bolangga qoldirarman...*

Qo'shiq — qo'shiqda qoldi, sut — sutda qoldi.

Uy tarafdin jonholat ovoz keldi:

— Oyxol, chop, Oyxol!

Bekasi kadini ko'tarib hadahaladi.

76

Daho qo'shiqdan karaxt bo'ldi.

Ko'zlarini yumib yotdi-yotdi, o'zini... o'lik fahmladi!

Qimir etmadi. Xayolan jonini izladi. Izladi-izladi, topolmadi.

Ich-ichidan hayron bo'ldi. Ko'zlarini nim ochdi.
Ko'zlari moviy-moviy olam ko'rdi. Ko'zlari qirmiz-qirmiz
rang ko'rdi.

«Anavi moviy olam, lojuvard osmon. Qirmizrang
quyosh nurlari, — deya xayollandi Daho. — Demak,
o'lmabman. O'lik odam ko'rmaydi. O'lik odam dunyoni his
etmaydi».

Daho ko'kraklarini ushlab-ushlab ko'rdi. Boshlarini
ushlab-ushlab ko'rdi.

«Mana, boshim joyida turibdi. Yana-tag'in, fikrlayap-
ti, — tag'in xayollandi Daho. — Yo'q, o'lmabman. O'lik
odam boshi fikrlay olmaydi».

77

Shunda... shunda, uydan yig'i keldi:

— Otam-ay, otam-ay!..

Yig'i avj oldi. Yig'i hovlini oldi.

Daho ana shunda o'ziga keldi!

Dirk etib o'tirdi. Uy tarafga olazarak boqdi.

Xayolida, narvon joyida bo'ldi.

Xashakni quchoqlab uzala tushdi. Oyoqlarini qo'shiq
aytilmish yerga uzatdi.

Oyoqlari yerga yetmadi!

Ona yer olis bo'ldi!

Sut qo'shig'i olis bo'ldi!

Oyoqlarini likillatdi, oyoqlarini tipirlatdi, oyoqlarini
salanglatdi.

Oyoqlari yerni topolmadi!

Momo yer yo'q bo'ldi!

Sut qo'shig'i yo'q bo'ldi!

Nazmboz bo'lmishdan buyon intilib kelmish, nazmboz
bo'lmishdan buyon talpinib kelmish osmonga qaradi.

Osmon olisdan-olis bo'ldi!

Momo yer osmondan-da olis bo'ldi!

Pahlavon Daho muallaq qoldi.

1985

IZOHLAR

«**Yulduzlar mangu yonadi**» – qissa ilk marta «Sharq yulduzi» jurnalida chop etilgan. («Sharq yulduzi», 1977, 10-son.) 1980-yilda bu qissa Gʻafur Gʻulom nomidagi Adabiyot va sanʼat nashriyotida «ABK» – «Avtorning birinchi kitobi» seriyasi ostida chop etiladi. Keyinchalik qissa qayta ishlanib, «Qoʻshiq» kitobiga (1987) «Davra» nomi bilan kiritiladi (Gʻafur Gʻulom nomidagi Adabiyot va sanʼat nashriyoti). «Davra» yozuvchi tomonidan yana qayta ishlanadi – endi «Yulduzlar mangu yonadi» nomi bilan «Ot kishnagan oqshom» qissalar toʻplamida chop qilinadi («Sharq» nashriyot-matbaa konserni bosh tahririyati, 1994).

«**Kitoblik Sayfiddin Hodiyev bor-ku, yaqinda oʻsha bilan oʻtirib qoldim**»... (78-bet.) Sayfiddin Hodiyev – sambo boʻyicha ikki marta jahon chempioni (1974-yil, Moʻgʻuliston; 1975-yil, Belarusiya). Togʻay Murod 1975-yil Toshkentdagi «Salom» choyxonasida Sayfiddin Hodiyev bilan uchrashgan va uzoq suhbatlashgan («Men qaytib kelaman. Togʻay Murod zamondoshlari xotirasida». «Yangi asr avlodi» nashriyoti, 2007).

«**Ot kishnagan oqshom**» – birinchi marta «Yoshlik» jurnalida eʼlon qilingan (1982-yil, 11-son). Soʻngra qissa 1985-yilda «Oydinda yurgan odamlar» kitobida nashr qilinadi (Gʻafur Gʻulom nomidagi Adabiyot va sanʼat nashriyoti). Adib 1985–87-yillar tahsil olgan Moskvadagi Maksim Gorkiy nomli Adabiyot instituti Oliy adabiyot kurslari seminar mashgʻulotlarida «Ot kishnagan oqshom» qissasi yuksak baholanadi va katta shov-shuvga sabab boʻladi; «Дружба народов» jurnaliga chop etish uchun tavsiya qilinadi. Lekin yozuvchi bu bilan qanoatlanib qolmaydi. Boshqa asarlari singari adib uning qayta tahriri ustida ham qattiq ishlaydi va «Ot kishnagan oqshom» kitobi toʻliq variantda dunyo yuzini koʻradi («Sharq» nashriyot-matbaa konserni bosh tahririyati, 1994).

«Momo Yer qo'shig'i» – qissa birinchi marta «Qo'shiq» nomi bilan «Yoshlik» jurnalida e'lon qilinadi («Yoshlik», 1987, 3-son). Qissaning to'liq varianti shu yili kitob shaklida chop etiladi (G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1987). Asarning yozuvchi tomonidan qayta ishlangan yangi varianti esa 1994-yilda nashr qilinadi («Ot kishnagan oqshom». «Sharq» nashriyot-matbaa konserni bosh tahririyati, 1994).

*M. AHMEDOVA,
yozuvchining umr yo'ldoshi.*

MUNDARIJA

So'zboshi o'rnida

Tog'ay Murodning qo'shiqlari. *S. Ahmad* 5

Tog'ay Murodning tug'ma iste'dodi. *P. Qodirov* 9

Qissalar

Yulduzlar mangu yonadi 11

Ot kishnagan oqshom 103

Momo Yer qo'shig'i 213

Izohlar. M. Ahmedova 316

TOG'AY MUROD

YULDUZLAR MANGU YONADI

Qissalar

Rassom Temur Sa'dullayev

«Sharq» nashriyot-matbaa
aksiyadorlik kompaniyasi
Bosh tahririyati
Toshkent — 2009

Muharrir *Z. Mirzahakimova*
Badiiy muharrir *T. Qanoatov*
Texnik muharrir *D. Gabdraxmanova*
Musahhihlar: *N. Oxunjonova, Sh. Xurramova*
Sahifalovchi *L. Soy*

Bosishga ruxsat etildi 03.09.2009. Bichimi 84x108 ' / 32.
«Peterburg» garniturası. Shartlı bosma tobog'i 16,8.
Nashriyot hisob tobog'i 16,5. Adadi 5000 dona. 635-son buyurtma.
Bahosi shartnoma asosida.

**«Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik
kompaniyasining bosmaxonasi,
100000, Toshkent shahri, «Buyuk Turon» ko'chasi, 41.**